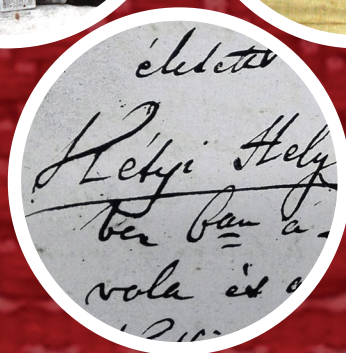

Történeti, néprajzi tanulmányok
a Tolna megyei *Kétyről*

ELTE BTK NÉPRAJZI INTÉZET

**Történeti, néprajzi tanulmányok
a Tolna megyei Kétyről**

Történeti, néprajzi tanulmányok a Tolna megyei Kétyről

Szerkesztette
Deáky Zita – Vámos Gabriella

Budapest, 2020

© Szerkesztők

© Szerzők

A rezümét fordította:

Ravasz Ákos

Készült:

az ELTE BTK Közösségépítés: család és nemzet, hagyomány és innováció c.

Tématerületi Kiválósági Programja keretében

Kiadja:

ELTE BTK Néprajzi Intézet

Felelős kiadó:

Mohay Tamás

Borítóterv:

Tóth Gábor

ISBN 978-963-489-220-5

Tipográfia, tördelés:

Király Zoltán

Nyomdai munkálatok:

CC Printing Kft.

Felelős vezető Könczey Áron

A kitelepített kétyi svábok emlékének és az itt élő felvidékieknek és
bukovinai székelyeknek ajánljuk ezt a könyvet,
ezzel köszönjük meg minden kétyi lakos segítségét, türelmét és kedvességét.

Tartalomjegyzék

Előszó	
Gödrei Zoltán, polgármester, Kéty	9
Szerkesztői előszó	10
Kéty a Völgységben (A táj és népének múltja)	
Andrásfalvy Bertalan	13
Kéty urbárium (1767)	
Könczöl Miklós	22
Kéty demográfiája a 18–21. században	
Koloh Gábor	31
Adalékok a kétyi német nyelvjáráshoz	
Erb Maria	40
Üldözöttek. Kéty etnikai átalakulása a második világháború után	
Deáky Zita – László Péter	56
Bácska 1941–44 a Kétyre telepített bukovinai székelyek emlékezetében	
Csibi Krisztina	77
A kétyi evangélikus templom mint identitáshordozó a 18. század végén	
Krähling János	99
Kéty katolikus közössége a 20–21. században	
Markó Eszter	116
<i>„Dicsértessék Krisztus, az magos mennyégben...”</i>	
Csobánolás – a bukovinai székelyek betlehemes játéka	
Knapecz Kata	143
Az alapfokú oktatás története (1868–2007)	
Svégel Fanni	163
Kéty egészségügyi helyzete a 18–20. században	
Vámos Gabriella	181
Gazdálkodás és tájhasználat Kétyen	
Lajkó Gergely	211

Kéty táncos öröksége Knapecz Kata	234
Párválasztás, eljegyzés, lakodalom – a bukovinai székely házasságkötési szokáskör emlékei a Tolna megyei Kétyen Purgel Réka	252
Adatok a kétyi székelyek étkezési szokásaihoz Csibi Krisztina	271
Kétyen készült fényképek a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívumában Markó Eszter	290
Kéty híres szülötte: Hegedüs Gyula (1870–1931) Vámos Gabriella	297
Személyes történelem Vincze Tamás	305
Adatközlők listája	315
A kötet szerzői	317

Előszó

Gödrei Zoltán, polgármester, Kéty

1980 óta, azaz pontosan negyven éve élek Kétyen, ebben a festői szépségű kis faluban. Ezen a településen, amelynek a múltjáról szinte végtelen számú érdekes történetet hallottam.¹ De nevezhetjük-e ezeket történeteknek? Természetesen igen. Viszont nem árt hozzáfűzni, hogy ezen történetek mindegyike mindig is töredékes volt. Valakitől hallottam az egyik, valakitől a másik részét, és vagy összeállt egy egésszé – ha létezik olyan egyáltalán egy történet esetében –, vagy maradt ugyanolyan töredékes, de sokkal árnyaltabbá vált.

Ezzel a könyvvel is hasonló a helyzet, amelyet Ön, kedves Olvasó most a kezében tart. Rengeteg történetet rejt, amelyeket nem a fantázia szült, hanem hosszas – évekig tartó – kutatómunka eredményeként kerültek a felszínre. Rengeteg korabeli jegyzőkönyv, feljegyzés, leírás, gazdasági és költségkimutatás, amely nekünk nem biztos, hogy sokat mond, de néhány kutatónak mindegyik maga az aranymozaik.

Ezekből összeállt a nagy egész? Nem, kedves Olvasó, nem állt össze, csak árnyaltabb, átláthatóbb, világosabb lett, és ezáltal közelebb – egészen közel, a két kezünkig – került hozzánk lakóhelyünk, otthonunk, Kéty története.

S ez a könyv ettől szép, ettől csodálatos, mert nem akarja Kéty egész történetét – hiszen az lehetetlen, szinte földöntúli vállalat lenne – betűkből szöveggé gyúrt, számozott lapokra nyomtatott, szentimentális históriákká degradálni. Nem, kedves Olvasó! Ez a könyv megragadja Kéty történelmének néhány meghatározó sarokpontját és azt alaposan feldolgozva váltja településünk múltját élő történelemmé. Olyanná, amely hatással van a jelenben élőkre, azaz ránk, és a jövő generációira.

Ennek a könyvnek minden fejezete külön-külön is egy páratlan, egyedülálló olvasmány, amely a különböző tudományterületek – mint például az etnográfia, etnológia, gazdaság-, és kultúrtörténet – segítségével nyit ajtót, és ezáltal enged belépőt a múlt világába. Kéty földrajzi elhelyezkedésének, lakossága összetételének leírása, a bukovinai székely szokások, például a *csobánolás* bemutatása, az itt élő más népcsoportok, a svábok, a felvidékiek megismertetése. De kiemelhetjük egészségügyünk, vagy éppen a felekezeteink történelmének bemutatását is.

Soraim zárása előtt szeretném jelezni, hogy ez a könyv nem egy színes fotókból összeállított útikalauz, egy néhány oldalas romantikus kis szösszenet egy apró faluról Tolna megye szívében. Ez a könyv olyan páratlan igényességgel és rengeteg kutatással összeállított munka, amelyet bátran forgathatnak azok, akik valamilyen tudományterület képviselőiként hivatkozási pontot keresnek, de persze azok is, akik csak egyszerűen érdeklődnek múltunk iránt, amely, mint azt oly sokszor megtanulhattuk az idők során, kerete jelenünknek és jövőnknek.

Ezúton szeretném megköszönni az alkotók munkáját, amellyel arcot adtak településünknek!

¹ Kéty német neve nem egységes a különböző történeti forrásokban, ezért Erb Maria javaslatára a továbbiakban „Kiek” elnevezést fogjuk használni a *Die Deutschen in Ungarn. Eine Landkarte mit den deutschen Ortsnamen*. Neue-Zeitung-Stiftung, Budapest, 2014. kiadvány alapján.

Szerkesztői előszó

Kéty múltja, jelene, jövője

2018 tavaszán az Eötvös Loránd Tudományegyetem Néprajzi Intézetének kiadványaként jelent meg a *Történeti, néprajzi közelítések a gömöri Berzétéhez* című kötetünk,¹ amelyben jeles kutatók, valamint az intézet jelenlegi és volt hallgatóinak tanulmányai jelentek meg. Úgy gondoltuk akkor, hogy érdemes lenne hasonló munkát végezni más településen is, így egyik hallgatónk, Tóth Gábor közvetítésével jutottunk el a Tolna megyei Kétyre, ahol Gödrei Zoltán polgármester javaslatára kezdtünk el egy újabb közös kutató- és gyűjtőmunkát.

A feladatot kihívásnak is tekintettük, mert Kétynek is rendkívül viharos és összetett múltja van, történetét a magyarok mellett meghatározták a szerbek, a 18. században ide telepedett svábok, majd a második világháború utáni megtorlások és üldözések után a kitelepített németek helyébe érkező bukovinai székelyek és a felvidéki magyarok.

A jelen tanulmánykötet nem monografikus igénnyel készült, az egyes tanulmányok egy-egy résztemát mutatnak be Kéty múltjából és jelenéből. Minden szerző történeti forrásokra, saját gyűjtött adatira, fotódokumentumokra, interjúkra alapozta munkáját, így elmondhatjuk, hogy bár a teljesség igénye nélkül, a dolgozatok átfogják a napjainkig érő történeti ívet, és árnyalják e völgyeségi település múltját és jelenét. A szerzők egyik része tapasztalt kutató, a másik része a Néprajzi Intézet doktoranduszaiból és hallgatóiból áll, amely e kötet értékét és sajátosságát is adja, ahogyan az is, hogy a kötetben szereplő tizennyolc írás más-más nézőpontból tekint a településre.

Nagyon örültünk annak, hogy e tájat és történetét legjobban ismerő Andrásfalvy Bertalan néprajzkutató is megtisztelte munkánkat azzal, hogy megosztotta velünk gondolatait, feltárta a Völgységhez kötődő történeti-néprajzi összefüggéseket, a táj és ember kapcsolatát, amely hosszú évszázadok alatt formálódott. A középkortól a közelmúltig adott áttekintése a kötet keretét is adja, amit mi igyekeztünk különféle témakörök bemutatásával kitölteni és árnyalni.

Jeles történeti forrás Kéty urbárium, amelyet 1767-ben rögzítettek írásban, pontosan abban az évben, amikor Mária Terézia elrendelte az úrbérrendezést. Nemcsak ez adja értékét, hanem az is, hogy eddig nem jelent meg, tartalmát nem tárták fel. Kőnczöl Miklós jogtörténész fordította le és mutatja be a német és latin nyelvű, nyomtatott és kéziratos kiegészítésekkel ellátott urbáriumot, amely a kétyi birtokosok, a telkes jobbágyok és a házas zsellérek névsorát is tartalmazza, általa a korabeli gazdasági viszonyokra is ráláthatunk.

Koloh Gábor történész a település 18–21. századi demográfiai áttekintésével, történeti, statisztikai adatokkal mutatja be Kéty etnikai, felekezeti, népességmozgalmi változásait, folyamatait, amelyet kiindulópontnak is tekinthetünk a település megismerése szempontjából.

A völgyeségi és benne a kétyi svábok történetének tekintetében nagyon fontos dolgozatot írt a kétyi németek nyelvjárásáról Erb Maria nyelvész, aki a Magyarországi Németek

¹ Deáky Zita – Smid Bernadett (szerk.): *Történeti, néprajzi közelítések a gömöri Berzétéhez*. ELTE Néprajzi Intézet, Budapest, 2018. (Második, javított, bővített kiadás)

Kutatóközpontjának vezetője is. Írásában végigköveti azt az utat, amelyet a kétyi németek a dél-hesseni-rajnai-frank nyelvjárási területről tettek meg a Völgyességbe érve, és hogyan őrizték meg részben a felekezeti elkülönülésükkel és endogámiájukkal nyelvjárásukat, ugyanakkor hogyan integrálták nyelvkészletükbe a magyar, illetve a magyar közvetítésű jövevényszavakat is.

Deáky Zita és László Péter írása Kéty második világháború utáni etnikai átalakulását, azokat a történeti eseményeket és folyamatokat tekinti át, amelyek meghatározták népek, családok, egyének sorsát. László Péter, aki maga is kitelepített felvidéki család gyermeke, évtizedekig gyűjtögette az elüldözött ki- és betelepített családok adatait településekre lebontva, így emléket is állított a második világháború üldözött csoportjainak.

A kötetben Csibi Krisztina, maga is bukovinai székely származású etnográfus két tanulmánya is szerepel, amelyek kiegészítik, más szempontból, a telepések szemével, emlékezetén át néznek rá a bukovinai székelyek történetére. A bácskai évek, 1941–1944, bár csak négy év, mégis meghatározó napjainkban is az idők emlékezetében, identitásában. Ezt a gondolatíságot folytatja a kétyi székelyek étkezési szokásainak bemutatásával, ami egyértelműen megmutatja részben a táplálkozás-kultúra változásait, az együttélő más csoportoktól való átvétel folyamatát, másrészt a táplálkozás identitást kifejező jellegét is.

Krähling János építészettörténész, egyetemi tanár is megtisztelte kötetünket tanulmányával, amely több, mint a kétyi evangélikus templom építészeti és művészettörténeti leírása. Társadalomtörténeti megközelítéssel mutat rá arra, hogy a kétyi evangélikus német gyülekezet számára a templom az építészet és egyházművészet eszközeivel megvalósított identitáshordozó is volt a 18. századtól a 20. század második feléig. A svábok kitelepítésével és a gyülekezet megszűnésével a templom elárvult, identitáshordozó szerepe is megszűnt, de talán az emlékezet helyévé válhat.

Markó Eszter hallgatónk is két dolgozattal jelentkezett. Az egyik, amely szakdolgozata témája is volt, a kétyi római katolikus közösség alig hetvenéves történetét és jelenét mutatja be. A másik dolgozatában ismerteti a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívumában őrzött, 1949 és 1959 között készült ötvennyolc fénykép készítésének történetét. Ebben az időszakban a Tolna megyébe költözött bukovinai székelyek archaikus kultúrája a néprajzkutatók figyelmét is felkeltette, így a tudomány-szak 20. századi jeles képviselői közül többen, így Fél Edit, K. Kovács László és F. Györgyi Erzsébet is elmentek Kétyre, és ők készítették a dolgozatban bemutatott fotográfiákat.

Knapecz Kata volt hallgatónk két írása is nagyon fontos feladatot vállal a kötetben. Az egyik a bukovinai székelyek betlehemes játékaról, a *csobánolás*ról szól, és amelyben a szerző leszögezi, hogy a karácsonyi pásztorjátékok az egész magyar nyelvterületen ismertek, és formailag megegyeznek, mégis a bukovinai székelyek, így a kétyiek *csobánolása* a legteljesebb és egyúttal a legismertebb. Knapecz Kata második rendkívül alapos írása a kétyiek táncos örökségét vizsgálja, és egy tudománytörténeti áttekintés keretében mutatja be a bukovinai székely táncok gyűjtését, leírásait, és a kétyiek körében rögzített táncfelvételeket. Külön értéke a tanulmánynak a tánc társadalmi szerepének bemutatása a táncalkalmak, a tánctanulás, a lakodalmak és a divat szempontjából.

Az oktatási intézmények, az óvoda és iskola megléte egy település életképességét és jövőre irányultságát is mutatja, így az alapfokú oktatás története (1868–2007) is bekerül

kötetünkben Svégel Fanni doktorandusz tollából. Történeti forrásokra, korabeli híradásokra és iskolatörténeti adatokra támaszkodva kapunk képet Kéty igen gazdag iskolatörténetéről egészen 2007-ig, amikor bezárt a helyi általános iskola, és azóta Zombára ingáznak a tanulók. Ez a helyzet mindenképpen hozzájárul a település népességmegtartó erejének csökkenéséhez.

Hasonlóan gazdag forrásanyagra támaszkodott egykori hallgatónk, ma már néprajzkutató Vámos Gabriella is, amikor a település egészségügyi helyzetét tekintette át a 18–20. században. Járványok, orvosok, bábák sora, egészségügyi statisztikák és jelentések mutatják, hogy a betegségek, azok gyógyítása és a gyógyítók felől is kirajzolódhat egy település története, és más megközelítésből láthatjuk a változás folyamatait.

Lajkó Gergely doktorandusz dolgozata tulajdonképpen Andrásfalvy Bertalan történeti tájszemléletét, a táj és ember kapcsolatát követi a gazdálkodás témakörére fókuszálva a 18. századtól a 20. század végéig. Történeti forrásokra, interjúkra, terepbejárásra alapozva követi a tájhasználat és a gazdálkodás változását az etnikus sajátosságok és népességcserék tükrében.

Végül a tanulmányokat szintén az ELTE BTK hallgatója, Purgel Réka írása zárja a párvalasztás, eljegyzés, lakodalom témakörben. Ebben a bukovinai székelyek házasságkötési szokáskörének módosulását követi nyomon a Tolna megyébe településtől a 20. század második feléig.

A kötet végére két rendhagyó írás került. Az egyiket Vámos Gabriella állította össze a falu neves szülöttéről, Hegedüs Gyuláról, a 20. század híres színészéről, akinek emlékét Kéty büszkén ápolja. A másik írás a kétyi születésű Vincze Tamás nevéhez kapcsolódik, aki Kétyre települt bukovinai székely és felvidéki magyar szülők sarja, felesége kétyi székely. Családfával, családi fényképekkel alkotja meg a személyes történelmét, mutatja meg nagy tragédiák után a megbékélést és a folytonosságot.

Kötetünkkel Kéty múltjának, közelmúltjának és jelenének megismeréséhez kívántunk hozzájárulni, és hangsúlyozzuk, a teljesség igénye nélkül. Arra is szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy tudjuk, egy kis település sem ismerhető meg teljességében, ráadásul kívülről, és csak ideig-óráig a településen tartózkodva. Mi csak egy-egy résztémát tudtunk felvillantani, de reményeink szerint emléket tudtunk állítani mi is a háborúk kétyi áldozatainak, a kitelepített sváboknak, a menekülő bukovinai székelyeknek, a kitelepített felvidéki magyaroknak, a hosszabb-rövidebb ideig Kétyen tartózkodó családoknak.

Ezzel a kötettel is szeretnénk megköszönni Gödrei Zoltán polgármester és a kétyi lakosok segítségét, türelmét, szívességét, együttműködését.

Budapest, 2020. július 6.

A szerkesztők

Kéty a Völgységben (A táj és népének múltja)

Andrásfalvy Bertalan

Tolna megye délnyugati részén elterülő, dombos táj a Völgység nevet kapta. Hasonló földrajzi táj Baranya északi részén a Hegyhát, népességének története is nagyon hasonló. Történeti néprajzának fontos tényei csak a közelmúltban váltak ismertté új, meglepő, eddigi ismeretlen adatok megjelenésével. Ezek egyaránt érintik a tájkép változását és az abban hosszabb, rövidebb időre hazát talált népek történetét.

A magyar középkorban az egyik legsűrűbben lakott táj ez a dél-dunántúli régió. Néhány éve érdekes régészeti és talajvizsgálati adatokkal röviden így jellemezhetjük az akkor itt élő magyar népességet: a Völgység egy sok, mély völgyekkel felszabdalt dombvidék, ahol nagyon sűrű, kistalvas településhálózat alakult ki. A völgyekben futó kis patakok vizét sok helyen keresztgátakkal rekesztették el, így azokban nagyon sok halastavat hoztak létre. Egy-egy halastó azonban néhány évtized után feltöltődött az abba lefutó csapadékvíz hordalékával, így ezután a völgyet más részében duzzasztották meg egy gáttal, és hoztak létre néhány évtizedig működő halastavat. A középkorban itt élt magyarság halastó-gazdálkodására csak néhány éve derült fény, mert az itt lévő magyar falvak hódoltságkori pusztulásával eltűntek a halastavak is, és az ide a 18. században betelepített németek már egyet sem találtak meg, vagy vettek kezelésbe.

A 18. századtól a 20. század végéig a falvak közti patakos mély völgyeket legeltették, de a múlt század végére itt is igen megfogyatkozott állatállománynak már nem kellett ekkora legelő, amelyre nem hajtottak már jószágot, azt főként a nagyüzemek olcsón felvásárolták. Az új birtokosok a völgyfenekeket is a külkereskedelemben jól értékesíthető repce, napraforgó, kukorica, gabona és más, áruként kelendő növények termőföldjeként kívánták használni, ezért felszántatták. A friss gyeptörésben egy arra járó tanár érdekes figurákat vett észre. Összegyűjtött ezekből az agyagból égetett, átfűrt figurákból egy marékra valót, melyekről kiderült, hogy azok valamikor, több száz évvel ezelőtt, halászháló-nehezékként szolgálhattak. Az ezután több helyen is elvégzett talajréteg-vizsgálatok alapján bebizonyosodott, hogy ilyen, völgyrekesztéses halászhátavak sora létezett ezen a tájon. Az Árpád-kori magyar lakosság az ártéri gazdálkodáshoz hasonlóan, sokoldalúan kihasználva a természeti adottságokat élt itt, a völgyek vizét halastónak duzzasztották meg.

A több helyen is igen meredek völgyoldalokban voltak a 18. században létrejött falvak házai, kertjei és fás legelői, és fenn a dombok tetején, fennsíkján ekés földművelést folytattak, illetve azokon több helyen is megőrzött erdőket a szántóföldi ugarral együtt legeltették. A völgyoldalak és dombtetők erdeiben sok gyümölcsöt is termeltek, a fák egy része makot termett vagy 3–4 évenként lombtakarmányt is adhatott a télre. A lakóházaktól külön, a lakott telek dombra felfutó végében, vagy külön, távolabb kialakított helyen több szállás is volt, ahol a jószág aklai, majd istállóí lehettek. Ezt a szálláskertes települési formát dülönevek és a szájhagyomány is megőrizte, és egy-két helyen még a múlt században élő maradványait több helyen is megtaláltuk a Völgységben. A középkori magyarság a török

hódoltság idején igen megfogyott, de nem hódolt be a töröknek. Több döbbenetes emléket találtam arra, hogy a hódoltság területén maradt magyarság fiatalosága nagy részben hajdúnak állt. A hajdú azt jelentette, amit manapság partizánnak neveznének. Levéltári kutatásaim során találtam 18. századi pörös iratokat, amelyekben a tanúk többször emlegetik, hogy az apjuk, nagypapjuk hajdú volt és nem menekült el a faluból. Hadnagy Albert a szekszárdi levéltárban talált egy iratot, amelyben a Seres család jóváhagyást kért arra, hogy egy testvérüktől igényelhetik eladott javaiknak megtérítését, mert azokat azért adták el, hogy kifizethessék a szekszárdi bégnek testvérük vérdíját, aki elfogta ezt a testvérüket, mikor az mint hajdú, saját földesura, a bég ellen vezette a várpalotai lovasokat, de megsebesülve a török foglya lett. A sebesüléséből felépült Seres gyógyultan újra kardot kötött és elszökött. Azt mondta, hogy megkeresi a harcban és visszafizeti a testvéreknek azt, amit vagyonukért kaptak annak idején, de többet nem látta őt a Seres család. Az irat keltezése idején, 1714-ben, még nem került elő, valószínű a felszabadító harcokban esett el. Arra is van adat és emlékezet, hogy a törökökkel szövetséges rác martalócok rohanták meg a magyar falut és onnan többek közt elrabolták a kis gyermekeket is, az anyjuknak átszúrták a mellét és kötéllel a nyereghez kötötték, így kényszerítve rá, hogy vigye utánuk a kicsit. Ilyen körülmények magyarázzák az itteni magyar jobbágyság megfogyását, de történelemírásunkban nem említik ezt a paraszt-hajdú ellenállást. Mielőtt folytatnám a völgyégi magyarság sorsának és műveltségének bemutatását, bemutatom a szerbeket, akik többek között Kétyen is letelepedtek.

A szerbeket, legyőzésük után a török saját szövetségesévé tette. Mindazok, akik áttelepültek Magyarország meghódított területére, kiváltságokat kaptak a magyar jobbágysággal szemben, de kötelesek voltak a török hadsereget támogatni, de zsoldot és ellátást sem kaptak. Mikor tehát a szerb „martalócok” magyarul lakta területen jártak, gondoskodtak magukról a magyarokat kifosztva. Érdekes, a magyar történetírás a szerbek betelepülését többnyire Csernovits Arzén ipeki pátriárka nevéhez köti, aki a bécsi kormány biztatására kitört török ellenes felkelés bukása után menekült Magyarországra, és elsősorban Szentendrre és környékére települt, 1790–92-ben és utána. Pedig a szerbek beköltözése a török hódoltsági országrészbe nagy méretekben a bécsi béke (1606) után, a 17. század folyamán ment végbe. A szerb történetírás így emlegeti ezt: a szerb nép legszélesebb elterjedése török uralom idejére tehető. Nagyjából a Balaton – Kecskemét – Maros vonalára teszik, ameddig a szerb temetőket megtaláljuk, de több északabbra fekvő török által elfoglalt vár és város lakosságának is nagy részét szerbek alkották, így Buda (Rácváros), Eger, Esztergom stb. Vizsgált vidékünkön és közvetlen szomszédságában egykori összeírások, perek mellette a szerb eredetű, de máig fennmaradt dűlőnevek is bizonyítják egykori jelenlétüket. Így például Esterházy Pál nádor főként a Völgyesét határoló Kaposmenti birtokán 1668-ban és 1675-ben kelt összeírásában ötvenöt falut és tizenegy pusztát említ, ebből tizenkilenc magyar, harminchat rác. Az összeírás azért készült, mert a királyi Magyarországon lakó földesúr a török által megszállt falvaitól is évi adót és ajándékokat követelt, és azt fegyvereseivel be is hajtotta. Így a magyarok kétfelé adóztak, de a szerb falvak népe megtagadta ennek az adónak fizetését. A terület töröktől való felszabadítása után a szerbek lettek Bécs szövetségesei a magyarok ellen. Itt Tolna megyében ezután is sok kárt tettek a magyar falvaknak, és amikor ezért a megye fellépett a rácok ellen, azo-

kat a bécsi kormány kiküldöttje védte meg, és a magyaroktól kártérítést is követelt nekik. Végül az elkeseredett magyar nép megrohanta Döbröközt 1699-ben és elűzték onnan a rácokat, akiknek házaiban a magyarok sok rablott holmit találtak, köztük a császári hadsereg egyenruháit is. Ekkor is fellépett a bécsi hadvezetés a Tolna megyei magyarok ellen, és újból kártérítést követeltek a rácoknak. Ennek során említik Kéty nevét is, ahová a döbrököziek egy része menekült. Nyilván azért, mert akkor ott is rác volt a lakosság vagy legalábbis nagyobb része. A Rákóczi szabadságharc idején Bécs újra maga mellé állította a rácokat, és azokat arra biztatta, hogy támadják meg a magyar falvakat. Három rácjárásról is tud a történelem, 1704-ben, 1706-ban és 1709-ben. Az 1704-es rácjárás hírére Bottyán János kuruc serege még kiverte a magyar falvakat pusztító rácokat, akik menekülve, újból minden magyaroktól rablott javaikat magukkal vitték a Dráván túlra. A legértékesebb zsákmányuk a magyar gyermek volt, akiket rabszolgának adtak el a törököknek. Ezt maga Kollareck János nevű császári hadbiztos jegyezte fel, mert lelkiismerete indítatására az eszéki hídon, a dél felé menekülő szerbeket átvizsgálva, 350 magyar gyermeket és több templomi harangot is sikerült elvennie. Ezután a rácok más utakat kerestek a Dráván túlra. 1706-ban, majd 1709-ben már nem tudták a magyar lakosságot a kurucok itt megvédeni, ezért számos magyar családot magukkal menekítettek fel Észak-Magyarországba, Hont, Nógrád, Gömör és Heves megyékbe. A ránk maradt jegyzékek szerint, az ide menekítettek 69–73 százaléka Tolna megyéből jött. A megye magyar lakossága emlékhagyományait máig nem gyűjtöttük össze. Itt csak kettőt említünk: az utolsó kuruc próbálkozások során Bottyánt a labanc túlerő Dunaföldvár fölé magasodó hegy sáncaiba szorította be. Hellepront, e seregrész vezére belátta, hogy kevésszámú, rosszul felszerelt kuruc katonával nem tudja megvédeni magát, ezért éjjel titokban kiszökött fegyvereseivel. Másnap a labancok megtámadták a hegyet, de csak a sáncokban maradt, védelmet kereső asszonyokat és gyermekeket találták ott. Ezeket egy szálig legyilkolták. Ugyancsak Tolna megyében jegyezték fel egy népballadához hasonló történetet, mely arról szólt, hogy egy a házat kifosztó janicsáron a ház asszonya felismerte saját fia anyajegyét, így a janicsár nem más, mint saját fia volt, akit a martalócok kisgyermek korában raboltak el tőle.

A rácok egykori tömeges itt lakását a kadarka kultúra elterjedése is bizonyítja. Nem véletlen, hogy ennek az északi határa nagyjából a bécsi béke vonala. A kadarka nemcsak egy balkáni vörös szőlőfajta, hanem egy sajátos művelést és olcsó borkészítési eljárást is jelent, mert nem kell hozzá prés, hordó és pince sem. A zsákokban kitaposott cefrét hatalmas, felfelé keskenyedő kádakba nyomták bele és azt lefedve besározták. A bor törkölyén forrt ki, és a kád alján lévő csapon eresztették ki fogyasztásra. A 18. század elején betelepült németek folytatták a rácok elhagyott szőlőskertjeit, és jó ideig hasonló módon művelték és készítették a bort és adták el az azt exportáló kereskedőknek. Ez a sűrű, savas vörösbor a 19. század közepéig igen keresett volt, de lassan elavulttá és kevésbé keresetté vált, ezért a németek megpróbálták maguk is eladni tőlünk a keletre eső osztrák tartományokban és Horvátországban, de nem sikerült. Ezután kivágták a kadarkát, és helyette főleg takarmánynövényeket termesztettek, hogy az elterjedt magyar-tarka marhaállományt, elsősorban jól tejelő teheneket exportálhassanak. Ez is mutatja a német parasztság árutermelésre való törekvését, melyet még alább részleteznék. A rácok sem tudták átvenni az elpusztított magyar falvak sokoldalúan, a természeti folyamatokkal

együttműködő, mindenben önellátásra törekvő, halastavakkal is foglalkozó gazdálkodási kultúráját. A szerbek itt is inkább árutermelésre törekedtek, ezért próbálkoztak dohánytermesztéssel is. Ezt is átvették a később betelepülő németek, de a 19. század közepére felhagytak ezzel is.

A Rákóczi-szabadságharc leverése után a Dél-Dunántúlon, így Tolna megyében is, sok nemesi birtokot koboztak el azoktól, akik együttműködtek a felkelőkkel, vagy egyáltalán nem vettek részt a császári csapatok támogatásában. Az új, labanc és német földesurak adományleveleiben csak a kapott lakott és lakatlan falvak nevét tüntették fel, nem rajzolták meg a faluhoz tartozó föld határait. Erre csak az egykori lakosok emlékezhetek. Látható volt ugyanis, hogy a rácok a magyar falvakat megszállva, tiszteletben tartották az azokhoz tartozó területek határait. Az új birtokos ezért elküldte embereit a Dráván túlra, hogy keressék meg a kapott falu egykori lakóit,apidíjat is fizetve nekik, mutassák meg az újonnan kapott falu határát, és esküvel is megerősítsék vallomásukat a megye bíróságán.

A németek betelepítése Tolna és Baranya megyébe először Hessen vidékéről, majd még nyugatabbra lévő tartományokból indult meg. Eredetileg a Bánság és Bácska felé irányították az áttelepülésre vállalkozók hajóit a Dunán lefelé. Az elsősorban a dunántúli német származású földbirtokos urak megpróbálták a hajókon hetek óta utazó, kimerült családokat elcsalogatni kapott birtokaik benépesítésére. Ez sok esetben sikerült is nekik, mert mindenféle kedvezményeket ígértek nekik: legalább öt év teljes adó-és szolgáltatmentességet, nagy beltelket, esetleg még használható elhagyott házakat. Több esetben el is űzték a betelepítendő faluból az ottmaradt magyar családokat is. Így például a Kétytel szomszédos Zombárról elűzött magyarok egy része Orosházára menekült. A 18. század közepére befejeződött a németek betelepülése. Itt a Dél-Dunántúlon, és így Tolna megyében voltak magyar, német és vegyes, magyar-német lakosságú falvak. A szerbek csak néhány faluban alkottak kisebbséget, ahová a szétszórta megmaradt szerb családok összeköltöztek. Ilyen volt Medina, Rákozár, Grábóc, Ráctöttös, de maradt néhány délszláv katolikus, bosnyák és horvát család is Pécssett és Bicalon. Az ugyancsak katolikus mohácsi sokácok egy része a 18. század vége felé katolizált szerb volt. A bosnyákok és horvátok katolikus búcsújaira eljártak a magukra maradt szerb görögkeletiek is: a pécsi Havihegyre és a Völgységben fekvő Csicsóra és Somberekre. E délszláv népcsoportoknak nagyon hasonló volt a kultúrája, magatartása, gazdálkodási értékrendje, mely közelebb állt az itt lakó magyarokéhoz, mint a németekéhez. A vegyes lakosságú falvakban az együtt élő népcsoportok nem gyűlöltek egymást, de szokásaikat, és a másik népcsoporttól különböző értékrendjüket, magatartásukat jobban hangsúlyozták, mint ott, ahol nem laktak keverve a nemzetiségek. Ezt nem a néprajzkutató fedezte fel, hanem ezt a tényt e népcsoportok értelmisége is megfogalmazta és megírta már a 19. században. Például Modrošić Blaz, aki a horvátnyelvű, Kalocsán kiadott folyóirat főszerkesztője volt és Pécssett végezte el a papi szemináriumot. Őt a hőgyészi káplán, mint szeminarista társát hívta meg a Csicsói búcsúba, ahol egy szerb koldus hegedűkísérettel Králevics Márkó középkori szerb hősről szóló hősdalt énekelt. Megismerkedett az énekmondóval, aki elmesélte neki élete történetét, de a búcsú befejeztével hazaindulva, nem messze az úton, villámcsapástól meghalt. Ezt az élettörténetet írta meg folyóiratában, és ebben többször is kitért a népcsoportok magatartásának bemutatására is. Pécsről nem sok jót mondott el itt, sajnálja a

Havihegy aljában akkorra szinte már teljesen elmagyarosodott bosnyákok sorsát. Azt írja itt, hogy „a mi népünk”, és ezen szerbet, bosnyákot és sokácot egyaránt értette, tragikusan fogy, a magyarokhoz hasonlóan.

„Sajnos a mi asszonyaink, különösen a fiatalok, irtóznak a gyermektől, mint tisztátalan a tömjéntől. Míg a sváb asszony nem nyugszik, míg minden sarokban nem lát kettőt-hármat, nálunk a kisgyermek csak kallódik, az anyja felveszi, szoptatja, fürdeti, az apja, mintha szégyenlené a saját testét és véré... Ezért is veszünk. Ellenkezőleg a magyarországi sváb felveszi az ő és felesége gyermekét és végigviszi a sokác falun, mintha dicsekedne az Isten áldásával és felesége termékenységgel. A sváb férfi és sváb asszony nem szégyell felkapva egy lekvárral vagy vajjal megkent kenyeret (így) elindulni munkára és az úton enni. A felesége nem szégyell felülni a kocsira és hajtani a lovacska vagy ökröcskét a mezőre vagy haza, a mi menyecskéink viszont ettől óvakodnak...”¹

Ugyanezt tapasztaltam magam is az 1950–60-as években. A vegyeslakosságú falvakban, ha a magyar gyermekek megláttak egy sváb asszonyt kocsit hajtani, hangosan kiáltoztak: „Eső lesz, eső lesz, asszony hajtja a lovat!” Ugyanígy nem illett asszonynak kaszárt hordania a vállán vagy kaszálni, vagy a kocsin utazva enni a magyarok körében. Ezt azzal magyarázhatjuk, hogy a magyarok és délszlávok körében élesen elváltak a családi munkamegosztásban a férfi és a női munkakörök. A magyar falvakban a család nemcsak az élelem és az ital termelésében, hanem a ruházat és vászonneműek előállításában is teljes önellátásra törekedett, de a nemek szerinti szigorú munkamegosztás is jellemző volt. Az asszonyok sütöttek, főztek, takarítottak, szöttek, fontak, varrtak, hímeztek, foglalkoztak a kerti munkával és a kisgyermekkel, míg a férfinak nem illett pólyást hordoznia, mosni, mosogatni, mángorolni. A svábok körében nem vált el olyan élesen a férfi – női munkamegosztás, a nők férfi munkát is végeztek, de ritkábban hímeztek és nem is szöttek, ezt a munkát takácsok végezték. Ez azzal is összefüggött, hogy a sváboknál csak egy fiú örökölte a földbirtokot és házat. Mivel csak felnőtt korukban döntöttek el a szülők, hogy ki lesz az örökös, minden fiúgyermek kitanult egy mesterséget, takács, kőműves, ács, kádár, vendéglős lett. A házat és a földet megörökölt fiú gyakran, ha nem is folytonosan, kitanult mesterségét is gyakorolta. Az is előfordult, hogy a birtokos gazda télen pár hónapra elment az észak-mecseki bányákba dolgozni, minden munkát az otthonmaradt asszonyra és gyerekekre hagyva. A birtokot örökölt utód bizonyos mértékig pénzben elégtette ki a többi földtelenül maradt testvéreit, több helyen a szőlőföldből kaptak egy kis részt. A házat és birtokot kapott örökös, lakóházával szemben egy kis szoba-konyha házikót épített megöregedett szüleinek, és megélhetésük biztosítására meghatározott mennyiségű lisztet, szalonnát füstölt húst is adott, de nem élt velük egy háztartásban. Ezt a törzsöröklési rendet a betelepülők őshazájukból hozták, és ezzel elkerülték a földbirtokok elaprózódását. A sváb gazda keresett, jól eladható minél több áru termelésére

¹ Idézet forrása: Modrošić, Blaz: Cicovski Bozjak. *Bunjevacka i Sokacka vila*. 1874. IV. (99)

törekedett, erre összpontosította az egész család erejét. Feleslegesnek ítelt sok, magyarok számára fontos szükséglet kielégítését és „illemszabály” követését. Nyaranként a mezőn dolgozott egész családjával, így délben hideget ebédelt. A magyar gazda szégyellte volna, ha az asszony nem főzött volna otthon, és nem hozott volna ki meleg ebédet. A magyar nők koruknak, állapotuknak, az alkalmakhoz és adott szerepükhöz illő, színes, díszített ruhában jártak, ekként viseltek különböző fejfedőket, sok sváb faluban dísztelen feketében járt leány és asszony egyaránt ünnepelni és munkát végezni is. Voltak sváb falvak, melyekben mintás kékfestő ruhában jártak. Ezeket nevezték a magyarok kék sváboknak, az előbb említetteket pedig fekete sváboknak. Egy 1828-ban Tolna megye minden falujába kiküldött kérdőívre adott válaszában nem egy sváb faluban azt válaszolta a bíró, hogy falujukban vasárnap nem mulatoznak és táncolnak a kocsmában, mint a magyarok teszik, hanem legfeljebb kimennek a határba, hogy megnézzék, hogy az Úristen hogyan jutalmazta meg eddigi munkájukat. (Ez természetesen nem volt teljesen igaz, de ezt kellett írni, mert ez illett jobban a svábok kifelé is mutatott eszményképéhez.) Míg a magyarok kitartottak sokoldalú önellátottságuk mellett, a németek többször is változtatták azt, hogy mivel lehet a legtöbb jövedelemhez jutni. A 18. században először a dohánytermelésben, azután a kadarkabor termelésében, majd a 19. század közepétől a jól tejelő magyar tarka tenyésztésére összpontosítottak, és az azzal összefüggő takarmánytermesztésre, és ezért a szőlőskertekben kiirtottak a kadarkát is. Előbb tértek át az ökrök jármozásáról a gyorsabb járású és erősebb hidegvérű lovak tartására, míg a magyarok megmaradtak a vágatolni is tudó, de sokkal gyengébb magyar lovak mellett. A kocsmaiban megünnepelt farsangkor minden német család magával hozta otthon termelt borát, míg a magyaroknál, a szegény is, hangos szóval rendelt italt ugyanott. Úgy is megfogalmazták ezeket, hogy a magyar paraszt példaképe a nagyvonalú, rátarti dzsentrí, a németeké a „munkára éhes sváb”, az árutermeléssel meggazdagodó polgár.

A magyar és német családok közt igazolhatóan még a 18. században létrejött a fiúgyerekek cseréje. Nem a falun belül jött ez létre, mert úgy a gyermek könnyen hazaszökhetett volna, hanem távolabbi faluk lakói közt történt meg, hogy nagyjából egykorú gyermekeiket kicserélték. A cseregyerek cseretársa helyét foglalta el, ágát, asztali ülőhelyét és a rábízott munkát. A legnagyobb nehézségét a magyar gyermek számára a kapott koszt jelentette, amely más, sokszor egyszerűbb volt, mint az otthoni. „Gombóc, gombóc, teli vele a szád”. A csere több éven keresztül is tarthatott, az ünnepekre azonban haza is jöhettek. A másik nehézséget a különböző munkakörök jelentették mindkét fél számára. A magyar gyerek otthon korának megfelelően libát, birkát, sertést, tehenet vagy lovat őrzött hasonlókorú társaival, gyakran kint is éjszakázva a legelőn. (Már Berzsenyi Dániel elítélte ezt az életformát, mert az az iskoláztatást is hátráltatta.) A német családba került cseregyermek pedig azt a nehezebb testi munkát vette át, amit cseretársa végzett. A német családokban tehát a gyermek nem pásztorkodott, hanem a nagyokkal dolgozott.

A 19. és a 20. századi népszámlálások nem tükrözik pontosan a népesség összetételének változását. Kétségtelen az, hogy a magyar többségű falvakban is fogyott a magyarok számaránya és nőtt a németeké, akik mint iparosok, vagy valami iparhoz is értő napszámosként költöztek ezekbe a falvakba, melyekben eladósodott, vagy az egyke halálával kiháló családoktól előbb-utóbb házat, ingatlant is vásároltak, és ezzel a falu egyre gyara-

podó kisbirtokos, majd gazdagabb lakóivá lettek. Valamennyi elmagyarosodás is megfigyelhető, különösen az első háború után több, elsősorban vegyes házasságú család vett fel magyar családnevet. Ez a folyamat azonban a harmincas évek elején megakadt, leginkább a németiséget megosztó Volksbund elterjedésével. Ez a nemzeti-szocialista, vagy hitleristának nevezett mozgalom is foglalkozott a földbirtok reformálásával, a földosztás gondolatával. Híveinek többsége a földbirtoktalanokból, kisiparos, bányász, napszámos rétegéből került ki, és egyesek a Dunántúl Németországhoz való csatlolásának is hívei lettek. Ere alakult meg a Hűség-mozgalom, a magyarsághoz tartozás eszméje, leginkább a földdel rendelkező, gazdagabb, parasztok köréből. Ez több esetben is megosztotta nem egy család tagjait is, éppen a törzsöröklési rend következtében. A második világháború után a Völgység népeinek életét és földjének történetét nagy változások rázták meg és alakították át.

Még a háború alatt, a tájon át sok, a Délvidékről, Bácskából menekülő német, 1941-ben odatelepített bukovinai székely és néhány moldvai csángó család utazott. A völgységi németek közül is voltak, akik csatlakoztak a nyugat felé menekülőkhöz, többségük lovaskocsin ment át Tolna megyén. A bukovinai székelyeket a magyar állam segítségével 1941-ben telepítették le az akkor Magyarországhoz visszakerült Bácskába, a trianoni béke után ide telepített szerb önkéntesek elmenekülése után üresen maradt házakba. A háború végén a román hadsereg átállásával délről olyan gyorsan érkeztek ide, hogy a legdélebbre került székely telepek népét utolérték a szovjet, és a velük szövetségbe került bolgár szerb és román csapatok, és az elfogott székely férfiakból sokat kivégeztek. Sok családból csak az asszonyok és a gyermekek menekülhettek meg. A kocsin menekülők nagyobb részét a bácskai németek képezték, ezekhez csatlakoztak a magyarok is, de amikor a németekkel elérték a nyugati magyar határt, a székelyek nem követték a tovább Németországba tartókat, és a nyugat-dunántúli falvakban kértek és kaptak menedéket. A háború befejezése után a magyar kormány segítségével hozták vissza Nyugat-Dunántúlra, Tolna és Baranya német falvaiba, ahol elsősorban a nyugatra menekült vagy kitelepített németek üresen maradt házaiban és az azokhoz tartozó gazdasági melléképületekben kaptak menedéket. A 15 000 székely elhelyezésére azonban ez nem volt elég, ezért nagyon sok székely családot kellett elhelyezni a németek által lakott házakban is. Súlyosbította a magyar állam gondját az is, hogy Csehszlovákia minden magyart, talán 600 000-re becsült, a Felvidéken lakót át akart telepíteni Magyarországra, amint azt a Szudéták német lakosságával megtette, a Potsdami egyezmény alapján. Ez ellen Magyarország tiltakozott több nemzetközi fórumon is, ezért a csehszlovák hatóságok megkezdték a magyarok kegyetlen elhurcolását a csaknem lakatlanná tett Szudétákba. Magyarország nem akarta a németek teljes kitelepítését, legfeljebb csak, akiket a bíróság a fasisztákkal, a Volksbunddal való együttműködésért hazaárulással elítélt. Végül a győztes hatalmak megbízottja, Vorosilov ultimátumszerűen kikényszerítette, hogy a németek kitelepítésével helyet teremtsünk a Csehszlovákiából kitelepített magyaroknak. Így a Völgységben kaptak helyet a felvidékiek is, mintegy 70 000-en a 16 000 bukovinai székely és moldvai csángó mellett. Be kell vallanunk, hogy a Völgység „őslakói” a svábok, de sokan a magyarok közül is nagyon ellenségesen fogadták a betelepítetteket. Különösen a bukovinai székelyeket elmaradott dologkerülő és erőszakos betolakodóknak, és az őket sértőn érintő névvel csángóknak nevezték, és mélyen lenézték

őket. Az államilag elrendelt, részleges kitelepítés végrehajtását a különböző, országos pártok helyi képviselőire és a rendőrségre bízta. Legnagyobb hatalmat a kommunista párt helyi vezetői kaptak, az ő akaratuk érvényesült. Nekik kellett kijelölni azokat a német családokat is, akiket a volksbundbeli tagsággal, a hitleri katonasággal való együttműködés vádjával kitelepítésre ítélték. A kommunisták közt több egykori volksbundista is helyet kapott, akik buzgóságukkal akarták feledtetni múltjukat. Így történhetett meg az, hogy több, nagyobb gazda is, akik egykor a Hűségmozgalom tagjai voltak, a kitelepítendő és vagyonek Kobzással sújtottak listájára kerültek.

Nem sokat tudunk azoknak a sorsáról, akik nincstelen „agrárproletárok” voltak, és valamilyen biztatásra az Alföldről jöttek fel az országos földosztás előtt abban a reményben, hogy földet kapnak. Ezek valószínűleg azok voltak, akik a két háború között itt a Dunántúlon és éppen Tolna megyében dolgoztak részesaratóként a nagybirtokokon. A háborúban és a megszállás alatt kirabolt országban igen megfogytak az igavonó állatok, ami mindenhol hiányzott, az alföldi földigénylőknek se lakásuk, se földműveléshez szükséges szerszámkészletük nem volt, ezért hamarosan el is tűntek Tolnából. Nehéz volt „megindulniuk” az ide telepített felvidékieknek, bukovinaiaknak és moldvai magyaroknak is, akiknek szintén alig volt néhány számosállatuk és gazdasági felszerelésük. Más volt a föld itteni adottsága és az itteni őslakosok gazdasági és emberi kapcsolatrendszere, amelyekhez a jövevényeknek szintén alkalmazkodniuk kellett. Végül a már 1949-ben megindult erőszakos kollektivizálás, téjeszesítés is nehezítette beilleszkedésüket. A Bonyhádon megnyitott zománcgyár, és a meglehetősen távolabbi komlói és pécsi régi és a mázaszászvári akkor megnyíló bányák munkaerő szükséglete sok, elsősorban fiataalt, indított napi ingázásra még a völgyesiek közül is, ami naponta több órás utazással is járt. A téjeszek szervezésében először a különböző eredetű népcsoportok próbálkoztak saját közösségüknek külön, egyes típusú társulásokat létrehozni, így például a bukovinaiak Bonyhádon, de ezt az államigazgatás felszámolta. Ugyanígy történt ez a székelek teveli iskolaközpont létesítésével kapcsolatban, mellyel a Bukovinában csak hiányos iskolai képzést akarták javítani, mert a bonyhádi gimnáziumban sokan nem kaptak helyet. Az elemi iskolákban sajnálatos módon a tanítók egy része egyenesen megalázó módon kezelte a székelek diákokat. Fél évszázad után úgy látjuk, hogy az ide telepített népcsoportok közül csak a bukovinaiak maradtak nagyobb számban helyben, és igyekeztek megőrizni származásuk sajátos, igazán gazdag hagyományos népi kultúráját és termékenységüket. (A bukovinaiak népességszáma az 1764-ben Madéfalváról való elmenekülésük után a völgyesiek áttelepülésük idején megtízszereződött, nem számítva még az első világháború előtt az Alduna és Déva vidékére áttelepített kirajzások és Amerikába kivándorlottak számát. Ezen idő alatt Magyarország nagy részén fogyott, vagy alig változott a falusi népesség száma.) A Völgyességbe telepített felvidékiekből és utódaikból már alig találunk meg néhányat. Sokan amint lehetett, az északi magyar határ közelébe költöztek át, hogy Szlovákiához csatolt Felvidéken otthonmaradt rokonaikkal, szülőföldjükkel felvehessék a kapcsolatot, akár a kis határforgalom lehetőségének kihasználásával.

Napjainkban a Völgyességben is igen megfogyott a paraszti kisgazdaságok száma, ami megváltoztatja a táj képét is. A táj és népességének történeti-néprajzi kutatására nagy szükségünk van.

Kéty im Völgység – Die Landschaft und die Vergangenheit der Bevölkerung

Das „Völgység“, die Talsenke, ist ein hügeliger Landstrich im südwestlichen Teil des Komitats Tolna, über den erst unlängst wertvolle ethnografische Daten bekannt wurden. Sie beziehen sich sowohl auf die landschaftlichen Veränderungen als auch auf die Geschichte der Völker, die dort – über kürzere oder längere Zeiträume hinweg – eine Heimat fanden. Der Verfasser schildert den gesellschaftlichen und ethnografischen Charakter des Landstriches und seiner Bewohner. Anhand zahlreicher historischer Daten rekonstruiert er die Veränderungen in der Region, schildert die politischen Wandlungen und analysiert zugleich die Vorgänge in Kéty selbst. Seine Studie zeigt, wie tief die Spuren sind, die die historischen Ereignisse – Bevölkerungswechsel, Kriegszeiten u.a. – im Leben dieser Gemeinschaft hinterließen. In seiner Schilderung der 2. Hälfte des 20. Jahrhunderts stützt er sich auch auf Quellen, die er selbst aufgetan und erforscht hatte. Dabei gewährt er wertvolle Einblicke in die bereits schwindende bäuerliche Gesellschaft der 1950-er und 60-er Jahre.

Kéty urbárium (1767)

Könczöl Miklós

Kéty urbárium 1767-ben, az úrbérrendezés elrendelésének évében keletkezett. A dokumentum jelenleg Szekszárdon, a Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltárának állományában található.¹ Három részből áll: a jobbágytelkek táblázatos összeírásából (*conscriptio*), a rendeletben előírt kilenc kérdésre adott válaszokból (*responsa*), valamint a helyi adatokkal kiegészített, blanketta-rendelkezőket tartalmazó tulajdonképpeni urbáriumból.² Az alábbiakban az 1767-es tabellák és a válaszok szövegének átírását és magyar fordítását közöljük.

Bevezetés

Mária Terézia királynő 1766. december 29-én kiadott rendelete³ az úrbérrendezés első lépéseként, egységes szempontok alapján rendelte el a jobbágyterhek összeírását. A vármegyei közgyűlés által kijelölt személyek egy kilenc pontból álló kérdőívet töltöttek ki a korábbi úrbéri viszonyokról, valamint előzetes összeírás alapján táblázatban összegezték az egyes telkek adatait. A kérdések azt vizsgálták, hogy (1) a helybeli jobbágyok terheit rögzítették-e korábban urbáriumban, vagy (2) szerződés, illetve szokás (*usus receptus*) alapján történik a szolgáltatások teljesítése, (3) egy (egész) telek után mennyi pénzbeli terhet (*praestationes*) viseltek, (4) milyen előnyös vagy hátrányos (jogi vagy természeti) tulajdonságai (*beneficia*, ill. *maleficia*) voltak a birtoknak, (5) mekkora szántó és kaszáló tartozott egy-egy telekhez, (6) mennyi és milyen robotot kellett teljesíteniük a jobbágyoknak, (7) milyen egyéb természetbeni terhet (kilenced [*nona*], ajándék [*datiaria*]) viseltek, (8) voltak-e elhagyott telkek, (9) szabadon költözhettek-e a jobbágyok.⁴

A kétyi urbárium forrásértéke⁵ két szempontból is jelentős. Az adatok fölvétele a keltezés alapján 1767. augusztus 11-én történt, így a dokumentum egyike a rendelet 1767. január 23-i dunántúli kihirdetése után viszonylag rövid idővel keletkezett urbáriumoknak. Talán ezzel, talán a jobbágyság nyelvi sokszínűségével magyarázható az is, hogy a szöveg teljes egészében latin nyelvű.⁶ Másrészt, harmincöt évvel az 1732. évi, Schilson János Mihály

¹ A dokumentum levéltári jelzete: MNL TML Ö-651

² Az 1769. június 5-re keltezett és Perczel Gábor vármegyei jegyző által közzétett német nyelvű, specifikus adatot nem tartalmazó kiegészítés elektronikusan is hozzáférhető: <https://archives.hungaricana.hu/hu/urberi/tolna-kety/>.

³ Történeti háttérhez ld. különösen Felhő I. (szerk.) 1970. 11.

⁴ Vö. Pauly, C. 1817. 406–407.

⁵ A forráscsoporttal kapcsolatos korábbi szakirodalom áttekintését adja Horváth Z. 2003.

⁶ Szemben a jobbágyok anyanyelvének használatát előíró rendelkezéssel, vö. Pauly, C. 1817. 408.

báró nevéhez kötődő sváb betelepítést⁷ követően, érdekes látteleletét adja a lakosság etnikai összetételének, jogi helyzetének és birtokviszonyainak.⁸

Ami az előbbi illeti, a 74 telkes jobbágyból 53-nak, a 14 házas zsellérből 12-nek van német családnéve. Úgy látszik tehát, hogy a Schilson által betelepített 30 családhoz⁹ képest több, mint kétszer annyi sváb család élt 1767-ben a birtokon. A többi családnév felerész magyar, felerész szerb.¹⁰ A falu bírójának (Szabó) és a három esküdt közül kettőnek (Sánta, Fekete) ugyanakkor magyar családnéve van (a harmadik esküdt Klick), az uradalmi ispán pedig szerb nevű (Radussa).

A jobbágyok kötelezettségeire vonatkozó válaszokból kitűnik, hogy a Schilsonnal kötött szerződésben szereplő évi 4 forintos árenda és a kilenced, valamint a Mihály-naptól György-napig terjedő italmérési jog az új földesurak alatt is változatlan maradt, a robot viszont 6+6 napról 30 napra emelkedett.

A kérdésekre adott válaszok szövege és fordítása

Anno 1767. Die 11a mensis 8vi possessionis Kéth I(nclyti) Co(mi)t(a)tui Tolnensi adjacentis et ad perill(us)tres ac g(ene)rosos D(omi)nos Josephum Kántor et Stephanum Lossonczy pertinentis primoribus et senioribus incolis ad novem puncta idealia inter[r]ogatis deposito pr[a]evie corporali iuramento sequentia eliciterunt.

Iudex primar(ius) Joannes Szabo, Paulus Almási et Petrus Gyalurati
 Marcus Sánta, Joannes Klik langi ex communitate et Elias Fekete

Ad 1mum	→	Urbarium nullum habent.
Ad 2dum	→	Secundum introductum usum per modernos suos d(omi)nos terrestres p(er)standa hucusq(ue) p(er)stiterunt antedecenter vero seu tempore possessoris Silsoniani ante annos circiter 22 juxta contractum eorum habitum gubernabantur.
Ad 3tium	→	Quilibet integrae sessionis titulo arendae et praestationis f(lori)nos 4 annuati(m) hucusq(ue) solvere tenebatur.
Ad 4tium	→	Praeter medii anni educillum et fertilem glebam nihil beneficii habent. Titulo vero maleficii nihil recensere valent.

⁷ A telepeseikkel kötött szerződés tartalmát összefoglalja Schmidt J. 1939. 52–53.

⁸ Az utóbbiakkal kapcsolatban megfontolandó fenntartásokat fogalmaz meg Koloh G. 2018. 23–24., további hivatkozásokkal.

⁹ Vö. Schmidt J. 1939. 52., Szenyéri Z. 1998. 262., 263

¹⁰ Nehéz besorolni a Soós(i) vezetéknévű, de szerb hangzású keresztnévvel (Jován, Dago) felsorolt jobbágyot és zsellért. A családnévek értelmezésének problémájáról ld. pl. Szilágyi M. 1983. 53. (ill. uo. 115., 76. j., hivatkozással Horváth Á. 1969. 73. szakcsi példáira).

Ad 5tum	→	Ad duas calcaturas constanter et aequaliter distributas habent terras arabiles ita ut quilibet integrae sessionis colonus 28 insimul metretas Posonien(ses) inseminare possit. Prata vero non singulo anno bis falcabilia habet quilibet eorum unius 4 jugalis currus capacia.
Ad 6tum	→	Circiter 30 die(rum) robottas annuatim quilibet colonoru(m) promiscue jam manuali jam veri jugali labore tot nimiru(m) pecoribus quot provisus fuerat, hucusq(ue) ex receptu usu d(omi)no suo perficere debuit, nulla habita reflexione itus et reditus.
Ad 7mum	→	Nonam ex omnibus terrae nascentiis uti ex agnellis, haedis, et apibus secundum receptum aliorum in hoc l(ncl)yto Co(mi)t(a)tu situator(um) dominior(um) usum hucus(que) semper (per) stiterunt. Titulo vero donarii et da[t]iarum ex obligatione nihil hucusq(ue) dederunt.
Ad 8vum	→	Desertae sessiones hic loci nullae reperiuntur.
Ad 9um	→	Sunt liberae migrationes coloni.

Franciscus Szixty I(ncl)yti Co(mi)t(a)tus Tolnen(sis) Tabulae Iud(icia)riae Assessor

X → Szabo Janos Richter
 X → Schanta Marcko Geschworener
 X → Joannes Klick Geschworener
 X → Fekete Elia Geschworener
 X → Almasi Paulus
 X → Gyalangi Petrus

Sigillo com(m)unitatis sunt inprovisi.

*

Az 1767. év 8. havának 11. napján a nemes Tolna vármegyében fekvő, s a nemes és nemzeti Josephus Kántorhoz és Stephanus Lossonczyhoz tartozó Kéty birtok előjárótól és idősebb lakosaitól a kilenc előírt pontot végigkérdezvén, s velük előzőleg kézfelemeléses esküt tétetvén, ők a következőket közölték.

Főbíró: Joannes Szabó,
 Esküdtek: Marcus Sánta, Joannes Klik
 és Elias Fekete

Paulus Almási és Petrus
 Gyalangi a község részéről

1-re → Nincsen urbáriumuk.
 2-ra → A legutolsó földesurak által bevezetett szokás szerint teljesítettek mindezidáig, azelőtt viszont, vagyis a Schilson birtokosok idején, 22 évvel ezelőtt az ő szerződésük alapján igazgatták őket.

- 3-ra → Minden egész telek után haszonbér és tartozás címén mindezidáig évi 4 forintot voltak kötelesek megfizetni.
- 4-re → Féléves italmérési jogon és termékeny talajon kívül semmilyen előnyös tulajdonsága sincsen. Semmilyen hátrányról sem tudtak beszámolni.
- 5-re → Két fordulóban egyformán és egyenlően vannak elosztva a szántóföldek, úgyhogy minden egész telkes jobbágy egyformán 28 pozsonyi mérőt vethet bele. Rétje pedig, egy évben nem kétszer kaszálható, egy négyökrös szekérre elegendő van mindegyiküknek.
- 6-ra → Kereken 30 napot kellett robotban dolgoznia minden jobbágyinak évente, vegyesen kézimunkával és marhával, annyi állattal, amennyivel rendelkezett, mindezidáig a bevett szokás szerint az uraságnak, nem számítva bele az oda- és visszamenetelt.
- 7-re → A föld minden terményéből, valamint bárányból, kecskéből és méhekből kilencedet szolgáltatnak mindezidáig, a nemes vármegyében fekvő többi uradalom bevett szokását követve. Ajándék és adó címén viszont mindezidáig semmit sem voltak kötelesek adni.
- 8-ra → A helységben nincsenek elhagyott telkek.
- 9-re → A jobbágyok szabadon költözhetnek.

Szixty Ferenc, nemes Tolna vármegye ítéltáblájának bírása.
[aláírás]

- X → Szabo Janos bíró
X → Schanta Marcko esküdt
X → Joannes Klick esküdt
X → Fekete Elia esküdt
X → Almasi Paulus
X → Gyalangi Petrus
A község pecsétjével ellátva.

A táblázatos telekösszeírás

Conscriptio [Összeírás]

Secundum instructionem in ordine ad urbarialem regulationem hujus I(nclyti) Co(mi)t(a) tus Tolnen(sis) per Suam Ma(ies)t(a)em S(ereni)s(s)i(m)am clementissime elargitam instituta, ac in a(n)no 1767 decurrente die vero 11a men(sis) 8ta(va) peracta et quidem primoribus ac senioribus subditis denominandis possessionis Kéty ad perillustres ac generosos D(omi)nos Iosephum Kántor et Stephanum Lossonczy pertinentis in praesentia Danielis Radussa spani d(omi)nalis conscriptione domestica nulla p(rae)existente in antecessum fine instituendae sinceræ et genuinæ revelationis ad corporale juramentum adstrictis

judice primario Joanne Szabo, juratis Elia Fekete, Marco Santa et Joanne Klik, ex communitate vero Paulo Almási et Petro Gyalangi.

[Az utasításnak megfelelően, e nemes Tolna vármegye Ófelsége által kegyesen elrendelt úrbérrendezése végett előírt rendben, folyó 1767. év 8. havának 11. napján lefolytatván azt, mégpedig a nemes és nemzeti Iosephus Kántor és Stephanus Lossonczy urakhoz tartozó Kéty birtok lent nevezett előljáróival és idősebb jobbágyaival, Daniel Radussa uradalmi ispán jelenlétében, úgy, hogy korábbi telekösszeírás nem volt, őszinte és valódi bevallásra kötelezve kézfeltartásos esküvel Joannes Szabó bírót, Elia Fekete, Marcus Sánta és Joannes Klik esküdteket, a község részéről pedig Paulus Almásit és Petrus Gyalangit.]

Possessio Kéty [Kéty birtok]	Capacitas fundi intravillani complectitur in se [a belső telek termőképessége]	Habet agros metretarum Posoniensium capaces [a föld termőképessége pozsonyi mérőben]	Habet prata curruum 4 jugorum [négyökrös szekérnek elegendő kaszáló]
Nomina et cognomina [nevük és családnévük]	Metretas Posonienses [pozsonyi mérő]	In praedio Kuzlau et territorio proprio [a kuzlai birtokon és a saját földön]	In praedio Kuzlau et territorio proprio [a kuzlai birtokon és a saját földön]
	Numero [számmal]		
1. Michael Dürmühl	1 2/4	28	1
2. Joannes Hartmann	1 1/4	28	1
3. Petrus Dänsler	1 1/4	28	1
4. Petrus Ernst	1 1/4	28	1
5. Iosephus Kehler	3/4	28	1
6. Joannes Reining	1 1/2	28	1
7. Joannes Kehler	1	28	1
8. Mathias Diemer	1	28	1
9. Andreas Vuitra	1 1/4	28	1
10. Stephanus Szabo	1 1/4	28	1
11. Strak Joannes	1 1/4	28	1
12. Stephanus Szabo	1 1/4	28	1
13. Nicolaus Csunka	1 1/2	28	1
14. Sóosi Jován	1/4	28	1
15. Iosephus Kraff	1 1/4	28	1
16. Batskai Jován	1 1/4	28	1
17. Joannes Koch	1 2/4	28	1
18. Vendelinus Klökner	1 3/4	28	1
19. Conradus Vjand	1 3/4	28	1
20. Scsarat Simon	1 1/2	28	1
21. Henricus Betz	1 1/4	28	1
22. Cristophorus Paltzer	1	28	1
23. Joannes Schweitzer	1 1/4	28	1
24. Adamus Stätler	1	28	1
25. Henricus Kehl	1	28	1
26. Andreas Kaltschne	1	28	1

27. Casparus Hamel	1	28	1
28. Joannes Müller	1	28	1
29. Paulus Töber (Löber)	1	28	1
30. Joannes Vind	1	28	1
31. Joannes Spitznagl	1	28	1
32. Joannes Schneider	1	28	1
33. Vernerus Reining	1	28	1
34. Adamus Remler	1	28	1
35. Peli Sztoján	1 1/4	28	1
36. Deszánko Szabó	1	28	1
37. Philippus Gettmann	1 1/4	28	1
38. Joannes Rüster (Reichter)	1	28	1
39. Fekete Elia	2	28	1
40. Joannes Maus	1 3/4	28	1
41. Haimassi Pálko	2	28	1
42. Joannes Beker (Behér)	2 1/2	28	1
43. Henricus Pach	1 3/4	28	1
44. Philippus Nehrbas (Lerpasz)	1 3/4	28	1
45. Joannes Pfeifer	1 3/4	28	1
46. Henricus Lämle	1 2/4	28	1
47. Henricus Meiz (Maiss)	2	28	1
48. Adolphus Jäger	1 1/4	28	1
49. Nicolaus Cirkel	1 1/4	28	1
50. Mathias Henenger	1 1/4	28	1
51. Georgius Gundermann	1	28	1
52. Valentinus Riegel (Ringel)	1	28	1
53. Joannes Dreser (Trasser)	1	28	1
54. Petrus Doch (Koch)	1	28	1
55. Conradus Vindäker	1	28	1
56. Sánta Márka	2	28	1
57. Christian Forcher	1	28	1
58. Wendelinus Veiß	1	28	1
59. Deszánko Pálka	1	28	1
60. Radussa Daniel	1	28	1
61. Joannes Veiz	1	28	1
62. Janfai (Janja) Gyurka	1 1/4	28	1
63. Pap Miska	1 1/4	28	1
64. Medina Sztoján	1 2/4	28	1
65. Mareanovitz Kojá (Poja)	1 1/4	28	1
66. Jallany János	1 1/4	28	1
67. Joannes Glüh (Klück)	1 1/4	28	1
68. Joannes Blez (Plesz)	3/4	28	1

69. Volf Eber	1 2/4	28	1
70. Radusa Zvivo (Czivo)	1	28	1
71. Radussa Jovitza	1 1/4	28	1
72. Joannes Löber	1	28	1
73. Fridericus Alberth	3/4	28	1
74. Conradus Hettich	2/4	28	1
Inquilini domos habentes [<i>Házasszellérek</i>]			
1. Joannes Kehler (Keller)			
2. Jacobus Kneib			
3. Georgius Meyer			
4. Soós Dago			
5. Joannes Dänsel			
6. Fekete Simon			
7. Henricus Valter			
8. Conradus Valter			
9. Georgius Herlein			
10. Henricus Hamel			
11. Meisin Vittib			
12. Georgius Kaizel (Knikl)			
13. Ludovicus Reisschneider			
14. Georgius Borg (Sorg)			
Summa [<i>Összesen</i>]	91	2072	74

Franciscus Szixty I(ncl)ti Co(mi)t(a)tus Tolnen(sis) tabulae jud(icia)riae assessor
 [*Szixty Ferenc, nemes Tolna vármegye ítélőtáblájának bírāja*]
 [aláírás]

*

A német nyelvű, nyomtatott és kéziratos kiegészítésekkel ellátott urbáriumhoz tartozó táblázatban is szerepel a telkes jobbágysok, valamint a házasszellérek névsora. A két névsor fontosabb eltéréseit kerek zárójelben fönt jeleztük. A táblázatot az alábbi, másnapra keltezett záradékkal látták el:

Cujus modi tabellam in conformitate benignarum dispositionum et ordinationum regiarum omnis generis urbanalem praestationem de individuo ad individuum calculo arithmetico erutam in se continentem expediendam habui. Kéty, die 12a 8vo 1767.

Franciscus Szixty, I(ncl)ti Co(mi)t(a)tus Tolnen(sis) tabulae jud(icia)riae assessor.
 [*Ezt a táblázatot, amely a kegyes királyi rendelkezéseknek és előírásoknak megfelelően egyénenként mindenfajta jobbági szolgálatot számszerűen kimutatva tartalmaz, kiadattam. Kéty, 1767. VIII. 12. napján.*

Szixty Ferenc, nemes Tolna vármegye ítélőtáblájának bírāja.]

Hivatkozott irodalom

Felhő Ibolya (szerk.)

- 1970 *Az úrbéres birtokviszonyok Magyarországon Mária Terézia korában*. I. kötet: Dunántúl. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Horváth Árpád

- 1969 *Szakcs mezőváros története*. Községi Tanács V. B., Szakcs.

Horváth Zita

- 2003 A Mária Terézia-féle úrbérrendezés historiográfiája és forrásai. In Bessenyei József – Feld István – Ö. Kovács József – Ringer Árpád (szerk.): *Források és történetírás*. Miskolci Egyetem BTK, Miskolc, 137–156.

Koloh Gábor

- 2018 Berzéte első urbáriumai (1771–1773). In Deáky Zita – Smid Bernadett (szerk.): *Történeti, néprajzi közelítések a gömöri Berzétéhez*. ELTE BTK Néprajzi Intézet, Budapest, 23–40.

Pauly, Carolus

- 1817 *Constitutio rei urbarialis Regni Hungariae*. Kn. Bécs.

Schmidt János

- 1939 *Német telepesek bevándorlása Hesszenből Tolna-Baranya-Somogyba a XVIII. század első felében*. Uzsaly és Koncz, Győr.

Szenyéri Zoltán

- 1998 A Tolna megyei németek sorsa a betelepítésektől napjainkig. *Földrajzi Értesítő* XLVII. (2) 261–177.

Szilágyi Mihály

- 1983 Az újratelepülő Tolna megye 1710–1720. In K. Balog János (szerk.): *Tanulmányok Tolna megye történetéből* X. Tolna Megyei Tanács Levéltára, Szekszárd. 33–168.

Szita László

- 1996 A lutheránus németység bevándorlása és településtörténete Tolna megyében a XVIII. században. In Dobos Gyula (szerk.): *Tolna Megyei Levéltári Füzetek* 5. *Tanulmányok*. Tolna Megyei Önkormányzat Levéltára, Szekszárd, 5–163.

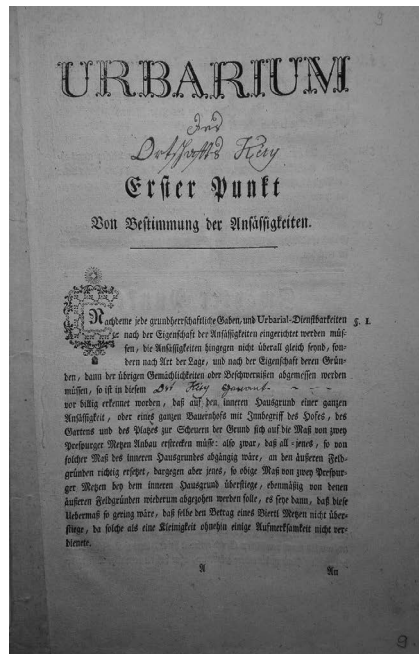
Urbarium von Kéty (1767)

Das Urbarium von Kéty entstand 1767, im Jahre der Maria-Theresianischen Urbarialverordnung. Das Dokument befindet sich heute in Szekszárd, in der Sammlung des Komitatsarchivs Tolna. Es besteht aus drei Teilen: Zusammenschrift der leibeigenen Grundstücke (*conscriptio*), Antworten auf die neun Fragen der Verordnung (*responsa*), das eigentliche Urbarium: ein Blankett mit lokalen Angaben. In diesem Kapitel werden die Zusammenschrift sowie die Antworten mit der ungarischen Übersetzung veröffentlicht.

The image shows two pages of a handwritten manuscript, likely a tax or land register from the 18th century. The text is written in a cursive script. The left page is headed 'Köny.' and the right page is headed 'Köny.'. Both pages contain two columns of text, with names and numbers listed. The names are often followed by a number, possibly indicating a tax amount or land size. The handwriting is dense and fills most of the page.

1. kép

Részlet az Urbáriumból

2. kép

Részlet az Urbáriumból

Kéty demográfiája a 18–21. században

Koloh Gábor

A Völgység mint néprajzi és sokáig mint közigazgatási egység a forrásokban a 17. század óta vizsgálható önálló mikrorégióként. Határai – különösen felekezeti és etnikai értelemben – rugalmasan változtak, esetenként, más mikrorégióval átfedésben voltak, illetve vannak. A Völgység javarészt Tolna megyében, egyes települései Baranya megyében fekszenek.¹

Kéty – mindig is a tolnai Völgység részeként – vizsgált időszakunkban előbb a simontornyai, az 1920-as évektől a völgyégi, napjainkban a bonyhádi járás része. A település egyike a 18. századi telepítések során elnémetesedett falvaknak. Ezek közös jellemzője területi összefüggősége, tekintettel arra, hogy a „sváb falukat a telepítők rendszere úgy építette egymás mellé, hogy társaikkal lenne a Duna-Dráva-melléken, fenn a mecseki hegyháton, s túl a szegszárdi hegyeken Tolna szívéig, egységes német nyelvmedenczét alkossanak [sic].”²

A telepített térség etnikai egységessége mellett az ezzel szorosan összefüggő intenzív gazdálkodási mód egységes alkalmazása is jellemző.³ Kétyet is, mint általában véve a német területekről a Duna völgyébe való betelepülést, az ösztönző jutalmak, a szántók jó minősége, és a már idetelepültek kedvező híradásai az óhazában maradtak felé tették vonzóvá.⁴

A török kort követően, de a betelepítéseket közvetlen megelőzően, az 1720-ban kelt összeírás szerzői feljegyezték a hosszabb-rövidebb időre itt megtelepedett népek származását, amelyből a térség erős etnikai heterogenitása olvasható ki. A magyarok és a rácok mellett például horvátokkal és más szláv lakosokkal is találkozhatunk.⁵ Kétyen például a 17. század végétől a 18. század közepéig felső-magyarországi szláv jobbágyok is éltek itt és a környékbeli Medinán, Murgán vagy Závodon. Feltételezhetően katolikusok lehettek, és Weldlen Jánosra hivatkozva, Szita László is úgy véli, hogy továbbköltözhettek.⁶

A németek betelepítése a 18. század folyamán több lépésben (mégis koncentráltan a század első felében) ment végbe, előbb földesúri, később kormányzati irányítás mellett, amelyet a század végén és a 19. század elején, egy országhatáron belüli vándorlási hullám is követett. Kéty sváb lakói a 18. század végén a Tolna megyei német közösség harmadát kitevő evangélikus vallásúak közé tartoztak, és ezt a telepítés során kialakult konfesszionális és etnikai arculatát egész a 20. század közepéig megőrizte.⁷

¹ Solymár I. 2000. 5.

² Balogh P. 1902. 324–325.

³ Daróczy A. 1909. 46.

⁴ Daróczy A. 1909. 51–52.

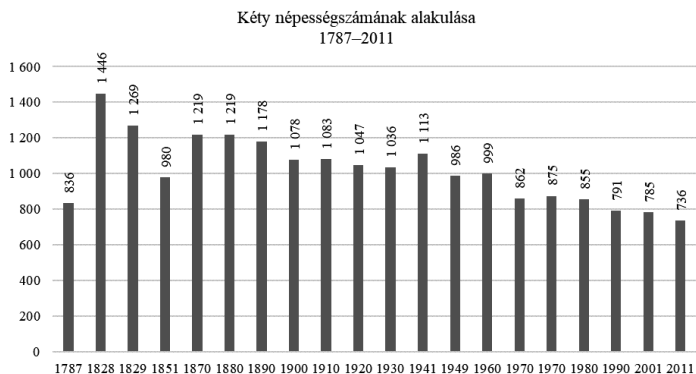
⁵ Daróczy A. 1909. 26.

⁶ Szita L. 1996. 120.

⁷ Szita L. 1996. 7.

Kéty betelepítését 1732-ben, a Sopronban élő, németországi származású Johann Michael Schilon báró kezdte meg. A település később közbirtokossági tulajdonban állt, földesurai között megtaláljuk a Bene családot, a református Visoly Jánost, majd 1829-ban Eperjessy Istvánt, Bogyay Györgyöt vagy – mások mellett – Zichy Józsefet is.⁸ Egyed Antal 1829-es leírása és Schmidt János nyelvjárási, valamint összeírásokra és anyakönyvek vizsgálatára alapozó kutatásai is Hesszent jelölték meg a Kalazná környéki községek, így Kéty lakosainak származási helyét.⁹ Szita kutatásai ugyanakkor rámutatnak, hogy a kétyi letelepülés a környék településeiről való átköltözéssel ment végbe. A szárazdi, zombai, gyönki, felsőnáni, kölesdi és majosi németek a település lutheránus karakterét erősítették.¹⁰ Hamarosan azonban Kétyről is megindult a továbbvándorlás, javarészt a mozgékonyabb zsellércsaládok, de részben a jobbágycsaládok esetében is.¹¹

1. ábra

Forrás: Hivatkozott népszámlálások és összeírások

Az 1. ábra nem vállalkozik demográfiai becslésre, helyette a már viszonylag konszolidálódott állapottal találkozó józsefi népszámlálással indít.¹² A népességszám – egész a 20. századig várható – harmonikus változásának az 1828. és az 1829. évi adatok csak látszólag mondanak ellent.¹³ A megbízhatóbbnak tekintett józsefi és későbbi népszámlálások alapján elmondható, hogy a 19. század végéig a település népessége fokozatosan növekszik, majd a századfordulótól ütemesen csökken. Az 1941-re megforduló tendenciát a népességcsere mozgalmak követték, és 1960-ban elérte a 999 fős értéket, amely napjainkig lassú, de folyamatos csökkenést mutat.

⁸ Szita L. 1996. 81–82., Glósz J. 1991. 56., Cserna A. – Kaczián J. 1986. 124.

⁹ Cserna A. – Kaczián J. 1986. 124., Szita L. 1996. 75.

¹⁰ Szita L. 1996. 81–82. Szita ugyanebben a munkájában (127.) a szárazdi németek kapcsán megjegyzi, hogy azok, a fentiekben irtakkal ellentétben, előbb települtek le – közvetlenül a német területekről érkezve – Kétyen, és onnan költöztek tovább Szárazdra. Az ellentmondás feloldására elemzésemben nincs mód.

¹¹ Szita L. 1993. 31., Szita L. 1996. 21–22., 122.

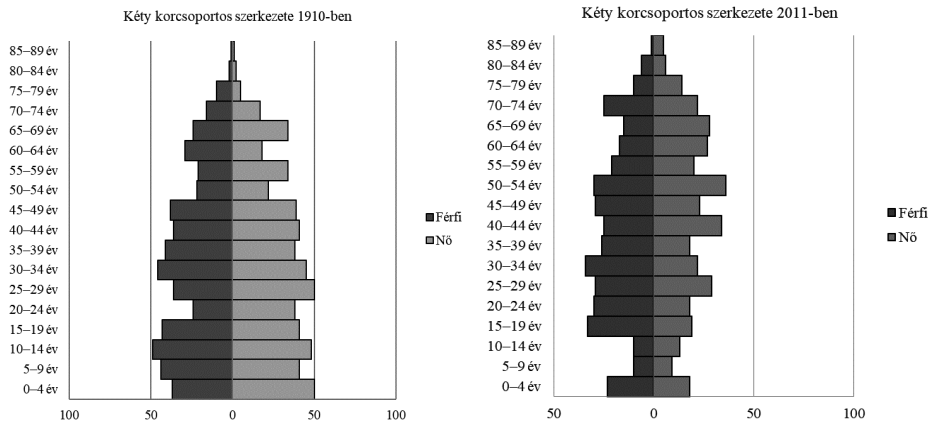
¹² 1803-ban még települtek át Ivándárdára – többek között – Kétyről jobbágy- és zsellércsaládok. lásd: Szita L. 1996. 22.

¹³ Ezek megbízhatatlanságáról bővebben: Benda Gy. [2001] 2006.

Évszázados távlatból nézve, a népesség korszerkezete is jól láthatóan átalakult.

A 2. ábra a kétyi népesség 1910. és 2011. évi korcsoportos adatainak korfára való vetítését mutatja.

2. ábra

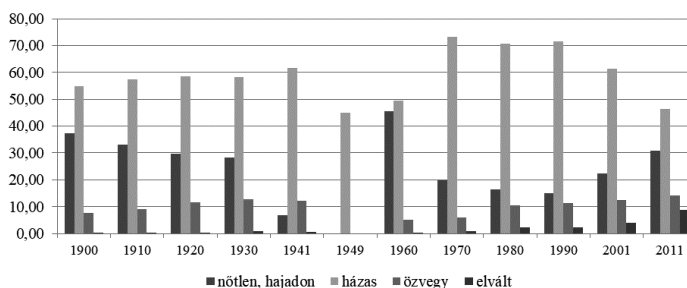

Forrás: MNL XXXII-23-H. Tolna megye: Kéty, 2011. népszámlálás

A település korszerkezeti értékei plasztikusan visszatükrözik a társadalom előregedésének országosan is általános folyamatát. Már az 1910. évi érték sem mutatja a hagyományos társadalom szabályosan csökkenő alakját (figyeljük meg a 20–24 évesek alacsonyabb számát!), de a közelmúlt értékei sokkal radikálisabb átalakulást mutatnak. Míg az 1910. évi – piramis alakúra emlékeztető – korfa még magán hordozza a hagyományos társadalom klasszikus korosztályi megoszlásának főbb vonásait, a 2011-es orsó alakú korfa már egyértelműen az előregedő közösség képét tükrözi. Az egy évszázadon belül végbement alakváltás mellett a számértékek is – tükrözve az 1. ábra létszámváltozását – a releváns népességcsökkenést mutatják.

3. ábra

Kéty népességének családi állapota
1900–2011

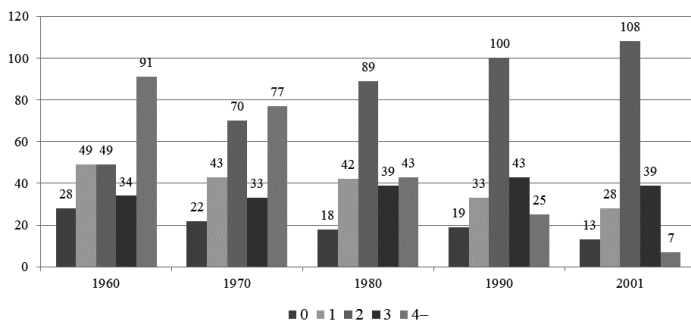

Forrás: Hivatkozott népszámlálások

A családi állapot megoszlására vonatkozóan 1900-tól rendelkezünk adatokkal, amelyek szintén a közismert demográfiai trendet mutatják. A 3. ábra szerint a nőtlenek, illetve a hajadonok aránya – összefüggésben a társadalom előregedésével – folyamatosan csökken, ezzel együtt az özvegyek, részben pedig az elváltak aránya emelkedik. Az özvegyek 1910 és 1920 között észrevehető erőteljesebb növekedése az első világháborús elhalálozások következménye. 1949-re visszaesett a házasságok arányszáma, amelyet a népességcsere során érkezett fiatalabb korú lakosság nőtlen, illetve hajadon tagjainak magasabb arányával magyarázhatunk. Részint ennek, részint pedig a második világháborút követő késleltetett baby-boomnak (Ratkó-korszak) következménye az 1960. év kiemelkedő nőtlen, hajadon arányszáma. Ugyanakkor a 20. század második felétől a nőtlenek és hajadonok arányának növekedése és a házasságok arányának csökkenése mögött, a korábbiakkal ellentétes irányú folyamatot, a házasságkötések visszaszorulását látjuk. A településen, bár napjainkban is döntő a házasságban való együttélés, a 2011. évi adatok szerint a lakosság közel tizede (9,29%) él élettársi kapcsolatban, akik a fenti ábrán részint a nőtlenek, illetve hajadonok, részint az elváltak között jelennek meg.

4. ábra

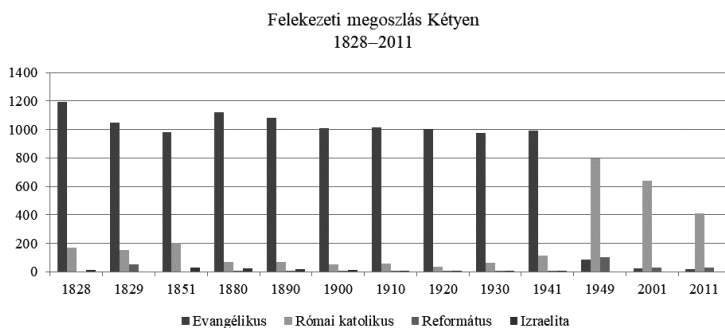
A 15 éves és idősebb házas nők aránya
az élve született gyermekek száma szerint Kétyen
1960–2001

Forrás: Hivatkozott népszámlálások

A kétyi családokra tekintettel, az elmúlt bő fél évszázadra visszatekintve, a népességszámlálások gyerekszám-statisztikai adatai fontos támaszul szolgálnak. Ezekből a 15 évesnél idősebb házas nők számáról kapunk adatot arra vonatkozóan, hogy hány gyermeket szültek. Az adat ugyanakkor nem tesz különbséget az elsőházas és az újránházasodó nő között. A nagycsaládos modell egyértelmű megszűnése az 1970 és 1980 közötti időszakra tehető. A váltás ugrásszerű, amennyiben a folyamat mellőzi a háromgyermekes modell – akár csak átmeneti – dominanciáját, még ha a gyermektelenek és az egygyermekes anyák aránya is számottevően csökkent (az 1960-as 12,6%-ról 2001-re 7,1%-ra). A kétgyermekes házas nők aránya 1980-ra relatív, az 1990-es években pedig abszolút többségre jutott.

5. ábra

Forrás: Hivatkozott összeírások és népszámlálások

A település felekezeti jellege (5. ábra) már a telepítés során kialakult, amely egészen a 20. század közepéig változatlan maradt. A 18. századi telepítést követő évtizedek erőszakos katolikus törekvései után, II. József vallásszabadságra vonatkozó rendelkezései biztosítottak nagyobb mozgásteret a helyi lutheránusoknak. Az evangélikus templomot 1786 és 1796 között építette fel a helyi evangélikus közösség protestáns földesuraik támogatásával. Lelkészeik – miképp megyeszerte – előbb a telepésekkel együttérkezők, másrésztük a felvidéki evangélikus iskolákban tanultak köréből kerültek ki, míg később a régió szülöttei tanultak tovább, majd tértek vissza tágabb értelemben vett szülőföldjükre.¹⁴ Az 1828. évi adatok az evangélikusok és reformátusok számát együtt tartalmazza, az arányokra a későbbi értékekből következtethetünk. A reformátusoknak a 19–20. század fordulójára tapasztalható fokozatos eltűnése nem helyi specifikum, a domináns protestáns egyház felszívó jellegére a környék több településén felfigyeltek.¹⁵ A zsidó vallásuk kimutathatóan a 17–18. század fordulójától, egészen a második világháborúig jelen voltak a településen,¹⁶ még ha számuk folyamatosan csökkent is: 1851-ben 30, a századfordulón már csak 11, míg 1941-ben összesen két fő élt a településen.

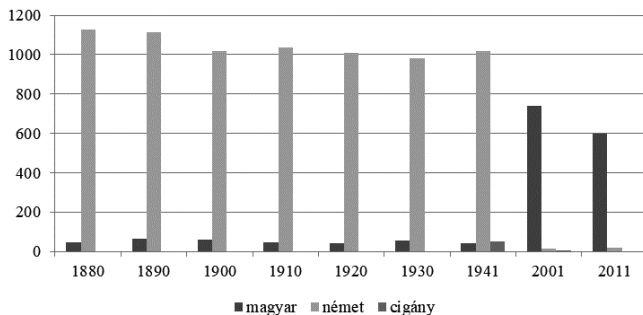
A népességcsere etnikai átrendeződése (5. ábra) megváltoztatta a felekezeti arányokat is. A betelepülő családok túlnyomórészt római katolikusok voltak, így – az 1941. és 1949. évi értékeket összevetve – arányuk 10%-ról mintegy 80%-ra emelkedett, míg az evangélikusoké közel 90%-ról kevesebb, mint 9%-ra csökkent. Az etnikai megoszlás során a magyarok és németek mellett az összefoglalóan cigányoknak nevezett romanik és beások értékeit emeltem ki. A magyarok kapcsán a statisztikák sajnos nem tesznek különbséget a betelepülés irányát illetően, amelynek segítségével pontos értékekkel tudnánk a döntően bukovinai székelyek és más magyar telepések arányát leírni.

¹⁴ Szita L. 1996. 85–86.

¹⁵ Szita L. 1996. 151.

¹⁶ Vörös L. 1942. 3.

6. ábra

Etnikai megoszlás Kétyen
1880–2011

Forrás: Hivatkozott összeírások és népszámlálások

Daróczy Aladárnak a 18. század első összeírásaira vonatkozó tanulmánya kiemeli a Tolna megyei föld első osztályú, fekete porhanyós voltát, amely mellett „a sárga agyag, homokos vályog és jól termő, majd rosszminőségű homok váltakoznak. Ásványországi terményei alig vannak köszönen és terméskövön kívül.”¹⁷ A jó minőségű föld jobb hatékony megművelését a betelepülő németek intenzív gazdálkodási módszere biztosította, amelyet fokozott, hogy „akik nem önként, hanem szervezett földesúri és állami telepítési akciók során jöttek be az országba, legalább részben, nem voltak híjával magasabb fokú mezőgazdasági ismereteknek.”¹⁸ Mindez annak fényében válik különösen érdemlegessé, ha látjuk, hogy a török kort követően az „erdőrengetegekkel benőtt hegyhátakon és domboldalokon lehetetlen a földművelés; az elvadult talaj csakis a hajlatok öln, s a folyócskák mentén elhúzódó völgyeken vonható egyelőre nagy fáradsággal kultúra alá [sic].”¹⁹ A betelepülők intenzív gazdálkodása a magyar gazdálkodáskultúrához mérten rendszeresebb és gondosabb eljárást takar, mind a szántóföldi növénytermesztést, mind pedig az állattenyésztést illetően. Ennek következtében a 20. századra – így Tolna és Baranya megyében is – a németek körében is megerősödő, tehetősebb közép- és gazdagparasztközég kezén koncentrálódott a szántók nagyobb része.²⁰

Kétséget kizáróan a mezőgazdaságból élők voltak számottevő többségben Kétyen is egész az 1970-es évek elejéig. A 18. század végi józsefi népszámlálás és az Egyed-féle összeírás szerint a lakosság valamivel több mint fele volt földdel bíró jobbágy, a többiek javarésze pedig zsellér. A 20. század első harmadában a mezőgazdaságból és kertészetből élők aránya 88–92% között mozgott. 1930 és 1949 között az 1 és 10 holdasok aránya 64%-

17 Daróczy A. 1909. 3.

18 Wellmann I. 1979. 24. Ide kívánczik, hogy „[s]zemben a magyarokéval, gazdálkodásuk presztízs szempontoktól mentes volt, nem szégyellték a teheneket is igavonásra használni, és ők terjesztették el a nagy testi erejű, de nehézkes, lassú, munkavégzésre kiválóan alkalmas lovakat is. Haszonra beállított gazdálkodási módjuk miatt nemcsak a földet tekintették a gazdagság abszolút megtestesítőjének, megbecsültek minden pénzkereső tevékenységet. Valamilyen falusi ipar elsajátítása szinte minden sváb családra jellemző volt.” – Barakonyiné Winiczai K. 1984. 38.

19 Daróczy A. r 1909. 46.

20 Füzi J. 1979. 233–250.

ról 55%-ra csökkent, amely folyamat a 10 holdnál többen gazdálkodók arányának 35%-ról 44%-ra való emelkedésével járt együtt. Az 1960-as években az építőipar, 1990-től pedig a különböző ipari foglalkoztatottak aránya emelkedett meg. 1990-ben a mezőgazdaságból élők aránya nem sokkal haladta meg a 7%-ot.

A fenti demográfiai folyamatok részint a régió, részint az ország trendjeivel párhuzamosan zajlottak. A 18. századi telepítést követő megerősödést, majd két évszázados építkezést részben a nemzetközi demográfiai folyamatok, mint az első és második demográfiai átmenet, részben pedig a második világháború következményei lassították, majd fékeztek.

A népességszáma alapján a 19. század második és 20. század első felében középfalunak tekinthető Kéty a század második felében már kislelűvé zsugorodott, ütemesen elöregszik és a 2011. évi értékek szerint 288 fő keresőre eső 430 fő munkanélküli, inaktív kereső és eltartott aránya egyértelműen a megélhetési lehetőségek beszűkülésére mutat rá.

Hivatkozott irodalom

Balogh Pál

1902 *A népfajok Magyarországon*. M. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Ministerium, Budapest.

Barakonyiné Winiczai Klára

1984 *Baranya aprófalvas településhálózatának múltja és jelene*. (Baranyai krónikaírás, 7.) Baranya Megyei Levéltár, Pécs.

Benda Gyula

[2001] 2006 A magyarországi családrekonstrukciós vizsgálatok mérlege. In Uő.: *Társadalomtörténeti tanulmányok*. Osiris, Budapest, 67–76.

Cserna Anna – Kaczián János

1986 *Egyed Antal összeírása és korrajz Tolna vármegyéről*. Tolna Megyei Levéltár, Szekszárd.

Daróczy Aladár

1909 *Tolna vármegye közgazdasági leírása. I. Történelmi rész*. Pesti Könyvnyomda-Részvénytársaság, Budapest.

Füzi János

1979 Néhány észrevétel a baranyai nemzetiségi községek szegényparaszti népességének statisztikai vizsgálata kapcsán 1920–1944. In Szita László (szerk.): *Baranyai Helytörténetírás. A Baranya Megyei levéltár Évkönyve*, 1977. Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 233–250.

Glósz József

1991 Tolna megye középbirtokos nemességének anyagi viszonyai a 19. század első felében. In Vadas Ferenc (szerk.): *A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve XVI*. Wosinsky Mór Megyei Múzeum, Szekszárd.

Solymár Imre

- 2000 Bonyhád és környéke – a történeti Völgyesség. In Bodor Árpád et al.: *Bonyhád és környéke*. Völgyességi Turista Egyesület et al., Bonyhád, 5–6.

Szita László

- 1993 *Somogy megyei nemzetiségek településtörténete a XVIII–XIX. században*. (Somogyi Almanach, 52.) Somogy Megyei Levéltár, Kaposvár.

Szita László

- 1996 A lutheránus némettség bevándorlása és településtörténete Tolna megyében a XVIII. században. In Dobos Gyula (szerk.): *Tolna Megyei Levéltári Füzetek 5. Tanulmányok*. Tolna Megyei Önkormányzat Levéltára, Szekszárd, 5–163.

Vörös László

- 1942 *Bonyhád*. Magyar Szociográfiai Intézet, Pécs.

Wellmann Imre

- 1979 *A magyar mezőgazdaság a XVIII. században*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Felhasznált források

Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Óbudai Kutatórészleg

MNL XXXII-23-H KSH Népszámlálási feldolgozási táblák; 1910. évi népszámlálás, Községi áttekintés a születés és korév szerint, Tolna megye.

Népszámlálási, népmozgalmi kiadványok és egyéb

A Magyar Korona Országaiban az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei a hasznos állatok kimutatásával együtt. Az Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal, Pest, 1871.

A Magyar Korona Országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei némely hasznos házi állatok kimutatásával együtt. Az Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal, Budapest, 1882.

A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása. Első rész. A népesség általános leírása községenként. A Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1902.

A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása. Második rész, A népesség foglalkozása községenként. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1904.

A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Budapest, 1912.

A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. Második rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenként. Magyar Statisztikai Közlemények Új Sorozat, 48. kötet, M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1913.

A Magyar Szent Korona Országainak Helységnévtára 1913. Szerk.: A Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1913.

Az 1920. évi népszámlálás. Első rész. A népesség főbb demográfiai adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Budapest, 1923.

Az 1920. évi népszámlálás. Második rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari és kereskedelmi vállalatok községenként. Magyar Statisztikai Közlemények. Új Sorozat. 71. kötet. Budapest, 1925.

- Az 1930. évi népszámlálás. I. Rész. *Demográfiai adatok a községek és külterületi lakott helyek szerint*. Budapest, 1932.
- Az 1930. évi népszámlálás. II. rész. *Foglalkozási adatok községek és külterületi lakóhelyek szerint, továbbá az ipari és kereskedelmi nagyvállalatok*. Magyar Statisztikai Közlemények Új Sorozat, 86. kötet. Budapest, 1934.
- Az 1941. évi népszámlálás. 2. *Demográfiai adatok községek szerint*. Budapest, 1976.
- Az 1941. évi népszámlálás. *Foglalkozási adatok községek szerint*. Budapest, 1975.
- Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787). Szerk.: Dányi Dezső és Dávid Zoltán. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 1960.
1949. évi népszámlálás. 7. *A foglalkozási statisztika országos eredményei*. Budapest, 1959.
1949. évi népszámlálás. 9. *Demográfiai eredmények*. Budapest, 1959.
1960. évi népszámlálás. 3. *Tolna megye személyi és családi adatai*. Budapest, 1962.
1970. évi népszámlálás. 5. *Tolna megye adatai*. Budapest, 1971.
1980. évi népszámlálás. 17. *Tolna megye adatai*. Budapest, 1981.
1990. évi népszámlálás. 19. *Tolna megye adatai*. Budapest, 1992.
2001. évi népszámlálás. *Tolna megye adatai*.
- Online elérhetőség: <http://www.nepszamlalas2001.hu/hun/kotetek/06/17/data/tabhun/toc4.html> (Utolsó megtekintés: 2020. március 17.)
2011. évi népszámlálás. 3. *Területi adatok*. 3. 17. Tolna megye.
- Online elérhetőség: http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_03_17_2011.pdf (Utolsó megtekintés: 2020. március 17.)

Fényes Elek

1851 *Magyarország geographiai szótára*. Nyomatott Kozma Vazulnál, Pest.

Die Demografie von Kéty vom 18 bis zum 21. Jahrhundert

Kéty ist eines von mehreren im 18. Jahrhundert germanisierten Dörfern in Völgység. Ihr gemeinsames Merkmal ist ihre territoriale Kohärenz. Neben der ethnischen Homogenität ist auch die Art des intensiven landwirtschaftlichen Anbaus typisch, darauf wird im späteren noch eingegangen. Die Umsiedlung aus deutschen Landen in das Donautal war vor allem wegen der hohen Prämien attraktiv, doch auch die gute Qualität des Ackerlandes sowie die positiven Berichte der bereits angesiedelten Bewohner fielen ins Gewicht. Der demografische Wandel in Kéty fand teilweise parallel zu jener in der Region und zu der im ganzen Land statt. Die Erstarkung der Region nach den Umsiedlungen sowie die zwei Jahrhunderte währende Bauphase wurden jedoch teils durch internationale demografische Prozesse, teils durch die Auswirkungen des Zweiten Weltkrieges gebremst und schließlich zum Erliegen gebracht. Aufgrund seiner Bevölkerungszahl galt Kéty in der zweiten Hälfte des 19. und ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts als mittleres Dorf, schrumpfte allerdings schon in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts zum kleinen Dorf und mit fortschreitender Überalterung.

Adalékok a kétyi német nyelvjáráshoz

Erb Maria

Bevezető gondolatok

A Buda visszafoglalása (1686) után – a 18. század folyamán – császári-királyi és magánföldesúri kezdeményezésre Magyarországra települt németek dél- valamint nyugat-középnémet területekről érkeztek. A zárt német nyelvterület akkori nyelvhasználatának megfelelően, kibocsájtó közösségeik nyelvjárásait is magukkal hozták. Ezekből alakultak ki az egyes településeken belüli kiegyenlítődési folyamat eredményeképp – immár az új hazában – azok a helyi nyelvjárások, amelyek a 20. század közepéig az elsődleges, sok helyütt az egyetlen kommunikációs eszköz szerepét töltötték be.

A tolna megyei evangélikus német közösségek nyelvjárásai

A kétyi nyelvjárásról tudomásuk szerint nem született önálló dialektológiai leírás, rendelkezünk viszont több olyan publikációval, amelyek tartalmaznak értékes és hasznosítható vonatkozó adatokat. Ezek egyrészt más Tolna megyei német lutheránus közösségek tájnyelvét tárgyaló munkák, így Schäfer Illés 1908-ban a kalaznói német nyelvjárás hangtanáról, valamint Weidlein Jánosnak a murgai német nyelvjárásról 1930-ban megjelent monográfiája. Bevezetőjében mindkét szerző földrajzilag szélesebb, konfesszionálisan ugyanakkor kötött kontextusba helyezi az általa vizsgált nyelvjárást, amennyiben nem csak pozicionálja, de nagy vonalakban össze is veti őket a többi Tolna megyei evangélikus németek által beszélt dialektussal, köztük a kétyivel is. Schäfer a következőképpen fogalmaz a kalaznói nyelvjárás kapcsán:

„Kevés eltéréssel ugyanazt a nyelvjárást beszélik a szomszédos evangélikus német falvak is (Varsád, Kistormás, Felsőnána, Kéty, Murga és Gyöngyös részben, Százard, Hidegkút, Udvari), amelyeknek lakói már külső megjelenésükben, viseletükben és szokásaikban is sok egyező vonást mutatnak, úgyhogy idegen ember alig tudja őket egymástól és a kalaznóiaktól megkülönböztetni.”¹

Weidlein János a két világháború közötti időszakban a hazai német nyelvjárások legszavatottabb ismerője volt, nem meglepő tehát, hogy a Tolna megyei evangélikus nyelv-

¹ Schäfer, I. 1908. 4.

járások kérdését még tágabb, a Dunántúl németiségére kiterjesztett areális dimenzióban tárgyalja, ugyanakkor egyetértően utal Schäfer fentebbi megállapítására is:

„Közismert tény, hogy a Dunántúl déli részében lakó németiség között, úgy nyelvi, mint etnographiai szempontból, eddig eléggé fel nem derített zűrzavar, összevisszaság uralkodik. Nem ritka azonban az sem, hogy két vagy több falu német lakóinak nyelve, viselete, egész etnikuma teljesen megegyezik. Ilyen nyelvi és etnológiai egységet alkotnak a következő tolnamegyei [!] evang.[élikus] német falvak is: Kéty, Felsőnána, Murga, Kalaznó, Kistormás, Varsád, Szárazd, Kesző-Hidegkút, Gyöng, Udvari, Belecska. [...] Ennek a 11 falunak evangélikus vallású német lakói már külső megjelenésükben, viseletükben, szokásaikban annyira egyezést mutatnak, hogy idegen nem is tudja őket megkülönböztetni egymástól. [...] Nyelvük is annyira egyezik [...], hogy csak a leggyakorlottabb fül veheti észre a meglévő csekély eltéréseket.”²

Kutatási eredményei alapján mindkét szerző egyetért abban, hogy az általuk vizsgált települések nyelvjárásai nagyfokú egyezést mutatnak a többi, környékbeli lutheránus közösség nyelvével. Weidlein ugyanakkor ennek általa vélelmezett okaira is kitér:

„A tolnamegyei [!] evang.[élikus] német falvak lakosságának nyelvi és etnológiai hasonlóságának okai: Németországnak egyazon vidékéről valók, új hazájukban ugyanazon földrajzi- és életkörülmények közé kerültek, és egymás között a nexust állandóan fenntartották.”³

Ugyanő rámutat azonban az érvelés egyik hiányzó láncszemére, nevezetesen, hogy „[a] fentebb említett 11 falu nyelvi és etnológiai egyezése okának vizsgálatánál legfontosabb volna megtudni, hol volt a telepések őshazája? És éppen erre a legfontosabb kérdésre nem kapunk megbízható és pontos feleletet.”⁴

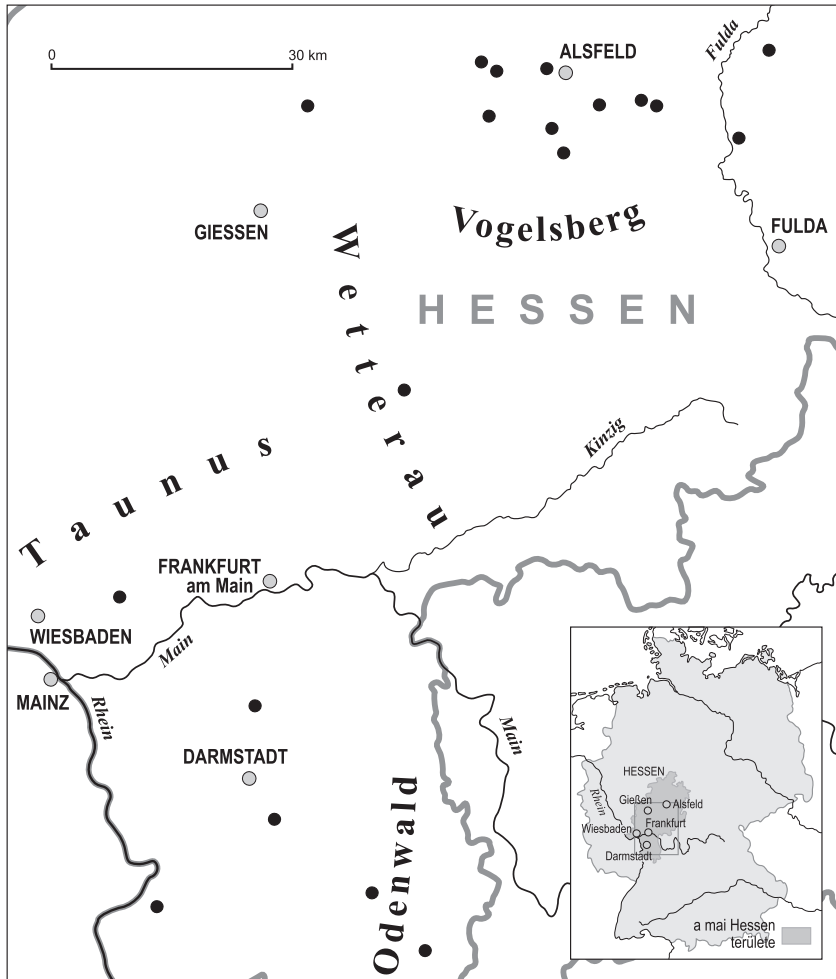
Ebben a tekintetben az 1980-as évek komoly változást hoztak, és itt térnek át egy mások forrástípusra, a levéltári anyagokon alapuló telepés-regiszterekre. Anton Reimann 1985-ben publikálta a hesseni területekről a 18. és 19. század folyamán Dél-Kelet-Európába kivándoroltak listáját, Stader, majd Stader és Villnow 1998 és 2017 között kilenc kötetben tették közzé több tízezer dunai-sváb telepés adatait. Ezekből nem csak az egyes kolonisták neve, felekezete, a bevándorlás éve, de gyakran a kibocsátó település, valamint a célállomás(ok) is megismerhetők. A fentebbi tizenegy település közül a következő hatról találunk különböző számban adatokat: Felsőnána (19), Varsád (101), Kalaznó (32), Kistormás (94), Szárazd (7), Gyöng (17). Nem szerepel viszont egyetlen adat sem Murga, Kesző-Hidegkút, Udvari, Belecska és sajnos Kéty vonatkozásában sem. Ennek ellenére fontos támpontokkal szolgál a hat helység telepeseinek származási területe Kéty, de a többi, e tekintetben

² Weidlein, J. 1930. 3–4.

³ Weidlein, J. 1930. 7.

⁴ U.o. 6.

forráshiányos falut illetően is. A hazai német nyelvjárások, mint arra már kitértünk, a telepések magukkal hozott dialektusaiból csiszolódtak össze homogén egységgé. Schäfer és Weidlein is megállapítja, hogy a Tolna megyei evangélikus közösségek nyelvjárásai között nagyon elenyészőek a különbségek. Weidlein (lásd fentebb) a közös származási területben látja ennek egyik magyarázatát, hiszen ez azonos, de legalábbis nagyon hasonló nyelvi „bemeneteket” valószínűsít. Az alábbi három térkép Kalaznó, Kistormás és Felsőnána telepeseinek származási településeit tartalmazza.⁵

1. térkép: A kalaznói német telepések származási települései

⁵ Forrás: Reimann, A. 1985. A térképeket Sasi Attila kartográfus készítette, köszönet érte.

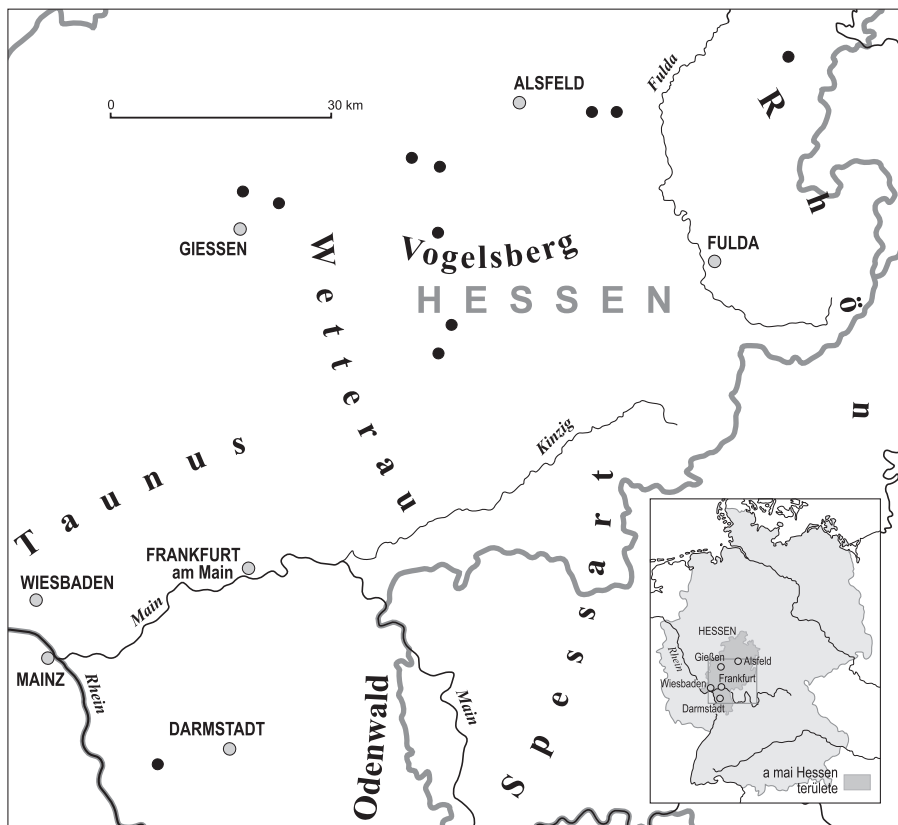
2.térkép: A kistormási német telepések származási települései

Noha csak három falu telepeseinek adatait tettük térben láthatóvá, mégis egyértelmű, hogy a mai Hessen tartomány középső és déli részeiről érkeztek az Alsfeld, Gießen, Wiesbaden, Darmstadt által határolt területről, és nincs okunk kételkedni abban, hogy a többi környező evangélikus településre is ebből a régióból toborozták a kivándorlókat. Ezt egyrészt levéltári adatok, valamint vonatkozó történelmi kutatások, de mint ahogy arra majd lentebb kitérünk, nyelvjárási sajátosságok is alátámasztják.⁶

A nyelvjárásokat a közös származási területen kívül természetesen alakítja egyrészt a telepések mobilitása, de a települések közötti egyéb kapcsolatok is szolgálnak új impulzusokkal, ugyanakkor ezekben a felekezeti hovatartozásnak kiemelt szerepet kell tulajdonítanunk. Az említett forrásmunkákban nem egyediek a lakhelyváltásra vonatkozó

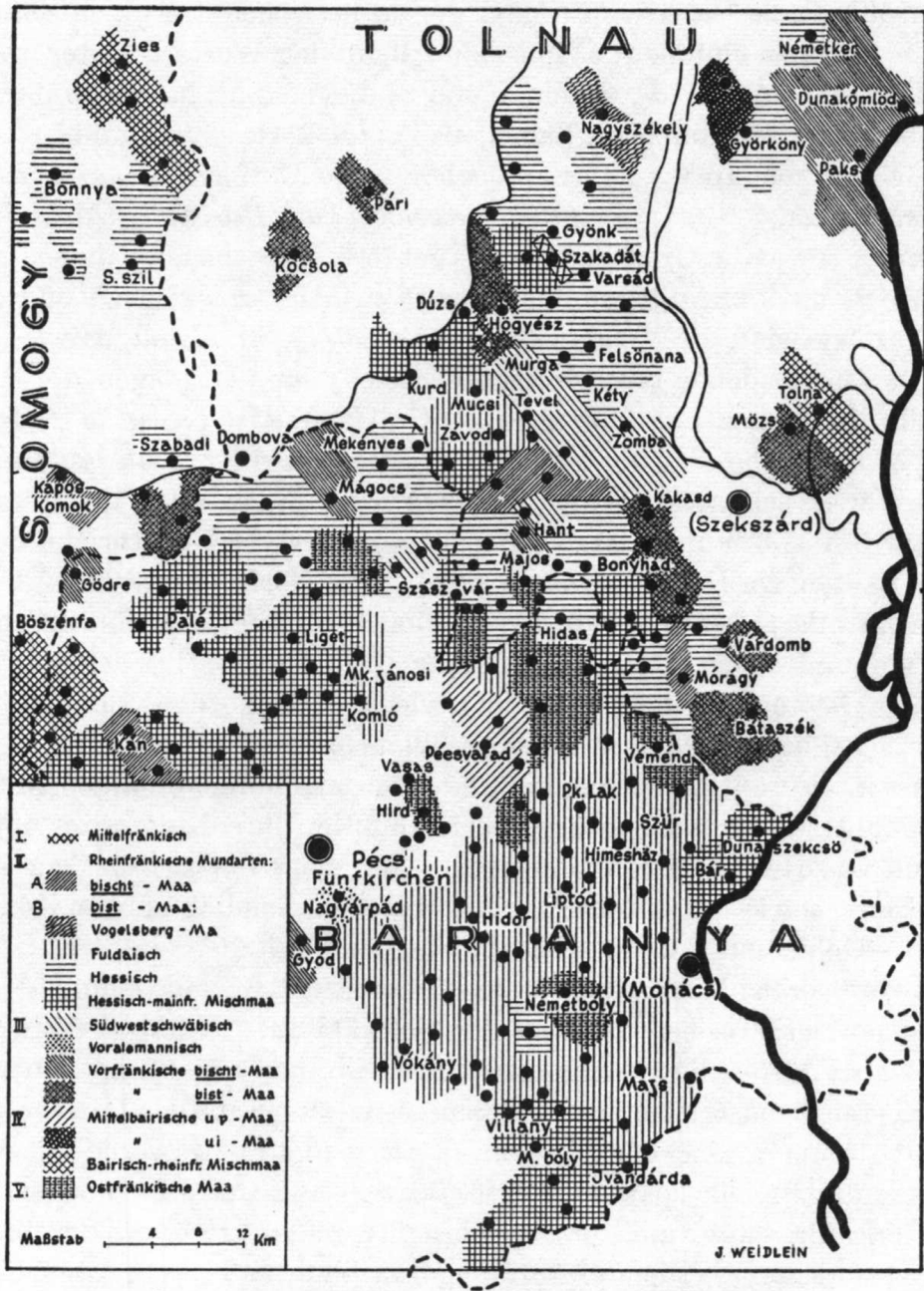
⁶ Vö.: Fata, M. 2010., különösen 176ff.

adatok. Az irányító mögöttesek közé tartoznak a jobb gazdasági kondíciók, a családdegysítés és a házasságkötés – szigorúan a konfesszionális endogámia keretei között –, azonban az új célállomások jól megfigyelhető módon mindig evangélikus települések és közösségek. Így például a Wolfskehlenből származó Johann Justinus Becker és Maria Katharina Winter fia, Johann Adam Becker 1750. január 29-én Kistormáson házasságot köt a felsőnáni Johann Ruppert özvegyével, további lakhelyük Hidas.⁷ A felekezeti hovatartozás, mint irányító faktor így a helyi német nyelvjárások között esetlegesen meglévő különbségeket horizontális kiegyenlítődéss formájában tehát, feltételezhető módon tovább csökkenti. Erre utal Weidlein fentebb idézett megfogalmazása is a luheránus települések között mindvégig fenntartott „nexust” illetően.

3.térkép: A felsőnáni német telepések származási települései

⁷ Reimann, A. 1985. 53.

4. térkép: A „Schwäbische Türkei” német nyelvjárásai (Weidlein 1952. 116)

A Tolna megyei evangélikus német nyelvjárások közötti nagy hasonlóság megállapítása után nem meglepő, hogy Schäfer és Weidlein – ugyanazon nyelvi kritériumok mentén – azonos következtetésekre jut azok jellegét és térbeli „pozicionálását” illetően is. Schäfer szerint a kalaznói dialektus „[...] középhelyet foglal el a keleti frank és a középfrank nyelvjárás között, vagyis: rajnai frank nyelvjárás (rheinfränkisch).”⁸ Weidlein Murga vonatkozásában a következő megállapítást teszi: „[...] nagy vonalakban meg tudjuk határozni nyelvjárásunk hovatarozását: Frankfurt, Wiesbaden, Nastätten, Mainz és Darmstadt városokat összekötő vonal által bezárt területen beszélnek a mienkhez hasonló dialektust.”⁹ Fejtegetései végén ismét kitekint a többi Tolna megyei evangélikus nyelvjárásra, és rájuk is kiterjeszti fentebbi következtetését, ugyanakkor megállapítja, hogy bár az azonos nyelvi jegyek a fentebbi német régió nyelvjárásával mutatnak messzemenő hasonlóságokat, az új hazában, nyelvi kiegyenlítődés révén létrejött dialektusokról lévén szó, ezek nem bizonyítják azonban egyúttal azt is, hogy a telepések erről a vidékről vándoroltak be.¹⁰ A származási terület és a nyelvjárás közötti kellő tudományos óvatossággal megfogalmazott differenciálás helyénvaló, ebben az esetben azonban a telepések kibocsájtó közösségeinek földrajzi elhelyezkedése – mint ahogy azt az előbbi három térkép is mutatja – alátámasztja és indokolja a nyelvi adatokat és nagyfokú összefüggést mutat velük.

Weidlein számos értekezést publikált a hazai német dialektusok tárgykörében, több, átfogó tanulmányában is kitér a Tolna megyei evangélikus dialektusokra és nyelvi jellemzőikre, köztük megemlítve a kétényt is. Ezek közül talán a legfontosabb a Baranya, Somogy és Tolna megyék alkotta, népnyelvi megnevezéssel az úgynevezett „Sváb Törökország” (*Schwäbische Türkei*) nyelvjárásait tárgyaló 1952-ben megjelent tanulmánya, amely egy, a vizsgált terület lokális nyelvjárásainak „genetikai” besorolását ábrázoló térképet is közöl. Ezen a kétényt, de többek között a varsádi, murgai, felsőnáni és gyönki nyelvjárásokat is hesseniként tünteti fel.

A kényi nyelvjárás a *Magyarországi Német Nyelvatlasz* alapján

A *Magyarországi Német Nyelvatlasz* (*Ungandeutscher Sprachatlas*, a továbbiakban *Nyelvatlasz*) koncepcióját az 1950-es évek végén Hutterer Miklós dolgozta ki. Az általa összeállított kérdőív, figyelemmel a nyelvi rendszerekre és különösen a paraszti alapszóincsre, 600 szót és szintagmát tartalmaz, melyek lekérdezése és papír alapon történő rögzítése az adatközlők otthonában történt.

Kényen, valamint Murgán, Felsőnáni és Kalaznón is avatott szakember, Márvány János, az akkori szegedi József Attila Tudományegyetem Német Tanszékének nyelvész docense végezte az adatfelvételt 1966-ban. Az *Nyelvatlasz* dél-magyarországi német

⁸ Schäfer, I. 1908. 61.

⁹ Weidlein, J. 1930. 55.

¹⁰ „Mindezen hang- és alaktani megfelelések nem bizonyítják, egyszersmint azt is, hogy a murgai és kalaznói telepések, valamint a környező és a bevezetésben megemlített falvak evangélikus lakói is erről a vidékről vándoroltak be. [...] a telepések igen gyakran Németország legkülönbözőbb vidékeiről vándoroltak egyazon faluba, úgy hogy ott egy egészen új nyj.[elvjárás] (ú. n. „Mischdialekt”) keletkezett. Az előbbi megállapításunkkal csak annyit akartunk mondani, hogy Frankfurt környékén beszélnek egy a mienkhez hasonló nyelvjárást.” U.o. 56.

dialektusokat dokumentáló első kötete 2008-ban, a második 2012-ben jelent meg.¹¹ A következőkben a Nyelvatlasz kérdőívére támaszkodva foglaljuk össze a kétyi nyelvjárás legjellemzőbb sajátosságait, esetenként összevetve azokat a környező evangélikus közösségek dialektusaival, valamint a Dél-Dunántúlon beszélt más hesseni nyelvjárásokkal.

A zárt német nyelvterület nyelvjárási tagolása különböző nyelvi kritériumok mentén történik és több szinten lehetséges. Ezek közül a legalapvetőbb az úgynevezett második, vagy ófelnémet mássalhangzó-eltolódás. Ez a hangtani változás, mely a germán nyelv zárhangjait érintette, a déli, úgynevezett felső-német területen teljesen, a közép-német régióban részlegesen, az északi, alnémet régióban pedig egyáltalán nem ment végbe. A zöngétlen zárhangok (*p, t, k*) lépcsőzetes, észak felé egyre csökkenő intenzitású eltolódásának a nyugati-középnémet (*Westmitteldeutsch*) terület további tagolásában meghatározó szerep jut. A kétyi nyelvjárásban a zöngétlen zárhangoknál egy kivételtől eltekintve végbement az ófelnémet hangeltolódás: *ik > ich, maken > machen, Dorp > Dorf, dat > das*. A kivételt a *p(p) > pf* hangváltozás jelenti, ami nem következett be, azaz *Apfel* helyett *Appel, Pflug* helyett *Pluk* a nyelvjárási hangalak.¹² Ez a tény kizárja a nyelvjárás úgy felső-, mind alsó-német jellegét és egyben pozicionálja azt a nyugati középnémet régióban, annak is legdélebbi részén, ami megfelel a telepések származási területeinek is. Ez egyrészt a konzervatívabb nyelvi jegyeket őrző közép-hesseni nyelvjárási régió, melynek centruma az úgyn. Wetterau, perifériáit pedig a Taunus ill. a Vogelsberg alkotják, másrészt a Mainától délre fekvő, többek között az Odenwald által határolt, az írott német nyelvhez közelebb álló dél-hesseni-rajnai-frank nyelvjárási terület. A kétyi nyelvjárás, de hozzá tehetjük, hogy a többi evangélikus közösség dialektusai is, úgy a nyelvstruktúra, mind pedig a szókincs tekintetében e két bemeneti nyelvjárás jegyeit ötvözik, és részben keresztezik különböző mértékben, azaz közép- és dél-hesseni alapú nyelvi kiegyenlítődést mutatnak (*Ausgleichsmundart*).

A megőrzött nyelvi sajátosságok között a legszembetűnőbb egy, a közép-hesseni dialektusban máig megtalálható hangtani jelenség,¹³ ami a dél-magyarországi régióban csak a protestáns közösségek nyelvjárásainak sajátja, az úgynevezett rotacizmus. Intervokális helyzetben a középfelnémet *d/dd* és a *t/tt* mássalhangzók *r*-ként, illetve *đ*-ként – *d* és *r* közötti spiránsként – jelennek meg, azaz *Bruder > Brure / Bruđe, baden > bare/bađe, Feder > Fere/ Feđe, Schlitten > Schlirre/Schlíde*. A korábbi vonatkozó szakirodalom mindegyike kitér erre az emblematis, konfesszionálisan kötött nyelvi jegyre, amit sok generáción keresztül őriztek a közösségek az új hazában is.¹⁴ Ebben minden bizonnyal jelentős szerepet kell tulajdonítani a vallási endogámiának is. A Nyelvatlasz vonatkozó adatai ugyanakkor nyelvi változásra utalnak ezen a téren. A fenti négy szó mindegyikében csak Felsőnána, Györköny és Kalaznó őrizte meg a rotacizmust, Nagyszékely és Belecska három, Udvari, Varsád, valamint Keszőhidegkút csak egyben. Kétyet és Murgát is a *đ-csoportba* sorolta

¹¹ Az első kötet 1–250-ig, a második pedig 251-től 600-ig tartalmazza a kérdőív egységeit.

¹² A nyelvjárási alakokat a könnyebb olvashatóság kedvéért nem fonetikai, hanem csak a német abc betűit felhasználó, egyszerűsített, úgynevezett irodalmi átírásban közöljük.

¹³ Vö.: König, W. 1994.152.

¹⁴ Vö.: Schäfer, I. 1908. 43., Weidlein, J. 1952. 222ff., Hutterer, C. J. 1992. 268f.

Weidlein,¹⁵ náluk ez a nyelvi jellegzetesség a Nyelvatlasz adatai alapján (*Pruuder* 'fiútestvér', *poode* 'fürödni', *Feeder* 'toll', *Schliide* 'szánkó', *Roode* 'konkoly', *schaade* 'elválni; elválasztani', *Weder* 'zivatar') teljesen eltűnt.¹⁶ Weidlein adatai a két világháború közötti időből származnak, a Nyelvatlasz kérdőíve 1966-ból, így a változást az 1945 utáni időre datálhatjuk, háttérben pedig egyrészt vertikális, azaz a német standard-nyelvváltozat irányába történő kiegyenlítődés valószínűsíthető, másrészt nem kizárt azonban, hogy ebben a *d* > *r/d*-változást nem mutató környező, valamint együtt élő katolikus dialektusoknak is lehetett szerepe, esetleg vallási vegyes házasságok révén. A rotacizmus visszaszorulása azonban távolról sem tekinthető egyedinek. Arno Ruoff és Wild Katalin 2018-ban megjelent monográfiájukban megállapítják: „Ez a jelenség az utóbbi évtizedekben a legtöbb protestáns nyelvjárásban eltűnt, csak Hidason és Varsádon tudtuk még adatolni.”¹⁷

Ezzel szemben egyértelműen dél-hesseni-rajnai-frank hangtani sajátosság a kora-újfelnémet monoftongizáció megléte a kétyi nyelvjárásban. A csak a konzervatív közép-hesseni dialektusra egyébként máig jellemző, a középfelnémet állapotot őrző kettőshangzók *ie*, *uo* *üe* helyett hosszú magánhangzókat találunk: *ii*, *uu*, *üü*. Megjegyzendő még, hogy ebben nem csak az „innovatívabb” dél-hesseni-rajnai-frank nyelvjárás „felülkerekedését” kell látnunk. Ezeket a hangalakokat megtámogatja az írott német nyelv is, amely a Bibliát gyakran forgató protestánsok számára minden bizonnyal ismert volt.

A hangtani jellemzők közül megemlíthendők még a következő szabályszerűségek: *r* + mássalhangzó előtti pozícióban *u* / *o* > *a* (*Furche* > *Farich* 'barázda', *Wurst* > *Warscht* 'kolbász', *furzen* > *fartse* 'szellenteni', *Ordnung* > *Artnung* 'rend', *Orgel* > *Argel* 'orgona (hangszer)'). Az újfelnémet *au* kettőshangzó helyett a középfelnémet *u* monoftongust őrizte meg a dialektus mellékhangsúlyos szótagokban: *aufputzen* > *ufputze* 'feldíszíteni', *aufsperrén* > *ufsperrén* 'kinyitni, kitátani' *aufstellen* > *ufstele* 'felállítani'.¹⁸ Nem ment végbe továbbá az *i* magánhangzó *e*-re „süllyesztése”, amit „Hessische Senkung” terminus alatt jegyez a dialektológia és amely a dél-hesseni nyelvjárásban szintén nem található meg: *Mitwoch* 'kedd', *Milich* 'tej'. Mindhárom sajátosság megkülönbözteti a protestáns közösségek nyelvjárásait, köztük a kétyit is, a kelet-hesseniek túlnyomó részétől.

Ugyancsak a megőrzöttek közé tartozik a közép-hesseni nyelvjárásban – és tegyük hozzá a kelet-hesseniben („fuldaiban”) is – kizárólagos, de a dél-hesseniben sem teljesen ismeretlen nyelvi jegy is, jelesül a *sein* segédige infinitív és egyes szám első személyű indikativ praesens alakjának formai egybeesése: *sai(n)*.¹⁹ Nagyrészt ugyancsak közös nyugati középfelnémet, hesseni nyelvi jellemző a kicsinyítő képző, mely egyes számban egyrészt a *-chen* legyengített alakja a *-je*: *Mädchen* > *Metje* 'lánya valakinek', *Nilje* 'liliom'. Ugyanakkor e mellett és jóval produktívabban megtaláljuk a *-che* formákat is: *Khelpeche* 'kisborjú', *Milteche* 'teknőcske; csirkeetető', *Kikche* 'kiskakas', *Prikche* 'hidacska', *Püpeche* 'kisfiú'. A

¹⁵ Weidlein, J. 1952. 222.

¹⁶ Vö. Brenner, K. – Erb, M. – Manherz, K. 2008. 72–73., 355. Erb, M. – Dingeldein, H. J. 2012. 134–135., 206–207., Vö.: Erb, M. – Dingeldein, H. J. 2012.

¹⁷ Ruoff, A. – Wild, K. 2018. 26.

¹⁸ Vö.: Erb, M. – Dingeldein, H. J. 2012. 238–239.

¹⁹ Vö.: Erb, M. – Dingeldein, H. J. 2012. 116–117.

kicsinyítő képző többes számú alakja Kétyen a *-cher: Krasegelcher* 'árvácska', ami megegyezik többek között a hidasival.²⁰

Noha a szókincs a nyelvi rendszerek közül a legnyitottabb, változásokra, újításokra leghajlamosabb, a kétyi nyelvjárásban különböző fogalomkörökben találunk példákat a származási területekhez köthető regionális heteronimákra. Ezek közé tartozik többek között a *Klosterpiir* 'ribizli', *Khonsworm* 'szentjánosbogár', *Schnärch* 'meny (rokon-sági fok)', *Kumer* 'uborka', *Multwurf* 'vakondok', *Laicht* 'koporsó', *Khartofl* 'krumpli', vagy a *Warschtsopp* 'disznótor'.²¹ Ezek nem csak őrzik a közép- és részben dél-hesseni megnevezéseket, de egyben el is különülnek a túlnyomó részt Baranyában, de a Tolna megyei Mucsiban/Mutsching és Závodon/Sawed is beszélt kelet-hesseni nyelvjárások megfelelő lexémáitól: *Agrasel*, *Johanniskäfer* / *Herrgottsvögelchen*, *Söhmin*, *Umorke*, *Maulwurf*, *Totenlade*, *Grundbirne*, *Stichbraten*. Külön említést érdemel a Hessen tartomány protestáns közösségeinek nyelvjárásaiban a '(templomi) búcsú' mai napig használatos megnevezése a *Kherp*, mely szintén megmaradt Kétyen, ahogy a többi protestáns közösségben is.²²

Nyelvi együttélés és nyelvállapot

Különböző népcsoportok együttélésének természetes nyelvi lecsapódásai a jövevényszók. A *Magyarországi Német Nyelvatlasz* kétyi kérdőívéből tizennyolc, már az új hazában átvett kölcsönszó adatolható. Ezek túlnyomó részének forrás- vagy átadó nyelve a magyar, és kevés kivételtől eltekintve a hazai német nyelvjárások frekvenciát, vagy nagyobb területi elterjedést mutató lexikális innovációi közé tartoznak. Jövevényszóként közös jellemzőjük továbbá, hogy minden tekintetben alkalmazkodtak a nyelvjárás hang- és formarendszeréhez, azaz nyelvileg teljesen beágyazottak. Ebbe a csoportba elsősorban a paraszti alapszóink, azaz a földművelés és állattenyésztés fogalomköréhez sorolható következő átvételek tartoznak: *petrence* (*Petrentse*), *bojtár* (*Pujtaar*), *béres* (*Peeresch*), *csutora* (*Schuter*), *ocsu* (*Utschu*), *kukurica* (*Kukruts*), *póka* / *pulyka* (*Pookl*), *bika* (*Wiike*). Többségük nyelven kívüli okokra vezethető vissza. Az első öt a német és magyar parasztgazdaságok közötti, számos forrásban is megerősített, gyakran, de nem csak szezonális (pl. aratás) munkakapcsolatokról tanúskodik. A *pulyka* egyéni parasztgazdaságokban csak a két háború közötti időben jelenik meg, így szinte az összes hazai német nyelvjárásban magyar átvétel.²³ A *kukurica* konkurencia nélküli a hazai német nyelvjárásokban a *Zea Mays* megnevezésére, a német standard nyelvváltozatban használatos *Mais* teljesen ismeretlen. Ez az Amerikából származó kultúrnövény (ugyanúgy, mint pl. a paradicsom vagy a burgonya) nagyon sokáig csak főúri kertek dísznövénye. Kultiválása, állati takarmánnyként való

²⁰ A kicsinyítő képző egyes számú alakjában a variáció más nyelvjárások esetében is fennáll, így többek között Hidason és Mucsán is. Vö. Ruoff, A. – Wild, K. 2018. 18., 223.

²¹ Vö. Brenner, K. – Erb, M. – Manherz, K. 2008. 52–53., 66–67., 168–169., Erb, M. – Dingeldein, H. J. 2012. 24–25., 130–131., 164–165., 390–391.

²² Katolikus német közösségekben a megnevezés *Kichweih* vagy *Kirmess*. Vö.: Erb, M. – Dingeldein, H. J. 2012. 110–111.

²³ Az átvétel alapját a magyar nyelvjárási *póka* forma jelentette, az átvétel lehetséges útjaihoz l. részletesebben: Erb, M. 2012. 44.

hasznosítása azonban csak a németek betelepítése után kezdődik meg Európában, német nyelvterületen csak a 19. század közepétől. Emellett van azonban még egy fontos klimatológiai oka is a jövevényszó átvételének. A kukorica csak a 47. szélességi fok alatt hoz csöveket, a német telepesek származási területeinek egy része azonban kívül esik ezeken a régiókon. Ezzel szemben a történelmi Magyarország teljes területe alkalmas a kukoricatermesztésre, nem véletlen, hogy az ország még a két világháború közötti időkben is a legnagyobb kukorica-exportőrök közé tartozott. A *bika* a felsoroltak között az egyetlen jövevényszó, mely Hutterer szerint belső nyelvi okokra vezethető vissza, jelesen a német nyelvjárásokban a hím- és a tenyészállat közötti nem elégséges szemantikai differenciálásra.²⁴ A magyar *bika* szót mindenütt jelentésszűküléssel, csak 'tenyészállat' ('Zuchtstier') jelentésben integrálták dialektusaink.

Az együtt élő népcsoportok közötti kontaktusok igen gyakran csapódnak le az étkezési kultúrában. A Nyelvatlasz Kétyen négy ilyen vonatkozását, szintén nagyon elterjedt jövevényszót jegyez, ezek: *pogácsa* (*Pokaatschi*), *palacsinta* (*Paletsinke*), *kuglóf* (*Khuglup*) és *lekvár* (*Lekwaar*).²⁵ Összeköti őket az azonos fogalomkör, azonban az átvétel idejét, okait valamint az átadó nyelvet illetően különböznek is egymástól. A latin illetve olasz forrásnyelvű *pogácsa* lexéma a magyarba a délszláv nyelvek közvetítésével került, a magyar nyelvnek azonban a szó további elterjedésében többek között a román, a szlovák és az osztrák nyelvbe komoly szerep jut.²⁶ A hazai német nyelvjárások egy része az osztrák német, ill. a hazai német városi polgárság nyelvéből vette át a szót, a kétyi nyelvjárásba azonban a magyarból került, mint azt a hangalak (*Pokatschi*) mutatja: nem az osztrák *Pogatschel*, *Pogatscherl*, hanem a magyar *pogácsa* az átvétel alapja, minek záró magánhangzója a dialektus szabályainak megfelelően „legyengítve”, mint *i* került beágyazásra. A *palacsinta* és a *kuglóf* esetében is olyan szavakról van szó, melyek úgy a magyar, mint pedig az osztrák német nyelvben is megtalálhatók, ami megnehezíti az átadás és átvétel folyamatának egyértelmű meghatározását.

A *palacsinta* forrásnyelve a *pogácsához* hasonlóan, szintén a latin (*placenta* 'lepény, lapos sütemény'), a magyarban román átvétel, ugyanakkor a magyar nyelv itt is közvetítő szerepet játszik a szó elterjedésében többek között az osztrák német nyelv tekintetében. A kétyi *paletschinke* hangalak ez utóbbi átadó nyelv, feltételezhetően a városi német polgárság közvetítésével átvett *Palatschinke(n)* alakjára vezethető vissza és nem a magyar *palacsinta* lexémára.²⁷ A *kuglóf* esetében szintén az előbbi két átadó nyelvvel kell potenciálisan számolnunk. A magyarban a szó osztrák német átvétel (*Gugelhupf*), nyelvi integrációja a magyar nyelvjárásokban számos különböző hangalakot eredményezett: *kuglihuf(f)*, *kuglihuuk*, *kuglihopp*. A kétyi *khuglup* forma valószínűleg az osztrák *Gugelhupf* átvétele, ugyanakkor a szóvégi *p* ugyanazokat a hangtani szabályokat érvényesíti, mint amelyek a második német mássalhangzó-eltolódás kapcsán jellemzik a nyelvjárást, azaz, ellentétben a felsőnémet dialektusokkal, a germán *p*, *pp* sosem válik *pf* affrikátává. A *lekvár* szó átadó

²⁴ Hutterer, C. J. 1991. 319.

²⁵ A jövevényszavak etimológiájához ld. az EWung vonatkozó címszavait.

²⁶ A szó forrásnyelve valószínűleg a latin (*fokus* 'kályha, tűzhely') illetve az erre visszavezethető olasz *focaccia* 'édes tésztaféle, sütőformában készített sütemény'. Ehhez részletesebben lásd: Erb, M. 2012. 330.

²⁷ Magyar nyelvjárásokban is találkozhatunk *palacsinka* formákkal, azonban nem a dél-dunántúli területeken.

nyelve minden kétséget kizáróan a magyar, noha a forrásnyelv itt is a latin (*electuarium* 'pépes orvosság').²⁸

Az átvétel hátterében a tudományos-technológiai fejlődés áll, azaz annak felfedezése, hogy a cukorrépából (*Beta vulgaris*) annak cukortartalmát érdemes és lehetséges is kinyerni, mely a 18. század közepére datálható.²⁹ A pépesített gyümölcsök tartósításához szükséges cukor ipari méretű, ezáltal a szélesebb néprétegek számára is megfizethető előállítás a 19. század második felére tehető, így nem meglepő, hogy nem csak a kétyi (*Lekwaar*), de a hazai német nyelvjárások túlnyomó többsége is a magyar nyelvből veszi át a *lekvár* szót.

A ruházkodás fogalomkörét két jövevény, a *gatyá* (*Katjer*) és a *bunda* (*Punde*) képviseli Kétyen, mindkettő szinte kivétel nélkül az összes hazai német nyelvjárásban megtalálható. A *gatyá* (*Katjer*) két jelentésben, egyrészt – pragmatikusan alkalmazkodva a magyar klímához – mint 'len vászonból készült, főként nyári melegben viselt bő munkanadrág', másrészt, „mint 'férfi alsónadrág' használatos a hazai német nyelvjárásokban.”

Az eddig tárgyalt átvételek mellett azonban a Nyelvatlasz Kéty vonatkozásában olyan jövevényt is dokumentál, melyek ritkán, esetileg, vagy csak egy szűkebb kistérségben fordulnak elő. Ezek közé tartozik a *mókus* (*Mookusch*)³⁰, amely Kétyen kívül csak tizenegy nyelvjárásban fordul elő, valamint a *szüreti bál/szüreti mulatság* (*Siretipaal*), melyet a Nyelvatlasz 134 települése közül csak huszonkettő integrált nyelvjárásába.³¹ Ez utóbbi jövevénytől valószínűsíthető, hogy mint több hazai német településen, a szokást vették át Kétyen is, azaz kulturális transferről beszélhetünk. Fél Edit, a szintén evangélikus hartai németekről 1935-ben megjelent monográfiájában a következőképpen fogalmaz: „Szeptember elején van az alig pár éve meghonosodott szüreti bál (*sireti pal*) 'magyar ruhás' bíróval, csőszlegényekkel, magyar ruhás lányokkal [...]”³² Ugyanezt állapítja meg Varga Anna a Kölesdről és Kistormásról készült összehasonlító monográfiájában is 1940-ben: A kistormási németek az 1930-as években vették át az ünnepet a kölesdi magyaroktól, még a magyaros ruhákat is tőlük kölcsönzik.³³ Adam Schlitt a Tolna megyei Szakadát német nyelvjárásáról 1938-ban megjelent tanulmányában pedig még általánosabb megállapítást tesz: „Ez a tisztán magyar ünnep, melyen az emberek magyar viseletben vesznek részt, 'sváb' falvakban is meghonosodott.”³⁴ Ennek kapcsán kell kitérnünk a nyelvi átvételek egyik fontos katalizátorára, az areális elhelyezkedésre, mely Kéty esetében is szerepet játszik. A földrajzi közelség az interetnikus kapcsolatok és ezáltal a kontaktusok egyik alapvető stimuláló faktora is. Az előbbi példán kívül megfigyelhető ez több jövevényt is – így például a *bojtár*, *béres*, *csutora*, *pipacs* átvételeknél –, melyek

²⁸ A magyarba a szó szlovák közvetítéssel kerül.

²⁹ A felfedezés (747) Andreas Sigismus Markgraf német kémikus nevéhez köthető.

³⁰ A *mókus* mellett, másodközlésként még szerepel a kérdőívben a német megnevezés is (*Aajchlkhatz*), de a két adat együttes előfordulása jelzésértékű és valószínűsíti az indigén lexéma vissza- illetve kisorulását.

³¹ Vö.: Erb, M. 2017. 10. számú térkép (X.).

³² Fél E. 1935. 120.

³³ Varga A. 1941. 62.

³⁴ Schlitt, A. 1938. 88. Fordítás: Erb Maria.

szegély-szerűen, a magyar- és a németek lakta területek találkozási sávjában fekvő településeken vagy szórványokban honosodtak meg.³⁵

A nyelvcsere, mely 1945 óta graduálisan, generációs léptékben fogható módon, de igen gyors lefolyású folyamatként zajlik a hazai német közösségekben, a nyelvjárás vonatkozásában Kétyen mára sajnos befejezettnek tekinthető. A nyelvjárás – a családon belüli nyelvátadás megszakadása és így a felnövekvő generációkban beszélők híján – minden kommunikatív funkcióját elvesztette. Meghatározó szerepe van ebben a hazai németiséget a második világháború után sújtó represszáliáknak, a kényszermunkára hurcolásnak, az elűzésnek, az internálásnak, a vagyon- és jogfosztásnak. Andorka Sándor kétyi lelkész feljegyzéseiben „jelentős vérvesztéséről” ír: az egykori virágzó település 1036 lakosából 812-öt kitelepítettek, a belterületen mindösszesen 71 fő maradt, külterületen 30. Csak három család tudta, tekintettel a házastárs magyar nemzetiségére, megtartani a házát.³⁶ A Nyelvatlasz kérdőíve jellegénél fogva erről a folyamatról, valamint a dialektus használatáról nem szolgál adatokkal, lehetővé tesz azonban bizonyos megállapításokat a nyelvjárás kompetencia vonatkozásában az adatfelvétel időpontjában, azaz 1966-ban. Az egyetlen adatközlő az akkor 58 éves Reifenschneider János volt. Egy nyelv használatának csökkenése idővel strukturális nyelvvesztést, nyelvzsugorodást eredményez: felejtődnek a szavak, szerkezetek, kopik a nyelvtudás. A kétyi kérdőív az adatfelvétel időpontjában még vitálisnak mutatja a nyelvjárás kompetenciát. A 600-ból mindösszesen tizennyolc szó és kifejezés esetében hiányzik a nyelvjárás adat. Ezek a következők: *sármány, bogárzani, barázdabillegető, juharfa, mezei juhar, ebihal, tisztás, keskeny völgy, föccstej, kökörccsin, vörös áfonya, berkenye, róka-/nyül-/csiperkegomba, csíz, Sebő, csuklás, csiga (játék), dudor/daganat*. Többségük a flóra, részben a fauna és az oreográfia (domborzat) fogalomkörébe tartozik, melyek mind tájegységfüggőek, azaz a hiátus egy részüknél a „jelölt” hiányára vezethető vissza. Ugyanakkor az összes morfo-szintaktikai szerkezet nyelvjárás megfelelője hiánytalanul szerepel a kérdőívben.

Összegzés

A kétyi nyelvjárás, a többi hazai német nyelvjáráshoz hasonlóan nyelvi kiegyenlítődés révén jött létre. A Tolna megyei protestáns német telepesek a konzervatívabb közép- és déli magyar nyelvterületről érkeztek, ami dialektusaikban úgy a nyelvstruktúrában, mind pedig a szókincsben kimutatható. Egyrészt megőriztek emblemikus, vagy származási régióikon belül szűk, körülhatárolt, kisebb területekhez köthető exkluzív nyelvi jegyeket, melyekkel elkülönülnek a többi, dél-dunántúli hesseni nyelvjárástól. Az adatok ugyanakkor arra utalnak, hogy az innovatívabb, az írott német nyelvhez közelebb álló dél-hesseni-rajnai-frank formákat preferálták és „részécskítették előnyben”. Ebben komoly szerepet kell tulajdonítanunk a vallási elkülönülésnek, illetve a felekezeti endogámiának, mely számos generáción keresz-

³⁵ Részletesebben lásd: Erb M. 2017. Az említett jövevényszavak elterjedéséhez Vö. a 9., 13., 14. számú térképeket.

³⁶ Vö.: Kéri, H. 2002. 277f., 280.

től meghatározó volt. Ezek mellett azonban természetesen kimutathatók olyan regionális ismérvek is, melyekben különböző mértékben bár, de osztoznak egyéb nyugati középnyelvi tájnyelvekkel. Természetesen a kétyi német közösség is kontaktusba került a többségi nemzettel. Ezek a kapcsolatok a nyelvjárási szókészletébe integrált magyar, illetve magyar közvetítésű jövevényszavakban nyilvánulnak meg, melyek azonban egyúttal akkulturációs folyamatokról is tanúskodnak.

Hivatkozott irodalom

Benkő Loránd (et al. szerk.)

1993– 1995 *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* 1-2. Akadémiai Kiadó, Budapest. (= EWung)

Brenner, Koloman – Erb, Maria – Manherz, Karl

2008 *Ungarndeutscher Sprachatlas. Südungarn, Erster Halbband*. ELTE Germanistisches Institut, Budapest.

Erb, Maria – Dingeldein, Heinrich J.

2012 *Ungarndeutscher Sprachatlas. Südungarn, Zweiter Halbband*. ELTE Germanistisches Institut, Budapest.

Erb Maria

2012 *Wenn das Fremde zum Eigenen wird. Ungarische Lehnwörter in den neueren deutschen Sprachinselmundarten von Ungarn bis 1945. Strukturlinguistische und soziopragmatische Untersuchungen*. (Budapester Beiträge zur Germanistik, 46.) ELTE Germanistisches Institut, Budapest.

2017 *Lehnwortgeografie am Beispiel des Ungarndeutschen Sprachatlases (UDSA). Lexikalische Kontaktphänomene und ihre Verbreitung in den deutschen Mundarten Südungarns*. In Philipp, Hannes – Ströbel, Andrea (szerk.): *Deutsch in Mittel-, Ost- und Südosteuropa. Geschichtliche Grundlagen und aktuelle Einbettung. Beiträge zur 2. Jahrestagung des Forschungszentrums Deutsch in Mittel-, Ost- und Südosteuropa, Budapest, 1.–3. Oktober 2015*. Verlag Friedrich Pustet, Regensburg, 38–62. I–XV.

Fata Márta

2010 *Zwischen habsburgischer Konfessionalisierungs- und Siedlungspolitik. Reformierte deutsche Kolonisten im Königreich Ungarn im 18. Jahrhundert*. In Fata, Márta – Schindling, Anton (szerk.): *Calvin und Reformiertentum in Ungarn und Siebenbürgen. Helvetisches Bekenntnis, Erthnie und Politik vom 16. Jahrhundert bis 1918*. Achendorff Verlag, Münster, 173–198.

Fél Edit

1935 *Harta néprajza*. (Néprajzi Füzetek, 2.) Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Néprajzi Intézete, Budapest.

Hutterer, Claus Jürgen

- 1991 Hochsprache und Mundart bei den Deutschen in Ungarn. In Manherz, Karl (szerk.): *Aufsätze zur deutschen Dialektologie*. (Ungarndeutsche Studien, 6.) Tankönyv Kiadó, Budapest, 303–344.

Kéri, Heinrich

- 2002 *Franken und Schwaben in Ungarn. Aufsätze zur Geschichte und Siedlungsgeschichte der Tolnau und der oberen Baranya*. Neue-Zeitung-Stiftung, Budapest.

König, Werner

- 1994 *dtv-Atlas zur deutschen Sprache. Tafeln und Texte. Mit Mundart-Karten*. Deutscher taschenbuch Verlag, München.

Ruoff, Arno – Wild, Katharina

- 2018 *Dokumentation donauschwäbischer Mundarten*. (Ungarndeutsches Archiv, 15.) ELTE Germanistisches Institut, Budapest.

Schäfer Illés

- 1908 *A kalaznói német nyelvjárás hangtana*. (Magyarországi német nyelvjárások, 6.) Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.

Reimann, Anton

- 1985 *Auswanderungen aus Hessischen Territorien nach Südosteuropa im 19. u. 19. Jh.* Arbeitskreis donauschwäbischer Familienforscher, Darmstadt.

Schlitt, Adam

- 1938 *Die Mundart von Szakadát. Eine sprachliche Untersuchung im Hinblick auf die urheimatlichen Auswanderungsgebiete mit einem Anhang aus den volkskundlichen Teilen der Pfarrchronik von Szakadát*. (Schriftenreihe der neuen Heimatblätter, 5.) Budapest.

Stader, Stefan

- 1998– 2017 *Sammelwerk donauschwäbischer Kolonisten. Auszüge aus der donauschwäbischen Gesamtkartei* Bd. I–VIII. Arbeitskreis donauschwäbischer Familienforscher, Sindelfingen.

Stader, Stefan – Villnow, Anita

- 2017 *Sammelwerk donauschwäbischer Kolonisten. Auszüge aus der donauschwäbischen Gesamtkartei*. Bd. IX. Arbeitskreis donauschwäbischer Familienforscher, Sindelfingen.

Varga Anna

- 1940 *Két szomszéd falu. Adatok Kölesd (magyar) és Kistormás (német) községek összehasonlító néprajzához*. Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt., Szeged.

Weidlein János

- 1930 *A murgai német nyelvjárás hangtana*. (Német philologiai dolgozatok, 42.) Pfeifer Ferdinánd Nemzeti Könyvkereskedése, Budapest.

Weidlein, Johann

- 1979 Deutsche Mundarten der Schwäbischen Türkei (Ungarn). In Uő. (szerk.): *Pannonica. Ausgewählte Abhandlungen und Aufsätze zur Sprach- und Geschichtsforschung der Donauschwaben und der Madjaren*. Selbstverlag des Verfassers, Schorndorf, 113–128.

Hartmann, Rudolf

- 1992 *Die Schwäbische Türkei und ihre Volkstrachten*. Verlag Südostdeutsches Kulturwerk, München.

Der Kieker Dialekt

Kiek ist eine von mehreren protestantischen Gemeinschaften der Tolnau, die in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts durch Ansiedlung von deutschen Kolonisten entstanden. Die Herkunftsgebiete der Siedler lagen mehrheitlich im mittel- und südhessisch-rheinfränkischen Dialektraum, daher weisen ihre, schon in der neuen Heimat entstandenen Ausgleichsmundarten große Ähnlichkeiten auf. Im ersten Teil des Beitrages wird der Kieker Dialekt, der bisher eigenständig noch nicht bearbeitet wurde, in Rückgriff auf ältere Forschungen und Publikationen unter den evangelischen deutschen Dialekten der Tolnau näher positioniert. Anschließend werden unter Heranziehung des Kieker Fragebogens des Ungarndeutschen Sprachatlases einerseits die wichtigsten Merkmale des hiesigen Dialektes beschrieben, andererseits, mittels Lehnwörter, Akkulturations- und Kontaktprozesse nachgezeichnet und analysiert.

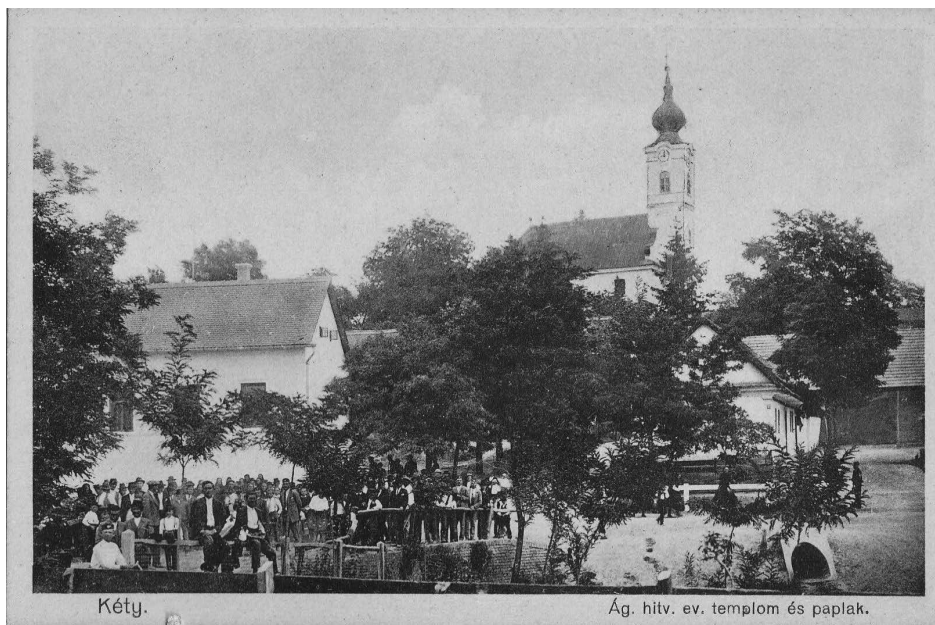
Két asszony és három lány ünnepi viseletben, 1926.
(Fotó: Rudolf Hartmann)³⁷

³⁷ Ahogy a megnevezés – Kärchgewand – is mutatja, templomba, de mulatságba is ezt hordták. A rakott felszóknya alatt hat-nyolc keményített alszóknyát, úgynevezett fodrosch-t hordtak, a megnevezés a magyar fodros átvétele. Hartmann, R. 1992. 130. 152.

Üldözöttek. Kéty etnikai átalakulása a második világháború után

Deáky Zita – László Péter

„Minden szenvedés egyedi. Egymással nem összevethető, és semmifajta összehasonlítással nem relativizálható. Az egyedi, a személyes körében már nem igazítanak el bennünket a politikai viták, a vagonok menetrendje, az elkobzott házak száma, vagy földek nagysága. A személy sorsa személyes viszonyulást követel. Aligha jelenthetjük ki kételyek nélkül, hogy nincsenek e tekintetben tartozásaink.”¹

1.kép.
Kéty. (Képeslap, 1926.)

A Völgyesség és benne Kéty etnikai, felekezeti összetételét évszázadok óta meghatározták mindazok a történeti események és folyamatok, amelyek az egész országot és Közép-Kelet Európát érintették. Az utolsó nagy történeti mértékű átrendeződést a második világháború és annak politikai döntései eredményezték, és Kéty példája is, mint cseppben

¹ Tóth Á. http://gff-szeged.hu/uploads/fm/toth_agnes.pdf (Utolsó megtekintés: 2020. május 19.)

a tenger, az egész európai történeti események majd minden tragikus, népek, családok, egyének sorsát meghatározó elemét hordozta és hordozza ma is. A 18. századtól virágzó kétyi sváb közösség, a kontinuos felvidéki magyarok, a Bukovinából Bácskába telepített bukovinai székelyek sorsát is egyszerre pecsételte és változtatta meg a második világháború és annak következményei. Mindhárom nagy csoport megtapasztalta az üldöztetést, az elűzetést, a gyökerek elszakítását, rettenetes veszteségeket hátra hagyva.

2.kép
Kétyi sváb gazdacsalád

3.kép
A hadikfalvi Márton család hazatérő képe

4.kép
Kismácsédi esküvő

1945–46-ban Tolna megyét, a Bonyhádi járást – és ezen belül Kétyet is – érte a legerősebb etnikai átrendeződés. E kistérségben volt a legtöbb falu, ahol a legnagyobb számban éltek egy tömbben a németek, innen kellett kényszerűségből elmenniük, átadniuk a 18. század elejétől kialakított életüket, templomaikat, iskoláikat, gazdaságaikat, házaikat, hogy azt belakják, átalakítsák a kényszerűségből idemenekített és földönfutóvá vált bukovinai székelyek, majd nyomukban a kitelepített felvidéki magyarok. A betelepített bukovinai székelyek az 1949-es népszámlálás megyei adatsora szerint mintegy 10 000 főt tettek ki,² és míg a felvidékiek többnyire más településekre vándoroltak, addig a székelyek jószerivel ma is itt élnek, talán végleges hazára leltek.

A kétyi németek sorsát is több szakaszban a második világháború és annak következményei pecsételték meg, mint a többi völgyeségi vagy más magyarországi, illetve a közép-kelet európai németek életét. A kollektív büntetés első állomása a szovjet parancsnokság által kiadott, 1944. december 22-én kelt 0060. számú közmunkára mozgósító katonai parancs volt. Ez Tolna megyében december 28-án került nyilvánosságra, és ebben előre jelezték a munkavégzés kötelezettségét minden német számára, de egy szót sem ejtettek arról, hogy a Szovjetunióra vonatkozik a *közvetlen mögöttes terület* meghatározás:

² Szóts Z. 2001. 143.

„Parancs; a német származású munkaképes személyeknek a közvetlen mögöttes területen végzendő közmunkákra való mozgósításáról. A hadra kelt sereg 1944. december 22-i, a közvetlen mögöttes területen végzendő közmunkák megszervezéséről és elvégzéséről szóló, 0060. sz. parancs értelmében elrendelem az összes német származású munkaképes személyek mozgósítását.”³

Rendkívül gyorsan zajlottak az események, amit mutat, hogy Tolna vármegye Völgységi járásának főszolgabírói hivatala december 31-én a következő rendeletet adta ki valamennyi községi és körjegyzőnek:

„A bonyhádi orosz katonai parancsnokság 1944. december 31-én közölt szóbeli parancsára azonnal összeírandók községe-körjegyzősége területén élő németajkú (ennek elbírálásánál esetleg támpontul szolgálhat a népmozgalmi nyilvántartó lap 9. sz. rovata) 1929-től 1899 évben született férfiak és az 1926–1914 évben született nők munkaszolgálat teljesítése szempontjából.

Az így összeírt egyének névjegyzékbe foglalandók és hozzám azonnal felterjesztendők, úgy, hogy legkésőbb 1945. január 3-án déli 12 (január három déli 12. óra) óráig az összes községi névjegyzékek a kezeimnél legyenek. Az összeírás tehát halasztást nem szenvedhet, minden rendelkezésre álló munkaerő igénybe veendő.

A községenként készített névjegyzék a következő rovatokat tartalmazza:

1. Sorszám, 2. Név, 3. Szül. hely, év, hó, nap, 4. ím: u. hsz. 5. Nőknél, hogy terhes-e, vagy hány 7 éven aluli gyermeke van.”⁴

A dátumok is fontosak, hisz miközben december 22-én még a *mögöttes terület* szerepelt a parancsban, és még január 4-én sem mondták meg a munkára szállítandó egyéneknek, hogy a Szovjetunió valamely munkatábora, bányája lesz a cél, addig 1945. január 5-én Erdei Ferenc belügyminiszter rendelete már egyértelműen fogalmazott: „Az orosz katonai hatóságok a Magyarország területén lakó, illetve tartózkodó németeket munkaszolgálatra igénybe veszi.”⁵ Összeírták a 17–45 év közötti férfiakat és 18–30 év közötti nőket, akiknek fejénként maximum 200 kg-os csomaggal kellett jelentkezniük az előjáróságon. Kitérni ez elől nem lehetett a hadbírói fenyegetés miatt. A településeken úgynevezett robot-bizottságok működtek, amelyek a mozgósítást végezték. A munkaszolgálatra ágyneműt, takarót, evőeszközt, 15 napi élelmet, 2 pár lábbelit és 3 rend fehérneműt kellett összecsomagolniuk, amivel őket jogellenesen⁶ a Szovjetunióba szállították.

Tolna megyéből 1945. január 4-én és 10-én indultak el a vonatok. Zielbauer György a községi előjárók adatait összevetette a külügyminisztériumi adatokkal, ezek alapján 6250

³ Puskás A. 1972. 156.

⁴ Füzes M. 1990. 92.

⁵ A német munkaszolgálatra való kijelölésben az 1941-es anyanyelvi és nemzetiiségi bevallást vette figyelembe a szovjet parancs.

⁶ A Hágai egyezmény polgári személyek idegen országban végzett munkavégzését nem ismerte el. Füzes M. 1990. 86.

főre tette a Tolna megyéből elhurcoltak számát.⁷ Kétyről az 1945. január eleji adatok szerint 46 embert hurcoltak el málenkij robotra,⁸ de számuk feltehetően jóval nagyobb volt, tekintve a település nagy létszámára.

1945 ősztől, de inkább 1946-tól elhúzódva, egészen 1949 decemberéig tartott a hazahozataluk a táborokból azoknak, akik túléltek a szörnyű élet- és munkakörülményeket. A tragédiához tartozott, hogy a visszaérkezett németek közül nagyon sokan nem találták meg családjukat, rokonaikat, mert közben azokat vagy belföldi táborokba internálták, vagy kitelepítették őket Magyarországról. Sok málenkij robotból visszatért egyénnek időbe telt, mire az adminisztrációs utakat bejárva, megtalálta és elérte rokonait. Tóth Ágnes erről a kérdésről is írt, és többek között egy kétyi sváb nő, Elisabeth Lehning (szül.: Richter), Kétyen, 1950. július 9-én kelt kérvényét is közli, amely jól jellemzi e tragikus helyzetet:

„1922. szeptember 29-én Kétyen, Tolna megyében, Magyarországon születtem. Apám parasztember, kis földjén gazdálkodott. A születési helyemen jártam általános iskolába, 6 osztályt végeztem. Azután szüleimnek segítettem a háztartásban és a földeken. 1944. december 20-án munkaszolgálatra hívtak be és a Szovjetunióba szállítottak. Rosztov környékén 2 évig bányában dolgoztam, 3 évig föld feletti munkára osztottak be. A Szovjetunióból 1949. október 20-án tértem haza. A kinti tartózkodásom alatt szüleimet és gyermekemet áttelepítették Németországba. (...) Eddig rokonoknál tartózkodtam, most, hogy erre lehetőség lesz, 6 évi szakítás után szeretnék kisgyerekeimhez és szüleimhez Németország orosz zónájába menni/ kitelepülni.”⁹

A kollektíven büntetett németek első vesszőfutása a málenkij robot volt, fiatal nők és férfiak sínylődtek a szovjet bányákban és földeken, miközben az itthon maradottakat további intézkedések sújtották. Az 1945. évi VI. törvénycikk a nagybirtokrendszer megszüntetése és a földműves nép földhöz juttatása tárgyában kibocsátott kormányrendelet március 18-án lépett hatályba, egyúttal kijelölte a teljes földbirtok elkobzására kijelölt csoportokat. Az elkobzás kiterjedt nemcsak a földre, hanem a megművelésre szolgáló összes eszközre, az élő és holt gazdasági felszerelésre és a rajtuk lévő épületekre. Mindezek az államra szálltak át. A törvénycikk tételesen felsorolta az érintett csoportokat, ezek valamilyen módon lefedték az ország teljes sváb közösségeit, így a kétyieket is.¹⁰ Ez alapján kezdődtek meg az összeírások, a vagyonleltárak készítése és az elkobzások, miközben 1945 júliusában rendezték meg a győztes hatalmak potsdami találkozóját, ahol Sztálin, Truman és Churchill aláírták a német nép kollektív bűnösségét, és a lengyelországi, a csehszlovákiai és magyarországi németek Németországba való áttelepítését. A konkrét tennivalókat Vorosilov marsall fogalmazta meg a Szövetséges Ellenőrző Bizottság berlini

⁷ Zielbauer Gy. 1990. 48., 1972-ben a Tolna megye történetéről megjelent kötet 4445 elhurcolt személyről tudott. Puskás A. 1972.

⁸ László P. 2006. 121.

⁹ PA AA MfAA A 7871 19. Tóth Á. 2017. 118.

¹⁰ 1945. évi VI. törvénycikk a nagybirtokrendszer megszüntetése és a földműves nép földhöz juttatása tárgyában kibocsátott kormányrendelet törvényerőre emeléséről <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=94500006>. TV6searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D42 (Utolsó megtekintés: 2020. május 19.)

1945. december 22-i kormányülésen Nagy Imre belügyminiszter terjesztette elő a németek kollektív bűnösségére alapozva az 12330/1945 ME sz. kitelepítési rendeletét,¹² amely december 29-én hatályba lépett, és amely tulajdonképpen a hazai németek teljes eltávolítását, Németországba való áttelepítését tartalmazta.¹³

„Németországba áttelepülni köteles az a magyar állampolgár, aki a legutóbbi népszámlálási összeírás alkalmából német nemzetiségűnek, vagy német anyanyelvűnek vallotta magát, vagy aki magyarosított nevét német hangzásúra változtatta vissza, vagy aki a Volksbundnak, vagy valamely német alakulatnak/SS/ tagja volt.”¹⁴

A rendelet végrehajtási utasítása 1946. január 4-én már életbe is lépett, és úgynevezett gyűjtőtáborokat hoztak létre olyan falvakban, ahol a németek számaránya 70–90 % volt.¹⁵ A 12330/1945 ME sz. kitelepítési rendelet 3.§-a kimondta, hogy az áttelepítésre kötelezett személyek minden ingó és ingatlan vagyonát azonnal zár alá kell venni, leltárt kell róluk készíteni.

A leltározással párhuzamosan kezdődött el a mentesítési bizottság működése. 1945. május 10-én felállították a Népgondozói Hivatalt, amely 1946. június 27-ig szervezte a telepítéseket és a menekültek fogadását, de a németek minősítése is a hatáskörébe tartozott. Nagy volt a tét. A vegyesházasságban élő német fél mentesült a kitelepítés alól, vagy aki 1940 óta valamely demokratikus párt vagy szakszervezet tagja volt, valamint német anyanyelvűként magyarnak vallotta magát az 1941-es népszámláláskor. Bizonyítani kellett, hogy valaki Volksbund vezető, egyszerű tag, vagy csak támogató volt, vagy valakit tudtán kívül írtak be a névsorba. A nemzethűségi vizsgálatot végzők a német nyelvű megrendelőit és a *Winterhilfe*-re befizetőket is szimpatizánsnak tekintették. Teljes vagyonelkobzás, kitelepítés, összeköltöztetés volt a következmény. Szerencséje volt annak, aki a mecseki szénbányában munkát vállalt, mert az is elég volt a mentesítéshez.

Vita folyt a kényszerből bevonultatott SS katonák megítéléséről. Ők azonban automatikusan német állampolgárok lettek. Voltak, akik önként jelentkeztek kitelepülésre, de ezt felülvizsgálták, mert a Volksbund vezetőknek, SS katonáknak és a Nyilaskeresztes Párt volt tagjainak először börtönbe kellett vonulniuk.

Tolna megyébe 1946. február 15-én érkezett meg Székely Sándor ki- és betelepítési kormánybiztos, így az érintett települések önkormányzatát felfüggesztették. Megkezdődött a kollektív bűnösség elvére való hivatkozással a kitelepítésre kötelezett svábok vagyonának leltározása, amelyek a magyar állam tulajdonába szálltak, felhasználásuk csak telepítés céljaira volt lehetséges. Előfordult olyan település – Mucsi, Bikács, Györköny, Diósberény és Kéty – ahol csak rendőri erők közreműködésével lehetett a leltározást végezni. Már tavasz-

¹² Kormányülés, 1945. december 22.

¹³ [https://www.yumpu.com/hu/document/read/18181869/a-nemzeti-kormany-12330-1945-me-sz-rendelete-a-magyarorszag-i-\(Utolsó megtekintés: 2020. május 18.\)](https://www.yumpu.com/hu/document/read/18181869/a-nemzeti-kormany-12330-1945-me-sz-rendelete-a-magyarorszag-i-(Utolsó megtekintés: 2020. május 18.))

¹⁴ [https://www.yumpu.com/hu/document/read/18181869/a-nemzeti-kormany-12330-1945-me-sz-rendelete-a-magyarorszag-i-\(Utolsó megtekintés: 2020. május 18.\)](https://www.yumpu.com/hu/document/read/18181869/a-nemzeti-kormany-12330-1945-me-sz-rendelete-a-magyarorszag-i-(Utolsó megtekintés: 2020. május 18.))

¹⁵ Takács K. 1996. 75.

szal elkezdődtek a belső telepítések is. 1946. április 15-én a Tolnán kialakított Internáló Tábor parancsnoksága jelentette az V. Áttelepítési Miniszteri Biztosnak, hogy a Völgyeségi járás egyes községeiben lakó internáltakat áttelepítették, és a felsorolt települések között Kéty is szerepelt 7 fő internált nevével.¹⁶ A kitelepítésre kerülő családok földjein a munkák szüneteltek, az állatok ellátatlanok maradtak, mert hetekig nem érkeztek új telepesek. Az üresen maradt lakásokat rablók fosztogatták.

Nagyon gyorsan haladtak az események, 1946 elején elkezdődtek a Németországba való kitelepítések is. Az első kitelepítetteket szállító vonat Budaörsről indult január 19-én. A minden kitelepítettre vonatkozó rendelet szerint 20 kg élelmiszert, 7 kg lisztet (vagy tésztát), 1 kg zsírt, 2 kg húst, (vagy töltelék), 2 kg hüvelyest, 8 kg burgonyát, és 80 kg ruhaneműt, ruhát, ágyneműt, takarót, vihetek magukkal, valamint annyi értéktárgyat, amennyi elfért a zsebeikben. A poggyász súlya a 100 kg-ot nem haladhatta meg.¹⁷ A kitelepítésre kötelezettek a szállításhoz a lakóhelyüket nem hagyhatták el. Az érintett településeket őrséggel zárták körül.

A Németországba induló vagonokba 20–20 főt raktak, egy szerelvény 30–50 vagonból állt. Hasonlóképpen jártak el a kitelepítést végzők az egész országban. A karhatalmi erővel végrehajtott berakodás több napot is igénybe vett. Az élelmezésre szánt összegek nem voltak elégségesek. A Németországba telepített családok pontos létszámáról, sem letelepítésük helyéről nincs megbízható adatunk, ugyanis a vagonokból többen visszaszöktek, többen a telepítési bizottságok megérkezése előtt menekültek el a környező tanyákra és azokra a településekre, amelyeket nem érintett a kitelepítés, és akár évekig ott bujkáltak. Olyanok is voltak, akik Németországból jöttek vissza. Tolna megyében 1946 szeptemberéig a telepítés első szakasza befejeződött, akkor 19 községből telepítették ki a német családokat.

1946 decemberéig Magyarországról 170 000–200 000 német nemzetiségű magyar állampolgárt telepítettek az amerikai megszállási részekre, majd ekkor Amerika leállította a szállításokat, nem fogadott Nyugat-Németország területére több Magyarországról érkező családot. A telepítések 1947 áprilisától 1948 szeptemberéig folytatódtak, és még 50 000 német került a szovjet megszállási zónába, Kelet-Németországba. Így összességében 1946. január 19. és 1948. június 30. között mintegy 200–220 ezer német nemzetiségű egyént telepítette ki Magyarországról.¹⁸ A kitelepítési rendeletek csak 1950. március 20-án veszítették hatályukat.¹⁹

Kéty helyzetét a második világháború után a megtorló intézkedések szempontjából nehezítette, hogy még 1925 májusában megalakították a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület (MNNE) helyi csoportját, amely elsősorban kulturális és gazdasági kérdésekkel foglalkozott. Akkor kezdett ez változni és politikai tartalommal

¹⁶ Bank B. – Óze S. 2005. 253–255.

¹⁷ Takács K. 1996. 77.

¹⁸ Tóth Á. 1993. 190–194.

¹⁹ Takács K. 1996. 77.

kiegészülni, amikor Franz Basch (1901–1946)²⁰ egyre gyakrabban megjelent Kétyen, előadásokat tartott, majd 1932. május 22-én a Volksdeutsch mozgalom nagy tömegdemonstrációját itt rendezte meg. Hatására a Volksbund helyi csoportja is szerveződött, és 1940. június 30-án meg is alakult a Plätzer-féle vendéglőben. Intenzív tevékenységet folytattak, olyannyira, hogy a Volksbund országos vezetősége számon tartotta a kétyi csoportját, és Tolna megyei körútjukon – 1942. december végén – felkeresték a falut is, ahol beszédet tartottak.²¹ Mindenesetre a tolnai németeket ért megtorló intézkedéseknél a Volksbunnal való kapcsolat kiemelt jelentőségűvé vált, így Kéty a nemzethűségi minősítéseknél hangsúlyos szerepet kapott, és elmondható, hogy minden megtorló intézkedésből részesült a település lakossága. A jogfosztottság, a megvetés és kollektív bűnössé nyilvánítás, a vádaskodások és gyűlölködések mellett a málenkij robot, a belső kitelepítés, a teljes föld- és vagyonek Kobzsa, a Németországba való kitelepítés, az összeköltöztetés bukovinai székelyekkel és felvidékiekkel, a legfontosabb események voltak.

1948-ra véglegesen felbomlott, megszűnt a 18. századtól meglévő, gazdaságilag és kulturálisan virágzó közösség.²² A veszteségeket jól mutatja László Péter által közölt névsor, amely a Tolna Megyei Önkormányzat Levéltárában található, amely azonban csak az 1947. szeptember 1-én és 1948. március 17-én kitelepített 367 kétyi sváb nevét tartalmazza.²³ Az akkori kétyi lelkész, Andorka Sándor feljegyzését tekinthetjük a végleges veszteséglistának, mely szerint a falu 1036 lakosából 812 főt kitelepítettek és a gyülekezetben összesen 71 lélek maradt.²⁴

Ők is elszéledtek, a család után mentek Németországba, vagy megöregedtek és meghaltak. 2020-ra néhány, magát svábnak valló, vagy a vegyesházasság miatt magát inkább székelynek tartó maradt, és csak a név, a felekezeti hovatartozás, mélyen elültetett sváb öntudat mutatja a történelem e fájó, igazságtalan és tragédiákkal terhes időszakát.

²⁰ Franz Basch (1901–1946), „1925–34 között a Magyarországi Németek Közművelődési Egyesületének titkára, majd főtitkára lett. Egy 1933-as beszéde miatt 5 hónapi fogházra ítélték 1936-ban. 1935–38: a Volksdeutsche Kameradschaft vezetője. 1938-ban megalakította a Magyarországi Németek Népi Szövetségét (Volksbund der Deutschen in Ungarn). Szerkesztette a Neu Heimatblättert. A németek 1944 nyarán eljárást indítottak ellene azzal, hogy ügyében ítéletet egy német bíróság fog mondani. 1945 márciusában Németországba távozott. Miután kiadták a magyar hatóságoknak, a népbíróság háborús bűnösnek halálra ítélte. Kivégezték.” <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/2vhSzakonyv-magyarok-a-ii-vilaghaboruban-2/az-ihnetov-munkanaploja-vitez-beldy-alajos-vezerezredes-hadtortenelmi-leveltarban-orzott-irataibol-19411943-82D0/fuggelek-A02A/a-munkanaploban-szereplok-eletrajzi-adatai-A1B6/basch-ferenc-antal-dr-basch-anton-franz-A24D/> (Utolsó megtekintés: 2020. május 19.)

²¹ https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/nemetek/nemet_nemzetiseg_magyar_hazafisag/pages/019_a_magyarorszag_i_nemetseg_1919_1945.htm (Utolsó megtekintés: 2020. május 19.)

²² Kéty községből lovas kocsikkal vitték a német családokat a Szakály-Hőgyész vasútállomásra. Az első csoportot még váratlanul érte a bevagonizálás, de az 1948-ban sorra kerülők már tudták, mi vár rájuk. Nem várták meg a leltározókat, hanem a közeli Nagytormás pusztára menekültek, vagy a más községben lakó rokonokhoz kérdzkedtek be. Ezáltal a második kitelepítési akcióból sokan kimaradtak. László Péter gyűjtése.

²³ László P. 2006. 237–239

²⁴ Idézi: Kéri, H. 2002. 280.

6. kép

A kétyi evangélikus gyülekezet egy csoportja.

A svábokat sújtó kollektív bűnösség vádja és a megtorló intézkedések, a föld- és vagyonelkobzás, a kitelepítések összefüggésben álltak az 1944 őszén Bácskából menekülő bukovinai székelyek sorsával is.

7. kép

Földönfutók, hontalanok II. Címlap

A kormány a nagyon gyorsan kialakult kényszerhelyzet biztonságos és hosszútávú megoldását a svábok kitelepítésével gondolta megoldani, és ez Tolna megyét, azon belül is a Völgység falvakat különösen érintette. Amikor Bodor György kitelepítési kormánybiztos 1945. április 25-én Bonyhádon kezébe vette a bukovinai székelyek ügyét, felgyorsultak az események. Április 29-ig 10 sváb községet ürített ki, és egy, a feleségének is írt levében pontos képet adott a helyzetről:

„Van a járásban kb. harmincezer sváb. Ezeknek felét vagy kétharmadát ki kell innen mozdítani. [...] Tíz községet kiürítettünk. Ezerötszáz családot, kb. hatezer embert már letelepítettünk. E községek lakosságának felét, kétharmadát távolítottuk el Volksbund-alapon. A lengyeli Apponyi kastélyt koncentrációs tábornak neveztük ki.”²⁵

A levél nem említette, hogy a kastélyban a svábokat olyan súlyos körülmények között, súlyos atrocitások közepette tartották fogva, ami az akkori közvéleményt is felháborította.

Május 28-ig tartott Bodor György tolnai jogosultsága, de június 4-ig még folytatta a nagyon vitatott, és a svábok érdekeit teljesen negligáló munkát. A németeket egységesen lefasisztázta, és ezzel indokolta azok földjének és vagyonának elkobzását és a bukovinai székely családoknak való átadását. Rövid tevékenysége alatt 25 faluban összesen 4350 családot ítelt elkobzásra, és 2466 bukovinai székely családot telepített le, ebből Kétyen 110 sváb és 104 magyar család került a listájára.²⁶ 1975-ben a *Forrás* folyóiratban megjelent visszaemlékezésében elismerte túlzott módszereit, de szükségesnek is találta azokat, és igyekezett jó és végülis emberséges döntésnek beállítani intézkedéseit:

„A telepítési módszert sokan támadták. Kétségtelenül voltak előnyei, de hátrányai is. Legnagyobb előnye volt, hogy a volksbundos lakosság ideiglenes elszállításával elkerültük a tömeges ki- és betelepítéssel rendszerint együtt járó veszedelmeket, verekedéseket. Az internálásra ugyan nem volt törvényes ok, így az a rendőrség részéről hatásköri túllépésnek látszott. Két-három hét alatt azonban mindenkit hazaeresztettek. Ezalatt a telepések elrendeződtek, beköltöztek, így a visszatérők kész helyzetet találtak. Rendszerint helyet kértek elkobzott házaikban, s a telepések nagyobb része emberségből, szánalomból be is fogadta őket. A németek örültek, hogy ismét otthon lehetnek, így az átmeneti kényszer végeredményben egy viszonylagos megnyugváshoz vezetett el. Legnagyobb részük a Németországba való visszaszállításáig ott maradt a behelyezett székelyeknél; együtt dolgoztak, sokszor együtt étkeztek. Humánus és tűrhető viszony alakult ki köztük.”²⁷

Bodor még 1975-ben is humánus megoldásnak tartotta, hogy a sváb családokat eltávolították házaikból, és míg őket fogva tartották, addig a bukovinai székelyeknek adták át

²⁵ Bodor Gy. 1975. 77.

²⁶ MOL. J.Gy. Belügyminisztérium Népgondozó Hivatal iratai 2504/1945. Idézi: Tóth Á. 1993. 63.

²⁷ Bodor Gy. 1975. 59.

nemcsak házaikat, földjeiket, hanem bútoraikat, minden egyéb javaikat is. Még ma is átsütnek sorain a tragédiák, emberek ezreinek megalázása és szenvedése, mindkét csoport kiszolgáltatottsága és méltatlan helyzete.

Kétyi falukép, 1926.
(Fotó: Rudolf Hartmann, 1926.)

Bodor Györgyöt a svábokkal szembeni túlzó, türelmetlen és bizony embertelen intézkedései miatt 1945 májusában visszahívták, és felszámolták a gyűjtőtáborokat is. Mire azonban hazamentek a svábok, házaikban sokgyermekes székely családok laktak, elkobzott földjükön az ő eszközeikkel elkezdték a gazdálkodást. A svábok és a székelyek között nemcsak a kényszerű együttélés élezte ki a konfliktusokat, hanem az elkobzott földek is, amelyeket a székelyeknek osztottak ki, a házaspárok alanyi jogon hét holdat, és gyermekenként egy-egy holdat kaptak, mellé az állatokat és az eszközöket is. A svábok jogi segítségre nem számíthattak, a teljes vagyonfosztás mellett a mindennapi helyzetüket tekintve, jogfosztottakká váltak, és teljesen kiszolgáltatottá a házaikba beköltöztetett bukovinai székelyeknek is.

A hazai németek üldöztetése és a velük szemben hozott retorziók nemcsak a bukovinai székelyek helyzetével, hanem a csehszlovákiai magyarok kollektív büntetésével és jogfosztottságával is egybe esett, és még jobban kiélezte a feszültségeket. Az első világháborút követően a Csehszlovák Köztársaságban nagy számú és különböző nemzeti kisebbség élt. A népszámlálások adatai szerint Csehország területén 3–3,5 millió német, illetve zsidó, Szlovákiában 600–700 ezer magyar, mintegy 500 ezer ruszin, illetve rutén élt. Rajtuk kívül lengyelek, románok, cigányok és más, beazonosíthatatlan identitású népcsoportok is megtalálhatók voltak. A magyarokat, a zsidókat és a németeket korlátozó intézkedések már a Tiso vezette szlovák állam idején elkezdődtek 1939. március 14-én, majd a Londonba emigrált csehszlovák kormány 1944 novemberében javasolta a három

szövetséges nagyhatalomnak, hogy minden németet és magyart fosszanak meg állampolgárságuktól.²⁸ Eduárd Beneš elnök 1945 februárjától sorban hozta a magyarokat és a németeket érintő jogfosztó intézkedéseket, míg április 5-i kassai programban kimondta a magyarok kollektív bűnösségét és a csehszlovák államból való eltávolításukat szorgalmazta, amelynek célja egy etnikailag homogén szláv nemzetállam megteremtése volt. Ettől kezdve elindultak a felelősségre vonások, a csehszlovák népbíróságok megközelítőleg 75 000 felvidéki magyart ítélték el háborús bűnösség vádjával.²⁹ Az 1945. augusztus 2-án kibocsátott 33/1945. sz. elnöki dekrétum, amely 1945. október 1-jén lépett hatályba, kollektívan megfosztotta a németeket és a magyarokat a csehszlovák állampolgárságuktól, valamint lehetővé tette, hogy a magyar férfiakat 16-tól 55 évig, a németeket pedig 18 és 45 éves koruk között közmunkára lehetett bocsájtani lakóhelyükön kívül, akár távolabbi vidékekre is.³⁰ Hasonlóan a magyarországi németek kálváriájához, a felvidéki magyaroktól is elkobozták házaikat, lakásaikat, földjeiket, állásaikat elveszítették. Összezsúfolva őket, internáló táborokat hoztak létre számukra. Ezek hatására több ezren menekültek Magyarországra. A csehszlovákiai magyarok védelmet remélve, a magyar kormányhoz fordultak, de a diplomáciai próbálkozások eredménytelenek maradtak,³¹ sőt a csehszlovák kormány zsaroló helyzetbe került azzal, hogy elkezdte a magyarokat, mintegy 40 000 főt a cseh és morva területekre deportálni. A magyar kormány magára maradt a tárgyalásokon, kénytelen volt 1946. február 27-én aláírni a lakosságcsere egyezményt, amelynek értelmében annyi felvidéki magyarnak kellene áttelepednie Magyarországra, ahány szlovák önként telepedik át innen Csehszlovákiába.

A csehszlovák kormány azonban ezen felül még 200 ezer magyart akart kitelepíteni az országból, és a nyomás gyakorlás másik eszközeként kiadta 1946. június 17-én az úgynevezett reszlovakizációs rendeletet, amely a magyar nemzetiségű lakosság reszlovakizációja, azaz a visszaszlovákosítása volt. Választás elé állították a magyarokat, vagy szlováknak vallják magukat, vagyis „visszatérnek eredeti nemzetükhöz” és akkor visszakapják állampolgárságukat, vagy nem, és akkor el kell hagyniuk szülőföldjüket.

A lakosságcsere első szakasza 1947. március 12-én kezdődött és 1948. június 12-ig tartott, majd 1948. szeptember 1. és 1948. december 2. között folytatódott, majd 1949. április 16-án aláírták a két ország közötti egyezményt. A hivatalos adatok szerint a lakosságcserevel 73 173 szlovák hagyta el Magyarországot, és 68 407 magyart költöztettek át a Felvidékről. Balogh Sándor történész szerint azonban a Csehszlovákiából elüldözöttek vagy elmenekültek száma 1949 tavaszára elérte a 120–150 000 főt.³²

László Péter, aki gyermekként szintén megélte szülőföldje elhagyását, Balogh Sándor kérésére e fájdalmas korszak ki- és betelepítésben érintett településein kigyűjtötte a német és felvidéki családok neveit, letelepedési helyét és több könyvében megjelentette ezeket.³³ A *Fehér laposok* címen megjelent negyedik kiadásba az összes Csehszlovákiából kitelepí-

²⁸ Jancsics K. 1979. 81.

²⁹ Balogh S. 1988. 130.

³⁰ Balogh Földesi M. 1996. 7.

³¹ Tóth Á. 1993. 157.

³² Földesi M. 1996. 9.

³³ László P. 2003.

tett, felderíthető család névanyaga, otthon hagyott lakóhelye, magyarországi letelepítésének első helye és kormányok döntései belekerültek.³⁴ A kigyűjtést a levéltári és földhivatali munkatársak segítették, a megjelentetést az önkormányzatok kérték. A feldolgozás során kiderült, hogy a felvidéki magyarságot végül csak az egész országban szétszórva lehetett letelepíteni. Felkutatásuk, mivel birtokba helyezésük csak a földhivatalok bevonásával volt lehetséges, egy évtized alatt sikerült.

Vince Zibavator 84

Československo - Maďarská Smiešaná Komisia pre výmenu obyvateľstva **A lakosságcsere tárgyában létesült Magyar-Csehszlovák Vegyesbizottság**

Informačná výzva a predbežný súpisový hárok. **Tájékoztató felhívás és előzetes összeírási ív.**

Presídlenc! **Áttelepülő!**

Presídlenc má právo voľne disponovať svojím hnutelným majetkom a môže si ho vyviezť so sebou (napr. nábytok, zariadenie domácnosti, zvieratá, pôdohospodársky majetok, inventár, strojný zariadenie, náradie a zásoby tovaru a materiálu, obchodné zariadenie atď.) podľa nížeuvedeného. Hnutelnosťami, ktoré si presídlenc nemieni vziať so sebou, môže voľne disponovať, môže ich teda predáť alebo darovať.

Presídlenci akéhokoľvek zamestnania, počitajúc v to aj voľné zamestnanie a majiteľov obchodných firiem jednotlivcov, môžu si vziať so sebou svoje písomnosti. Ohľadne voľného prevážania hnutelnosti stanovenej sú iba tieto obmedzenia.

1/ Z pšenice a raže dovedna možno vyviezť osobnú zásobiteľskú dávku. Zásobiteľskú dávku možno vyviezť iba na zbývajúcce mesiace hospodárskeho roku, ale prinajmenej na mesiac. Hospodársky rok sa počíta od 1. augusta do 31. júla nasledujúceho roku. Zásobiteľská dávka je u samozásobiteľov mesačne (zľomok mesiaca počíta sa ako celý mesiac) na osobu 20 kg, alebo tomu zodpovedajúce množstvo mlynských výrobkov. Osoby, používajúce prídely z verejných zásobovania, môžu vyviezť na osobu iba 15 kg múky.

Keď sa presídlenie uskutoční medzi 15. júlom a 15. decembrom, môže si presídlenc vziať so sebou plnené a ražné osivo dovedna v takom množstve, ktoré je potrebné na osiatie 40% ornej plochy jeho zanechaného hospodárstva, na ktorom doposiaľ pod akýmkoľvek titulom (ako vlastník, užívateľ, nájomník atď.) hospodáril, počítajúc na jedno kat. jutro 130 kg.

2/ Keď sa presídlenie uskutočňuje medzi 15. júlom a 30. aprílom, môže si presídlenc vziať so sebou jačmenné osivo v takom množstve, ktoré je potrebné na zasatie 10% ornej plochy jeho zanechaného hospodárstva, na ktorom doposiaľ pod akýmkoľvek titulom (ako vlastník, užívateľ, nájomník atď.) hospodáril, počítajúc na jedno kat. jutro 130 kg.

3/ Keď sa presídlenie uskutočňuje medzi 1. septembrom a 30. júnom, môže si presídlenc vziať so sebou kukuričné osivo v takom množstve, ktoré je potrebné na zasatie 20% ornej pôdy jeho zanechaného hospodárstva, na ktorom doposiaľ pod akýmkoľvek titulom (ako vlastník, užívateľ, nájomník atď.) hospodáril, počítajúc na jedno kat. jutro pri siatí kukurice na zno 50 kg a na zeleno 100 kg.

4/ Z jačmeňa a kukurice dovedna môže si presídlenc vziať so sebou potrebné množstvo na krmenie a vykrmovanie svojich prevládajúcich zvierat podľa nížeuvedených údajov. V hospodárskom roku presídlenia možno vyviezť z jačmeňa a kukurice (z ich miešania alebo šrotov, alebo v klasovej kukurici, počítajúc 100 kg klasovej kukurice na 60 kg kukurice

Az áttelepülő ingóságaival szabadon rendelkezik és azokat az áttelepülés alkalmával magával viheti, (pl. bútort, háztartási felszerelést, állatokat és a teljes gazdasági felszerelést, gépi felszerelést, szerszámokat, áru- és anyagkészletet, üzleti berendezést, stb.) az alábbiak szerint. Azzal az ingóssággal, amit az áttelepülő nem kíván magával vinni, szabadon rendelkezhetik, tehát eladhatja vagy elajándékozhatja.

Bármely foglalkozásuk, ideértve a szabadfoglalkozásukat és egyéni cégek tulajdonait is, elvihetik irattárukat.

Az ingóságok szabad elszállítása alól csak az alábbiak tekintetében vannak korlátozások:

1/ Buzából és rozszból együttesen az élelmezési fejadagnak megfelelő mennyiség vihető ki. A fejadagot a gazdasági évnél az átköltözéstől számított hátralévő részére, de legalább egy hónapra lehet kivinni. A gazdasági év augusztus 1-től július 31-ig számít. A fejadag önellátásnál havonként (a töredék hónapot egész hónapnak számítva) és személyenként 20 kg vagy ennek megfelelő örlemény. A közellátásban részesülők személyenként csak 15 kg lisztet vihetnek ki.

Buzából és rozszból vetőmagként együttesen július 15-e és december 15-e között történő áttelepülés esetén annyi vihető ki, amennyi az elhagyott gazdaságnak, amelyen az áttelepülő bármilyen címen (tulajdonos, hasznélvező, bérlő, stb.) gazdálkodott, szántóterületre 40%-ának bevetéséhez szükséges, kat. holdanként 130 kg -ot számítva.

2/ Árpából vetőmagként július 15 - e és április 30 - a között történő áttelepülés esetén annyi vihető ki, amennyi az elhagyott gazdaság (stb. mint fent) szántóterületre 10%-ának bevetéséhez szükséges, kat. holdanként 130 kg -ot számítva.

3/ Tengeriből vetőmagként szeptember 1 - e és június 30 - a között történő áttelepülés esetén annyi vihető ki, amennyi az elhagyott gazdaság (stb. mint fent) szántóterületre 20%-ának bevetéséhez szükséges, magtengeriből kat. holdanként 50 kg -ot, csalánadénél 100 kg -ot számítva.

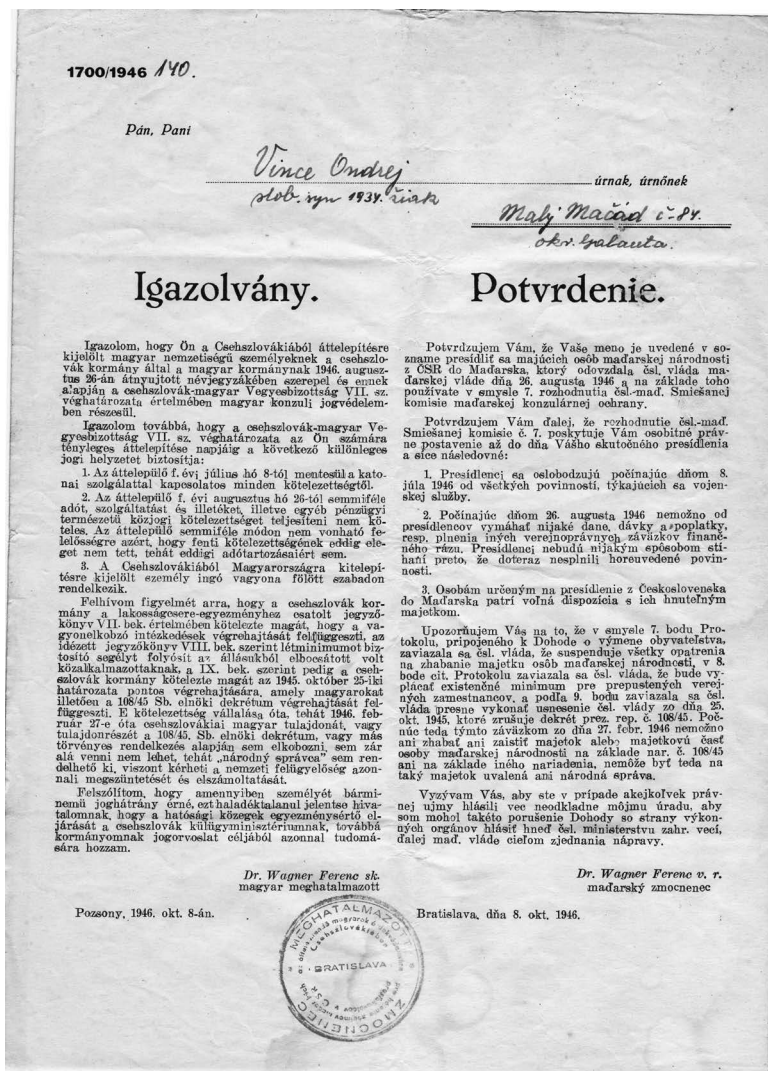
4/ Árpából és tengeriből együttesen az áttelepülő a magával vitt állatok takarmányozására, illetve hizlálására szükséges mennyiséget viheti magával az alábbi megállapítás szerint. A kitelepülés gazdaság évében együttesen kivihető árpa és tengeri (ennek keveréke vagy darája, továbbá csöves tengeri szállítása esetén 100 kg csöves tengeri 60 kg szemes tengerinek felel meg) a következő:

a) fuvaroslovak adagja	havonta 85 kg
b) egyéb lovak két éven felüliek adagja	60 "
" " két éven aluliak	40 "
c) szarvasmarhák két éven felüliek adagja	40 "
" " két éven aluliak	30 "
d) sertések egy éven felüliek adagja	45 "
" " egy éven aluliak	30 "

Azonkívül sertések hizlálásához darabonként kivihető 350 "

9. kép

Tájékoztató a lakosságcsereéről

10. kép
Kitelepítési igazolás

Az összeírásokból kiderül, hogy az első szakaszban, 1947. április 20-tól 1948. május 31-ig Tolna megyébe telepítették a legtöbb felvidékit, 1737 családot, azaz 7181 főt, köztük 48 családot Kétyre.³⁵ A vagonokból nemcsak az emberek, hanem bútoraik, tárgyaik, mezőgazdasági eszközeik, cséplőgépek, traktorok, lovak is előkerültek, és ezeket is el kellett

³⁵ László P. 2003. 103–104.

volna valahol helyezni. Nehéz volt helyet találni, mert még nem telepítették ki az összes svábot, másrészt addigra itt voltak a szintén menekült bukovinai székelyek. Üres házak, szabad földek már nem voltak, ezért az egyes települések lakóit széttelepítették a falvakban. Nem véletlen, hogy néhány éven belül intenzív vándorlási hullám indult meg, megpróbáltak az emberek családjuk, rokonságuk, falubelijük közelébe költözni. A kétyiek Csallóközarányosról (1) Vámosladányból (2), Újbarsról (29), Kismácsédról (10), Szencről és Komáromszentpéterről (6), Rimaszombat (1) jöttek, és nagyon nehéz körülmények közé kerültek, ugyanis rátelepítették őket a még ott lakó svábokra, hasonlóan a bukovinai székelyekhez. Kevesen maradtak Kétyen. Aki tehetett, a család egyesítési akciók során más községbe telepített rokonhoz, falubeliekhez költözött, többen, a második generáció közül bukovinai székellyel kötöttek vegyesházasságot.

Hivatkozott irodalom

Balogh Sándor

1998 *Magyarország külpolitikája 1945–1950*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

Bank Barbara – Őze Sándor

2005 „Die Deutsche Sache” 1945–1953. A „német ügy” 1945–1953. A Volksbundtól Tiszalökiig. Budapest–München–Backnang. <https://mek.oszk.hu/13600/13654/13654.pdf>

Bodor György

1975 Székely honfoglalás 1945-ben. I–II. *Forrás* VII. (3) 70–83. (4) 59–68.

Földesi Margit

1996 Magyarok Csehszlovákiában, 1945. Interjú Balogh Sándor professzorral. *História* XVIII. (7) 5–9.

Füzes Miklós

1990 A rabszolgaszerzés. In Zilbauer György (szerk.): *Magyarországi németek elhurcolása 1944/45. A kollektív büntetés első állomása*. (Dokumentumkötet). Hambuch Géza, Budapest, 85–109.

Ginder, Paul

1996 A kollektív felelősségről. *História* XVIII. (7) 12–16.

Hartmann, Rudolf

1992 *Die Schwäbische Türkei und ihre Volkstrachten*. Verlag Südostdeutsches Kulturwerk, München.

Janics Kálmán

1979 *A hontalanság évei. A szlovákiai magyar kisebbség a második világháború után 1945–1948*. Madách Kiadó, Budapest.

Kéri, Heinrich

2002 *Franken und Schwaben in Ungarn. Aufsätze zur Geschichte und Siedlungsgeschichte der Tolna und der Oberen Baranya*. Neue-Zeitung-Stiftung, Budapest.

László Péter

1987 Népeségcsere Bonyhádon 1944–1948. In Bábel Ernő – László Péter (szerk.): *Tanulmányok Bonyhád történetéből*. Városi Tanács – Tolna megyei Lapkiadó Vállalat, Szekszárd – Székesfehérvár.

László Péter

- 2003a A lakosságcsere felvidéki és magyarországi települései. In Szarka László (szerk.): *A szlovákiai magyarok kényszerkitelepítéseinek története 1945–1948. Párbeszéd Alapítvány – Komárom Város Önkormányzata – Hrotkó Géza, Komárom, 231–248.* <http://mek.oszk.hu/12500/12521/12521.pdf>
- 2003b *Fehér laposok. Adalékok a magyar–csehszlovák lakosságcsere-egyezményhez.* Magánkiadás, Szekszárd.
- 2006 *Ott hontalan évek. Kényszermigráció Tolna megyében 1944–1948.* Magánkiadás, Szekszárd.

Puskás Attila

- 1972 Tanulmányok Tolna megye történetéből 1944–1945-ben. In Uő. (szerk.) *Tanulmányok Tolna megye történetéből* 4. Tolna megyei Tanács Levéltára, Szekszárd, 1972, 55–370.

Szöts Zoltán

- 2001 A bukovinai székelyek migrációjának kérdőíves vizsgálata. In Szita László – Szöts Zoltán (szerk.): *A Völgyesség huszadik százada. Struktúrák és konfliktusok.* Völgyégi Múzeum, Szekszárd, 143–150.

Takács Katalin

- 1996 A csehszlovák–magyar lakosságcsere lebonyolítása Békés és Csanád megyében. *Régio VII.* (4) 47–73.

Thirring Lajos

- 1944 Anyanyelv, nemzetiség és vallás 1941-ben. *Kisebbségvédelem VII.* (1–3) 1–27.

Tóth Ágnes

- 1993 *Telepítések Magyarországon 1945–1948 között. A németek kitelepítése, a belső népmozgások és a szlovák–magyar lakosságcsere összefüggései.* Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, Kecskemét.
A múlt birtokbavétele – önmagunk megismerése. A magyarországi németek kitelepítése http://gff-szeged.hu/uploads/fm/toth_agnes.pdf
- 2017 *Németek Magyarországon 1950–1970.* Akadémiai Doktori Értekezés, Budapest. http://real-d.mtak.hu/1105/7/dc_1420_17_doktori_mu.pdf

Zilbauer György

- 1990 Magyarországi németek elhurcolása 1944–45. A kollektív büntetés első állomása. In Uő. (szerk.): *Magyarországi németek elhurcolása 1944–45. A kollektív büntetés első állomása.* (Dokumentumkötet). Hambuch Géza, Budapest, 33–51.

A Nemzeti Kormány 12330/1945 ME sz rendelete a magyarországi német lakosságnak Németországba való áttelepítéséről <https://www.yumpu.com/hu/document/read/18181869/a-nemzeti-kormany-12330-1945-me-sz-rendelete-a-magyarorszag-i->

Kéty

Ssz.	Dátum	Családfő neve	Cs. tag
1	1947.09.01.	Bischof Imre	0
2	1947.09.01.	Braitingen Péter	6
3	1947.09.01.	Braun Hendrik	1
4	1947.09.01.	Briefi György	3
5	1947.09.01.	Butter Henrik	1
6	1947.09.01.	Dieszer Konrád	1
7	1947.09.01.	Feller György	0
8	1947.09.01.	Glöchlér János	4
9	1947.09.01.	Glöchlér Ádámné	4
10	1947.09.01.	Glöchlér Henrik	0
11	1947.09.01.	Haberkorn János	6
12	1947.09.01.	Hanzl János	1
13	1947.09.01.	Hartman János	5
14	1947.09.01.	Hartmann Henrikné	2
15	1947.09.01.	Hartmann János	1
16	1947.09.01.	Hoffmann János	9
17	1947.09.01.	Homl János	4
18	1947.09.01.	Jettki Jánosné	2
19	1947.09.01.	Kauklus Gusztávné	1
20	1947.09.01.	Keil János	4
21	1947.09.01.	Keller Henrik	0
22	1947.09.01.	Kerber Henrik	1
23	1947.09.01.	Kern János	1
24	1947.09.01.	Klein Jánosné	3
25	1947.09.01.	Knichel György	4
26	1947.09.01.	Koch György	1
27	1947.09.01.	Köhler János	5
28	1947.09.01.	Köhler János	0
29	1947.09.01.	Köler Jakab	5
30	1947.09.01.	Köller Erzsébet	1
31	1947.09.01.	Lang Henrik	0
32	1947.09.01.	Lang János	2
33	1947.09.01.	Lang Jánosné	2
34	1947.09.01.	Laub Henrik	3
35	1947.09.01.	Léning János	3
36	1947.09.01.	Mausz János	1
37	1947.09.01.	Mertz János	6
38	1947.09.01.	Mühl Henrik	3
39	1947.09.01.	Müller Györgyné	0
40	1947.09.01.	Ornát Henrik	3
41	1947.09.01.	Petz György	1
42	1947.09.01.	Rapp Henrik	3

43	1947.09.01.	Reichter Györgyné	2
44	1947.09.01.	Richter Henrik	5
45	1947.09.01.	Rühl György	4
46	1947.09.01.	Rüll Györgyné	0
47	1947.09.01.	Schmidt János	1
48	1947.09.01.	Schmidt Mihály	2
49	1947.09.01.	Schöfer Henrik	1
50	1947.09.01.	Spitznagel Henrik	4
51	1947.09.01.	Steigmann Miklós	1
52	1947.09.01.	Stein Henrik	2
53	1947.09.01.	Stern György	4
54	1947.09.01.	Weber Henrik	4
55	1947.09.01.	Weiler János	3
56	1947.09.01.	Wein Henrik	0
57	1947.09.01.	Weisz Henrikné	0
58	1947.09.01.	Weisz Jánosné	2
59	1947.09.01.	Winterwerber Henrik	1
60	1948.03.17.	Beck Henrik	4
61	1948.03.17.	Brandt Jánosné	5
62	1948.03.17.	Briefi Jakab	5
63	1948.03.17.	Butter Henrik	7
64	1948.03.17.	Dörmer János	3
65	1948.03.17.	Etter Henrik	3
66	1948.03.17.	Glöckner János	4
67	1948.03.17.	Glück István	1
68	1948.03.17.	Göchner Henrik	1
69	1948.03.17.	Háberkorn Gáspárné	4
70	1948.03.17.	Homl György	1
71	1948.03.17.	Juszt henrikné	3
72	1948.03.17.	Kaltschnicz Henrik	3
73	1948.03.17.	Kernn János	4
74	1948.03.17.	Köchler János	1
75	1948.03.17.	Krutzler Gusztáv	4
76	1948.03.17.	Mayer Henrik	3
77	1948.03.17.	Mertz Péterné	3
78	1948.03.17.	Müller János	2
79	1948.03.17.	Müller Jánosné	2
80	1948.03.17.	Papp Henrik	2
81	1948.03.17.	Penthaller Henrik	5
82	1948.03.17.	Pfuchrer Henrikné	2
83	1948.03.17.	Rechning János	4
84	1948.03.17.	Richter János	5
85	1948.03.17.	Rühl János	5
86	1948.03.17.	Schmiedt Péter	4
87	1948.03.17.	Schneitzen János	2
88	1948.03.17.	Stein György	5

89	1948.03.17.	Stein Jánosné	3
90	1948.03.17.	Szirbeck József	4
91	1948.03.17.	Wéber János	4
92	1948.03.17.	Weisz Henrik	3
93	1948.03.17.	Weisz János	5
94	1948.03.17.	Weiszling György	5
95	1948.03.17.	Weiszling György	5
96	1948.03.17.	Wolf János	3
97	1948.03.17.	Wurtz Henrikné	2
Összes kitelepített család: 97			
Összes kitelepített személy: 367			

Kétyre telepített felvidéki magyar családok

Honnan települt?	Mikor?		A családfő		vallása	Családtagok száma	Elvándorlás /1948-2005/
			neve	foglalk.			
Kéty							
Kismácséd	1947.05.20	1.	Horváthy Gyula	fm.	rk.	3	-
		2.	Jónás István	fm.	rk.	6	-
		3.	Jónás Károly	fm.	rk.	3	+
		4.	ö. Bartus Károlyné	fm.	rk.	2	-
		5.	ö. Sárkány Tituszné	fm.	rk.	3	-
		6.	Pethő István	fm.	rk.	5	-
		7.	Pethő Sándor	fm.	rk.	1	-
		8.	Somogyi Gyula	fm.	rk.	2	-
		9.	Szabó István	fm.	rk.	2	-
		10.	Vincze Szilveszter	fm.	rk.	3	+
Kom.szentpéter	1947.06.04	1.	Dóczé Vilmos	fm.	ref.	3	+
		2.	Major Bálint	fm.	ref.	3	-
		3.	Sárai Dezső	fm.	ref.	1	+
	1947.06.07	4.	Gere Károly	fm.	ref.	5	-
	1947.06.14	5.	Gerendás Jónás	fm.	ref.	0	-
		6.	ö. Zakar Vilmosné	fm.	ref.	2	-
Léva	1948.12.01	1.	Horn Gyuláné	fm.	ref.		-
Szenc	1947.05.24	1.	Szabó János	fm.	rk.	7	-
Újbars	1947.05.17	1.	Csekei Kálmán	fm.	ref.	4	+
		2.	Fábián István	fm.	rk.	5	-
		3.	Farkas Árpád	fm.	ref.	2	-
		4.	Farkas Gyula	fm.	ref.	2	-
		5.	Farkas János	fm.	ref.	5	-
		6.	Hasznos János	fm.	ref.	2	-
		7.	Jakab János	fm.	ref.	2	+
		8.	Juhász András	fm.	ref.	2	-
		9.	Juhász Ernő	fm.	ref.	2	-
		10.	Juhász János	fm.	ref.	1	-

		11.	Kocsis János	fm.	ref.	1	-
		12.	Kovács Lajos	fm.	ref.	5	-
		13.	Kuczsi István	fm.	ref.	6	-
		14.	Kuczsi Károly	fm.	ref.	3	-
		15.	Kulcsár Péter	fm.	ref.	6	+
		16.	Mikes András	fm.	ref.	1	+
		17.	Országh András	fm.	ref.	1	-
		18.	Országh Gyula	fm.	ref.	3	-
		19.	Országh János	fm.	ref.	0	-
		20.	ö. Vida Andrásné	fm.	ref.	2	-
		21.	Örzsik József	fm.	ref.	3	+
		22.	Péter István	fm.	ref.	2	-
		23.	Peterke Gyula	fm.	ref.	4	
		24.	Peterke Jónás	fm.	ref.	0	-
		25.	Szabó Gyula	fm.	ref.	3	+
		26.	Szobi Kálmán	fm.	ref.	1	+
		27.	Tóth Gyula	fm.	ref.	4	-
		28.	Tyelár András	fm.	ref.	3	+
		29.	Vida István	fm.	ref.	3	-
Vámosladány	1947.05.16	1.	Palika János	fakeres- kedő	ref.	1	-
		2.	Vida Nagy Sándor	fm.	ref.	2	-

Csehszlovákiából áttelepítésre kijelölt magyar családok járásonként

Járások	Az V. cik- kely szerint	Háborús kisbűnösök	Háborús főbűn- sök VIII. cikkely szerint	Összes kijelölt	Magyar lakos- ság %-ában
Dunaszerdahely	10 514	12	6 336	16 862	43,1
Érsekújvár	1 103	27	3 309	16 862	22,6
Feled	840	85	2 189	3 114	12,4
Galánta	1 067	42	9 262	10 371	25,1
Kassa	2 036	372	2 632	5 040	34,8
Királyhelmec	1 255	23	3 078	4 356	14,6
Komárom	15 968	10	12 977	28 955	54,1
Ipolyság	3 511	229	2 680	6 420	38,4
Kékkő	429	27	1 433	1 889	17,1
Léva	1 388	46	2 514	3 948	32,4
Losonc	2 386	0	3 044	5 430	29,2
Nagykapos	974	99	681	1 754	15,5
Nagymihály	1 257	0	0	1 257	43,9
Nyitra	324	4	0	328	3
Ógyalla	3 961	96	12 492	16 549	44,5
Pozsony	1 329	0	3 677	5 006	21,8

Párkány	6 141	246	8 010	14 397	36,4
Rimaszombat	413	23	1 341	1 777	28,3
Rozsnyó	2 812	397	1 103	4 312	29,2
Somorja	1 702	29	7 208	8 939	33,1
Szepsi	234	35	3 674	3 943	23,6
Tornalja	3 244	0	2 123	5 367	30,3
Vágsellye	1 550	0	8 959	10 509	29,9
Verebély	1 052	25	880	1 957	21,3
Zselíz	3 241	0	6 582	9 823	40,5
Egyéb járások	4 456	100	2 394	6 950	31,9
Összesen:	73 187	1 927	108 578	183 692	

Verfolgte Menschen. Die ethnische Transformation von Kéty nach dem Zweiten Weltkrieg

Die ethnische und konfessionelle Zusammensetzung der Senke und der darin gelegenen Ortschaft Kéty war Jahrhunderte hindurch durch all jene historischen Ereignisse und Vorgänge geprägt, die auch das gesamte Land sowie Ost-Mitteleuropa nicht verschont haben. Die letzte große Veränderung von historischer Dimension wurde durch den Zweiten Weltkrieg und den dort gefällten politischen Entscheidungen hervorgerufen. Auch das Beispiel von Kéty hat, wie ein Tropfen im Meer, das bestimmende Element des tragischen Schicksals in sich mitgetragen, von dem ganze Völker, Familien und Individuen in ganz Europa betroffen waren und bis heute betroffen sind. Der Zweite Weltkrieg und dessen Auswirkungen haben auch das Schicksal der seit dem 18. Jahrhundert florierenden schwäbischen Gemeinde Kéty, der ungarischen Bevölkerung Oberungarns und der in die Batschka angesiedelten bukovinischen Szekler auf einen Schlag besiegelt und verändert. Alle diese drei großen Gruppen mussten Verfolgung, Vertreibung, Entwurzelung und verheerende Verluste erleiden. Die gegenständliche Arbeit befasst sich mit dieser Epoche und nimmt Bezug auf die wichtigsten Wendepunkte.

Bácska 1941–44 a Kétyre telepített bukovinai székelyek emlékezetében

Csibi Krisztina

Az 1941-ben a Délvidékre telepített, majd onnan 1944 őszén menekülni kényszerült bukovinai székelyek első csoportja 1945 márciusában érkezett Kétyre. Az Illés János, Bogos Menyhért, Beréti István, Antal Pilár, Cseke Simon, Bogos Ambrus, Fazekas Gergelyné és id. Domokos Ferenc által alkotott csoportot hamarosan, 1945 áprilisában követte a többi Hadikfalváról származó család is. Földi István 1960-ban megkérdezett adatközlői, Márton Pál és fia, Lázár, illetve Illés Gáspár szerint a Kétyre telepedett családok száma száznégyszáz volt.¹ Antal Béla 2000-ben kiadott kötetében a Kétyre települt székely családok felsorolásakor már 127 családról, 575 lélekről, köztük 348 gyermekről ír.² Andorka Sándor feljegyzésében 572 székely és 90 felvidéki lélekről tesz említést, akik Kétyen kaptak házat, ugyanakkor 812 német személyt említ, akiket a Németországba való kitelepítésről szóló rendelet érintett.³

Az 1949-es népszámlálás már mutatja a lakosság létszámában, nemzetiségi és felekezeti összetételében 1945-től bekövetkező változásokat. A falu lakossága 986 főre csökkent, melyből anyanyelvüket tekintve 960 magyar, 5 német, 1 horvát, 20 roma. A római katolikusok száma 796-ra, a reformátusoké 101-re emelkedett, az evangélikus felekezetűek száma 84, vagyis kevesebb, mint tizedére csökkent, 5 fő unitárius jelent meg, az izraeliták eltűntek.⁴ A település lakóinak etnikai és felekezeti összetételét a német családok kitelepítése és a székelyek nagy számban való betelepítése mellett, a csehszlovák–magyar lakosságcsere egyezmény értelmében 1947-től áttelepülő felvidéki családok tovább alakították. A korábban jelentéktelen számú református lakosok száma 1949-re meghaladta a száz főt, sőt, a néhány évvel korábban legnépesebbnek számító evangélikus gyülekezet számát is.

A bukovinai magyar falvak lakóit teljes egészében – köztük a később Kétyre került közel hatszáz fős közösséget is – a magyar kormány a korábbi telepítési tervek és kísérletek meghiúsulása után, 1941-ben az akkor újonnan visszacsatolt Bácskában telepítette le.

¹ Földi I. 1987. 152–158.

² Antal B. 2000. 184–188.

³ Magyar Közlöny 1946/12. 7–8.

⁴ Népszámlálási adatok az Országgyűlési Könyvtár online adatbázisában.

Hadikfalvi varró asszonyok. Bajmok (Hadikújfalú), 1942.
(Fotó: Ujvári Béla, Néprajzi Múzeum, Néprajzi Múzeum, F310586)

A rendelkezésre álló korabeli források és a visszaemlékezések is azt mutatják, hogy az 1941 és 1944 közötti időszak a népcsoport számára meghatározó volt. Amellett, hogy bukovinai székely öntudatuk ebben az időben alakult ki, ekkor találkoztak szervezett egészségügyi ellátással, napközi otthonos óvodákkal, magyar nyelvű oktatással, számukra új gazdasági ismeretekkel. Munkám során a bácskai telepítés körülményeit, következményeit, a Bácskában eltöltött évek történéseit kívánom kutatni, vizsgálom a hétköznapi élet, az életmód, a családi, rokoni kapcsolatok ápolása, a vallásos élet, a művelődés terén bekövetkezett változásokat.

A Kétyen letelepedett székelyek körében azt vizsgáltam, milyen emlékeket őriznek az 1941-es hazatérésről, a szülőföld, Bukovina elhagyásáról, a bácskai fogadtatásról. Mennyire tudtak ezalatt a három év alatt beilleszkedni az új helyzetükbe, milyen állami segítséget kaptak az újrakezdéshez. Adatközlőim nagy része gyerekként vagy fiatal felnőttként élte meg a kitelepítést. Legidősebb interjúalanyaim 1926-ban születtek, vagyis 1941-ben 15 évesek voltak, a bácskai évek alatt töltötték ifjúkorukat. Korosztályuknak megfelelően részletesen beszámoltak az óvodák és iskolák helyzetéről, a szakképzésről, a háztáji gazdálkodásban betöltött szerepükről, a házak berendezéséről. Visszaemlékezéseikben hangsúlyosan megjelennek a családi elbeszélések alapján ismert történetek, a szülők, a nagyszülők által közvetített ismeretek, a fontosabb történelmi fordulópontok és a nagyobb érzelmi traumával járó események. Sokan beszámoltak a hazatérők szívélyes fogadtatásáról, a Bonczos Miklós által mondott beszéd idézetéről: „Itt élnetek, halnotok kell!” és az ezt követő csalódottságról, amikor 1944 őszén mindenüket hátrahagyva menekültek. Ma is erősen él emlékezetükben a házaikból kiűzött szerbektől való félelem, mely az ott töltött időszakot végigkísérte. Azokon a helyeken, ahol a legkifejezőbben saját szavaikkal

tudják bemutatni a valóságot, megragadni a lényegét, ott a szó szerinti szövegeiket nevük feltüntetése nélkül közlöm.

Több szempontból is nehézkes volt az adatgyűjtés. Egyrészt nagyon távoli, mintegy nyolcvan évvel ezelőtti eseményeket kellett az interjúalanyaimnak előhívniuk az emlékezetükből. Gyakran összehasonlítanak az 1941-es és az 1944-es telepítéssel kapcsolatos emlékek. Három éven belül szinte megismétlődtek az otthon elhagyásával, az ismeretlen tájakra való utazással, a mások házaiba való beköltözéssel kapcsolatos élmények. Ezért aprólékos, sokszor személyes adatokra támaszkodva, újabb és újabb tisztázó kérdésekkel folyamatosan meg kellett erősíteni a téma helyszínét, időpontját. Annak ellenére, hogy a székely csoport szülőföldről, Bukovinából való kimozdítása az egész közösség számára jelentő változásokat hozott, hangsúlyos szerepet kapott, az 1944-ig tartó időszak nyolcvan év távlatában sem túl számottevő. Az 1945-ös dunántúli letelepedés és annak körülményei jobban megragadtak az emlékezetben, hiszen azoknak közvetlen következményeiként élük meg mindennapjaikat. Főként a férfiak emlékezete őrizte meg a bácskai időszakot, az akkori magyar kormány által a sajtóban is közzétett, sokat hangoztatott propaganda-szövegeit. Ezek leginkább a Délvidék visszamagyarosításáról, az ezer éves határon túlra szakadt magyar véreink várva-várt hazatéréséről, a „gazdagon termő, zsíros bácskai földéről” szóltak.

Ugyanakkor adatközlőim elmondták, hogy az ünnepélyes fogadások mellett érezhető volt a helyi magyarok részéről is a velük szembeni ellenállás, rosszallás. A közeli falvak magyar lakossága idegenkedve fogadta a betelepülőket, mert félték, hogy az ő érdekeiket csorbítja, az életlehetőségeiket korlátozza az ott fekvő földek székely és vitézi családoknak való kiosztása.⁵ A bácskai magyarság (kb. 45%) mellett jelentős német (kb. 20%) és szerb lakosság (kb. 20%) alkotta a visszafoglalt terület népességét.⁶ A magyar csapatok bevonulása együtt járt az ott élő délszláv és zsidó népesség elleni terrorhadjárral.⁷ A Délvidék visszacsatolásának, az április 18-án meginduló tisztogatási műveletnek a magyar történelemírás szerint néhány nap alatt 2300 áldozata volt.⁸ 1941 májusában és júniusában több mint tízezer szerbet internáltak a magyar hatóságok, egy részüket áttoloncolták Szerbiába.⁹ A szerbek bosszújától való félelem végigkísérte a bácskai éveket. Főként az asszonyok számoltak be megrendítő vallomásokban a kiűritett szerb dobrovoljác lakóházakról, amelyeknek véreseket voltak a falai, mikor ők megérkeztek. Egy-két, csupán elbeszélésekből ismert esetet tudtak említeni, amikor magyarok és szerbek között tettelegesséig fajult viták keletkeztek, vagy a mezőkön, a határban egyedül közlekedő székelyeket partizánok tartóztattak fel. A megkérdezett férfiak és nők visszaemlékezései – ha töredékesen is – újabb adatokkal szolgáltak a bukovinai székelyek bácskai tartózkodásának körülményeire. Néhol kiegészítve, néhol megerősítve, vagy magyarázva a levéltárakban és múzeumi adattárakban fellelhető anyagok eredményeit. Minden esetben olyan egyéni és családi történetek rajzolódtak ki, melyek segítenek megérteni az összefü-

⁵ Szabados M. 1941. 177.

⁶ Kocsis K. – Kicošev, S. 2004.

⁷ Juhász Gy. 1964. 325.

⁸ A. Sajti E. 1987. 30.

⁹ A. Sajti E. 1987. 40–44., 48–50.

géseket, magyarázni egy-egy intézkedés fontosságát, vagy belátni a névsorok, táblázatok vagy a mérnöki rajzok, számítások mögé.

Ma már látható, hogy a bukovinai székelyek Bácskába történő telepítése minden ellenkező propaganda ellenére elhamarkodott döntés volt, az elképzelés, hogy ezen a területen verjenek a hazatértek gyökeret, ezzel a magyar jelenlétet megerősítsék, nem valósulhatott meg. Szabados Mihály telepítési előadó, aki a telepítést az első perctől az utolsóig végigkísérte, negyven év távlatából sem látott más megoldást az akkori viszonyok között:

„Meg kellene végre 40 év után írni a bácskai magyarok kálváriáját is. A székelyek bácskai telepítését még ma is, fél évszázad után kárhoztatják. Honnan tudtunk volna Csonka Magyarországon 30–35.000 kat. hold földet igénybe venni a székelyek letelepítésére? Voltak ugyan 100.000 holdas latifundiumok. De Magyarország jogállam volt, nem lehetett törvényhozás nélkül ennyi földet igénybe venni. De hetek alatt nem lehetett 3.000 parasztházat sem felépíteni. A bácskai letelepítés kényszerhelyzet volt. A végleges eredmény a fontos, az, hogy 13.000 magyar embert megmentettünk a pusztulástól, az elrománosítástól. S ez a lényeg!”¹⁰

A központilag irányított telepítési akció hatalmas anyagi és személyi ráfordítást követelt a magyar államtól. A háború éveiben az élelmezés, a gazdálkodás beindítása, a közigazgatás, a szociális és egészségügyi hálózat kiépítése, a magyar nyelvű oktatás elindítása, és egyházi élet megszervezése különösen nagy terhet rótt a kormányra. Mindezek a károk eltörpülnek amellet, hogy közel tizennégyezer ember vált nincstelenné, földönfutóvá. Hiszen kiűritési parancsra, egyik napról a másikra csomagolniuk kellett és mindenüket hátrahagyva menekültek. Így érthető, hogy ezeket az emlékeket nem szívesen elevenítették fel a csoport tagjai. A második világháború alatt, 1944 őszétől fél évig fedél nélkül, folyamatos vándorlás közepette mentették életüket. Majd ismét idegenek, elűzöttek házaiban találták magukat. Az újabb és újabb megrázó események, majd a beilleszkedés, a megkapaszkodás évei feledtették a délvidéki három év emlékét. A Bukovinából átöröklött tárgyi és szellemi örökségük iránti érdeklődés szintén inkább az 1941 előtti életükre irányult. A bácskai tartózkodásuk pedig mint a csalódástól és a földönfutóvá válástól fájó emlék, lassanként háttérbe szorult.

Az eddig a témában megjelent publikációk, forrásközlések, magánkézben lévő fényképek és dokumentumok mellett az utóbbi években áttekintettem a *Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltárában* megtalálható nagymennyiségű telepítési iratanyag egy részét, melyekből a visszacsatolt területek székely telepés falvainak népegészségügyi, szociális, művelődési, oktatási, egyházszerkezeti, gazdálkodási kérdéseket is érintő részleteiről juthatunk újabb ismeretekhez.¹¹

¹⁰ Szabados M. Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattár (továbbiakban: NM EA) 28493.

¹¹ Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára (továbbiakban: MNL TML) X./51. Bonyhádi Székely Múzeum Egyesület iratai, 1897–1947, 1–55. doboz

Emellett a *Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattárában* található 1941 és 1944 közötti gyűjtések kéziratait, jelentéseket, fényképeket is megismertem.¹² Felkerestem a mai Szerbia területén néhány egykori székely telepet, fotókat készítettem a jelenlegi állapotokról, a régi telepes házakról, a gazdasági épületekről, a mezőgazdasági területekről. Közel két évtizede készíték interjúkat az 1941 előtt Bukovinában született adatközlőkkel, akik saját vagy családjuk élettörténetéből a témához értékes információkat adtak és kiegészítéseket tettek.

2. kép
Hadikfalvi gyermekek csoportja. Bajmok (Hadikújfalú), 1942.
(Fotó: Ujvári Béla, Néprajzi Múzeum, F310603.)

Az általam gyűjtött és a szakirodalomból is ismert visszaemlékezések, írásos dokumentumok arról tanúskodnak, hogy bár az előző, Bukovinában eltöltött másfél évszázadhoz képest ez a három év csupán egy rövid kitérő a bukovinai székelyek történetében, mégis mélyreható változásokat hoztak a közösség és az egyén életében is. Minden visszaemlékező, vagy azok leszármazottai a Bácskába való telepítést nagy jelentőségű eseményként határozták meg. A „hazatelepítés” élménye a közösség tagjait megerősítette a magyarsághoz tartozásukban, és azzal, hogy egyik pillanatról a másikra a hazai és nemzetközi érdeklődés középpontjába kerültek, identitásképző helyzetnek tarthatjuk, hisz akkor nevezték őket összefoglalóan bukovinai székelynek, így kerültek be a híradásokba és a köztudatba, ekkor kezdték pozitívan, értékeiken keresztül megmutatni őket kiemelve magyarságukat, ízes nyelvjárásukat és gazdag hagyományaikat. Politikusok, újságírók, néprajzkutatók, antropológusok keresték fel a telepeket, mint a magyarság ősi

¹² NM EA 8175–8200., 28547., 28544., 28493., 28492., 28174.

kultúrájának letéteményeseit.¹³ 1940 őszén a hazatérő magyarok kutatását végző tudományos munkaközösségen belül az öt bukovinai magyar falu statisztikai összeírását végző albizottságot hoztak létre.¹⁴ Ugyanekkor nyújtotta be Ortutay Gyula előterjesztését a Magyarságkutató Intézethez, melyben javasolta, kezdeményezte kutatócsoport felállítását a bukovinai székelyek akkori kulturális állapotának rögzítésére és a bekövetkező változások feltérképezésére.¹⁵ 1941 augusztusában antropológiai vizsgálatot végeztek 14 székely telep 3000 felnőtt lakosának részvételével.¹⁶ Ezzel egyidőben a Magyar Királyi Hadsereg Képességvizsgáló Intézete lélektani vizsgálatokhoz próbafelvételt készített.¹⁷ 1942-ben és 1943-ban az Államtudományi Intézet Táj- és Népkutató Osztályának keretében szervezett *Bukovinai Tábor* alkalmával vegyes néprajzi, népnyelvi, szociológiai jellegű gyűjtések elkezdtek, kutattak vallási, erkölcsi, művelődési témában, vizsgálták a lakáskultúrára, gazdálkodásra, táplálkozásra, fafaragásra, építkezésre, viseletre, hímzésre és szövésre vonatkozó adatokat. Feljegyzések készültek különböző népszokásokról, folklórműfajokról.¹⁸

A bukovinai székelyek hazatelepítésével kapcsolatos, sajtóban megjelent híradások 1940. második felétől fokozatosan sűrűsödtek.¹⁹ A propaganda, az élénk érdeklődés visszahatott a bukovinai székely közösségre, a korábbi kisebbségi lét után végre egyenrangúnak, sőt különlegesnek érezték magukat. A megjelent tudósítások politikai célokat szolgáltak, a kormány kizárólagos sikereként mutatták be a telepítési akciót, amely már nem csak Magyarországon, de nemzetközi szinten is ismertté vált.²⁰

Az alábbiakban a Kétyen élő székelyek elbeszélései alapján, egyéni és családtörténeteken keresztül kísérem meg az 1941 és 1944 közötti időszakra vonatkozó adatokat az eddig megismert levéltári anyagokra és történeti, illetve néprajzi munkákra támaszkodva kiegészíteni.

A Bukovinából Bácskába való áttelepítéséről szóló román-magyar megállapodást 1941 májusában írták alá.²¹ Ennek értelmében a Külföldi Magyarokat Hazatelepítő Kormánybiztosság irányításával²² az öt magyar falu lakosságát negyven nap leforgása alatt, 1941. május 10. és június 21.²³ között Bácskába telepítették.

„Az első telepes vonat 1941. május 10-én hozta Bácskába az első székely telepeket. Az első csoportban 197 hadikfalvi család, 847 lélek, 32 józseffalvai család, 133 lélek, és 7 református andrásfalvai család, 34 lélek, összesen 236 család, 1014 lélek volt. Ezután nap mint nap jöttek a székely vonatok s ontották a magyarokat a bácskai magyart szomjazó földekre. Rövidesen kiürültek a hazai menekülttáborok.

¹³ MNL-OL-K428-MTI-Könyomatos-Napi tudósítások, 1941. június 19., 20., 24.

¹⁴ Szóts Z. 2018. 33.

¹⁵ Landgraf I. 2018. 78.

¹⁶ Szóts Z. 2018. 33–34.

¹⁷ Rudolf L. 1995. 5–12., Szóts Z. 2018. 36–47.

¹⁸ A Bácska Táj- és Népkutató Tábor anyaga a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában található NM EA 8175–EA 8200 közötti tételek.

¹⁹ Csibi K. 2017. 158.

²⁰ MNL-OL-K428-MTI-Könyomatos-Napi tudósítások, 1941. június 18., 21., szeptember 2., november 6., november 8., december 18., 23., 27.

²¹ A. Sajti E. 1984. 26.

²² A. Sajti E. 1984. 27.

²³ Ósy-Oberding J. 1967. 185.

[...] az utolsó székely telepes vonat június 21-én futott be a zombori járásban lévő telepekre. A hazatelepítés szállítási és behelyezés folyamata 41 nap alatt végződött be ez alatt az idő alatt 2928 bukovinai székely családot 13198 lelket helyezett el a hazatelepítési kormánybiztosság a bácskai zárt telepeken.”²⁴

Utoljára maradt két *tránszport*, ahogy az idős bukovinai székelyek egy-egy csoport szállítását hívták. Június 13-án és 16-án az utolsó hadikfalvi családok is elhagyták Bukovinát. Sebestyén Antal hadikfalvi esperes, az egész telepítést kétségekkel és félelemmel fogadó, idős plébános az utolsó percig bizonytalan volt abban, hogy ez a hirtelen hozott döntés mit hoz a bukovinai székelyek számára. A hadikfalvi adatközlők elmondták, hogy körülötte tömörültek azok a családok, akik szívesebben választották volna az ismert, biztos lakóhelyet, ha kisebbségi létben is, de egyelőre maradtak volna a Kárpátokon túli területen. Mintegy 50 család volt körülötte, akik mindenen felett bíztak Sebestyén Antal szavában, ítéltékességében. A telepítéssel kapcsolatos meggyőződését egy, Németh Kálmánhoz, a telepítést irányító józseffalvi plébánoshoz intézett leveléből ismerhetjük meg:

„Én igenis a telepítést óhajtom szívvel, lélekkel, mert látom, hogy népiünk szaporasága mellett nagyon leszegényedett, mert látom, hogy magát nem művelheti, hogy tehetségei parlagon hevernek: szeretném már magam is, hogy a telepítés nehézségein minél hamarabb átéssünk, de a dolog lényegét nem tévesztem szem elől; ennek a telepítésnek egy sikerült telepítésnek kell lennie, különben népem egy része itt marad, más része Magyarország boldogtalanjait fogja elszoródva szaporítani, egyszóval tönkremegyünk. Akármilyen sebességgel robogjon az események szekere, én a kocsis kezéhez nem nyúlok, a gyeplő után nem kapkodok, mert akkor borul fel igazán a szekér.”²⁵

Több interjúban előfordul a két egyházfi közötti, telepítéssel kapcsolatos véleménykülönbség. Mindezeket látva, nem csoda hát, ha a Bukovinából kigördülő legutolsó szerelvény Sebestyén Antal esperes plébánost és csoportját szállította, ők az utolsó pillanatig bizonytalanok voltak abban, hogy helyes döntést hoztak-e a biztos létük, házaik, vagyójuk, szülőfalujuk elhagyásával. Őket hívták tessékelt magyaroknak. Egy kétyi adatközlőm így emlékszik vissza: „Egy egész szerelvény jött utoljára. Nekünk úgy mondták, hogy tessékelt magyarok, mert mi a legutolsók voltunk.”²⁶ Werth Henrik, a vezérkar főnöke 1941 júliusában összefoglalta a telepítés eredményeit, egyben megállapította, hogy „a visszatelepítésnél bizonyos vagyoni rétegződés szerint volt tapasztalható a hazatelepülési készség, és ezáltal az első szállítmányokkal a kevésbé tehetősek jöttek, később pedig fokozatosan a módosabbak.”²⁷ A vagyoni helyzetüket féltő, az utolsó percig a maradás mellett kitartó családok valószínűsíthetően nem a nincstelen rétegből származtak.

²⁴ Szabados M. NM EA 28492

²⁵ Sebestyén Á. 1972. 63–64.

²⁶ Saját gyűjtés: Kéty, 2019. augusztus 5.

²⁷ V. Kápolnás M. 1987. 494. MNL TML X/51. 19. doboz 3249/1943.

Az államközi megállapodás szerint csak a háztartási eszközöket, berendezési tárgyakat, személyes holmijukat hozhatták magukkal, a gazdasági eszközeiket, állatállományukat ott kellett értékesíteniük.²⁸ Adatközlőim elmondták, hogy ingóságaikat eladták a románoknak, vagont fogadtak, és mindenüket felpakolva elhagyták a falujukat.

A magyar-román határon, Kosna állomáson egészségügyi vonatok fürdő és fertőtlenítő részlege állt a bukovinai magyarok rendelkezésére. Mindenkit megfürdettek, ruháikat fertőtlenítették. A szállítás továbbbirtása előtt orvosi vizsgálatnak vetették őket alá. Útközben a vonatokon egészségügyi szolgálat, betegápolás, étkeztetés folyt. „A vagonokba voltak ilyen fürdők, oda kellett bemenni. Ott mindenkinek le kellett vetkőznie és be kellett mennie. Akkor a másikba ment a felöltözködés és onnan mentek a rendes vagonjukhoz.”²⁹ „Fogadtak édesapámék vagont, s be kellett rakodni s amikor odaértünk a magyar határhoz, akkor mindenkit leszállítottak s bevitték egy fürdőbe s megfürösztöttek, azt hitték, hogy rühesek, meg tetvesek vagyunk...”³⁰

1941 júniusában az utolsó hadikfalvi csoport útvonalán, Nagyváradon, Orosházán és Szegeden fogadták a Bácskába hazatelepített székelyek 1500 fős csoportját, akik Sebestyén Antal hadikfalvi esperes vezetésével minden helyszínen köszönetet mondtak Magyarországnak, hogy 200 év számkivetettség után visszafogadta őket a haza. 240 hadikfalvi család, összesen 1200 lélekkel a volt dobrovoljác telepre, Bajmokra került. A napi tudósításokból tudjuk, hogy a zombori járás katonai parancsnoka, egyházi és világi eljárósága jelenlétében ünnepélyes keretek között fogadták az új lakókat. 60 zászlóval vonultak a fiatal legények elöl, majd a külön a leányok, ezután a gyermekek és végül házasok. 1200 terítékes ebéd várta őket, mielőtt zeneszó kíséretében elfoglalhatták házaikat.³¹

„S minden állomáson vártak. Majdnem zeneszóval. S Magyarországra, amikor átértünk, egy-egy nyaláb kolbászt adtak, apám elment, mást nem hozott, csak kolbászt. Mondta anyám, édes János, ne hozz ennyi kolbászt, mert nem tudjuk megenni. De mindenhol vártak, és nagy örömmel énekeltünk.”³²

Szegeden gyűjtő- és elosztóállomást hoztak létre, ahonnan községekbe irányították az újonnan érkezőket, a korábban átmenekült közel háromezer fő bukovinai székelyt, a délvidéki harcok során hősi halált halt magyar honvédek hozzátartozóit, a vitézeket³³ és a moldvai csángók kisebb csoportját.³⁴ A kormány a vitézi családok számarányát a székelyekéhez képest telephelyenként tíz százalékban határozta meg.³⁵ Az ünnepélyes fogad-

²⁸ Ósy-Oberding J. 1967. 184.

²⁹ Tóth Gábor gyűjtése: Kéty, 2018. június 22.

³⁰ Saját gyűjtés: Kismányok, 2019. szeptember 9.

³¹ MNL-OL-K428-MTI-Könyomatos-Napi tudósítások, 1941. június 19., 20., 24.

³² Saját gyűjtés: Kismányok, 2019. szeptember 9.

³³ 1920. szeptember 25-én létrehozott szervezet, melynek tagjai zömmel az első világháborúban vitézségükkel kitűnt katonák. A vitézek – számuk 1940-ben kb. 21 ezer fő volt – vitézi előnevet viselhettek, és vitézi telket kaphattak. Mivel vitézzé csak magyar állampolgárt avattak, így vitézi rangot csak az akkori politikai államhatárokon belüli személy kaphatott. Rihmer A. 2011. 58.

³⁴ 35 kat. hold területen a bukovinai székelyek mellett 481 vitézi család és 46 délvidéki harcokban hősi halált halt magyar katonai családja és 53 moldvai csángó család jutott földhöz. A. Sajti E. 1984. 31.

³⁵ MNL-OL-K428-MTI-Könyomatos-Napi tudósítások, 1941. június 17.

tatásba azonban egy kis keserűség is vegyült, mert már Szegedre érve, gyermekként megtapasztalták, hogy a Délvidéken élő magyarok is idegenkedve, gúnyolódva tekintenek rájuk, csángóknak szólítják őket, mert mezítláb voltak.

„Kicsit haragudtunk, mert minket úgy hívtak, hogy csángók. Mezítláb mentünk a templomba és azt mondták, hogy csángók. De nem volt semmi baj. Ha a csendőrök, ha látták, hogy vitatkozunk a gyerekekkel, akkor odajöttek és elzavarták őket, az ottani gyerekeket. Mondták, hogy nem szabad veszekedni. [...] Azért, mert mi mezítláb voltunk, ők meg cipőben. Azért mondták, hogy csángók”.³⁶

Szegedről teherautókra pakolták a vagonokban szállított ingóságait és az új lakóhelyükre vitték. 1941 tavaszán a magyar állam szervezett telepítési akciója keretében Hadikfalva lakosságát tizenegy kisebb településen, egyrészt Bajmok közelében, illetve innen több száz kilométerre délre, Újvidék közelében juttatták házhoz, földhöz.

„Lementünk Szegedre, Bajmokra kellett menni, de oda nem lehetett menni, mert a szerbeket akkor takarították onnan ki. Az egy nagy település volt. [A telepen] 200 ház volt, ahol korábban ilyen csetnyikek laktak. Azt mondták, hogy csetnyikek. Ezekkel az csetnyikekkel mi már nem találkoztunk, mert addigra üres volt az egész falu. Kiosztották a házakat. Mindenki kapott házat, földet, mindent.”³⁷

A kiürített lakóházak és hozzá tartozó gazdasági ingatlanok kiosztása három hónap alatt befejeződött.³⁸ Hiszen a fedél alá juttatás mellett a legfontosabb a zárt telepekhez tartozó földek megművelése volt, melyet az első évben székely szokás szerint kalákában végeztek el.³⁹ A Délvidék visszacsatolásakor földbirtok-politikai célokra 192.000 kat. hold föld állt rendelkezésre a jugoszláv földreform során létrejött 62 zárt dobrovoljac telep 53.000 kat. holdjából és egyéb juttatásokból.⁴⁰ Ezekből a földhöz juttatás, amely 1941. júliustól novemberig tartott, hosszú lejáratú törlesztés kötelezettsége mellett, az alábbi alapelvek mentén alakult: a házastársak 3 k. holdat kaptak, minden szülői eltartásban álló gyermek vagy hozzátartozó után további 1–1 k. holdat. A fentiek felül, akinek Bukovinában 5–10 kh ingatlana volt, Bácskában további 2 kh-t kapott, akinek kint 10–20 kh ingatlana volt, további 4 kh-t, akinek kint 20–30 kh ingatlana volt, további 8 kh földhöz jutott.⁴¹ „Földet adtak, attól függően, hogy mekkora család volt. Kisebnek kisebbet. Rendesen el volt osztva. Ott jól éltek három évig, de ott kellett mindent hagyni.”⁴²

Ósy-Oberding József szerint nem volt igazságos és szociális megoldás a Bukovinában maradt földeket alapul venni, mert habár az volt a hivatalos álláspont, hogy a 20–22 aranykorona értékű bácskai földek jobbak, mint az ott hagyottak, ez nem felelt meg teljes egé-

³⁶ Tóth Gábor gyűjtése: Kéty, 2018. június 22.

³⁷ Tóth Gábor gyűjtése: Kéty, 2018. június 22.

³⁸ Ósy-Oberding J. 1967. 186.

³⁹ Szabados M. 1941. 176.

⁴⁰ A. Sajti E. 2004. 215.

⁴¹ Ósy-Oberding J. 1967. 185.

⁴² Saját gyűjtés: Kéty, 2018. június 21.

szében a valóságnak, és nagyságrendileg kevesebb földet juttattak részükre, mint korábbi birtokaik. A telepítésre szánt 53 000 kat. holdból mindössze 35 000 kat. holdat osztottak ki a bukovinai székelyek, vitézi családok, moldvai csángók és a délvidéki harcokban elesett katonák hozzátartozói között.⁴³

A Kormánybiztosság által vásárolt, a katonai közigazgatás alatt használatba adott és a visszafoglalt délvidéki területen a főhatalom változása folytán gazdátlanul maradt ingóságok juttatását a kirendelt ítélő bírák végezték. Ők gondoskodtak az ingóságok arányos és igazságos szétosztásáról. Irányadó szempontok voltak – többek között – a család nagysága, a Bukovinában maradt vagyona, a már juttatott földterület nagysága. Előírás szerint lovat inkább nagyobb földterülettel, tehenet nagyobb és fiatalabb családtagokkal rendelkezőknek juttattak, adható volt azonban ló a kisebb birtokosoknak is, ha a rokonságban gazdaságosan ki tudták használni. A Kormánybiztosság által vásárolt nagyobb mezőgazdasági gépek, valamint a dobrovoljacok által otthagyott mezőgazdasági gépek – eke, borona, vetőgép – szükség szerint, a cséplőgépek és traktorok pedig minden esetben a telep anyaközségének tulajdonában maradtak, azzal a feltétellel, hogy az anyaközség köteles azokat kizárólag a telep használatára biztosítani. A használhatatlan vagyoni dolgok, melyeket senki sem igényelt, szintén a község tulajdonába kerültek. Az egész ingatlanjuttatási eljárásról külön jegyzőkönyvet és határozatot készítettek. A Veress Lajos dandártábornok által adományozott ingatlanok, a katonai közigazgatás által adott ingóságok a leltárban új jelzéssel, piros tintával kerültek bevezetésre, illetve a tárgyakat is ezzel a jelzéssel látták el.⁴⁴

Bácska úgy maradt meg az emlékezetben, hogy gazdag, jó termőföldekkel rendelkező, gazdálkodásra alkalmas vidék. „Délén nagyon ment, nagyon jó földek voltak. Az egy jó hely nagyon, Bajmok. Nagyon finom hely volt, jó termőközeg volt.”⁴⁵ Ezt Szabados Mihály jelentésében meg is erősítette, a telepeseeknek juttatott birtokok esetében 20–22 aranykoronás tiszta jövedelmű földekről beszél.⁴⁶ Ugyanakkor a házak elfoglalásakor szinte minden interjúalanyom megemlítette, hogy elűzött szerbek házait kapták meg, akiket erőszakkal távolítottak el otthonaikból. „[...] de volt olyan ház, hogy az agyvelő a plafonokon volt, mert kivégezték a szerbeket a magyarok, a katonák, volt olyan. Veszélyes volt.”⁴⁷ „Milyen házakat kaptak? Szép házakat, csak kicsit rendbe kellett tenni őket, mert nagy lövöldözések voltak. Véresek voltak a falak. Baj volt ottan, mert a magyar katonaság bevonult és ott lödözték egymást a csetnyikekkel. Veszélyes emberek voltak azok annak idején.”⁴⁸

„A falak véresek voltak. Ágynemű tiszta vér volt...elvitettek mindenkit. Mit mondott édesapja mitől véresek itt a falak? Nem beszéltünk, nem mondta azt senki. Lemostuk letakarítottuk, hogy legyen valahova lefeküdni. Egész végig menni ide-oda. Akkor az ember nem volt nyugodt.”⁴⁹

⁴³ A. Sajti E. 2004. 217.

⁴⁴ MNL TML X. 51. Bonyhádi Székely Múzeum Egyesület iratai, 1897–1947, 1. doboz

⁴⁵ Tóth Gábor gyűjtése: Kéty, 2018. június 22.

⁴⁶ Szabados Mihály, NM EA28493

⁴⁷ Saját gyűjtés: Kismányok, 2019. szeptember 9.

⁴⁸ Tóth Gábor gyűjtése: Kéty, 2018. június 22.

⁴⁹ Tóth Gábor gyűjtése: Kéty, 2018. június 22.

Hadikfalva község bácskai telepei ⁵⁰				
	A telep neve	A telep eredeti neve	Közigazgatási kerület	Családok száma
	Hadikfalva	Rastina	Regőce	160
	Hadikszállás	VojvodaMisic	Ófutak	59
	Hadikhalom	Tankosicevo	Máriamajor	42
	Hadikliget	Veternic	Ófutak	59
	Hadiktelke/Hadiklelke	Kisac	Kisac	132
	Horthyvára	Stepanovicevo	(önálló)	329
	Hadikföldje	Djurdjevo	Temerin	157
	Hadiknépe/Hadikvára	Sírig	Temerin	199
	Hadikkisfalu	Alexa Santic	Őrszállás	106
	Hadikőrs/Hadikörs	Misicevo	Bajmok	68
	Hadikújfalu	Bajmokrata	Bajmok	275

A falvak közigazgatása, a családok, a nemzetségek összetartása, az egyházi élet és az egészségügyi ellátás megszervezése, az oktatás és a gazdálkodás elindítása a Kormánybiztosság hatáskörébe tartozott. A Kormánybiztosság mellett a katonai közigazgatás is részt vett a székely telepes családok elhelyezésében, a szükséges eszközök és feltételek megteremtésében. Gazdasági telepfelügyelőket helyeztek a falvakba, akik az első évben a közösen végzett mezőgazdasági munkában⁵¹ irányító, ellenőrző szerepet kaptak, a járási gazdasági felügyelő utasításainak megfelelően. Horthyvára, Hadikhalom és Hadiktelke telepekre H. Horváth Gyulát, Hadiknépe és Hadikföldje telepekre Agócs Sándort, Hadikfalva telepre Szilagyi Lajost, Hadikújfalu, Hadikkisfalu és Hadikőrs telepekre ifj. Papp Jánost, Hadikliget és Hadikszállás telepekre pedig Tóti Károlyt nevezték ki. A telepfelügyelők az irányítás mellett ismeretterjesztő előadásokat tartottak, beszerezték a szükséges eszközöket, anyagokat, szervezték a szövetkezeti értékesítést. Felügyelték a házak rendjét, a fizetendő részletek, haszonbérek és közterhek befizetését. Ezen kívül minden olyan hatósági eljárásban közreműködtek, mely az ingatlanokkal, telepes lakókkal kapcsolatos volt.⁵²

A telepeken magyar királyi mérnökök bevonásával mérték fel a házak állapotát, a szükséges tatarozási munkálatokról, azok költségeinek becsléséről jelentést küldtek a jegyzők a Kormánybiztosság felé.⁵³ Ezekből a jelentésekből a telepek állapotára vonatkozó adatokhoz juthatunk, mint a házak száma, az ép és felújításra szoruló, illetve lebontásra javasolt lakóépületek aránya. A felsorolásokból kitűnik, hogy a házak mintegy háromnegyed része egy szoba-konyha-kamra beosztású volt, és gazdasági épületeknek is híján voltak. A tatarozást igénylő házak aránya telepenként nagyon eltérő volt. Sok helyről csupán két-három ház rendbetételéről számoltak be, amelyet saját erőből meg is tudtak oldani. Más telepen viszont olyan romos állapotú is volt, amelyet lebontásra javasoltak, a többi lakóházon mindenütt ajtók, ablakok cseréjét, cserépkályhát kellett beépíteni, hogy a tél beállta előtt használatba vehesse a család.

⁵⁰ Sebestyén Á. 1989.132. és Vincze G. 2011. 12. adatait is felhasználva, a MNL TML dokumentumai alapján pontosítva.

⁵¹ „A termés betakarítása után minden telepes család megkapta az előírt fejadagot, a családtagok számának figyelembevételével mellett 2 kh tengeriföld termését, (...) az aratópárok napi 1 kg kenyér és 25 dkg szalonna aratási pótdagot.” Ósy-Oberding J.1967. 186.

⁵² Valastyán B. 2014. 71.

⁵³ MNL TML X.51. Bonyhádi Székely Múzeum Egyesület iratai, 1897–1947, 1. doboz

3. kép

Erős Antal és Illés Veronika lakodalma Katekpusztán (Hadikligeten) 1943-ban. (Bukovinai Székelyek Országos Szövetsége tulajdona, átadó: Erős Antalné Illés Veronika)

„Egyszerű kis házak voltak, kis ablakkal. Volt, ami vert fal volt, volt, ami tégl. Amit a szerb király épített nekik. Nem egészen egyformák voltak. Amint a székelyek odakerültek kezdtek átalakítani. [...] Ami kicsi volt megnagyították, amit kellett átrakták téglából. Elindultak az élettel.”⁵⁴

„Két szoba volt nekünk s egy konyha. S egy kamra. Mint egy spájz. S ott mi olyan házban laktunk, hogy voltak a magyar katonák, akik vigyáztak a falura, de különben mindenkinek olyan volt, hogy egy szoba, konyha s egy kamra. Csak nekünk volt nagyobb ház. [...]meg jó kert volt, meg földek, meg minden [...]s hogy a házakat, hogy szépítették, mert szépítették a székely asszonyok, tapasztottak, meszeltek, mindenfélét, s kertet, mindenfélét megcsináltunk szépen.”⁵⁵

„Voltak, bizony, rengeteg disznót tartottunk, mert annyi kukorica volt, mint a..., rettenetes sok termés volt, és akkor apám nagyon szerette a földeket és nagyon a jószágot is. Sok disznónk volt, két tehén volt, ennyire emlékszem.”⁵⁶

„A kertje nagy volt. S anyámnak az volt az első, még az első évben, hogy gyümölcsfákat ültetett. Amikor jöttünk el iná tudtuk, melyik a cseresznye, melyik a meggy. Előtte Bukovinában nem volt gyümölcsfánk, nem volt gyümölcsünk.”⁵⁷

⁵⁴ Saját gyűjtés: Kéty, 2018. június 21.

⁵⁵ Saját gyűjtés: Kismányok, 2020. szeptember 9.

⁵⁶ Saját gyűjtés: Kéty, 2019. augusztus 5.

⁵⁷ Saját gyűjtés: Kéty, 2019. szeptember 5.

A Bukovinából érkezett székely családok számára különlegesnek számított, hogy a kertben megtermett a meggy, a barack, a cseresznye. „[Bukovinában] a lipoványok⁵⁸ úgy hordozták, árulták a gyümölcsöket, de úgy a házaknál nem volt gyümölcs. De ennél a háznál annyi volt, hogy kilenc meggyfa volt! Almafa, nem tudom, az is mennyi volt, szilvafa, a barackot nem is ismertük!”⁵⁹

Eredetileg egyik telepen sem volt templom, így az arra alkalmas épületek egyikét – sok esetben az iskolai tantermeket – jelölték ki a szentmisék, illetve az istentiszteletek helyszínéül. László Antal két fiatal paptársával, Demse Péterrel és Elekes Dénessel együtt csak hónapokkal később csatlakozhatott a székely közösségükhöz, mert Moldvába rendelték őket, hogy a moldvai magyarok között folytassák a telepítésre buzdító tevékenységüket.⁶⁰ 1942 őszén érkezett László Antal Bácskába:

„Az embereknek volt házuk, de az Istennek nem volt háza. Nekiünk kellett a kultúrházakból, iskolákból kialakítani az istentiszteleti helyeket. Kértük Németh Kálmánt, hogy kapcsolódjon be a kaláka gyóntatásokba. Jártuk a községeket, gyóntattunk, és próbáltuk a régi bukovinai szokást feleleveníteni. Harangokat rendeltünk, kereszteket állítottunk. Teljesen igyekeztünk átalakítani ezeket az elszerbesített falvakat magyar katolikus falvakká. Új templom is épült Hadikújfalun, Hadikkisfalun, amiket ugyan-csak Ijjas(szerk. Ijjas József érseki biztos) szentelt fel, és jelen volt az a nagyon sokat említett, könyvekben nagyon sokat szereplő Sebestyén Antal által említett Krivág (szerk. Krywald Ottó, a Szent László Társulat ügyvezető alelnöke) Ottó is.”⁶¹

Sebestyén Antal esperes 1943 húsvétja előtt ezt a helyzetjelentést adja a hadikfalvi telepekről:

„Ami a plébániákat illeti, azok napról napra gyarapodnak: Horthyvára ma a Horvátországból idehozottakkal együtt 390 családot, tehát körülbelül 2000 lelkettesz ki, Hadiktelke 40 család, tehát körülbelül 200 lelkes filia, Hadikliget és Hadikszállás egyben 140 család, tehát körülbelül 700 lélek. Nekem tehát egyedül 2900 lélekre van gondom. Nem volna nagyon nehéz, mert jóakaratóuk és nagyon hálások, csak azt sajnálom, hogy amikor a 22 kilométernyire fekvő Hadikliget és Hadikszállás egyesített községbe megyek misézni, binálni nem tudok, mert nem futja az időből, s akkor itthon csak rózsafüzér van.”⁶²

A telepeken egészségházakat, iskolákat, óvodákat és napközi otthonokat létesítettek, az utóbbiakban a felügyelet mellett gondoskodtak a gyermekek megfelelő étkeztetéséről is.

„És akkor első esztendőben, hogy Horthyvárára mentünk, [...] akik oda voltak telepítve, azok ugye iskolába jártak. De nem voltak elosztályozva, [...] Ha nyolca-

⁵⁸ A lipovánok eredetük szerint nagyoroszok, kétszáz éve élnek Romániában, főként a Duna-deltában, Dobrudza környékén, illetve Iasi és Suceava környékén. Földműveléssel, zöldség-, gyümölcs- és szőlőtermesztéssel, halászattal, illetve nádkitermeléssel foglalkoztak. Nagy M. 1973. 1229–1233.

⁵⁹ Saját gyűjtés: Kéty, 2019. augusztus 5.

⁶⁰ László A. 1991. 27.

⁶¹ László A. 1991. 27.

⁶² Seres A. 2009. 308.

dikos, vagy ha másodikos, vagy akárhány, az együtt, mind a hárman egy osztályba jártunk őszig. Akkor ősszel lett egy másik iskola csinálva, [...] S akkor a tanítók körülültek, s felsorakoztattak kettesével, és mindenki elé a könyv oda volt téve. Ki hogy tudott magyarul olvasni, aszerint osztályozták. S akkor engem tettek a negyedik osztályba.”⁶³

Fábián Margit szerint a telepítés legnagyobb haszonélvezői a gyermekek voltak, akik, ha nem is a kor követelményeinek megfelelő körülmények között, de két évtized után ők már magyar nyelvű oktatásban részesülhettek.⁶⁴ Néhányan a gyermekek közül már tudtak magyarul írni és olvasni, akiket otthon szüleik, vagy nagyobb testvéreik megtanítottak.

„Én már az első osztályt Romániában kijártam s jártam a másodikba. A másodikban már nem is tanítottak, mert Hadikba már olyan felfordulás volt, hogy nem is tanítottak, oszt ott nem volt tanár néni, hanem Radócról jöttek ki. Egy szót magyarul nem tudtak, mi egy szót románul nem tudtunk. De azért megtanultunk, úgyhogy mire az első kijártuk, nagyon jól megtanultam. [...] Gondoltam magamba, ha én egyszer akkora leszek, hogy a templomba is megyek, s a szentkönyvből is akarok magyarul es olvasni, s akkor én ott mellette tanultam a magyar könyvből es. S a másodikat már ki se jártuk, me jöttünk el Magyarországra.”⁶⁵

4. kép

Osztálykép Babapusztán (Hadikkisfalun) 1942-ben. (Bukovinai Székelyek Országos Szövetsége tulajdona, átdadó: Márton Lázárné Nagy Regina)

⁶³ Saját gyűjtés: Kéty, 2019. augusztus 5.

⁶⁴ Fábián M. 2018. 28.

⁶⁵ Saját gyűjtés: Kéty, 2019. augusztus 5.

A Kormánybiztosság által az iskolák működéséről, a telepekről október folyamán bekért tájékoztatók szerint az alábbi egykori hadikfalvi településeken indult el az oktatás:⁶⁶

Iskola székhelye	Tanítók	Iskolába járó gyermekek	Lelkész ⁶⁷	Istentisztelet helye
Bajmok / Hadikújfalu	Várta Aladár igazgató és Szóts Gergely tanító Bálint Károly és neje Gólyity Julianna	Bajmok községbeliek, Hadikújfalu székely telepeseinek gyermekei, a telepre visszaengedett magyarok és bunyevácok gyermekei	Szell János Eduárd, állomáshelye Újfalu	Az istentisztelet helye a telepi iskola egyik tanterme. Felszerelése a Kormánybiztosság által küldött tábori lelkészi felszerelés
Hadikörs	Arató Vilmos	Hadikörs telep és a környező szállások gyermekei.	Szeles István, állomáshelye Hadikújfalu	Az iskola tanterme szolgál templom céljára, a felszerelést a pap hozza magával
Hadiknépe	Fodor Erzsébet óvónő, Tóth Lajos, Szentesi Borbála és Füzy Gizella tanítók	Hadiknépe telep és a szomszédos Kamendin pusztá gyermekei	Lelkése nincs a telepnek	Istentisztelet helyétül az iskola tornaterme szolgál, amely helyiség oltárral el van látva
Hadikföldje	Baranyi István, Hámory Erzsébet és Ruzsinszky Márta	Hadikföldje székely telep gyermekei	Sebestyén Antal esperes, állomáshelye Horthyvára	Istentisztelet helyétül az iskola egyik tanterme szolgál, felszerelés nem áll rendelkezésre
Hadikkisfalva	Schultz Antal és Várda Júlia	Hadikkisfalva és a környező puszták, szállások tanköteles gyermekei	Szell János Eduárd lelkész	Istentiszteletet korábban az iskolában tartottak, jelenleg egy, a honvédség által le nem bontott, a telephez közeli barakk, felszerelés nincs, csupán egy oltárkő, egy Mária-szobor, egy Jézus-szobor és két oltárterítő

A tehetséges fiatalok felzárkóztatását is támogatták, lelkes pedagógusok készítettek fel néhányukat, hogy a környékbeli középiskolák, szakképző intézetek diákjai sorába kerülhessenek a bukovinai ifjak.⁶⁸ Legtöbbször azonban ez kevésnek bizonyult azokkal a hát-

⁶⁶ MNL TML X.51. Bonyhádi Székely Múzeum Egyesület iratai, 1897–1947, 1. doboz

⁶⁷ A táblázatban feltüntetett lelkészek mellett a számadási iratokban feltűnt páter Kőröztő Kriszostom, páter Tamás Imre, Szabados Emmánuel, ferences áldozópap neve is, mint a telepek ideiglenes lelkészei.

⁶⁸ Fábíán M. 2018. 28.

rányokkal szemben, amelyekkel a Bukovinából hazatelepült, magyarul írni-olvasni nem tudó, anyagi nehézségekkel küzdő családok gyermekei küzdöttek. Az idegen környezetbe való beilleszkedés nehézségeinek lenyomatát mutatja egy kérelem, amelyet a temerini téli gazdasági iskola igazgatója írt, és amely a székely fiúgyermekek a bácskai iskolatársaikkal szembeni hátrányain kívánt enyhíteni:

„Ezen székely fiúk és az egy vitézi telkes gazdaifjú mind szegények, és így ruházati segélyre nagyon rá vannak utalva. Az iskola többi tanulói mind megcsinálták a kívánatos magyar ruhát és sapkát, de ezen székely fiúknak és az egy vitézi telkesnek ez nincsen módjában. Ezen fiúk mind elnyűtt ruhában járnak az iskolába, melynek tanulói legnagyobb részben a náluknál jobb módú bácskai fiúk közül kerülnek ki. Ünnepi alkalmakkor ezen tanulók így lenéztettek érzik magukat. [...] Nevezett fiúk már azzal is kívánnak a hasonló korú, többi székely fiú közül, hogy ezen iskola elvégzésére vállalkoztak és kötelezték magukat. Előmenetelükre igen kiváló hatást gyakorolna az, hogy nekik is van magyaros ruhájuk, mint az iskola legtöbb tanulójának, de serkentőleg hatna a jövőben a többi székely tanulóra is, kik még csak a jövő évben lennének az iskola tanulói.”⁶⁹

Szabados Mihály telepítési előadó jelentéseiből⁷⁰ kiderül, hogy az egykori dobrovoljác telepek legtöbbször volt kultúrház, modern berendezésű iskola, sokszor fürdővel, egészséges tanítói lakással, egészségház modern berendezéssel, gyógyszerházzal. A Kormánybiztosság megszervezte a telepek közegészségügyi szolgálatát. Erre azért is nagy szükség volt, mert szembetűnő volt a korai halálozás és a csecsemőhalandóság magas aránya. Írja Szabados, hogy a visszatelepülők között egyesek hetek óta nem jutottak tisztálkodási lehetőséghez, emellett számítaniuk kellett arra is, hogy tetvesedés áll be közöttük. Gondoskodtak népegészségügyi házak létrehozásáról, a tanácsadási és gondozási teendők ellátására szakképzett zöldkeresztes nővérek kirendeléséről. Tíz zöldkeresztes nővér dolgozott a körzeti orvosok mellett, tizenkilenc óvónő napközi otthonos óvodákban reggeltől estig foglalkozott a gyermekekkel, gondoskodott étkeztetésükről. Emellett öt bábaasszony dolgozott a telepeken, amelynek sem száma, sem képzettsége nem volt elegendő, képzésükről, szakkönyvekről való ellátásukról, egységes szabályzat eljuttatásáról és a létszámuk növeléséről csak később intézkedtek. Bálint József szentszéki tanácsos, országgyűlési képviselő 1941. július 17-i jelentésében⁷¹ azt írja, hogy minden telepre hetente kétszer járt orvos. Ő is megemlíti, mint szembetűnő tény, hogy magas a csecsemőhalandóság, és a felnőttek idejekorán meghalnak, kevés öregembert látott 50 éves kor felett. A gyermekhalandóság okaként a törődés és a higiénia hiányát, valamint a rossz lakásviszonyokat sorolta fel. A felnőttek között sok a trachomás, a ragályos szembebetegségben szenvedő. A gyermekek között pedig megjelent a kanyaró. Úgy látja, a lakóházak állapota javításra szorulna, a legtöbb ház egy szobás, konyhás, a szobák alacsonyak,

⁶⁹ MNL TML X.51. Bonyhádi Székely Múzeum Egyesület iratai, 1897–1947, 1. doboz

⁷⁰ Szabados M. NM EA28493

⁷¹ Papp Á. 2017. 110.

kevés levegőjük, padlózatuk kevés kivételtől eltekintve földes padló, ami egészségtelen, különösen a gyermekek számára. Megjegyzi, hogy Bukovinában egészségesebb lakásaik voltak.

„Nekünk volt egészségház, vagy miféle, járt ki védőnő, szemünket is vizsgálták, mi jártunk be, mi a trachomások külön voltunk ültetve. Nem engedtek egybe. De akkor, amikor kellett menekülni, akkor azt mondták, hogy volt, akinek erősebb trachomája volt, volt, akinek gyengébb. De azt mondták, hogy én most már nem kell menjek, csak hat hónapban egyszer. Aztán elmenekültünk.”⁷²

„Nagyon szerettük ezt a pettyes leányokat, aszonták, pettyes kisasszonyok”⁷³. Hányan voltak? Ötön. Egy faluban ötön.”⁷⁴ „Pettyesek. [...] Ott, ahol kisbabák voltak, oda voltak rendezve. Nálunk nem voltak, mert mi nagyok voltunk. Pont Irénke akkor született és akkor ő keresztelte. Esténként tábortűzet csináltak, [...] Ott a tűznél tartottak előadásokat [...] biztos, segítettek főzni es, vagy a babákra ügyelni, vagy pelenkát mosni, vagy ilyeneket segítettek, mert mindig segítettek. Délután két óráig voltak a háznál. Reggel mentek, délután két óráig. S délután két órákor mentek vissza az ő helyikre. Takarítottak, főztek.”⁷⁵

Bár a kiűzött szerbek bosszújától való félelem átszötte a bukovinai székelyek mindennapjait, ám az idő előrehaladtával, egyre több jelét észlelték a veszélynek. A velük együtt élő szerb és magyar civil lakosok részéről sűrűsödtek a figyelmeztetések. A székely férfiak részvételével megszervezték az éjjeli őrséget.

„[...] az utolsó évekbe, 42-ben, nem, 43-ban annyira szorult már a helyzet, hogy egy éjjel két tollas csendőr bezergetett nálunk. Apám felkelt, kinyitotta az ajtót, beengedte, s aszongya, öltözzön fel, apám öltözött s mikor kilépett, a puskát a kezibe adták, onnantól minden éjjel kellett apám menjen. És biztosan nem apám egyedül, voltak, akiket kiszámítottak, s minden éjjel kellett őrködjének. Ki volt dobolva, hogy egyedül senki ne menjen a mezőre. Úgyhogy már féltünk. Féltünk.”⁷⁶

„Volt is egy gyilkosság. A szerb úgy leszúrta Illést, Fodor Illésnek hívták azt az embert, s elmentek valamilyen kocsmába, vagy hova, és úgy, ahogy kilépett, úgy abban a pillanatban leszúrta. Bácskában. És miért tette? Miért tette?! A gyűlölet! Hogy elfoglaltuk a helyüköt. Csetnik volt.”⁷⁷ [...] Féltünk, féltünk. Ez az eset is elég volt nekünk, abba a faluba.”⁷⁸

⁷² Saját gyűjtés: Kéty, 2019. augusztus 5.

⁷³ Önkéntes munkára érkező diákok.

⁷⁴ Saját gyűjtés: Kismányok, 2019. szeptember 9.

⁷⁵ Saját gyűjtés: Kéty, 2019. augusztus 5.

⁷⁶ Saját gyűjtés: Kéty, 2019. augusztus 5.

⁷⁷ Az elnevezés a szerb „cset”, azaz katonai csapat kifejezésből származik, a csetnik jelentése pedig: katonai egység tagja, a délszláv népek szerb fennhatóság alatti egyesítéséért küzdő, királypárti fegyveres mozgalom tagja.

⁷⁸ Saját gyűjtés: Kismányok, 2019. szeptember 5.

A partizánok kegyetlenkedéseiről szóló első híreket 1944 augusztusában juttatta el a kormány részére a felbomlóban lévő délvidéki közigazgatási apparátus.⁷⁹ Az esetleges menekülésre, ha nem is nyíltan, de készültek az emberek. A hatóságok költözéséről is hallottak, rádión értesültek a M. Kir. Kiürítési Kormánybiztosság előbb részleges, majd teljes kiürítési rendeletéről.⁸⁰ Sebestyén Antal hadikfalvi esperes 1944 novemberében, Nagyszakácsiban fogalmazott leveléből tudjuk, hogy a Bácskából való menekülésüket a Külföldi Magyarokat Hazatelepítő Kormánybiztosság rendelte el.⁸¹

„Október 4-én kaptuk az első figyelmeztetést, hogy készüljünk, és október 7-én este a parancsot, hogy 8-án vasárnap reggel induljunk Bácsbadikfalvára (Rasztinára). Másnap délben Zomborban értesültünk a főszolgabírótól, hogy minket tévesen irányítottak, mert a Bajmok melletti telepre kellett volna mennünk. Ezzel percre 24 órát veszítettünk, de oda is hiába mentünk, mert az már ki volt ürítve. Előre tehát a rádió-utasítás szerint Bajára, hogy ott a Dunán átkelve biztonságosabb helyen legyünk.”⁸²

Az alábbiakban Horthyvára székely telepeseinek utolsó napjairól, a menekülés előtti hangulatról kapunk érzékletes leírást.

„[...]Japámot elvitték katonának[...] ott valaki észrevette, hogy székelyek s aszongya, hogy maga székely? s aszongya apám, igen. Aszongya, maguk nagy bajban vannak! Már Újvidéket úgy bombázták, hogy itt az ablakok zörögtek nálunk. Futóárkokot kellett mindenki a kertjébe, a házvégibe ásson, már olyan veszélyben voltunk. És ez az ember mondja apámnak, aszongya, hallja, ha még vannak ilyenek, próbáljanak meg elszökni. [...] S elszöktek. Vasárnap este hazajött apám [...] Vasárnap Szőregen búcsú volt. [...] Szőregen ki volt adva, hogy menekülni kell. Úgy, hogy ott már pakoltak. De aztán apám elment a tanácsházára, hogy halljon valamit. És akkor ott Márton Ferenc volt a bíró. De hát még a jegyző is szerb volt. Partizán! [...]Pont vasárnap reggel volt. Bement Márton Ferenc, s a telefon szólt s ő rögtön felvette. [...] kérdezte, hogy Horthyváráról már kimentek-e a székelyek. De fel voltunk már pakolva, már minden, ernyő⁸³ csinálva. Amit kellett, a ruha, minden. Hogy csak indulni kellett. És akkor egyet nagyot káromkodott az az ember. Aszongya, hogy végük van. (sír) Ha nem indulnak, ott maradnak. S ezt a negyvenkét embert aztán így fogták el. Akkor rögtön mindenki ment haza, mert minden reggel mentek, hogy mit hallnak, mit hallnak a tanácsházán. S akkor mindenki ment haza, fogták a lovakot és indultunk abba helybe. Azt sem tudtuk, merre kell menni. Valaki csak irányította, na. S akkor ott aztán estére nem is tudom, milyen faluba beértünk.”⁸⁴

⁷⁹ A. Sajti E. 2009. 119.

⁸⁰ Vincze G. 2002. 38.

⁸¹ Seres A. 2009. 309.

⁸² Seres A. 2009. 309.

⁸³ Sátor, ponyva a szekér fölött. Lásd: ekhós szekér.

⁸⁴ Saját gyűjtés: Kéty, 2019. augusztus 5.

Összegezés

A levéltári források, eddig a témában megjelent publikációk, köz- és magángyűjteményekben fellelhető fotók és dokumentumok mellett kutatási munkámat Kétyen 2018 és 2020 között készített interjúkkal, családi dokumentumokkal, fotókkal egészítettem ki. A Kétyen letelepedett székelyek emlékeit gyűjtöttem az 1941-es hazatérésről, a szülőföld, Bukovina elhagyásáról, a bácskai fogadtatásról. Mivel az új környezet, a társadalmi változások erős hatással voltak a teljes közösségre, így nem csupán az egyén emlékezetére támaszkodhattam, hanem a család, a rokonság, a faluközösség átörökölt emlékezetére is. Egy-egy személy visszaemlékezései révén a hozzá közelállók, szülők, nagyszülők, sors-társak történeteit is megismerhettem. Mindezek a személyes- és családtörténetek feldolgozása hozzájárult ahhoz, hogy a bukovinai székelyek Bácskában eltöltött három évről a telepesszemélyiségéből juthassunk újabb ismeretekhez.

Hivatkozott irodalom

Antal Béla

2000 *Emlékek a hadikfalvi székelyek életéből.* Kn., Bonyhád.

A. Sajti Enikő

1984 *Székely telepítés és nemzetiségpolitika Bácskában – 1941.* (Nemzetiségi Füzetek, 6.) Akadémiai Kiadó, Budapest.

1987 *Délvidék 1941–1944.* Kossuth Kiadó, Budapest.

2004 *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947.* Napvilág Kiadó, Budapest.

2009 Hány magyar áldozata volt a partizánmegtorlásoknak a Délvidéken? Historiográfiai áttekintés. *Limes* XXII. (3) 117–132.

Csibi Krisztina

2017 A bukovinai székelyek Bácskában töltött évei a Magyar Távirati Iroda napi híreinek tükrében. In Szónokyné Ancsin Gabriella (szerk.): *Magyarok a Kárpát-medencében* 2. (Közép-Európai Monográfiák, 16.) Egyesület Közép-Európa Kutatására, Szeged, 153–168.

Fábián Margit

2018 Remények és csalódások földje, Bácska. In Papp Árpád (szerk.): *Honosság/hontalanság. A bukovinai székelyek és Délvidék/Vajdaság etnikai és társadalmi változásai a 20. században.* Szabadkai Városi Múzeum, Szabadka, 11–32.

Földi István

1987 *Madéfalvától a Dunántúlra.* Tolna megyei Könyvtár, Szekszárd.

Juhász Gyula

1964 *A Teleki-kormány külpolitikája 1939–1941.* Akadémia Kiadó, Budapest.

Kocsis Károly – Kicošev, Saša

- 2004 *A Vajdaság mai területének etnikai térképe. = Ethnic map of present territory of Vojvodina.* MTA FKI, Budapest. http://www.mtafki.hu/konyvtar/kiadv/etnika/ethnicMAP/005_session_h.html

Landgraf Ildikó

- 2018 „...ahova visznek, ott leszek”. In Papp Árpád (szerk.): *Honosság/hontalanság. A bukovinai székelyek és a Délvidék/Vajdaságetnikai és társadalmi változásai a 20. században.* Szabadkai Városi Múzeum, Szabadka, 77–96.

László Antal

- 1991 Emlékeim Németh Kálmán plébánosról. *Honismeret* XIX. (5) 23–28.

Nagy Magda

- 1973 A dobrudzsai lipovánok. *Korunk* XXXII. (8) 1229–1233.

Ősy-Oberding József

- 1967 A bukovinai székelyek letelepítése a Dunántúlon. *Agrártörténeti Szemle* XIX. (1–2) 183–194.

Papp Árpád

- 2017 *A zenélő kút. A bukovinai székelyek Bácskában (1941–1944).* Magyar Történelmi Társulat – Néprajzi Múzeum – Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Budapest–Zenta.

Rihmer Aurél

- 2011 Mi a Vitézi Rend? *Acta Historica Hungarica Turiciensia* XXVI. (1) 55–78.

Rudolf László

- 1995 Lélektani vizsgálat a hazatelepített bukovinai székelyek körében. *Székely Füzetek* (1) 5–12.

Sebestyén Ádám

- 1972 *A bukovinai andrásfalvi székelyek élete és története Madéfalvától napjainkig.* Tolna Megyei Tanács, Szekszárd.
- 1989 *A bukovinai székelység tegnap és ma.* Tolna Megyei Könyvtár, Szekszárd.

Seres Attila

- 2009 Sebestyén Antal hadikfalvi plébános levelei a Szent László Társulat és a Külügyminisztérium levéltárában. *Lymbus*, 273–328. https://epa.oszk.hu/01500/01500/00007/pdf/lymbus_2009_16Seres.pdf

Szabados Mihály

- 1941 Egy telepítés tanulságai. *Magyar Szemle* XLI. kötet. (169) 169–181.

Szöts Zoltán

- 2018 Bukovinából Bácskába – A hontalan hazatérők. In Papp Árpád (szerk.): *Honosság/hontalanság. A bukovinai székelyek és a Délvidék/Vajdaságetnikai és társadalmi változásai a 20. században.* Szabadkai Városi Múzeum, Szabadka, 33–50.

V. Kápolnás Mária

- 1987 Iratok a bukovinai székelyek letelepítéséről és a jugoszláv földreform revíziójáról. *Agrártörténeti Szemle* XXIX. (3–4) 463–503.

Valastyán Balázs

- 2014 Bepillantás egy telepfelügyelő munkájába. Horthyvára, Hadikhalom és Hadiktelke telepfelügyelőjének 1942-es jelentései. *Bácsország* 2014/3. (70) 70–76.

Vincze Gábor:

- 2011 „Bukovinai magyarok. Mindegyszálig hazahozni őket!” Hogyan kerültek 70 éve a bukovinai székelyek a Bácskába? http://www.emlekpont.hu/publikaciok/dokumentumok/vg/Bukovinai_magyarok.pdf
- 2012 Székelyek az országúton. Bukovinai székelyek kálváriája 1944/45 telén. In Bank Barbara – Cseresznyés Kiss Magdolna (szerk.): *Délvidéki Magyar Golgota 1944–45. Keskenyúton Délvidéki Tragédiánk 1944–45 Alapítvány, Szeged–Budapest*, 37–43.

Felhasznált források

Magyar Közlöny 1946/12. 7–8. https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MagyarKozlony_1946_Hivatalos_001-107/?pg=82&layout=s. (Utolsó megtekintés: 2019. december 28.)

Népszámlálási adatok az Országgyűlési Könyvtár online adatbázisában. http://mtatkki.ogyk.hu/nepszamlalas_adatok.php?ev=&ev2=&megye=&telepules=2967&kod=&nemzetiseg=&felekezet=&tipus=mind&keyword=&page=50 (Utolsó megtekintés: 2019. december 28.)

Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattára EA8175–8200.,EA28547; EA28544.,EA28493.,EA28492.,EA28174.

Levéltári források

MNL-OL-K428-MTI-Könyvomas-Napi tudósítások

MNL TML X./51. Bonyhádi Székely Múzeum Egyesület iratai, 1897–1947, 1–55. doboz

Az interjúk elkészítésében és lejegyzésében Tóth Gábor segített.

Bácska (Batschka) 1941–44 in Erinnerung der Szekler, die aus der Bukowina nach Kéty umgesiedelt worden sind

Die in Kéty lebende Szeklergemeinde mit fast sechshundert Einwohnern und die Einwohner der ungarischen Dörfer der Bukowina wurden 1941 von der ungarischen Regierung in das damals neu annektierte Gebiet von Bácska umgesiedelt, nachdem frühere Siedlungspläne und Siedlungsversuche gescheitert waren. Die verfügbaren zeitgenössischen Quellen und Erinnerungen zeigen auch, dass die Zeit zwischen 1941 und 1944 für die Volksgruppe entscheidend war. Mit meiner Arbeit möchte ich die Umstände und die Folgen der Umsiedlung nach Batschka, die Ereignisse der in Batschka verbrachten Jahre, und die Veränderungen untersuchen, die im alltäglichen Leben, im Lebensstil, im Leben der Familie und der Verwandtschaft, im religiösen Leben und in der Kultur stattgefunden haben. Neben schriftlichen Quellen, Fotos und Dokumenten ergänzte ich meine Recherchen durch Interviews. Da das neue Umfeld und die damit verbundenen sozialen Veränderungen einen starken Einfluss auf die gesamte Gemeinde ausgeübt haben, konnte ich mich nicht nur auf das Gedächtnis des Einzelnen verlassen, sondern musste auch das kollektive Gedächtnis der Familie, der Verwandtschaft und der Dorfgemeinschaft mit einbeziehen.

Pál Ágoston családjával 1937-ben
(Bukovinai Székelyek Országos Szövetsége tulajdona, átadó: Pál Antal)

A kétyi evangélikus templom mint identitáshordozó a 18. század végén

Krähling János

A Dél-Dunántúl jellemző műemléke a kétyi evangélikus templom. Egy olyan építészeti emlékcsoportba tartozik, amelyről több tanulmány is született, de egyedi épületeiről kevés monografikus feldolgozás készült.¹ Ezzel a tanulmánnyal is hozzá szeretnénk járulni az emlékcsoport jobb megismeréséhez, és Kéty múltjának feltárásához.

A táj jellemző falusi településformája a völgyfalu, amelynek temploma protestáns közösségek esetében nem a főutcán, hanem telekbelsőben – általában domboldalon – emelkedik. Ez a településkép jellemző Kétyre is. A templom az építető közösség, az egykori evangélikus gyülekezet létének identitáshordozója – mai elhagyatottságában bizonyos értelemben a feledő emlékezet helye – az építészet eszköztárának kifejezőeszközeivel.² A gyülekezet története és a templom építése szorosan összefügg. E dolgozat a templom történeti leírására és bemutatására összpontosít. Ennek előzménye a német betelepítés, majd az evangélikus gyülekezet létrejötte. A templom bemutatását és elemzését Dél-Dunántúl lutheránus templomépítészeti örökségében vázolhatjuk és értékelhetjük.

A német evangélikusok betelepülése

Tolna megye a török hódoltság utáni csaknem teljesen lakatlan volt, területének újjáéledése, a terület benépesítése részben az országon belülről történő vándorlással, illetve szervezettebb formában történt telepítéssel, felvidéki és délvidéki magyar és más nemzetiségű családok letelepítésével kezdődött.³ A magyar betelepülők között voltak evangélikusok is, akik Sárszentlőrincen és Kölesden magyar evangélikus gyülekezetet alkottak. Az egyházmegye szervezetének kialakulását evangélikus vallású lakosság betelepítése tette lehetővé.⁴ Az 1710-es évek végétől, majd az 1720-as években jelentős német betelepítés történt, akik között számos evangélikus vallású volt, amelyek öt német anyagyülekezetet hoztak létre a két magyar gyülekezet mellett, majd e közösségek később egyházmegyévé szerveződtek. A század közepén több hullámban folytatódott a németajkú lakosság betelepítése, ennek eredményeként további német evangélikus gyülekezetek alakultak. Az evangélikus anyagyülekezetek száma 1786-ban 19-re gyarapodott, amelyek két egyházmegyét alkot-

¹ A magyar protestáns templomépítészeti típusainak első összefoglalása: Bibó, I. 1984–85 és Winkler G. 1992. Dél-Dunántúl evangélikus templomépítészeti típusainak összefoglalására a szerző vállalkozott – vö. Krähling J. 1992., Krähling J. 1993. A türelmi rendelet hatására épült típusok áttekintése: Bibó I. 2013. Dél-Dunántúl evangélikus templomtípusának összegző bemutatásáról: Krähling J. 2004. és a magyarországi típusok új összefoglalásáról: Krähling, J. 2013b és Krähling, J. 2015.

² Vö. Fata, M. 2013.19.

³ Szilágyi M. 1983. 35. skk.

⁴ Ld. részletesebben: Schmidt-Tomka, G. 1976.

tak: az Alsó-Tolna-Baranyai és a Felső-Tolna-Somogyi Egyházmegyéket. 1796-ban, egy újabb átszervezés után jött létre a Tolna-Baranya-Somogyi Esperesség, 1805-től Somogy megye egyházzslogilag önálló lett.⁵ A kétyi evangélikus gyülekezet ebben az egyházszervezeti beosztásban kezdte meg működését.

Kéty falu a hódoltság idején a mai helyétől délebbre, az ún. Rác-hegy környékén terület el, a másfélszáz éves fennhatóság alatt teljesen elpusztult, létét – és a középkori templom helyét – az *Ó-templom* dűlőnév őrzí.⁶ A török hódoltság utáni újjászerveződés történetében a kezdeteket a faluban megjelenő rác lakosság jelenti: a hódoltság után, az 1700-as évek elején a faluban jelentős számú rác lakos élt.⁷ Templomuk helyét szintén dűlőnév (*Rác templom*) jelzi.⁸ A településen lehet, hogy már 1732 előtt is laktak német evangélikusok, de ők az 1730-as évek elején Szárazdra vándoroltak.⁹

Kétyet – Göszle, Tabód és Gerenás birtokokkal együtt – Sándor Julianna birtokolta a 18. század elején, majd 1723-ban zálogba adta, később további zálogjoggal terhelten a birtok végül a bonyhádi Schilson báró birtokába került, akinek örökösei ezt követően 1743-ban több vevőnek eladták.¹⁰ Schmidt János szerint a falu tulajdonképpen a református vallású Sándor-családé volt, Schilson báró zálogként birtokolta, akitől a telepítés után Sándor István váltotta vissza, majd a református vallású Visoly János lett birtokosa Sándor Évával kötött házassága révén, és részbirtokos lett később a katolikus Bene-család is.¹¹ Már 1731-ben voltak lakosai közül néhányan Schilson báró szolgálatában, majd e lakosság gyarapodott: 1733-as összeírás szerint, 17 németországi család telepedett le Kétyen 1732-ben.¹² A betelepült evangélikus lakosság hesseni eredetű.¹³ 1732. május 30-án kötötték meg Schilson báróval a letelepedési szerződést.¹⁴ Az urbárium szerint ekkor rácok is éltek a faluban (egyes adatok szerint 51 német és 13 rác család). A falu ekkor Schilson bonyhádi uradalmához tartozott Bonyhád, Majos, Cikó, Mócsény mellett, amely települések később – Kéty kivételével – a 18. század közepétől a Perczel-család birtokai lettek.¹⁵ Az 1732-ben újjátelepült községet a többségi evangélikusok mellett református telepesek is lakták.¹⁶ A német református lakók száma 1790-ben még 86 fő volt, később beolvadtak az evangélikus gyülekezetbe.¹⁷

⁵ Zoványi J. 1977. 644.

⁶ Végh J. – Ördög F. – Papp L. 1981. 299–300., Weidlein, J. 1980. 153.

⁷ Weidlein, J. 1937.12–14., Kéri, H. 2002. 143.

⁸ Végh J. – Ördög F. – Papp L. 1981. 299. A templom itt valószínűleg egyszerűbb – talán patics – vagy sövényfalú épületet jelent egyszerű nyeregvetős szalma- vagy nádfedéssel kialakítva, mindazonáltal a típusra jellemző hoszszanti, szentélyben végződő elrendezéssel. Analógiája lehet a hidasí egykori szerb templom, vö. Vukoszávlyev Z. 2013. 69–73. A szerb ortodox templomtipológia és Dél-Dunántúli vonatkozásairól: Vukoszávlyev Z. 2001. 268.

⁹ Pesthy F. 1864. Szárazd.

¹⁰ Kéri 1999. Kéty. – adatai a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában található (P 105) Dóry családi levéltár adatai alapján.

¹¹ Schmidt J. 1939. 52.

¹² Kéri 1999. Kéty., Schmidt J. és Weidlein J. szerint az első telepes családok száma 30 lehetett – vö. Schmidt J. 1939. 52., Weidlein J. 1937. 41., Weidlein, J. 1967. 201.

¹³ Schmidt J. 1939. 52., 80., 82., Weidlein J. 1937. 33., 34., 43., Schmidt-Tomka, G. 1976. 11.

¹⁴ Schmidt J. 1939. 52., Kéri, H. 1999. vö.: MNL OL, P 105, A Dóry család levéltára, fasc. 7.

¹⁵ Weidlein, J. 1937. 33.

¹⁶ Schmidt J. 1939. 52., Schmidt-Tomka, G. 1976. 11.

¹⁷ Vö. Szita L. 1996. 81. Közli Tomka Gusztáv álláspontját. A német református közösség sorsának feldolgozása további kutatást igényel.

Az első telepes családok megélhetésükhöz földet, szőlőt, rétet és legelőt, házaik felépítéséhez épületefát a cikói és guzlai erdőből kaptak.¹⁸ Szabad költözködési joggal és adómentességgel rendelkeztek: szőlőikre 6 évet, szántóföldjeikre 1 évet, továbbá úrbéri szolgáltatásaikra egy évet, és italmérési jogot Szt. Mihály napjától Szt. György napjáig kaptak.¹⁹ A telepítési szerződés szerinti kötelezettségeik: egy-egy telek után évente 4 Ft készpénz, 6 napi ígás és 6 napi kézi robot, minden termés után kilenced. Minden telkes jobbágy adott évente egynegyed pint faggyút, és két ígás fuvart szolgáltatott vagy a Sopron megyei Egyedre, vagy Pécsre.²⁰ Az 1730-as években folytatódott a német protestánsok bevándorlása, elsősorban a szomszédos Tolna megyei településekről.²¹ Az 1784-ben újabb telepesek érkeztek a faluba.²² Ezen időszakra vonatkozóan ugyanakkor nem tűnik bizonyítottnak az feltételezés, hogy kétyi német telepesek vándoroltak volna Észak-Baranya falvaiba az 1770-es években.²³ A 19. század első felében virágzó evangélikus közösség 1162 tagot számlált, mellettük 71 ortodox, 160 katolikus, 27 református vallású és 25 zsidó lakosa volt a falunak.²⁴

1. kép

A kétyi evangélikus templom a domb felől (Fotó: Krähling János, 2017.)

¹⁸ Schmidt J. 1939. 52., Weidlein, J. 1967. 223.

¹⁹ Schmidt J. 1939. 52.

²⁰ Schmidt J. 1939. 52. – idézi a Sonntagsblatt Budapest 1932. 11. számát., illetve Szita L. 1996. 83–84.

²¹ Szita L. 1996. 82.

²² Weidlein J. 1937. 40., 43., Weidlein J. 1967. 84., 197.

²³ V.ö.: Kéri, H. 2002. 230., 267.

²⁴ Fényes E. 1836–40. 318.

A Kéty lakosságát több mint két évszázadon át meghatározó német evangélikusság létét a második világháború utáni kitelepítés erősen megtörte. A kétyiek sorsa nagyjából párhuzamos a tolna-baranyai német evangélikusságot érintő veszteséggel: a 35 000 főre tehető evangélikus hívek száma kb. 28 000 fővel csökkent – ebben túlnyomó részt a kitelepítés játszott szerepet, kisebb részt jelent a málenkij robotban és a háborúban elhaltak, valamint az elmenekültek nem elhanyagolható száma.²⁵ A kétyi evangélikus gyülekezet megszűnéséhez a kitelepítés alapvetően járult hozzá, mindemellett a tolnai gyülekezetek leépülését egy másik – ebben a tekintetben legalább annyira erős – társadalmi-gazdasági folyamat pecsételte meg: a mezőgazdaság kollektivizálása, majd az iparosításnak a falvakra nézve hátrányos hatása, a mezőgazdaságból élők drasztikus csökkentése, amely végső soron a gyülekezeteket megtartó legfontosabb réteget, a tehetős és tanult paraszti réteget eltüntette.²⁶ Andorka Sándor kétyi lelkész közlése szerint az egykor virágzó gyülekezetből szórványgyülekezet lett a II. világháború után, az 1036 lélekből 812 kitelepítésre jutott, a maradék máshol keresett túlélési lehetőséget, összesen három család maradhatott – a magyar szülő-házastárs jogán – a saját házában. A gyülekezetben összesen 71 lélek maradt – a tisztségviselőket is beszámítva.²⁷ Az 1941. és 1949. évi népszámlálás Kétyre

2. kép

A kétyi evangélikus templom tornya (Fotó: Krähling János, 2017.)

²⁵ Kéri, H. 2002. 281.

²⁶ Krähling D. 2004. 14.

²⁷ Idézi: Kéri, H. 2002. 280.

vonatkozó adataiból kitűnik, hogy a 994 lelket számláló evangélikus gyülekezet (1941) 1949-re 84-re apadt.²⁸ A gyülekezet a 2000-es évek elejére gyakorlatilag megszűnt. A 2001-ben a 758 lelkes faluból 24-en vallották magukat evangélikusnak.²⁹

Az első imaház

A dél-dunántúli betelepülő evangélikusok első templomai egyszerűen megépített imaházak voltak. Több ilyen imaházról ismerünk adatokat: a türelmi rendelet előtti időkig 33 evangélikus oratórium ismert a Dél-Dunántúlon, és ezek közé sorolható a nem tartós anyagból épített kétyi oratórium is.³⁰ Az imaház építése egyfajta kompromisszum eredménye: a betelepülőknek földesuraik – illetve leginkább ügynökeik – szabad vallásgyakorlatot ígértek, de ennek gyakorlását a nem-katolikusokra vonatkozó egyre szigorúbb vallási korlátozások (Carolina Resolutio, 1731) akadályozták, egészen II. József türelmi rendeletéig.

Az oratórium az egyszerű, istentiszteleti hely megjelölése, amely lakóház vagy magtár formájú, gyakran iskolával és paplakkal összeépítve. Az elnevezés az 1681. évi országgyűlés 25. cikkelyén alapul, a törvény így határozta meg az istentisztelet helyét. Ugyanekkor a 26. törvénycikkben – az akkor szokásos megnevezéssel: *articulusban* – részletesen felsorolták a szabad vallásgyakorlatra kijelölt helyeket, ezek voltak az „artikuláris helyek”, jellemzően az ország felvidéki, északnyugati 11 vármegyéjében. Az Erdéllyel és a török hódoltsági területekkel szomszédos 19 vármegyére, valamint a szabad királyi városokra eltérő szabályozás vonatkozott.³¹ Az oszmán uralom alól felszabadított területeken, így az újonnan betelepült tolnai és észak-baranyai evangélikus gyülekezetek esetében is lényegében az artikuláris helyekre érvényes szabályozás vonatkozott, amelyet megerősített III. Károly rendelete, a Carolina Resolutio 1731-ben, amelyben az 1681-es és 1691-es törvények szerint kizárólag az artikuláris helyeken engedett nyilvános (szabad) vallásgyakorlatot. A Carolina Resolutio jogalkalmazása szerint, ha a gyülekezetek igazolni tudták, hogy az 1681. évi törvény létrejöttékor, de legkésőbb 1720 táján templomi vagy imaházi vallásgyakorlatuk volt, egyházaikat artikulárisnak ismerték el. Ennek lehetősége a betelepítést szervező földesurak vallási toleranciájától függött: ha szabad vallásgyakorlatot engedélyeztek, akkor épülhetett oratórium, amelyet azonban a kiteljesedő ellenreformációs törekvések során elvettek vagy bezárattak. Az 1720 táján alapított tolnai és baranyai evangélikus gyülekezetek vallásgyakorlatát ez a jogirend határozta meg alapvetően. A 18. század folyamán az ellenreformáció – különösen Mária Terézia alatt – erősödött, és ezt a helyzetet felerősítette az a körülmény, hogy pécsi püspök Baranya és Tolna megye

²⁸ Krähling D. 2004. 14.

²⁹ Krähling J. 2004. 68., illetve Sólyom J. 2002. 462.

³⁰ Krähling J. 1993. 32–40.

³¹ Az artikuláris helyekre vonatkozóan vö: Sólyom J. 1944. 84–90., Csepregi Z. 2015. A magyarországi artikuláris templomok építészetéhez vö: Krähling, J. – Danielisz, D. 2020.

főispáni tisztségét is betöltötte, ezzel a nemkatolikusok vallási életének lehetőségeit erősen korlátozta.³²

Kéty evangélikus gyülekezete 1733-tól a zombai római katolikus plébániához tartozott, amely éves járulékfizetési kötelezettséget is jelentett.³³ Részben ezért, továbbá az új földbirtokos vallási türelmetlensége miatt sok megpróbáltatásnak voltak kitéve.³⁴ 1741-ben kaptak engedélyt imaház és iskola építésére, amelyet 1766-ban az akkori földesúr, Sándor István nagybírtani engedett.³⁵ A korszak vallásgyakorlási anomáliáit jellemzi az a szórványos adat, miszerint az imaházukat a részbirtokos katolikus Bene család istállónak alakíttatta át, és a gyülekezet tanítóit elűldözte.³⁶ 1771-től katolikus tanítót kényszerültek tartani.³⁷

A türelmi rendelet előtti időszakból ismert oratóriumok szórványos adatai alapján alkothatunk képet az első kétyi imaházról is.³⁸ A fennmaradt forrásokban jellemző elnevezés – az ismert esetek csaknem felénél – a „fatemplom”, kevesebb számban a sárfal megnevezés, további 15 esetben a falszerkezetről nincs adat.³⁹ Ezek a meglehetősen szórványos adatok kétfajta szerkezetcsoporthasználatára utalnak: az egyik lehet a homogén falszerkezet (sár- vagy vályogfal) a másik a favázás szerkezet, ahol a vázkitöltő falazat anyaga leginkább sövényfonás lehetett. A megyében fennmaradt 18. századi régi telepes lakóházak, valamint a közeli Felsőnána evangélikus templomának karzatmellvédjén látható ábrázolás alapján felvethető, hogy e „fatemplom”-ok lehettek akár Fachwerk kialakításúak is, amelyre a lakóházépítészettől Dobosyné Antal Anna kutatásai alapján sok párhuzamot találhatnánk.⁴⁰ A 18. században a 70-es évekig a német falvakban jelentős volt a Fachwerk szerkezetű házépítés, és kézenfekvő feltételezés lehet, hogy a Magyarországon ismert favázás építésmóddhoz hasonlító, de a falszerkezetet közbülső gerendaráccsal is megerősítő, merevítő Fachwerk az oratóriumoknál is megjelent, mindazonáltal a fatemplomok említésén túl ez jelenlegi adataink alapján nem bizonyítható.

Az imaházak lakóház formájú épületek voltak, jellemző szélességi méretük nem szokta meghaladni a 3 bécsi ölet (kb. 5,7 m), hosszuk pedig nem több 6–8 ölnél. Tömegalakításukat nyeregteretűvel, szalma- vagy nádfedéssel, torony nélkül kell elképzelnünk. A harangot vagy a padlás terében, vagy külön oszlopon helyezték el. A Kétyre vonatkozó adat (imaház és iskola építés) azt sugallja, hogy az imaterem és iskola – esetleg a tanítói lakkkal – egy épületként egy tető alatt épült fel, és elképzelhető, hogy az imatermet iskolai iktatás céljára is használhatták, amelyben a tanító („lévita tanító”) végezte vasárnap az igehirdetés szolgálatát is. Analógiaként megemlíthető a terület egyetlen hasonló jellegű, fotókról ismert

³² Vö: Szita L. 1996. 142., Csepregi Z. 2010.

³³ Szita L. 1996. 83., 85.

³⁴ Schmidt-Tomka, G. 1976. 11.

³⁵ Végh J. – Ördög F. – Papp L. 1981. 298.

³⁶ Schmidt-Tomka, G. 1976. 11. Más adatok szerint az elvételt és bezárást Pászmandi Gábor földesúr rendelte el a 18. század második felében – vö.: Végh J. – Ördög F. – Papp L. 1981. 298.

³⁷ Szita L. 1996. 85.

³⁸ A kétyi első imaház falszerkezetéről egyelőre nem ismerünk adatot. Vö. Krähling J. 1993. Függelék XXXV.

³⁹ Krähling, J. 2013a. 172–174.

⁴⁰ Dobosyné Antal A. 2008. 118.

imaháza, a Rác-Hidason 1787-ben emelt sárfalú, szalmafedésű, fehérre meszelt imaház. Érdekessége, hogy az imaház belső tere a tetőtér beépítésével lett bővítve.⁴¹

Az evangélikus anyagyülekezet és a templom építése

A türelmi rendelet jelentős változást hozott a korábban erős korlátozások közt létrejött gyülekezet életében. 1784. május 25-től a kétyi evangélikus közösség anyagyülekezetként szerepel az egyházi nyilvántartásban. Ez a rendelet dátuma, amelyet június 12-én hirdettek ki. 1785-től lelkészi iratok, 1786-tól anyakönyvek ismertek.⁴² A gyülekezet lelkészei: Farkas János (1786–1798), Borbély István (1799–1839), Hartmann Sámuel (1832-től segédlelkész, 1839–1876), Hammel Alajos (1877–1911), Gyalog István (1912–1943) és Andorka Sándor (1944–1980), ezután 1989-ig a kölesdi, majd a szekszárdi lelkész gondozza a gyülekezetet.⁴³

3. kép

A főbejárat az építés évét megőrző kőtáblával (Fotó: Krähling János, 2017.)

Az anyagyülekezetnek Visoly János református földesúr telket, épületefát és építőanyagot adott, református felesége gyűjtést rendezett a templom, iskola és paplak felépítésére.

⁴¹ Részletesen ld. Krähling, J. 2013a. 174.

⁴² Szita L. 1996. 81., 85.

⁴³ Súlyom J. 2002. 390. – Sefcsik Zoltán szekszárdi evangélikus lelkész közlése.

Az 1786. október 1-jén az alapkövetéssel megkezdett építkezés azonban – egyes adatok szerint – csak 1796 advent első vasárnapjára fejeződött be.⁴⁴ Ennek némileg ellentmond az 1802-es *canonica visitatio*, mely szerint a templom 1786-ban épült, mérete 5x9 öl (kb. 9,5x17,1m).⁴⁵ A templom bejárata feletti évszám felirat is az 1786-os építésre utal. E lehetséges ellentmondás feloldására az alább részletezett építészeti elemzésben teszünk kísérletet. Az épületet többször felújították, amely adatok hiányában folyamatában nem rekonstruálható, a toronysisakon olvasható 1900-as évszám nagyobb felújítás (és toronybádorgozás) elvégzésére utal. A gyülekezet fogyását jelzi az orgonakarzatra vezető jobb oldali lépcső elbontása, a földszinti térrész átalakítása csupán néhány főt befogadó imaszobává az 1980-as évekre.

A templom építészeti kialakítása

Az épület telekbelsőben, a völgyben futó főúttal párhuzamosan helyezkedik el. Homlokzat előtti tornyos, hosszanti elrendezésű, a nyolcszög három oldalával záródó kontyolt nyeregteretűvel és síkmennyezettel fedett teremtemplom. Főhomlokzata a domboldalra nyílik, feltárlás szempontjából inkább rejtőzködő, meghatározó eleme a torony. Az épület oldalhomlokzata jelenti a lelkeszlak udvarán keresztül megnyíló feltárló fő nézetet – már amennyiben a növényzet engedi – amely egyszerű, két egymás felett nyíló szalagkeretes ablakos tagolt, melyek közül az alsók négyzetesek, a felsők szegmensívesek, fönt egytagú párkányprofil fut körbe. A szentély oldalfalán lévő lantablakok mozgalmassabb formálásúak.

A templom elhelyezkedése és formálása a türelmi rendelet előírásait és annak feloldását egyaránt tükrözi. II. József türelmi rendeletének fogalmi meghatározása szerint olyan imaházat lehetett építeni, amelynek nincs tornya és harangja, sem pedig a főutca felől nyíló bejárata. Ezeket „magán vallásgyakorlat” céljára lehetett ott felépíteni, ahol legalább 100 család volt a gyülekezetben. A türelmi rendelet korlátozó előírásait később eltörölték, 1786-ban a toronyra, majd 1788-ban a főbejáratra vonatkozóan.⁴⁶ Az 1790–91-es országgyűlés korlátozás nélkül szabad vallásgyakorlatot engedélyezett mindenhol, a templomépítést csupán a gyülekezet anyagi erejétől tették függővé. A szabályok változását a templomra vetítve – amennyiben igaz az egy évtizedes építési folyamatról közölt adat – azt jelenti, hogy az 1786-ban elkezdett (megvalósult) épület torony nélküli lehetett, majd a korlátozás elmúltával lehetőség nyílt egy reprezentatívabb torony megépítésére.⁴⁷ A főhomlokzat és az előtte álló 3 szintes torony jelenti az épület legfőbb díszét, amely igényesebben tagolt az oldalhomlokzatokhoz képest. A három szintet élszedéssel és faltükrökkel alakította ki az építőmester, a tető magasságában oldalt voluták láthatók. A torony alatt, a belső fal vonalában található a bejárat, az előtte lévő toronyaljban ülőfülkéket alakítottak ki a

⁴⁴ Szita L. 1996. 85.

⁴⁵ EOL.Cv.Dt. fasc.V. Kéty 1802. ápr.24.

⁴⁶ Mályusz E. 1939. 418. skk., Súlyom J. 1944. 92.

⁴⁷ Vö. Szita L. 1996. 85.

harangozó számára. A szegmensíves, záróköves barokk ajtókeret oldalsó szárait ráépült a torony fala. Ebből is arra lehet következtetni, hogy a tornyot később építették, az 1786-ban megépített akkori főbejáratra rátaakarva. Ez a megoldás nem ritka a türelmi rendelet után épített templomoknál.⁴⁸

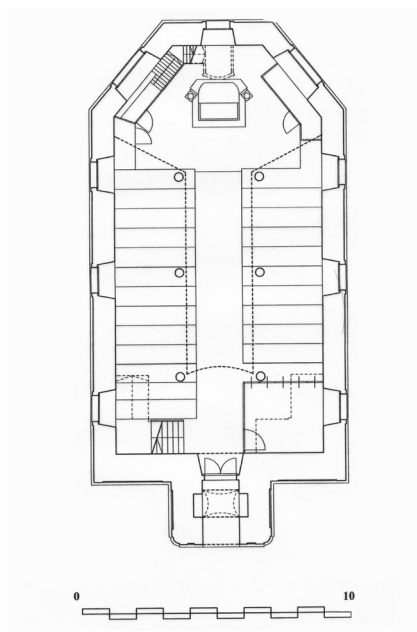
4. kép

A templombelső (Fotó: Krähling János, 2017.)

A bejárat nyílás felett homorú körívdarabokkal keretezett kőtábla, felette keretelés nélküli lantablak. A kőtábla felirata: "Gott schenkt uns Hier ein ruhigs Hertz / Und einen frohen Sinn / Ertröset uns in jedem Schmerz / Führt uns zum Himmel hin. / Erbauet 1786."⁴⁹ Az első toronyemeleten körablak, a másikon félköríves harangablakok nyílnak. A torony tetején órapárkány (órával) és hagymaformájú népies barokk toronysisak, a toronycsúcson címer és a fölött csillag látható. A csillagábrázolás – az általános felfogással szemben, mely szerint ez a reformátusokra jellemző csupán – e vidék evangélikus templomaira is jellemző, formája toronycsúcson a nodus (gömb), felette babérkoszorúval övezett címerpajzs és a fölött a csillag. (A reformátusok csak a csillagot használják önmagában).

⁴⁸ Például: Mekényesen már előre megépül a torony alépitménye, hogy később a megengedőbb szabályok alapján befejeződhessen, Várpalota evangélikus templománál a teljes homlokzatot megismétli az új beépítés a torony épületbe illesztéséért.

⁴⁹ Fordítása: „Isten itt nyugodt szívet ad nekünk / és boldog elmét, / minden fájdalmunkban megvigasztal / és a Mennybe vezet minket. / Épült 1786-ban”

5. kép

A templom földszinti alaprajza (Krähling János felmérése, 1990.)

A teremszerű belső tér első szakaszát orgona- és oldalkarzatok osztják, a tér vége szentélyszerűen bővül, diadalív nélküli apszisa a nyolcszög három oldalával záródik, középen áll jelentős értéket képvisel a barokk szószékoltár. Ez a berendezés az evangélikus istentisztelet igeközpontúságát és az úrvacsora szentségi helyét egyesíti a német lutheránus hagyományt követve. A szószékoltár építészeti kialakítása: korinthoszi oszlopokkal és pillérekkel övezett oltárretabló,⁵⁰ fönt többszörösen golyvázott, enyhén emelkedő, oldalt előrelépő párkánnyal lezárva, oldalt egykor Mózes és Áron szobor volt látható, jelenleg hiányoznak. A hangvetőn függönydísz, Szentlélek-galamb és trombitáló angyalok, a csúcscsúsz hiányzik. Az oltárkép-keretét, a szószék mellvédjét és a hangvetőt rokokó kagylódíszek és kartusok díszítik. A templommal egykorú oltárképének témája „Kálvária”, festője a szignó szerint: "M. RITZMAIER von Sexard, Mahler". A kétyi szószékoltár típusa a Harmati Béla László kutatásai alapján felállított tipológiában a második csoportba sorolható: a hangsúlyosan megépített oltárretabló felett azonos hangsúllyal, megfelelő építészeti, szobrászati eszközökkel jelenik meg a szószék.⁵¹

⁵⁰ Oltárretabló: az oltár vízszintes részére (a mensa felületére) annak hátsó szélére állított vagy mögéje épített hátfal.

⁵¹ Harmati B. 2019. 36.

6. kép

A szószékoltár 1990-ben, Mózes és Áron szobrával (Fotó: Krähling János, 1990.)

Az oldalkarzatokat pálca- és horonyprofilokból összeállított fejezetű faoszlopok tartják. A karzattölgvéd szegmensíves tábláin festőasztalos által készített későbarokk képsorozat látható. Minden második táblán felváltva füzérdíszes copf vázák, bőségszaras díszítések és medalionok vannak, a köztük lévőkn bibliai témák, illetve az evangélisták figurális ábrázolásai. A jobb első karzatszakasztól indulva és a tölgvédet körbejárva a figurális képeken az Márk, Máté evangélisták, Angyali üdvözlet (?), Jézus születése, Jézus körülmétélése, Jézus megkeresztelése, Krisztus Pilátus előtt, majd a bal oldalon az oltár felé Három férfi a tüzes kemencében, Sámson romba dönti a filiszteusok palotáját, József álma, Izsák feláldozása, Testvérgyilkosság, majd elől János és Lukács evangélista ábrázolása látható.

A táblák német nyelvű feliratai nehezen olvashatók, a karzattölgvéd restaurálása szükséges. A festett karzattölgvéd speciális ikonográfiai jelensége a barokk egyházművészetnek, amely az evangélikus vallásfelfogást tükrözi és egyértelműen a bibliai szövegekkel is alátámasztott narratív bemutatásra összpontosít.⁵² A tolna-baranyai evangélikus templomok festett karzatai között a kétyi – redukált volta ellenére – tematikájában egyedi.⁵³

⁵² Vö. Harmati B.L. 2001.

⁵³ Tolna és Baranya megye gazdagabb, figurálisan festett karzattölgvédjei Bonyhád, Bikács, Egyházaskozár, Felsőnána, Kalazná, Keszőhidegkút, Kéty, Majos, Mekényes, Murga, Sárszentlőrinc, Vársád evangélikus templomában találhatók.

7. kép

A templom orgona- és oldalkarzatai (Fotó: Krähling János, 1990.)

8. kép

A festett karzattmellvéd részlete: Jézus megkeresztelése és Krisztus Pilátus előtt témájú kazettákkal (Fotó: Krähling János, 2017.)

Az egykori nyolc változatos barokk orgonáját a század elején 11 változatos 1 manuális Angster-márkájúra cserélték.⁵⁴ A toronyban két harang függ. A kisebbik felirata "Friede sei mit Euch / Gewicht 137 kg / Ton Dis / 1923 Harangművek Rt öntött engem Budapesten F.W.Rincker által No. 4524." A nagyobbik felirata: "Fudit Henricus Eberhard Pestini 1812. Communitas Conf. Kétyensis Fudi Curavit 1812."

A kétyi evangélikus templom mint identitáshordozó

A türelmi rendelet utáni három évtizedben épült Dél-Dunántúl – és ezen belül Tolna megye – evangélikus templomainak több mint a fele. Ezek az építkezések a legkülönbözőbb gyülekezeti szükségleteket és lehetőségeket, reprezentációs igényeket tükrözték, volt az új épületek közt imaház, esetenként iskolával és tanítói lakkkal ötvözve, és voltak több építési periódussal emelt templomok.

A kétyi evangélikus templom típust közvetítő épülete a Dél-Dunántúlnak. Az ekkor épült templomok alaprajzi elrendezése a hosszanti térrendszerű, középkori eredetű hosszsházás, rendszerint a nyolcszög három oldalával záródó, de diadalívvel nem elválasztott szentélyű formát követi. A típus kialakulásában jelentős szerepe volt a Magyar Királyi Udvari Kamara által kidolgoztatott típusterveknek, amelyek akkor az ország templomépítésétét általánosan meghatározták, a berendezés tekintetében viszont az európai lutheránus és a magyarországi protestáns hagyomány meghatározó szerepét láthatjuk, amely a típusra jellemző U alakú karzat kialakítással és a szószék kiemelt szerepének hangsúlyozásával, a szószékoltárral valósul meg. Ezt az elrendezést gyakran a padok centrális jellegű elrendezése is hangsúlyozza. A padelrendezés ugyanakkor az ülésrendet is rögzítette, amely társadalmi, etnikai és generációs rétegződés eredménye. A karzatok elrendezése ugyanezt a hosszanti térszervezést erősítik: az oldalfalak mentén előrenyúló karzatok a földszinti padok hosszanti sorolását követik, a szószék előtt lezáródó mellvédjük a szentély központos karakterű terét emelik ki, sok esetben ez egy szabályos nyolcszög alapú térhasáb, melynek középpontjában a szószékoltár áll. A festett karzattalvédők az evangélikus lelkiség és vallásgyakorlat identitáshordozó alkotásai, amelyben a hagyományos (katolikus) ikonográfiai konvencióktól való eltéréssel, valamint az írott szöveget (igét) a narratív ábrázolását (a „faragott képet”) egységben felmutatva speciális egyházművészeti alkotást, a lutheránus felfogást tükröző ábrázoló stílust hoz létre. Ezek azok az ismérvek, amely alapján általánosíthatunk: a magyarországi evangélikus templomok között önálló dél-dunántúli evangélikus templomtípusról beszélhetünk.⁵⁵

A falu evangélikus temploma tehát a helyi gyülekezetnek az építészet és egyházművészet eszközeivel megvalósított identitáshordozója az eltelt több mint két évszázadban, amelynek jegyeit egy tágabb körben, a tolna-baranyai evangélikusság templomépítészetében is értelmeztük. A gyülekezet megszűnésével ez a lutheránus identitáshordozó szerep is eltűnőben van, a templom jó esetben az „emlékezet helyé”-vé válik, kelet-közép-euró-

⁵⁴ A barokk orgonáról: EOL.Cv.Dt. fasc.V. Kéty 1802. ápr.24.

⁵⁵ Krähling, J. 2015. 143.

pai kontextusban ez gyakran többértelmű emlékezetet is jelenthet.⁵⁶ A közös sors és az építészeti kontinuitás alapján, a kiengesztelődés eredményeként válhat egy új közösség identitásmegerősítő építészeti elemévé a mai településképben.

Hivatkozott irodalom

Bahlcke, Joachim – Rohdewald, Stefan – Wunsch, Thomas (szerk.)

2013 *Religiöse Erinnerungsorte in Ostmitteleuropa. Konstitution und Konkurrenz im nationen- und epochenübergreifenden Zugriff.* Akademie Verlag [H.n.]

Bibó, István

1984– 1985 Der protestantische Kirchenbau in Ungarn um 1800 Teil I-II. *Mitteilungen der Gesellschaft für Vergleichende Kunstforschung in Wien* 36. [1984] (3) 1–4., 37. [1985] (1–2) 1–5.

Bibó István

2013 Klasszicizmus 1800–1840. Protestáns templomépítészet. In Sisa József (szerk.): *Magyar művészet a 19. században – építészet és iparművészet.* MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Osiris, Budapest, 134–150.

Csepregi Zoltán

2015 Artikuláris helyek. In Kollega Tarsoly István – Kovács Eleonóra (szerk.): *A reformáció kincsei I. A Magyarországi Evangélikus Egyház.* Tarsoly Kiadó, Budapest, 60–65.

Csepregi, Zoltán

2010 Brüderlich verfeindet? Luthertum und Reformiertentum in der neu besiedelten Tolnau. In Rainer Bendel – Norbert Spannenberger (szerk.): *Kirchen als Integrationsfaktor für die Migration im Südosten der Habsburgermonarchie im 18. Jahrhundert.* (Kirche und Gesellschaft im Karpaten-Donauraum Bd. 1.) LIT, Münster, 99–113.

Dobosyné Antal Anna

2008 *Fachwerk a Schwäbische Türkei területén.* Kvantum Kiadó, Budapest.

Fata, Márta

2013 Migration im Gedächtnis. Auswanderung und Ansiedlung in der Identitätsbildung der Donauschwaben. In Uő. (szerk.): *Migration im Gedächtnis. Auswanderung und Ansiedlung im 18. Jahrhundert in der Identitätsbildung der Donauschwaben.* Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 7–20.

Fényes Elek

1836– 1840 *Magyar Országnek, s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben.* I–VI. köt. Pest, 1836–1840.

⁵⁶ „Multiple Erinnerungsorte”, vö: Bahlcke, J. – Rohdewald, S. – Wunsch, Th. 2013. XXV. skk.

Mályusz Elemér

- 1939 *A Türelmi rendelet. II. József és a magyar protestantizmus.* Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, Budapest, 1939.

Harmati Béla László

- 2001 Devóció és Dekoráció között, az ábrázoló művészetek helye az Evangélikus Egyházban Magyarországon. In Szabó Lajos (szerk.): *Biztos, védett kikötő. A Szent és profán korunk egyházművészetének tükrében.* Evangélikus Sajtóosztály, Budapest, 182–185.

Harmati Béla

- 2019 *Szószekoltárok Magyarországon.* Evangélikus Országos Gyűjtemény, Budapest.

Kéri, Heinrich

- 2002 *Franken und Schwaben in Ungarn. Aufsätze zur Geschichte und Siedlungsgeschichte der Tolnau und der Oberen Baranya.* Neue-Zeitung-Stiftung, Budapest.

Krähling Dániel

- 2004 Gyülekezeteink fogyatkozásának okairól. In Krähling János et al. (szerk.): *Evangélikus templomok a mai Magyarországon.* (Veszendő templomaink, III.) Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 13–14.

Krähling János

- 1992 South Transdanubian Late Baroque Lutheran Church Architecture. *Periodica Polytechnica Architecture* 36. (14) 175–180.
- 1993 *Evangélikus templomépítészet a Dél-Dunántúlon – egy hagyományos templomforma kialakulása a XVIII. század végén.* (Kandidátusi értekezés, MTA TMB, kézirat) Budapest.
- 2004 *Evangélikus templomok a mai Magyarországon.* (Veszendő templomaink sorozat III.) Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- 2013a: *Architektur und Gedächtnisgemeinschaft. Die Kirchen der evangelisch-lutherischen Deutschen im Komitat Tolnau in Ungarn.* In Fata, Márta (szerk.): *Migration im Gedächtnis. Auswanderung und Ansiedlung im 18. Jahrhundert in der Identitätsbildung der Donauschwaben.* Franz Steiner Verlag, Stuttgart. 169–186.
- 2013b To the methodology of church research in Hungary – contributions to the typology of 18th century protestant church architecture. *Periodica Polytechnica Architecture* 44. (1) 9–15.
- 2015 The Protestant Church of East-Central Europe in the Seventeenth to the Eighteenth Centuries – From Medieval Heritage to New Spatial Solutions. In Harasimowicz, Jan (szerk.): *Protestantischer Kirchenbau der Frühen Neuzeit in Europa. Grundlagen und neue Forschungskonzepte.* Schnell&Steiner Verlag, Regensburg, 131–146.

Krähling, János – Danielisz, Dóra

- 2020 Sacred buildings out of necessity. Articular churches in historic Western Hungary (1681–1781) *Historický časopis* 68. (1) 37–84.

Pesthy Frigyes

- 1864 *Helynévtár* [kézirat] Szárazd.

Schmidt-Tomka, Gustav

- 1976 *Beiträge zur Geschichte des evangelischen Seniorats in der Schwäbischen Türkei*. Selbstverlag, München.

Schmidt János

- 1939 *Német telepesek bevándorlása Hessenből Tolna-Baranya-Somogyba a XVIII.sz. első felében*. Baross Nyomda, Győr.

Sólyom Jenő

- 1944 Az evangélikus templom története Magyarországon. In Kemény Lajos – Gyimesy Károly (szerk.): *Evangélikus templomok*. Atheneum Kiadó, Budapest, 69–97.

Sólyom Jenő (szerk)

- 2002 *A Magyarországi Evangélikus Egyház Déli Egyházkerülete az Ezredfordulón*. Luther Kiadó, Budapest.

Szilágyi Mihály

- 1983 Az újjáteleptülő Tolna megye. In K. Balogh János (szerk.): *Tanulmányok Tolna megye történetéből* X. Tolna Megyei Tanács Levéltára, Szekszárd, 33–168.

Szita László

- 1996 A lutheránus némettség bevándorlása és településtörténete Tolna megyében a XVIII. században. In Dobos Gyula (szerk.): *Tolna Megyei Levéltári Füzetek* 5. *Tanulmányok*. Tolna Megyei Önkormányzat Levéltára, Szekszárd, 5–163.

Vukoszavlyev Zorán

- 2001 Új építéstörténeti adatok Baranya megye szerb ortodox templomainak periodizációjához. *Építés-Építészettudomány* XXIX. (3–4) 265–288.
- 2013 *Szerb ortodox templomépítészet Magyarországon*. Terc Kiadó-Szerb Intézet, Budapest.

Végh József – Ördög Ferenc – Papp László

- 1981 *Tolna megye földrajzi nevei*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Dr. Weidlein János

- 1937 *A tolnamegyei német telepítések*. Kiadja Tolna Vármegye Közönsége, Szekszárd.

Weidlein, Johann

- 1967 *Die Schwäbische Türkei* I. Landesmannschaft der Deutschen aus Ungarn, München.
- 1980 *Die Schwäbische Türkei* II. Landesmannschaft der Deutschen aus Ungarn, München.

Winkler Gábor

- 1992 Építéstörténeti áttekintés. In Dercsényi Balázs (szerk.): *Evangélikus templomok Magyarországon*. Hegyi&Társa Kiadó, Budapest, XXVII–XLV.

Zoványi Jenő

- 1977 *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon*. (Javított és bővített 3. kiadás, szerk. Ladányi Sándor) Budapest. [1. kiadás 1894].

Felhasznált források

EOL. Cv. Dt.

Evangélikus Országos Levéltár, Canonica Visitatiok, Dunántúl.

Kéri Henrik 1999: Tolnau. [Adatok tolna megye németek betelepítéséhez, kéziratos adatár] Budapest.

Die evangelisch-lutherische Kirche von Kéty (Kiek) – Identitätsträger einer Gemeinde

Die Evangelisch-lutherische Kirche in Kéty (Kiek) ist ein typisches Baudenkmal für das architektonische Erbe des protestantischen Kirchenbaus in Südtransdanubien. Die nach dem Toleranzpatent auf dem Grund des ehemaligen Bethauses erbaute Kirche wurde zur Heimstätte und zum Identitätsträger lutherischer deutscher Siedler aus Hessen, die sich 1732 dort niederließen und deren Gemeinde bis zum Ende des 18. Jahrhunderts durch eine neue Einwanderungswelle noch weiter anwuchs. Nach dem Zweiten Weltkrieg und dem darauffolgenden „Bevölkerungsaustausch“ erholte sich die Gemeinde jedoch nicht mehr und löste sich allmählich auf. Eine charakteristische Siedlungsform des Tolnauer Landes ist das Taldorf, dessen – mit Glockenturm versehene – Kirche nach Art der protestantischen Gemeinden im Inneren der Siedlung errichtet wurde. Im 1786 errichteten Sakralbau befindet sich ein polygonaler Altarraum, der von einer U-förmigen Galerie unterteilt wird. Das Bildprogramm der bemalten Brüstung folgt der Tradition lutherischer Kirchenkunst. Den bedeutendsten Teil bildet der in seiner ursprünglichen Form erhaltene Kanzelaltar mit dem Bild den gekreuzigten Christus. Mit dem Untergang der Kirchengemeinde verschwindet auch deren lutherische identitätstragende Rolle. Die Kirche wird bestenfalls zu einem „Erinnerungsort“, der auf das gemeinsame Schicksal verweist und aufgrund der architektonischen Kontinuität zum identitätsstärkenden Element für eine neue Gemeinde werden kann.

Kéty katolikus közössége a 20–21. században

Markó Eszter

Az 1940-es évek óta a katolikusok abszolút többségben vannak a településen, és egyedül nekik van máig aktív helyi egyházközségük. A 2010-es évek végére az addig is kisebbségben lévő protestáns felekezetek tagjai meghaltak vagy máshová költöztek, mára körülbelül tíz főre becsülik a településen élők számát. Az utóbbi években az evangélikus templomban csak havonta egyszer van istentisztelet, a pap Bonyhádról járt ki, de lassan ez is elmaradt.¹

Kutatásom során az érdekelt, hogy milyen mentalitást, szokásokat, tárgyakat, emlékeket hoztak magukkal a székelyek és ezekből mit, és hogyan tartottak meg. Hogyan kapcsolódtak a helyi viszonyokhoz, és hogyan alakították a falu vallási életét? Mi állandósult és mi változott azóta? Milyen az aktív katolikus közösség helyzete ma Kétyen?

Tanulmányom törzanyagát a jelenleg aktív helyi katolikus felekezet körében végzett terepmunka adja, ezen kívül írott történeti forrásokra támaszkodtam,² és rendelkezésemre állt Fél Edit és Hofer Tamás 1948–49-es kétyi gyűjtése.³ Sok adat származik a település különböző szakrális és nem szakrális vonatkozású helyszínein végzett megfigyelésekből. Kutatásom a vallási élet minden területére irányult, azonban e tanulmány nem vállalja a vallás témakörének teljeskörű lokális feldolgozását.

Katolikus plébániatörténet

A kétyi plébánia a pécsi egyházmegyéhez tartozik. Az 1981-es egyházmegyei sematizmus ezt írja: „1733-as összeírás szerint ősi temploma földig lett rombolva, Tevel filiája lett. Az új lakosok zömében evangélikusok. 1743-tól Zomba alá tartozik, és ugyanebben az évben épül temploma Mindenszentek tiszteletére.”⁴

Egy, az 1939-es évre vonatkozó, a római katolikus lelkészségek számára készült kérdőívből kiderül, hogy ebben az időben Kéty a zombai lelkészség egyik filiája Medina mellett. Idetartozott még Ódány-pusztá is a kápolnájával. Csak Zombán volt ekkor istentisztelet.⁵ A lelkészségnek nem volt kegyura, helyszínén egy római katolikus egyházközséget szerveztek. A hitszónoklatokat magyar és német nyelven tartották, Medinán csak magyarul. Két vasárnapon magyarul, harmadikon németül, fő ünnepeken magyarul. A körmenetekben a kiindulási nyelv magyar, a visszatérési német. A temetés nyelve a halott nemzeti-

¹ Saját gyűjtés: Kéty, 2018.

² Pécsi Egyházmegyei Levéltár (továbbiakban PEL). A PEL.I.1.a.1. jelzet az egyházkormányzati iratanyagot, a PEL.III.149. pedig a zombai plébánia levéltárának anyagát jelzi. Az 1947 utáni dokumentumok titkosítva vannak, így alig pár év forrásanyagát tudtam átnézni.

³ Néprajzi Múzeum Etnológiai Archivuma (továbbiakban NM EA)

⁴ pécsi egyházmegyei sematizmus 1981. o. n.

⁵ A forrás közvetve használja a lelkészség és istentisztelet szavakat, így én is ezt teszem.

ségétől függ.⁶ Az egyházmegyei sematizmusok szerint 1937-ben csupán 57, 1940-ben 50 és 1943-ban 60 római katolikus lakosa volt Kétynek.⁷ Az 1943-as évről is fennmaradt egy ilyen kérdőív.⁸ Az előzőhöz képest annyival egészítették ki, hogy a „tanuló ifjúság” miséjét már magyar nyelven tartották. A misézés nyelvéről, és egyben a svábok megváltozott helyzetéről a zombai historia domusban olvashatunk:⁹

„1945. május 13-án a plébánia történet forduló eseménye volt. A német ajkú lakosság aláírt íveket adott be, amelyeken visszavonhatatlanul, saját szabadakaratukból kéri a teljes magyar nyelvű istentiszteleteket és ezzel együtt minden német szó elhagyását a szertartásokban. Az egyházközségi képviselőtestület megfontolás tárgyává tette a kérelmet és egyhangú határozattal kimondotta, hogy minden nemzetiségi nyelvi és egyéb vonatkozású megállapodás érvényét veszti. Ezentúl a kizárólagos magyar nyelvhasználat lesz, az állások, valamint a tisztségek betöltésénél pedig csak az érdemesség szempontja vezet. Ezt a határozatot a jóváhagyás végett a megyés püspök úr alá terjesztik.

A jóváhagyás meg is történt. Ezzel egy hosszú, a hitélet rovására is menő, sokszor egészen elfajuló probléma oldódott meg és zárult le. A német nyelv használata úgy sem volt indokolt, mert nem értették. A zombai templomban tehát ezután már nincs nemzetiségi kérdés.”¹⁰

Kétyen 1945-ben létesült lelkészség. A helyben történő anyakönyvezést Lónay Ödön pap vezette be.¹¹ Idézem az egyházmegyének írt (gévelt) levelét:¹²

„Főtisztelendő Egyházmegyei Hatóság!

Bérmálás alkalmával Kegyelmes Püspök Urunk azon óhajának adott kifejezést, hogy az egyházközség kövessen el mindent, hogy minél előbb önállósíthassa magát. Tisztelettel kérem méltóztassék közölni a feltételeket, illetve a legsürgősebb teendőket ennek keresztyűvitelére. Addig is míg ez megtörténne, méltóztassék Kéty és Felsőnána községek részére egy anyakönyv felfektetését, mert a mostani állapot, hogy úgy Zombára, mint Szakadára, esetenként anyakönyvelésre be kell küldeni az adatot nem biztonságos, költséges és tekintve a közel 1600 lélekszámot, kellemtelen. [...]

Kéty, 1947. december 6-án

Mély tisztelettel: Lónay Ödön telepés lelkész”

És a levél hátoldalán a kézírásos válasz:

⁶ A kétyi németek evangélikusok voltak, de több környékbeli településen éltek katolikus németek.

⁷ Az 1939-es sematizmus sajnos nem érhető el a Pécsi Egyházmegyei Levéltárban, így a hozzá legközelebb eső évek adatait kerestem ki.

⁸ PEL.III.149. zombai historia domus

⁹ A historia domus (lat. háztörténet) az egyházi intézmények fontosabb eseményei tartalmazza.

¹⁰ PEL.III.149. zombai historia domus

¹¹ pécsi egyházmegyei sematizmus 1981. o. n.

¹² PEL.I.1.a.1. 3501-1947.

„Múlt évi dec. 6-án történt felterjesztése kapcsán és a benne felhozott indokok alapján jelen soraimmal elrendelem, hogy 1948. évi január 1-től kezdődően Kéty és Felsőnána községek területén T-ed, mint kihelyezett s. lelkész illetve telepes lelkész kereszteléseket, házasságkötéseket és halálózásokat a zombai illetve szakadati plébániától függetlenül önállóan anyakönyvezzé. Ennek megfelelően külön jegyesek naplóját is vezessen.

Felhívom azért T-edet, hogy a szükséges anyakönyvek felfektetéséről haladéktalanul gondoskodjék, és azok bejegyzéseinél mindenkor az általános egyházi törvények és a Statuta Synodalia idevonatkozó eljárásai szerint járjon el.

Pécs, 1948. jan 5.”

Az 1981-es egyházmegyei sematizmus szerint Felsőnána Kéty filiája lett, és ez még az utolsó általam elért, 1991-es sematizmusban is így van. Ma mindkét település Harccal kiegészülve a zombai plébánia alá tartozik.¹³

A jelenlegi pap 2017 augusztusa óta végzi itt a lelkipásztori tevékenységet. Jelenleg két plébániát és azok filiáit látja el, összesen tizenkét település tartozik hozzá.

Szakrális alkalmak, hétköznapi szakralitás

Közösség

A 20. század közepén a falu szinte teljes lakossága aktív vallásos életet élt, valamint ekkor még változatosabb volt a felekezeti megoszlás és a népi vallásosság megnyilvánulásai is. A mai idős korosztály szülei és nagyszülei számára még természetes volt a templomba járás és a vallásos élet. Sok, ma már idős asszony mondta el, hogy fiatalon nem annyira meggyőződésből, buzgalomból ment, hanem a szülők és a faluközösség elvárásai miatt – igaz, utólag visszatekintve, fel sem merült bennük, hogy más elvek szerint is lehetne élni: „Ahogy öregszik az ember, másképp áll hozzá. Valami meg kell érintse az embert. Valami hívja az embert. Később kezdtem el érezni ezt a kötődést, már gyerekem volt. Amikor kismama voltam, a Jóistenben bíztam nagyon.”¹⁴

A reggeli mise előtt már takarmányoztak, majd megmosakodtak, felöltöztek. „Olyan nem volt, hogy elmentünk a földekre és nem mentünk el a misére, inkább hamarabb keltünk.” A gyerekek nemek szerint elől álltak a pap két oldalán. A padokban főleg az idősek ültek, hátul sokan álltak, sőt volt, aki kint állt. Idős adatközlők szerint sosem volt szigorú ülésrend. Most vannak megszokott helyek, van olyan, aki mindig ott hagyja az énekeskönyvét és egy gyertyát arra az esetre, ha szükség lenne rá. Nincs ülésrend nemi, társadalmi vagy korosztálybeli kategóriák alapján, viszont, ha valaki rendszeresen jár, mindig ugyanoda ül. Úgy láttam, hogy a padsor bal első részén csak idős nők ülnek. A többi helyen változatos az összkép.

¹³ <https://pecsiegyhazmegye.hu/egyhazmegye/plebaniak/szervezet/301> (Utolsó megtekintés: 2020. január 19.)

¹⁴ Saját gyűjtés: Kéty, 2018.

A múlt század közepén az egy környéken élők együtt mentek haza a templomból. Sokan voltak, szinte mint egy körmenet, úgy néztek ki. Ilyenkor megbeszélték, mi történt a templomban, de ilyenkor beszélték meg az egyéb történéseket is. Egy adatközlőmnék mindig az anyósával kellett hazamennie. Ritkán tudott a szomszédokkal tartani, meg is szólták ezért. Az anyósa pedig azt mondta, „az áldást haza kell hozni, nem az utcán pletykálni, örülj, ha egyedül jöhetsz haza”.¹⁵

Az 1970–80-as években munka miatt a fiatal párok hétköznapi nem mentek misére, de a vasárnapot nem hagyták ki. Ekkorra már megöregedtek azok, akik fiatal felnőttként kerültek Kétyre. Ez a korosztály nagyon vallásos életet élt, mindig eljárt a templomba. A nagyszülők vitték az unokákat, még ha a szülők dolgoztak is. A gyerekek bujkáltak a pad alatt a szertartás közben, de ez senkit nem zavart. A paplakban és a templom fölötti erdőben is sokat játszottak a szertartások előtt. Ekkoriban még voltak májusi és októberi litániák, minden este öt órakor a templomban.¹⁶ Az idősebb férfiak mise után bementek a csárdába, majd haza ebédelni, s ebéd után vissza a csárdába.¹⁷

Kétyen jelenleg heti kétszer van szentmise, szerdán és vasárnap. A vasárnapi misére akár hetvenen is eljönnek, szerdánként tizenöt–húsz fő, ami a környékbeli településekhez képest jónak számít. A szerdai misét mindig, a vasárnapit is szinte mindig egy elhunyt hívő emlékére mondják. Az 1990-es években még hétközben is háromszor volt mise.¹⁸

Kétyen is jóval a mise előtt összegyülekeznek a hívek a templomban, ahol a várakozási időt énekléssel és az olvasó imádkozásával töltik el. Háromnegyed órával korábban már bent ülnek néhányan a padokban és magánjátatosságot végeznek, mialatt a sekrestyés előkészül a misére. Kezds előtt harmincöt perccel az addigra összegyűlt öt–tíz fő belekezd a rózsafüzér-ájtatosságba. Főleg a rózsafüzér társulatok tagjai vannak ilyenkor jelen, de nem kizárólag. Igeliturgiát akkor tartanak, ha a pap valamilyen okból nem ér rá. A legvalószínűbbak ilyenkor is elmennek a templomba, nem tesznek különbséget szentmise és igeliturgia között. Hopp atya idején, az 1990-es években kezdte el a sekrestyés betölteni ezt a feladatkört és azóta is ő vezeti. A hívők szerint azért kell tartani liturgiát, hogy a közösség összegyűlhessen. „Szépen el lehetne szokni a templomba járástól, ha még kevesebb alkalom lenne rá.”¹⁹ A mostani pap nagyon ügyel arra, hogy ne maradjon mise nélkül a falu.

Ahogy a mai idősebb korosztály gyermek- és fiatalkorában szülei és közössége miatt nem tehetette meg, hogy ne járjon templomba, ma már ez mindenkinek önálló döntése. Most a gyerekek akkor járnak misére, ha elsőáldozásra, bérmlásra készülnek, utána általában elmaradnak. A szülők nem akarják ráerőltetni a gyerekekre a minden vasárnapi misét, főleg az akaratuk ellenére. Egyébként is túlterheltnék érzik őket, és inkább hagyják őket pihenni hétvége.

Többen elmondták, hogy nem várják el a családtagjaiktól, hogy járjanak templomba, mindenkinek magának kell ezt eldöntenie. Finoman keveredik egymással a felmenőktől örökölt hagyománytisztelet, közösségben való gondolkodás, és a vallásos megnyilvánu-

¹⁵ Saját gyűjtés: Kéty, 2018.

¹⁶ Saját gyűjtés: Kéty, 2018.

¹⁷ Saját gyűjtés: Kéty, 2018.

¹⁸ Saját gyűjtés: Kéty, 2018.

¹⁹ Saját gyűjtés: Kéty, 2018.

lások természetes beágyazottsága a hétköznapiakba azzal, hogy a családi kötelek már kevésbé hierarchizáltak, és az egyénnek nagyobb tere van a saját életének alakításában, már egészen fiatal korától. Egyik adatközlőm például két kislányt nevel, és a következőket mondta: „[a] gyermekeim hittan oktatásra járnak, teljesen saját elhatározásukból. Elsőáldoztak és szeretnének bérházasodni is. Szívesen elkísérem őket a templomba, de mindenben ők döntenek, nem az én akaratom, hogy gyakorolják a vallást.”

Ő már szabad attól a családi nyomástól, mely felmenőit még irányította. Nem a neveltetése, hanem saját, önálló döntés miatt játszik szerepet a vallás az életében. Esténként szokott imádkozni, néha a gyerekekkel közösen.²⁰ Az idősebb házaspárok sem feltétlenül mennek együtt templomba. Ebben nagy szerepe van annak, hogy nekik nem volt választási lehetőségük, és most ezért sem „kényszerítik” családtagjaikat.

„Fiatalon nem biztos, hogy szívvel-lélekkel mentem a templomba, sokszor erőszakkal kellett elmenni a szülők miatt. Na most én eldöntöttem magamban azt, hogy ha nekem úgy kell elmennem misére, hogy előtte itthon mindenkivel jól összeveszek, akkor jobb, ha el sem megyek. Szépen megkérdezem (a férjét), hogy van-e kedve. Ha nem, elfogadom, hogy nem. De ha nagy veszekedéssel megyek el, nincs értelme.”²¹

Az is magánügynek számít még, a legbizalmasabb kapcsolat esetén is, hogy valaki imádkozik-e vagy sem. „Csak ő (a férje) tudja, hogy imádkozik e. Én mondom neki, hogy mindennap térdig kéne kopjon a lába, hogy hálát adjon, mert a Jóisten őt és a családot a tenyerén hordozza. [...] El tudom képzelni, hogy mindig imádkozik magában.”²²

Akik azonban szigorú vallásos életet élnek, máig nagy figyelmet fordítanak egymás megnyilvánulásaira a nyilvános profán és szakrális terekben is. Észreveszik, ha valaki vesztett ájtatos buzgalomból vagy ellenkezőleg, ha eltúlozza azt cselekedeteiben. Az emberek hétköznapi viselkedését (pl. káromkodás) ellentmondásosnak tartják a templomban nyújtott buzgósággal, elnagyoltnak gondolt keresztvetéssel. Ezeket a véleményeket egymás között megosztják, főleg saját maguk megerősítésére.

Egyén, család

Az idősebb korosztály egészen gyermekkorától imádkozik reggel, délben, este. Reggel az Űrangyalát kellett mondani, este a Miatyánkot. Máshol reggel és este is az Üdvözlégyet és a Miatyánkot mondták. Ha volt idő, akkor együtt, de ez reggel nem volt jellemző, inkább este, de akkor sem minden esetben. Délben csak keresztet vetettek, nem mondták el az Űrangyalát. A gyerekek imára való szocializációja a szülők és nagyszülők által történt és történik ma is, de hitoktatásban is részesültek és részesülnek. Emellett a templomban is elsajátítanak énekeket, imákat. Az 1949-ben a faluba érkező Jézus Szíve Társaság két test-

²⁰ Saját gyűjtés: Kéty, 2019.

²¹ Saját gyűjtés: Kéty, 2018.

²² Saját gyűjtés: Kéty, 2018.

vére is sokat hatott az akkori gyermekek imarepertoárjára. Egy adatközlőm azzal büszkélkedett, hogy a lánya az 1940–50-es évek fordulóján, ahogy elkezdett beszélni, imádkozni is megtanult.

Most az idősebb korosztály imádkozik reggel és este is. Van, aki minden reggel imádkozik elhunyt férje lelki üdvéért. A fiatalabb generációk, a gyerekes családok általában étkezéseknél, illetve este imádkoznak. Étkezésnél csak akkor, ha közösen ülnek asztalhoz, este pedig általában egyedül, de ha mindenki otthon van az esti órákban, akkor előfordul, hogy közösen. Az aktívan használt imarepertoárjuk szűkös, néhány egyszerű imából áll. Egy fiatal adatközlőm az esti imát szokta mondani.²³ A mindennapos, vagy ritkábban mondott imádság mellett válsághelyzetben sokan imádkoznak. Ilyen válsághelyzet lehet például a nagycsaládon belüli betegség, veszélyeztetett terhesség. Az egyik asszony lányunkájáért imádkozott a diplomavédése napján. Az unokája erre azt mondta, „Mama, ha én nem tudtam volna semmit, hiába imádkoztál volna.”

Útnak indulás előtt is szokás keresztet vetni, vagy elmormolni: „Istenem segíts meg”. Ezt a szülőktől, nagyszülőktől tanulták, akkoriban a lovaskocsival való indulás előtt mondták, most meg főleg az autós utazások előtt. Előfordul, hogy valaki a szülőktől soha nem látott ilyesmi megnyilvánulást, hanem ő maga vezeti be az életébe, hogy autós utazás előtt elmormol egy imádságot.²⁴

Az idős korosztályból szinte mindenki hord a táskájában valamilyen vallásos tárgyat, leggyakrabban rózsafüzért, más egy Mária-érmet, mások pénztárcájában Szent Kristóf képe, vagy egy búcsúi emléklap van. Az autó középső visszapillantóján lógó rózsafüzér is az utazók védelmét szolgálja. Ez előfordul olyan fiatalok körében is, akik templomba nem járnak.²⁵ Van, aki ezt elítéli, mert a rózsafüzér nem kabala, nem a birtoklása számít, hanem az aktív használata.²⁶ A rózsafüzéreket szeretik halmozni, ajándéknak is szokták adni. Van, akinek a nappalijában minden szekrényajtón lóg egy.

Nehéz igazán egységes képet festeni a település vallásos életéről. A hívő emberek életvitelét, a mindennapok szerkezetét differenciált tényezők alakítják. Az egyik ilyen tényező a családi és társadalmi értékrend. Számos tényező befolyásolja az individuális döntéseket, például, hogy nincs már olyan erős társadalmi elvárás, mert a hagyományos vallási szokások éltetője, azaz társadalmi bázisa fogyóban van.²⁷

A másik életvitelt alakító tényező a televízió és a rádió, melyek szerepére már az 1980-as években felhívták a figyelmet.²⁸ Az idősebb, hívő korosztály a műsorrendnek megfelelően osztja be a napját, hogy semmiről ne maradjon le. A híradó, a közkedvelt szappanoperák és a vallási tematikájú műsorok, például a miseközvetítések népszerűek körükben. Utóbbiakat majdnem mindenki követi. A miseközvetítéseket akkor is megnézik, ha mennek aznap templomba, tehát ez egy plusz tevékenység, de van, akinek ez helyettesíti, illetve pótolja a tényleges részvételt. A rádió és televízió miseközvetítései

²³ Saját gyűjtés: Kéty, 2019.

²⁴ Saját gyűjtés: Kéty, 2018.

²⁵ Saját gyűjtés: Kéty, 2018.

²⁶ Saját gyűjtés: Kéty, 2018.

²⁷ Barna G. 2012. 632.

²⁸ Gunda B. 1980.

között nem válogatnak felekezet szerint. Tehát elmondható, hogy szórakozás és időtöltés mellett egy új, a szakralitás másfajta megélésének lehetőségét is nyújtja a tv és a rádió. Az azonban egyértelmű, hogy ezek ma már nem közösségteremtő tényezők, inkább ennek az ellentéte. Mivel már minden háztartásban van akár több készülék is, a tv-nézés nem közösségi program, hanem magántevékenység.

Szакrális terek

Templom

Kéty katolikus temploma 1743-ban épült Mindenszentek tiszteletére. Az egyházmegyére vonatkozóan általános elmondható, hogy a betelepülők és a barokk kor tendenciái átforgalmazták a szentségi tájat. Bevezették például a fogadott ünnepeket, melyek elősegítették a szokáscselekmények gazdagodását és a közösségteremtést a szent és a profán jegyében. Az egész egyházmegyében a templomépítések és a védőszentek tiszteletének megújulása az évszázadok során a kultuszformák kontaminálódását és a különböző etnikai csoportok közti kölcsönhatást is eredményezte.²⁹ Az egyházmegyébe a 18. század első felében főleg katolikusok érkeztek, de a vallási türelem jegyében evangélikusokat is telepítettek.³⁰ Többek között Kétyre is evangélikus felekezetű németek érkeztek.

A kétyi katolikus templomot 1996-ban bővítették ki, amelyhez a község hat millió forint adománnyal járult hozzá. A késő barokk stílusú kápolna eredeti szentélyét elbontották, majd hajóját északnyugat felé oktagonális térrésszel és poligonális záródású szentéllyel bővítették. Eredeti hajója a délnyugati oldalon emeletes, kontyolt nyeregtetős sekrestye.³¹ A felújításkor a templomot Szent Lászlónak dedikálták, mert Szent Lászlót Erdély patrónusának tartják, így egyúttal a székelység patrónusának is. A kétyi és felső-nánai székelységek ugyanebben az időszakban kezdtek el Márton Áron szentté avatásáért imádkozni, szeretnék ugyanis az ő tiszteletére átnevezni a templomot. A mise utolsó perceiben, a hirdetés előtt mondják el az alábbi imát: „Istenünk, te Márton Áron püspököt arra választottad ki, hogy igazságotnak őre, az üldözötteknek védelmezője és népednek jó pásztora legyen. Add, hogy mielőbb szentjeink közt tisztelhesdük, tanítása és példája világító jel legyen mindannyiunk számára. Ámen.”

Ez a gyakorlat elterjedt a gyulafehérvári egyházmegye magyar katolikus templomaiban is. Mivel a kétyiek soha nem tartoztak ehhez az egyházmegyéhez, érdekes látni, hogyan igyekeznek megteremtteni vallásgyakorlatukban egyfajta saját szimbólumrendszert.

„Márton Áron a székelységnek nagy embere, tisztelni kell. Akik templomba járnak, tudják, ki ő, ha más nem, azt hogy egy híres székelységi püspök. De a templom-

²⁹ Lantosné I. M. 2010. 164.

³⁰ Lantosné I. M. 2010. 160.

³¹ <https://Kety.Hu/Onk/Vallas/> (Utolsó megtekintés: 2019. április 08.)

ban sokszor elhangzott, hogy meghurcolták, házi őrizetbe került stb. Nyilvánosan nem keresztelhetett, de napi egy misét megtarthatott.”³²

Egyes vélemények szerint mire szentté avatják Márton Áront, és végbe lehet vinni a patrónusváltást, már senki nem fogja tudni, miért is akarta ezt a helyi székely közösség az 1990-es években.

Azzal, hogy a kibővített templomot Szent Lászlónak, a székelyek patrónusának dedikálták, etnikai tartalmat kapott, egyfajta identifikációs tényező már most, de a közösség szeretné, ha az identitásukat még jobban kifejező védőszentjük lehetne.³³ A templom a falu központjától nem messze, egy dombon található, utcák, lakóházak és udvarok ölelésében. A főútról egy lépcsősor vezet fel a templomkert bejáratát jelző székelykapuhoz és a templomajtóhoz. A templomkertben van még egy pad és egy fakerítéssel körülvett kőkereszt, ami előtt körmenetek alkalmával szoktak imádkozni. Az ünnepi körmenetek a szocialista időkben a vallást tiltó és korlátozó törekvések miatt beszorultak a templomot körülölelő templomkertbe, több más vallásos tevékenységgel együtt.³⁴ A templom a társadalmi érintkezés fontos helyszíne is, de ez mára csak az ünnepnapokra igaz. A kétyi templom hétköznapiakban nem jelent találkozási pontot, és ugyan van egy hátsó kapuja is, amit misére érkezéskor sokan használnak a templom mögötti utcákban élők közül, a kertnek nincsen számottevő átmenő forgalma.

A faluban kevés székely identitáselem van, a templom környékén viszont akadnak. Az egyik a templom dedikációja, a másik a templomkert bejáratául szolgáló székelykapu, illetve az oltár mögött lévő fából faragott Szent László és Márton Áron ábrázolások. A templomajtóba faragott felirat szerint Márton Áron emlékének ajánlják a templom kibővítését:

*„Márton Áron gyulafehérvári megyéspüspök 1896–1980 emlékére.
Bővítette: Mayer Mihály pécsi megyéspüspök 1995–96
Non Recuso Laborem – Nem vonakodom a munkától.”³⁵
Gaudium Nostrum Dominus – A mi örömünk az Úr”³⁶*

A hadikfalvi templom védőszentje Nagyboldogasszony volt, amikor eljöttek onnan, elhozták az oltárképet. Ez most a kismányoki templomban található. Kétyen a templomban Nagyboldogasszonyra nincsen semmilyen utalás, de tudjuk, hogy az 1940-es években az ő tiszteletére szerették volna újraszentelni a templomot. Ez itt nem valósult meg, csak Felsőnánán, ami szintén az akkori pap, Lónay Ödön alá tartozott.

A templom belső falain találhatóak a kétyi kálvária stációi. Ezek kisméretű, fából faragott képek, melyek Krisztus szenvedésének állomásait ábrázolják.

³² Saját gyűjtés: Kéty, 2018.

³³ Bartha E. 1992. 41.

³⁴ Bartha E. 1992. 42.

³⁵ Márton Áron jelmondata.

³⁶ Mayer Mihály jelmondata. <https://pecsiegyhazmegye.hu/egyhazmegye/fopasztor> (Utolsó megtekintés: 2019. április 8.)

A kertben áll Kéty egyik kőkeresztje. Ez egy korpusszal és mellékalakkal rendelkező, datált, feliratos kőkereszt, amit egy mecseknádasdi mester készített 2000-ben. Felirata: „Megváltásunk 2000. évfordulójára. Kéty hívő népe.” Ezt a keresztet körmenetek alkalmával, vagy búzaszenteléskor keresik fel. Itt végzett magánájtatosságról nem beszéltek, és virágot, méceszt sem láttam itt kitéve. Úgy tűnik, erre a célra inkább a temetőben lévő kőkeresztet használják.

A harang hagyományosan az idő szakralitását jelzi, és informatív szolgálatot nyújt.³⁷ A kétyi harang reggel, délben és este szól, valamint hirdeti a szentmise kezdetét, a kenyér és bor átváltoztatását, és a faluban történt haláleseteket, abban az esetben, ha az elhunyt egyházi temetésben fog részesülni. Először a lélekharang, majd a nagyharang szólal meg. Ha férfi az elhunyt, a nagyharang egyszer van megszákítva, ha nő, akkor kétszer, ha fiatal, akkor egyszer sem.³⁸

Szagrális kisemlékek³⁹

A településen összesen három szagrális kisemlék található. A két eddig említett kőkeresztén túl, a főút mentén, egy lakóház előkertjében található Kéty egyetlen, nem egyházi vagy önkormányzati birtokon lévő szagrális kisemléke. A település legnagyobb keresztelkedésében található, ez a nagyon egyszerű fakereszt, rajta fém dombormintával, mely Krisztust ábrázolja, alatta Szűz Mária, nővére, Mária és Mária Magdolna látható. A felirat szerint 1948-ban állították, a mester monogramja DF. A kereszt egy virágágyásban áll közvetlenül a kerítés mögött, nem tűnik bárki számára megközelíthetőnek, illetve nem láttam semmi arra utaló jelet, hogy használatban lenne. Az interjúkból az derült ki, hogy az idős, vallásos asszonyok egy része még keresztet vet előtte, de ennek sosem voltam tanúja.

Egy adatközlőm szerint azért van csak ennyi kereszt a faluban, mert a katolikus közösség földművelésből nem tudott sok pénzt összegyűjteni.⁴⁰ A 20. század közepén még fontos helyszín volt az Úrnapi körmenetnél: a falu négy sátra közül az az egyiket mindig itt állították fel.⁴¹ E szokás templomkertbe való szorulásával megszűnt egy, a kereszt funkcióját biztosító külső feltétel, ez pedig kultuszának gyengüléséhez vezetett.⁴²

A lakóház

A házakról általánosságban elmondható, hogy tele vannak szagrális tárgyakkal, képekkel, idézetekkel. Van, aki egy polcra vagy a televízió környezetébe sűríti őket, szépen elrendezve, ez egy szentsarok benyomását kelti. Imádkozásra nem használják ezt a teret.

³⁷ Bartha E. 1992. 46.

³⁸ Saját gyűjtés: Kéty, 2018.

³⁹ A szagrális kisemlékekkel kapcsolatos kifejezések és szempontok használatában Liszka József egyik kötetére támaszkodtam. Liszka J. 2000.

⁴⁰ Saját gyűjtés, Kéty, 2018.

⁴¹ Saját gyűjtés, Kéty, 2018.

⁴² Bartha E. 1992. 61.

A legtöbben viszont inkább szétszórják a lakás szinte minden pontján. Sok helyen látam kitéve szentképeket, keresztek, szentszobrokat, búcsús emléktárgyakat, házi áldást, szenteltvíztartót (üresen), rózsafüzért, vallásos emléklapokat és egy helyen elsőáldozási emléklapot. Ezek a tárgyak dekorációs, emlékezeti és szakrális funkciót is betöltenek. A lakóházak „vegyes”, szakrális és profán rendszerekkel is vannak díszítve.⁴³ A legszakrálisabb térnek talán az ágy melletti falat lehetne mondani, amire keresztet, szentképet aggatnak, mert többen is ágyban végzik az imájukat. Más magyarok területekre is jellemző, hogy az ágyak melletti falakon mindig van szentkép és/vagy más szakrális tárgy (is), és többnyire megállapítható, hogy a „legfőbb szentkép” vagy feszület e falak egyikén (vagy ha kettő van, e két falon) magaslik ki. Ha nagy ritkán tisztán profán fallal találkozunk, az szinte sohasem ágy fölötti fal.⁴⁴

1. kép

Kendő a szentkép körül (Fotó: F. Györgyi Erzsébet, 1959. 134189)

Az egyházi év ünnepei

Ennél a témakörnél különösen fontos szempont volt az, hogy mi az, amire az idős székelek emlékeznek több mint fél évszázad távlatából, illetve mi az, amit hagyományaikból, szokásaikból a jelenben fontosnak tartanak, mivel főleg a szóbeli közlésekre tudtam alapozni.⁴⁵ Néhány példát a felvidékiek szokásaira is hozok.

⁴³ Pócs É. 2007. 387.

⁴⁴ Pócs É. 2007. 387.

⁴⁵ A fejezet összeállításában, párhuzamok vonásában Bálint Sándor klasszikusai voltak segítségemre. Bálint S. 1943., 1973., 1977.

A székelyeknél advent alatt minden reggel hatkor volt roráté, hajnali mise, amire a gyerekeket legtöbbször nem vitték el. Az advent alatt nem volt semmilyen vigalom, nem tartottak lakodalmat, és ha lehet, keresztelőt sem. Ha mégis szükség volt keresztelésre, utána nem ünnepeltek. Szerdán és pénteken böjtöltek. Szigorúan tilos volt ilyenkor húst enni, sőt a levest sem rántották be, ezt szűz levesnek hívták. Tojást vagy hallevest fogyasztottak cibrével, de volt, aki a hallevest is túl finomnak tartotta böjti ételnek.

24-én délután jártak a gyerekek paradicsomolni. A szokás az ekkor énekelt ének után kapta elnevezését, ezt adventkor tanulták: „Paradicsom mezejébe, aranyszínnel leterítve...”. Este mentek a fiatalok kettesével vagy csoportosan a rokonokhoz, szomszédokhoz. A felvidékiek minden házhoz elmentek, a székelyek csak keresztanyához, bérma-keresztanyához, rokonsághoz. Tíz óra körül mindenki hazaindult. Átöltöztek szép ruhába, és elindultak az éjfél szentmisére. A székely férfiak a mise kezdetéig egy háznál kártyáztak. Ilyenkor elénekeltek egy-egy szenténeket, előfordult, hogy „kicsit becsicscentve” érkeztek meg a templomba.⁴⁶ Az egész falu ott volt, a mise után embertömeg hömpölygött haza a főúton.⁴⁷ Szenteste a székelyek csak akkor ettek, mikor a templomból hazaértek.

„Akkor az ünnep az volt, hogy mentünk a templomba. Most is azért nem utazom ünnepkor, mert a templomba szeretnék menni. Az édesanyám is ezt mondta, hogy ezzel megbántanánk a Jóistent. Ünnepelni kell. Ami nagy lakomákat rendeznek manapság szenteste...”⁴⁸

Karácsony napján délelőtt volt mise. Este összejött a rokonság, mindenki ment a nagyszülőkhöz. Mielőtt beléptek volna a házba, énekeltek. Karácsony másnapján a falu az Istvánokat köszöntötte, zengett a falu az énektől. A rokonokat és a komákat köszöntötték. Ezeket az énekeket ma már nagyon kevesen ismerik. Az előénekesek egy sort tudtak felidézni fejből egy ilyen énekből:

„Ím egykor Szent István, Istenben feláldván...”

Manga János 1940-ben gyűjtötte Kétyen egy változatát⁴⁹ Orbán József kántortól. Az ő nevét én is sűrűn hallottam adatközlőimtől.⁵⁰

⁴⁶ Saját gyűjtés: Kéty, 2018.

⁴⁷ Saját gyűjtés: Kéty, 2018.

⁴⁸ Saját gyűjtés: Kéty, 2018.

⁴⁹ https://folkradio.hu/szoveg/nepdal_show.php?id=1424 (Utolsó megtekintés: 2019. április 6.)

https://folkradio.hu/szoveg/nepdal_list.php?id_kozseg=500 Ezen kívül még öt másik vallásos tematikájú éneket is találunk itt, szintén Manga János gyűjtéséből. (Utolsó megtekintés: 2019. április 6.)

⁵⁰ Orbán József az elmondások alapján központi alakja volt a kétyi székelyek vallásos életének, egy időben kántor pozíciót töltött be. Az egyik lánya még a faluban él, de sajnos vele nem tudtam találkozni.

*„Ime egykor Szent István Istenben felállván
Botorságos zsidóknak, hogy ő prédikálna.
Hogy penitenciára minden felindítván,
Amint a szentírás ezt nyilván bizonyítja.”*

Másnap a Jánosokat köszöntötték. Egy asszonynál megtaláltam egy ide kapcsolódó „Szent Ének” kéziratot szövegét. Ezt szöveghűen közlöm itt.

*„Dicső Szent Jánosnak ünnepét szenteljük
ma Ő szent életét vigan ünnepeljünk
kit a krisztusjézus leginkább szeretet
aszt mi is tiszteljük*

*Szent Jánost a krisztus annyira kedvelte
hogy a vég vacsorán meléje ültette és
fejét mejére áldott szent testére
tenni meg engedte.*

*Szent János jelenté meg Szűz Máriának
hogy vesszire kezibe ezt a
zsidóknak keményen megkötték és úgy
fogva viték úgy aták a násznak*

*Szent jánost a krisztus hóta szent
anyának a keresztfán fürgén valota fiának
és vissza szent anyát háta szent
jánosnak vigasztalójának*

*Szent jánost hát mi is mindnyójon
kövessük édes Istenünköt szívünkben
szeresük hogy az élet után országába
jutván szent szívét nézhessük.”⁵¹*

A betelepített felvidékiek és székelyek párhuzamosan folytatták saját hagyományait, így volt ez a székelyek betlehemezésével is.⁵² A jószomszédi viszony érdekében azonban idővel nyitottak egymás felé, így az aprószentekelésnél már kevésbé számított, ki honnan érkezett, milyen hagyományokat hozott.

Az új év első nagy vallási alkalmát a Vízkereszt. Ezen a napon mindig van Kétyen mise. Az egyházilag előírt vízszenteléshez a sekrestyés víz egy hordóban vizet, a pap szentelt sőt önt bele. Bögrével mér ki mindenki annyit, amennyit szeretne hazavinni. Mivel már

⁵¹ Saját gyűjtés: Kéty, 2018. A székely asszonynak több kéziratot énekefüzete is van.

⁵² Erről bővebben Knapecz Kata dolgozatában.

nem használják szinte semmire, majdnem mindenkinek megmarad mindig az előző évi adag. Van, aki nem jut el a templomba Vízkeresztkor, és ezt másra bízta. Egy adatközlő, bár magának nem, az utcabeliek közül többeknek ő vitt szenteltvizet. Hétközben odaadtak neki egy üveget, majd a mise után elmentek érte. Ő sem használja otthon semmire, a hálósobai ruhásszekrényben tárolja, hogy „ha valamire kell, legyen itthon”. Mikor még élt a férje, volt, hogy tréfásan megszentelte vele. Ha valaki meghalt, egy buxust mártottak a szenteltvízbe, és azzal szentelték meg a koporsót a temetőben. A hozzátartozó vitte ilyenkor a szenteltvizet meg a buxust is.⁵³ A baromfinak is adtak belőle, vagy orvossággént használták.⁵⁴ Néha megesett, hogy elfogyott, ilyenkor a szomszédoktól lehetett kérni.

A vízkereszti házszentelés a székelység régre nyúló kontinuus szokása. A 20. század második felében még két ministráns ment a pappal, és minden házba bementek. Akkoriban három–négy napig tartott, mire mindenhova eljutottak. A ministránsok előre elmentek a házakhoz felmérni, ki kéri a házszentelést. Ahol kérték, ott megjelölték a kaput egy krétával rajzolt kereszttel, és később oda ment be a pap szentelni, amiért tojást, néhány kg búzát, kukoricát, ezt-azt kapott.⁵⁵ Ha összegyűlt valamennyi pénz, abból a ministránsok is kaptak.

Most már a pap és a sekrestyés járnak a házakhoz, és autóval közlekednek.⁵⁶ Van, aki még ragaszkodik az évenkénti házszenteléshez, de már sokkal kevesebben kérik. Nem tulajdonítanak neki akkora jelentőséget. Van, aki maga szenteli a házat az előző évi vízzel, a frisset pedig meghagyja váratlan esetekre, vagy a következő évre. Régebben a népi házszentelés a pap által végzett szentelés kiegészítő cselekedete lehetett.

Szenteltvíztartó nem volt minden házban, mert nem mindenki engedhette meg magának a megvételét. Ahol volt, ott a szobában az ajtó melletti falon lógott. Ha a konyhából beléptek a szobába, keresztet kellett vetni, különben a hiedelmük szerint égett a bőrük.⁵⁷ Ma sok házban van szenteltvíztartó, de nem használják, nincs is benne víz.

Gyertyaszentelő Boldogasszony napján, vagy az ahhoz legközelebb eső mise napján viszik a templomba a gyertyát szentelni. Van, aki minden évben ugyanazokat a gyertyákat viszi, mert nem használja semmire. Előfordul, hogy áramszünet vagy nagy vihar esetén meggyújtják és ennél imádkoznak.⁵⁸ Az 1980-as évekig háznál ravataloztak, ilyenkor a ravatal mellett szentelt gyertyát égettek.

A farsangi időszakot a hamvazószerdától kezdődő nagyböjt követi. A böjt időszak alatt Kétyen nem volt és ma sincs több mise a szokásosnál, de minden pénteken tartanak kereszttúti ájtatosságot a templomban. Az 1960-as években böjt alatt az emberek házaknál gyűltek össze pap nélküli ájtatosságra. Ilyenkor kis körzetek alakultak a faluban, és a körzeteken belül mindig más házhoz mentek.⁵⁹ Egy kézíratos böjt éneket közlök szöveghűen:

⁵³ Saját gyűjtés: Kéty, 2018.

⁵⁴ Saját gyűjtés: Kéty, 2018.

⁵⁵ Saját gyűjtés: Kéty, 2018.

⁵⁶ Saját gyűjtés: Kéty, 2018.

⁵⁷ Saját gyűjtés: Kéty, 2018.

⁵⁸ Saját gyűjtés: Kéty, 2018.

⁵⁹ Saját gyűjtés: Kéty, 2018.

Nagyböjti ének

1. Gyászba borult az ég, sírnak az angyalok
 (?) halálba készül az ő kegyes Uruk
 Jertek keresztények a kereszt tövébe,
 Hadd moson tisztára Jézus drága vére

Itt nyer vígasztalást, az elhagyott árva,
 Jézus áldott jobbját feléjed kitárja.
 Itt sírd ki magadat elhagyott bús özvegy
 Jézus piros vére letörli majd könnyed.

Jertek a kereszthez ti Isten tagadok,
 Jertek eretnekek s bűnös rágalmazók,
 Jézus szíve remeg, úgy eped értetek,
 Jertek haragosok, hogy megbéküljete.

Nincs szív a kebelben, amely meg nem indul
 A kereszt tövére kinek könnye nem hull,
 A szentséges Isten haldoklik már rajta,
 Mégis bocsánatot súsog feléd ajka.⁶⁰

Nagyböjt alatt egyáltalán nem ettek húsfélét, még az edényeket is kifőzték, hogy ne legyenek zsírosak. Amíg a böjtöt szigorúbban vették, sok férfi nem ivott alkoholt, „mert ha Jézus szenved, ők nem isznak”. Most is tudnak egy zombai férfiről, aki nem iszik böjt alatt, és elismeréssel beszélnek róla. Ma már csak a hamvazószerda és a nagypéntek a szigorú böjt, de azt sem kötelező tartani, ha valaki beteg vagy 65 éven felül van. A húshoz való viszonyban, ahogy sok más mindenben is nagyon adnak a pap véleményére. Például az egyik plébános azt mondta, ha megesszik a húst, de mellé van valami jócselekedetük, akkor az nem bűn, így van, aki ehhez tartja magát.

Virágvasárnapon barkaszentelés és körmenet volt, majd szentmise. A templom körül mentek körbe és a virágvasárnapi éneket énekelték az énekeskönyvből. A barkát a templom előtt egy kisasztalra tették, a pap megszentelte, majd a bogyóinak egy részét elégették, a hamut félretették, és hamvazószerdán azt használták. Néhány szál barkát mindenki vitt haza. A székelyek megszentelték vele a házat, mielőtt betették a vázába. Van, aki a szentelt barkából egy szemet lenyel torokfájás ellen, és gyerekeinek is azt mondja, hogy tegyenek így.⁶¹ A többi szálát vázába teszi, húsvétkor tojáshoz akaszt rá, a többi a temetőbe viszi ki. Ennek párhuzama, hogy karácsonykor egy karácsonyfaágat szokás kivinni a temetőbe, valaki még szaloncukrot is akaszt rá. A felvidékiek nem használták semmire a barkát, csak vázába tették.

⁶⁰ Saját gyűjtés: Kéty, 2018.

⁶¹ Erre párhuzamot hoz: Bárh J. 2006. 43.

Nagyhéten - hétfőn, kedden, szerdán nem volt szentmise. A 20. század közepén, a nagyhéten esténként házaknál gyűltek össze az emberek, és imádkoztak. Nagycsütörtökön a nap egyetlen miséjén oltárfosztás történik, vagyis mindent leszednek az oltárról. A közismert mondás szerint a harangok elmennek Rómába, a mise alatt nem szólalnak meg a csengők és a harang.

Nagypénteken nem volt mise, csak délután három órakeresztények és imádkozás a szentsírnál.⁶² Kétyen a szentsír egy fehér terítőkkel leterített kis szekrény, amin ott fekszik Krisztus teste. A székeket pénzt és piros tojást tettek rá, majd letérdeltek és megcsókolták a keresztet. Ezt a gyakorlatot kereszt előtti hódolatnak nevezik. Bálint Sándor szerint az istensegítség térden csúszva közeledtek a szentsír elé fektetett feszülethez, és úgy csókolták meg, majd pénzt és piros tojást tettek mellé.⁶³ A kétyi felvidékiek ezt úgy mondták „kell menni Jézusfát csókolni”, de ők nem tették, csak pénzt tettek a szentsír mellé. A piros tojás szentsírra tétele tipikusan székegy szokás, ezért már nagypéntekre előkészítették a tojásokat. Egy székegy asszony ezt a szokást elhagyta, mert felvidéki férfinak ment feleségül, és az anyósja szabályait kellett követnie. Ezért ő csak nagyszombat délután készülődött. Utólag ezt praktikusnak gondolja, ha olyan korán megfőzte volna a tojást, akkor hétfőn már öreg lett volna.⁶⁴ Mára kikopott a szentsírra tett piros tojás, pénzt azonban még ma is tesznek rá.

Nagyszombat este tartják a feltámadási körmenetet. Ez szakrális célzata mellett egy archaikus tavaszkezdő szokásnak, a határjárásnak az átnemesítése, az ember közvetlen életterének mágikus körbe foglalása.⁶⁵ Amióta csak a templomkertre szűkül, átalakult a szerepe, jelentése is. A körmenetet a pap vezette, őt a ministránsok követték, mikor még voltak. Utánuk két férfi vitte a palástot, és egy fiatal fiú vitte a feltámadott Jézus szobrát és egy nagy húsvéti gyertyát. Ezeket pünkösdig kihelyezték az oltárra. A gyertyát minden mise alkalmával meggyújtották. Az 1990-es években Hopp Ferenc atya vezette be, hogy a körmenetre mindenki hozzon magával gyertyát. Csak akkor gyújtják meg a menetben, ha már besötétedett. Van, aki egész évben a templomi padjában tart egy gyertyát erre az alkalomra.

A körmenet után a felvidékiek megtörték a böjtöt. A székegyek csak másnap délután ettek először húst, mert a húsvéti szentmisén szentelték meg az ételt. Újabban már a feltámadási körmenet utáni szentmisén szentelik. A 20. században még mindenki vitt szentelni való ételt, ma már sokkal kevesebben, de még mindig összegyűlik nyolc-tíz kosár. Annak idején azt mondták, még az íze is jobb az ételnek, ha meg van szentelve. Van, aki hisz benne, van, aki nem, azt mondja, babona. A hívek egy része nem szenteltet ételt – akkor sem, ha a vallás egyébként fontos szerepet tölt be életükben. Vannak olyanok is, akik nem tartják magukat különösebben vallásosnak – „templomba elmegyek azért, hogy mégsem maradjak el annyira vallás nélkül, de nem vagyok belefolyva nagyon” – de ételt szenteltetnek.

⁶² Dömötör Tekla csonka misének nevezi. Dömötör T. 1964. 102.

⁶³ Bálint S. 1973. 260.

⁶⁴ Saját gyűjtés: Kéty, 2018.

⁶⁵ Bálint S. 1973. 274.

Egy asszony emlékszik, hogy gyerekkorában az apja a kútba és az állatoknak is dobott a szentelt ételből.⁶⁶ Más viszont azt mondja, állatoknak nem adtak belőle, mert nem volt olyan sok. Megint más úgy tartja, volt, aki adott belőle az állatoknak, volt, aki nem, de az biztos, hogy egy morzsát sem volt szabad elpazarolni belőle. Látható, hogy a 21. században már nagyon megoszlának a vélemények és az emlékek a több évtizeddel ezelőtt látott, tapasztalt szokásokkal kapcsolatban – és a felejtésre ráakodók egy felnőttkorban kialakított vélemény is. Bálint Sándor szerint a hadikifalviak azt szenteltették, amit az istenségi-siek – pirostojást, sonkát, szalonnát, kolbászt, tormát, fokhagymát. Amikor a templomból hazaértek, mindenből beledobtak egy kis darabot a kútba, hogy a vize romlatlan maradjon.⁶⁷ Tehát ez Bukovinában még általánosan gyakorolt szokás volt, azóta azonban szinte teljesen feledésbe merült.

Húsvétvasárnapra virradóra az asszonyok kimentek a határba énekelni, imádkozni a jézuskeresés és a határkerülés hagyományát összekötve. A jézuskeresés a húsvéti misztériumjáték elnépiesedett formáit őrzi, és hozzátapadtak főleg a Székelyföldön a tavaszi határkerülés szakrális célzatai is.⁶⁸ A központi kereszttől indultak. Kétyen nem rejtették el Jézus-ábrázolást.⁶⁹ A határjárás után ünnepi szentmise volt. Már nem emlékeznek arra, mikor hagyták abba ezt a szokást, de legkésőbb az 1960-as évek végén. A rendszerváltás után egy ötlet hatására újították fel, viszont ekkor is már csak a templomban gyűltek össze az asszonyok, és már ezt is abbahagyták. Egy adatközlő szerint egyre több régi szokást hoznak vissza, búcsúkat tartanak, templomokat újítanak fel, ezért elképzelhetőnek tartja, hogy ezt a szokást is néhány éven belül visszahozzák.⁷⁰

Húsvéthétfő már a profán emberi örömmek, elsősorban a fiatalságnak volt az ünnepe.⁷¹ Hétfőre virradóra a fiúk ellopták és elrejtették a lányok kapuit, s a lányok elmentek keresni. Volt, amit a fára is felhúztak. A gondosabb lányok előző este jól bekötözték a kaput, hogy ne lehessen ellopni, volt, aki be is szögezte.⁷²

Szent Györgykor hajtották ki az állatokat, ilyenkor a kapusásra raktak gyepetglát.⁷³ Volt, ahol barkát is szúrtak bele piros szalaggal.⁷⁴ Szent Márk napjához a búzaszentelés kötődik. Ezen a napon kimentek a legközelebbi búzatáblához, amit megáldott a pap az „Áldd meg, szaporítsd meg, szenteld meg” ima kíséretében. Mindenki vitt haza néhány búzaszálat, tettek belőle például az énekeskönyvükbe és a jószágnak is adtak belőle.⁷⁵ Ez a szokás is elmaradt, az 1960-as évek elején már csak a templomban tartották. Ma is a templom előtti keresztnél, vagy rossz idő esetén a templomban avatnak búzát a Szent Márkhoz legközelebb eső vasárnap. A sekrestyés asszony szed a határban egy köteget az egész közösség számára. A pap a templomkereszt előtt állva a négy égtáj felé szentel, ezzel szimbolikusan megáldja a határt. Aki szeretne, visz haza a búzából. Valaki a szobája

⁶⁶ Saját gyűjtés: Kéty, 2018.

⁶⁷ Bálint S. 1973. 296.

⁶⁸ Bálint S. 1973. 279.

⁶⁹ Dömötör T. 1964. 103.

⁷⁰ Saját gyűjtés: Kéty, 2018.

⁷¹ Bálint S. 1973. 310.

⁷² EA1790. 1949. Fél Edit gyűjtése

⁷³ EA1790. 1949. Fél Edit gyűjtése és saját gyűjtés, Kéty, 2018.

⁷⁴ EA1790. 1949. Fél Edit gyűjtése

⁷⁵ Saját gyűjtés: Kéty, 2018.

falán lévő kereszt mögé tűz belőle egy szárat. Van aki, még mindig dob a tyúkoknak pár szárat, illetve egy szárat összerág és lenyel. Azt mondja, jó torokfájás ellen.⁷⁶

Áldozócsütörtök az évi egyszeri szentáldozás határideje.⁷⁷ Kétyen valamikor az 1950–60-as években lehetett utoljára ezen a napon mise, még dolgozni sem jártak akkor, mert ünnepnek számított. Azóta a katolikus naptárban is benne van, hogy vasárnap tartják a szertartást. Áldozócsütörtökre tíz nappal van pünkösd napja. Erről a napról az élő emlékezet csak a szentmisét őrizte meg. A szocialista időszakban pünkösdhétfőt nem ünnepelték, mert nem volt munkaszüneti nap. Pünkösdvasárnapra másfél héttel csütörtökre esik az Úrnapja. Ez az Oltáriszentség ünnepe. Az úrnap körmenetet mindig vasárnap tartják. A faluban négy oltárt állítottak. Ebből az egyiket a főúti keresztnél, egy másikat pedig a templomnál. Ilyen formában valamikor az 1950-es években tartották meg utoljára, mert nem engedélyezték, hogy a faluban körmenetezzenek, így ez a szokás is visszaszorult a templomkertbe. Most azok vállalják a díszítést, akik a templomhoz közel laknak, mert nekik egyszerű asztalt és dekorációkat vinni a templomhoz. Már nem készítenek hagyományos értelemben vett sátrakat, mert az sok munkával jár, s mindig félni kell, hogy az időjárás elrontja. Csak az asztalokat díszítik fel terítővel, gyertyával, szobrokkal. Az asztalok elé szőnyeget terítenek, amit virágszirmokkal körbe szórnak. Aki tud, visz otthonról lehullott virágszirmot. Az összegyűlt szirmokat az abban az évben elsőáldozott gyerekek szórják szét a pap előtt kis kosaraikból. A körmeneten mindenki részt vesz, aki rendszeresen jár misére. A pap minden asztal előtt felolvas egy evangéliumi részletet, a hívek pedig oltáriszentségi dalokat énekelnek. Az úrnap virágokból haza is visznek, van aki a sírokra is tűz belőlük. Az istensegítsiek orvosságként tisztelték az úrnap virágot, Andrásfalván pedig az úrnap koszorú az istállóba került, hogy a jószágot védje. A kisbabák fürdővizébe is tettek belőle.⁷⁸ Elképzelhető, hogy a hadikfalviak között is éltek hasonló szokások.

Nagyboldogasszony napja Mária mennybemenetelének, egyben az ország Mária oltalmába ajánlásának ünnepe. A legkedvesebb hazai patrocíniumok egyike.⁷⁹ Hadikfalva templomát is az ő tiszteletére szentelték. A meneküléskor el is hozták a Szűzanya szobrát magukkal, jelenleg a kismányoki templomban található. A 20. század közepén még nagyon fontos ünnep volt a kétyi székegyek körében, mindig megtartották a nagyboldogasszonyi szentmisét. A hadikfalvi székegyek a betelepüléskor több településen is szereték volna Nagyboldogasszonynak dedikálni a helyi templomot. Ez Felsőnánán sikerült, Kétyen Mindenszentek maradt a patrónus egészen 1996-ig.

Mindenszentek napja mindazon megdicsőült lelkek ünnepe, akikről a kalendárium külön, név szerint nem emlékezik meg. Ebből az ünnepből gyakorlatilag a halottak napja vigiliája lett, ezért gondot okozott a mindenszenteki búcsúnap megülése. Az ünnep kultuszát az is homályosította, hogy piros betűs ünnep révén, a búcsút előrehozták Krisztus király vasárnapjára.⁸⁰ Egy idő után már nem volt összeegyeztethető a búcsús profán

⁷⁶ Saját gyűjtés: Kéty, 2018.

⁷⁷ Bálint S. 1973. 323–330.

⁷⁸ Bálint S. 1973. 355.

⁷⁹ Bálint S. 1980. 172.

⁸⁰ Bálint S. 1977. 425 – 430.

mulatság a Mindenszentek és halottak napja közelségével. Ez volt az egyik oka annak, hogy a templomot 1996-ban, az épület kibővítésekor Szent László nevére szentelték. A másik ok az, hogy egy olyan patrónust szerettek volna, amely jobban kifejezi a közösség székelő identitását. Ez a változtatás bő két évtizede történt, de az emberek még mindig nem tudtak hozzászokni.

Délután, estébe hajlóan tartották a temetői megemlékezést. Ilyenkor már délben kigazolták a sírokat, feldíszítették a temetőt, mert az este már ünnep volt. Mindenszentek és halottak napja is dologtiltó nap volt. Ahogy régen, este ma is a nagy kereszt előtt gyűlnek össze az emberek. Rövidebb imádságok hangoznak el ilyenkor. Minden elhunytért imádkoznak, a külföldön vagy háborúban elhunytakért is. Régebben a pap az egész temetőn végigment, és minden egyes sírt egyenként megszentelt. Az előző pap, Serbán Mihály általában a fő keresztnél szentelt meg közösen minden sírt, de néha ő is végigment. Amíg egyenként végig ment a sírokon, az emberek a nagy keresztnél énekeltek.⁸¹

„Adj irgalmat, adj nyugalmat...”

„Vezetsz uram vezetsz, közelebb uram hozzád...”

„Ments meg uram az örök haláltól...”

A régiektől úgy hallották, hogy Mindenszentek éjjelén, a halottak napjára virradóra, szokás volt egy tányérba ételt kitenni, hogy ha hazatalálna egy lélek, tudjon mit enni. Ilyet már nem csinálnak, elvétele van, aki gyertyát gyújt. Eddig halottak napján is volt mindig szentmise, de idén először elmaradt. Sokan mennek el a templomba, mécsest gyújtanak, közösen imádkoznak és énekelnek a halottakért. A temetőbe ezen a napon már nincs közös megemlékezés, nem is mindenki megy ki, ha az előtte való napokban többször volt a hozzátartozói sírjánál.⁸²

Búcsújárás

Templombúcsú

1947-ben Lónay Ödön telepés lelkész arra kéri egy levélben az Egyházmegyei Hatóságot, hogy engedélyezze a kétyi templom patrónusának Mindenszentekről Nagyboldogasszonyra való átcserélését.

„A híveknek az lenne a tiszteletteljes kérése, hogy méltóztassék megengedni a kétyi templom patrónusának Mindenszentekről Assumptio B. M. V.-re való átcseré-

⁸¹ Saját gyűjtés: Kéty, 2018.

⁸² Saját gyűjtés: Kéty, 2018.

lését. Kérésüket azzal indokolják, hogy Hadikfalván ez volt a búcsú napjuk, az oltárképet is magukkal hozták, és azt szeretnék a templom fő részére helyezni.”⁸³

Az egyházmegye nem engedélyezte, de az 1963-as egyházmegyei sematizmusból kiderül, hogy a szomszédos Felsőnájánán ebben az évben létesült a plébánia Nagyboldogasszony tiszteletére.⁸⁴

Kétyen október utolsó vasárnapján, Krisztus király ünnepén tartották a templombúcsút. Erre mindig készültek, ilyenkor meghívták a rokonokat más falvakból is. Baranyából, Véménről, Kisdorogról, Tevelről jött a rokonság. A búcsú napján délelőtt mise volt, délután pedig egy rövidebb litánia, ami szintén kötelező volt. Utána a gyerekek játszottak, a fiatalok sétáltak. Este búcsúbál volt a kultúrházban. Mivel azonban másnapra esett Mindenszentek, ez az időpont nem bizonyult jónak. 1996-ban átdedikálták a templomot Szent László tiszteletére, így most június 27-hez legközelebb eső vasárnap van a búcsú. Az akkori megyéspüspök, Mayer Mihály (1989–2011) szerint Erdélyhez, ezáltal a székelységhez is kötődik Szt. László személye, ezért esett rá a választás.⁸⁵ Az emberek nem tudtak hozzászokni a változáshoz, nem tudták megszeretni a nyári időpontot. Ha Márton Áront szentté avatják, és sikerül átnevezni a templomot, akkor a búcsú is újra máskorra kerül.

Szentbúcsú

A kétyiek számára Csicsó a legkedveltebb búcsús célpont, földrajzi közelsége miatt. A legenda szerint a 18. században a grófi konda egy Mária-képet vagy Mária szobrot túrt ki a földből, amelynek helyén fakadt a forrás. Egy 18. század közepi feljegyzés szerint a magyar búcsúsok inkább a forráskút vizének, a németek pedig a Mária-képnek tulajdonítottak csodatevő hatást.⁸⁶

A kétyi katolikusok között nagy hagyománya van a csicsói szentbúcsúnak, de már nem tudják, hogy miért is ott van. Valaki ezt mondja: „Lehet, hogy történt ott valami csoda, nem tudom.”⁸⁷ más úgy tudja, „Csicsón valami Mária jelenés volt”.⁸⁸ Egészen fiatal koruktól csoportosan jártak Csicsóra. Mise után a templomból indultak, a tizenhárom kilométeres utat gyalog tették meg. A pap sokszor nem tartott velük, mert több település is tartozott hozzá. Fehér zászlót és keresztet vittek a menetben. A templomtól a Diós dűlőn mentek fel. A köves úton a nánai elágazásnál egyesültek a nánaiakkal. Csak innentől fogtak bele az éneklésbe, rózsafüzérezésbe, imádkozásba. Az odafele úton fegyelmeztetnek kellett lenni, nem lehetett szétszéledni, de visszafelé már nem tartott össze a csoport.

A búcsú előtti este érkeztek meg Csicsóba. Számos településről gyűltek ide a katolikusok, kétyi, nánai, zombai, szakályi, dúzsi, hógyészi csoportok. Külön megemlítik, hogy

⁸³ PEL.I.1.a.1. 3501–1947.

⁸⁴ pécsi egyházmegyei sematizmus 1963. o. n.

⁸⁵ Sajtógyűjtés: Kéty, 2018.

⁸⁶ Barna G. 1990. 49–50.

⁸⁷ Sajtógyűjtés: Kéty, 2018.

⁸⁸ Sajtógyűjtés: Kéty, 2018.

cigányok is voltak. Egész éjjel énekeltek, imádkoztak. Minden kereszt a magáét énekelte, a maga tizedét mondta. Sorban haladtak egymás után, de volt, hogy sértődés lett belőle, ha valamelyik kereszt nem került sorra. A szakályiak máshogy énekelték az énekeket, mert nem voltak székeltek. Volt egy-két szentének, amit szerinte ők énekeltek jobban.⁸⁹

A gyerekek a virrasztás közben elaludtak a földre terített pokrócokon, kabátokon, kardigánokon a templom oldalszárnyában. Volt, aki kint aludt a fűvön, mert ekkor még nem volt hűvös. Reggelig a templomban maradtak az emberek. A búcsú reggelén mindig megmosakodtak a forrásban, és üvegben vittek haza vizet az otthon maradtaknak.⁹⁰ A szentmise után elindultak haza, de már nem kellett olyan rendezetten menni, többen mesélték, hogy hazafelé eltértek a menettől, és betértek a búzatáblákba, szőlőbe kalandozni. Az 1950-es évek táján a búcsúsok elé kimentek, akik otthon maradtak. Ők litánia után mentek ki a határba kereszt alatt, ott találkozott össze a két csoport, és énekkel köszöntötték egymást. Ezt a szokást Hadikfalváról hozták.⁹¹

Csicsó mellett Máriagyúd a másik legnépszerűbb búcsújáróhely a kétyiek körében. Ide mindig szerveztek maguknak különbuszt, de mikor már voltak rendszeres buszjáratok, akkor már nem nagyon beszéltek össze. Aki teheti, még most is eljár a közeli búcsúhelyekre, ma is fontos lelki szerepe van a búcsújárásnak.⁹²

A pap és a közösség

A papot évszázadokon át félelem és tisztelet övezte. Eltérő, hogy adott település mennyire igényli a pap irányítását.⁹³ Az alsópapság és a közösség viszonyrendszere bonyolult és sokrétű. A pap a településre kerülésekor választhatja a beilleszkedés vagy az ellenszegülés taktikáját, ez nagyban függ személyiségétől, illetve előző tapasztalataitól. A papi magatartásformák nyomán alakul ki a közösség reakciója, amely vagy elfogadja Isten helyi szolgájának, vagy a végsőig szembeszegül vele. Minden esetben a lokális viszonyok függvénye, hogy ott és akkor hogyan alakul a „jó pap” változékonyságot mutató modellje alulnézetből.⁹⁴ A jó paphoz viszont nemcsak valláserkölcsei, hanem akár jogi vagy személyes kérdésekben is segítségért fordulhattak a hívek.

A levéltári források és az élő emlékezet alapján összegyűjtöttem a székeltek betelepítése óta Kétyen szolgálatot teljesítő papok névsorát. Nem egyformán emlékeznek mind egyikükre. Van, akinek a nevére is alig emlékeznek, és van, aki kiemelkedik a többi közül. Az 1945-től Kétyen (is) szolgáló papok névsora:

Lónay Ödön 1945–1949

Isgum József 1949–1950

⁸⁹ Saját gyűjtés: Kéty, 2018.

⁹⁰ Saját gyűjtés: Kéty, 2018.

⁹¹ Saját gyűjtés: Kéty, 2018.

⁹² Saját gyűjtés: Kéty, 2018.

⁹³ Jávorka K. 2000. 794.

⁹⁴ Bárh D. 2013. 23.

Csányi Imre 1950–1954
 Bencze János dr. 1954–1965
 Appl Vendel 1965–1977
 Kalló József 1977–1990
 Hopp Ferenc 1990–2004⁹⁵
 Serbán Mihály 2004–2012
 Németh Antal 2012–2017
 Serbán Valentin 2017–

Az idősök körében ma is fontos szerepe van a papnak. Adnak a szavára, és tisztelettel beszélnek vele és róla. Nagyon megválogatják, mit mondanak el neki, és ha úgy érzik, tiszteletlenek voltak, vagy „nem elég vallásosak”, akkor bocsánatot kérnek tőle, nagyon kertülik, hogy rossz benyomást keltsenek magukról előtte. Tisztelik, mint az orvost.⁹⁶ Általánosságban elmondható, hogy a mai helyi idősök emlékezete igen keveri a valaha Kétyen szolgált plébánosokat, gyakran összerosódnak a személyek. Amennyiben nem álltak közeli, személyes viszonyban egy pappal, akkor inkább úgy tűnik, több pap jellemvonásait összerosva, egy általános, egyre inkább a múlt homályába burkolódzó pap alakról beszélnek.

Nagyon sokat számított a hívek és a pap közötti viszonyban, ha a pap Kétyen élt. Ilyenkor szerves része volt a falunak, bármikor fel lehetett keresni. Az utolsó pap, aki a kétyi plébánián lakott, Kalló József volt, utána a paplak épületét eladták. Egyes családok közeli, szinte baráti viszonyt is ápoltak egyes papokkal. Például volt olyan család, amelyik gyakran vendégül látta Kalló Józsefet és az édesanyját vagy csak küldtek át nekik ebédet. Kalló atya idejében a falubeli gyerekek sokat jártak a plébániára játszani, a pap fel is állított nekik egy vasúti terepasztalt. Az evangélikus lelkésszel is jó viszonyt ápoltak. Az egyik családfő szívességéből mindennap felment az evangélikus templom tornyába, és felhúzta az órát.⁹⁷

Ha nem volt pap vagy orvos a településen, azt szinte válsághelyzetként élte meg a lakosság, magukra hagyatva érezték magukat. Ha új pap érkezett, összezárt közösségként, figyelő álláspontba helyezkedtek, és figyelték milyen habitusú a pap, egyes helyzetekre milyen reakciókat ad. Ebből néhányszor adódott konfliktus. Például Hopp Ferenc 1990-ben úgy kapta meg a kétyi közösséget, hogy már Diósberényben volt plébános, és ott is élt a plébánián. Ezt a közösség eleinte rosszul élte meg, de aztán megszerették és szívükbe zárták az atyát. Ő nagyon sokat tett a faluért, többek között ő végezte hosszú időn keresztül a templom kibővítésére szolgáló adománygyűjtést, és szolgálata alatt lett Szent László a templom patrónusa. Egy neki állított emléktábla is őrzi a hívek háláját a templomban.

⁹⁵ pécsi egyházmegyei sematizmus 1991. o. n.

⁹⁶ Saját gyűjtés: Kéty, 2018.

⁹⁷ Saját gyűjtés: Kéty, 2018.

„...a Hopp Ferencet is csúnyán fogadták. A székelly asszonyok nagyon kardosak. A paphoz való ragaszkodás... Nem bántani akarták, csak mindig volt addig a faluban pap, aki helyben lakott. Hopp Ferenc Diósberénybe ment, mert ott volt üres a paplak. Az idős nénik leteremtették hogy miért nem ide jött lakni. Ez nem rossz szándék volt de rosszul sült el. Aztán le lett ez tisztázva. A pap bácsi idősebb volt, nagy tudású, bölcs. Nem felcsattant, hanem még alázatosabban kérdezte meg hogy mi a probléma. Utána nagyon megszerették. Az emberek ragaszkodnak ahhoz, akit megszoknak. Az orvos is akkoriban halt meg, és egyszerre magára maradt a falu és ez fájdalmas volt mindenkinek. A régiek úgy tanulták, hogy a papot, orvost, polgármestert tisztelni kell. Akkor is első személyek ha nem is mindig cselekednek helyesen.”⁹⁸

Részletesebben szeretném bemutatni Lónay Ödön alakját, mert róla szívesen és sokat mesélt a mai idős korosztály, és több levéltári említést is találtam róla, így személyiségének legalább egy része is kirajzolódni látszik.

Lónay Ödön 1914. október 20-án született Bukovinában. 1939-ben szentelték fel.⁹⁹ A székellyekkel menekülve, 1944-ben a szombathelyi egyházmegyébe került. Egy 1945-ben, Virág Ferenc pécsi püspöknek írott leveléből élénk tárul hányattatott sorsa:

„[...] Erdélyi egyházmegyes, menekült pap vagyok. Múlt év október óta a szombathelyi egyházmegyében kaptam beosztást. A háború végeztével haza akartam térni, de szüleim, akiknek eltartásáról eddig én gondoskodtam, mivel 1942-ben lemondtak román állampolgárságukról, nem kaptak hazautazási engedélyt. Így nekem is maradnom kellett, mert 81 éves édesapámat nem hagyhattam magára. Szüleim, mint székelly telepések, itt Kéty községben kaptak házat és azóta itt vagyunk. Püspöki hatóságomnak értesítést küldöttem helyzetemről és kértem, hogy az egyházmegye kötelekéből legalább ideiglenesen bocsásson el hogy addig is míg helyeztem el nem dől, mint pap működhessek. Nagyon kérem Kegyelmes Atyámat, hogy ha másképp nem lehet, legalább ideiglenes beosztást adni kegyeskedjék, hogy amíg itt vagyok lelkipásztori tevékenységet végezhessek.

1945. aug. 7., Kéty, Lónay Ödön segédlelkész”¹⁰⁰

A püspök válaszában ideiglenesen engedélyezte, hogy Lónay a kétyi római katolikus székelly telepések között lelkipásztori tevékenységet fejthessen ki. Ezt ahhoz a feltételhez kötötte, hogy a saját egyházmegyéjétől – erdélyi egyházmegye – való távolmaradást engedélyezze ordináriusa.¹⁰¹ Emellett az illetékes plébános, ez esetben a zombai plébános útmutatásaihoz és rendelkezéseihez kellett tartania magát. Gyóntatási engedélyt kapott az egyházmegye területén élő mindkét rendbeli hívek gyóntatására. Ezzel az engedéllyel a

⁹⁸ Saját gyűjtés: Kéty, 2018.

⁹⁹ pécsi egyházmegyei sematizmus 1948. o. n.

¹⁰⁰ PEL.I.1.a.1. 1327–1945.

¹⁰¹ Ezek szerint a szombathelyi egyházmegyével vagy nem kötött szerződést, vagy Kétyre való távozásakor megszakította azt.

pécsi egyházmegyével semmi jogi kapcsolata nem keletkezett és megélhetését is az érdekelte hívekkel való kölcsönös megegyezés útján kellett biztosítani.¹⁰²

Lónay egy, a beszámolók szerint igen sajátságosnak számító bevételi forrással egészítette ki a terményben, ételben és pénzben kapott adományokat: gazdálkodott. Földje és két lova volt. Testvére özvegyével és fiával élt. Ebből pletyka is kerekedett a faluban.

Levelezései és az elmondások alapján egy nagyon lelkiismeretes, segítőkész pap alakja rajzolódik ki a kutató szeme előtt. Minden esetben a hívek, de akár más felekezethez tartozó lakosok érdekeit tartotta szem előtt, és kívánságukat az egyházmegye előtt képviselte. 1948 októberében engedélyt kért tábori mise tartására az új kultúrházban, annak felavatása alkalmából.

„[...] Ők ragaszkodtak hozzá, hogy az engedélyt erjesszem elő ilyen formában. A nép akarata előtt meghajolva ezt megteszem. [...]”¹⁰³

A jelenlegi pap, Serbán Valentin Serbán Mihály öccse. Ők csángó magyarok, Moldvából költöztek Tolnába. Valentin atya 2017-ben kapta meg a zombai plébániát, s ezzel Kétyet, majd egy évvel később a högyészi plébános halálával Högyészt és filiáit. Jelenleg tizenkét településért felel, ezek mellett a hitoktatást is ő végzi.¹⁰⁴

A pap Zombán él, és folyamatosan úton van a települései között, ezért csak mise előtt, után lehet vele személyesen találkozni. Kulturális rendezvényeken, bálokon részt vesz, ha ideje engedi. A kétyi közösséggel jó viszonya van.

Kétyen egy újmise volt a székelyek betelepülése óta, az 1990-es években Csibi Imréé, aki a falu szülötte. A délután kezdődő szertartásra a nép a frissen felszentelt pap családi otthonából indult. A lakodalmi szokás párhuzamaként egy régebb óta szolgáló pap hívta ki az újmisézőt. Menetként vonultak a templomhoz. Az új papot régi iskolai osztálytársai székely népviseletben kísérték. Ekkor még nem volt kibővíve a templom, és annyian jöttek el, hogy végül a templomkertben tartották meg a szertartást. A mise után a meghívottak visszamentek a családi házba. Ünnepi vacsora volt, utána pedig multság. Ajándékként pénzt adtak az újdonsült papnak.

Vallásos tisztségek, közösségek

A Jézus Szíve Társaság testvérei Kétyen

A Jézus Szíve Társaság jezsuita hagyományok alapján alakult magyar női rend, mely a társadalom jobbítását a gyakorlati vallás megélésében látta. A Társaság alapítója, Bíró Ferenc nem egy zárt, a társadalomtól elkülönült társulatot képzelt el, hanem azt, hogy a tagok

¹⁰² PEL.I.1.a.1. 1327–1945.

¹⁰³ PEL.I.1.a.1. 2749–1948

¹⁰⁴ Saját gyűjtés: Kéty, 2018.

kis közösségekben, polgári körülmények között, egy sorsban éljenek a néppel, és segítsék őket, ahol tudják, apostoli és szociális munkát végezve.¹⁰⁵ A tagok egymást testvéreknek nevezték.

A budapesti anyaház megalapítása után több vidéki településen is megjelentek: Mezőkövesd, Dunavarsány, Szeged, Kecskemét, Pécel, Balatonfüred, Kálóz, Kiskunfélegyháza, Gyömöre, Hódmezővásárhely, Monok, Kolozsvár, Kőszeg, Csízfürdő, Majos és végül Kéty.

Kéty volt az utolsó település, ahova hivatalosan kitelepültek 1949-ben, akkor már ki voltak téve az államhatósági szervek folyamatos vegzálásának. 1949. május 5-én érkezett két testvér a településre azzal a céllal, hogy segítsenek a székelyeknek, amiben tudnak. Azt kérték a kétyiek a testvérektől, hogy a gyermekekkel foglalkozzanak napközben, cserébe ezért gazdasági és gazdálkodási segítséget kaptak. A két fél hamar megértette egymást, és nagyon gyümölcsöző kapcsolatok alakultak ki. A testvérek folyamatosan látogatták a családokat, és ha kérték, gyermeknevelésben, egészségügyben tanácsokat adtak. Időnként kilátogattak a határban dolgozókhoz, és segítették a munkát. A faluban ekkor havonta egyszer volt szentmise, a köztes vasárnapokon, a testvérek tartottak „szárazmisést”, vagyis igeliturgiát. Hitoktatást is ők végeztek és a felnőttekkel is foglalkoztak. Az emberek gyakran fordultak hozzájuk jogi, orvosi ügyekben segítségért, ahogy a paphoz is szokás volt. A lakosok adományaiból éltek, kiegészítő keresetként pedig dísz tárgyakat, kitűzőket készítettek, amiket a Balatonnál értékesítettek.¹⁰⁶ Az egyik testvér elkezdett néptáncot, népdalokat is oktatni a fiataloknak, és egészségügyi dolgokról, fiú-leány kapcsolatokról, magatartásformákról is beszélgetett velük. Ezeken az alkalmakon mindig valakinek a házánál gyűltek össze, volt, hogy akár hatvanan-hetvenen is.

A szerzetesrendek működési engedélyének megvonása után a testvérek az egyre fokozódó zaklatások ellenére is a helyükön maradtak. Egyikük tizenöt évet töltött Kétyen.¹⁰⁷ A helyiek testvéreként, apácákként, vagy népleányokként utalnak rájuk. Van, aki csupán a népleány kifejezést használja, viszont van, aki ezt még soha nem hallotta, és testvérként beszél róluk. Arra sokan nem emlékeznek, hogy pontosan kik is voltak ők, milyen társaság tagjai voltak. A megkérdezettek közül egy ember tudta ezt megmondani.

Rózsafüzér Társulat

A 20. század második felében még öt Rózsafüzér Társulat működött Kétyen, ma már csak kettő. Összesen negyvenen vannak utcák szerint a két társulatban. A tagok közül sokan inaktívak. A még aktív vallási életet élő tagok a hétköznapiakban is szoros kapcsolatban állnak egymással, bár ez azzal is összefügg, hogy a fogyó székely közösség idős tagjai eléggé összetartanak, követik egymás életét. Már nem járnak össze a társulati tagok

¹⁰⁵ Sz. n. 1992. 9–25.

¹⁰⁶ Saját gyűjtés: Kéty, 2018.

¹⁰⁷ Sz. n. 1992. 66–68.

titokcserére, csak a misék előtt tartanak ájtatosságot. Ez alatt a többi lakos is érkezik a templomba, és mások, akár férfiak is becsatlakoznak az imába.

Még az 1970-es években is voltak olyan rózsafüzér társulati tagok, akik viselték a „Mária ruháját”. Egy kis ruhadarab és Mária képe lógott egy cipőfűzőn, és ezt a nyakukban hordták. Amikor mosakodtak, hátravetették. Éjjel-nappal rajtuk volt, ruhán belül tartották.

Ha a munka miatt nehezen lehetett időt szakítani a rózsafüzérre, akkor akár a mezőre vagy a gazdaságba vezető úton mondták el, de kihagyni sosem hagyták ki. A közösségi hitélet mellett a magánájtatosság szempontjából is fontos szerepe volt a rózsafüzérnek, és mára inkább ez maradt meg. Rendszerességénél fogva hozzájárul a nap szerkezetéhez, de ez egyéneenként változó. Mindennap kell olyan idő, amikor nyugodtan, csendben el lehet vonulni imádkozni. Valakinek ez rögtön a reggeli ébredés után van, másnak meg akkor, amikor a férje a kedvenc sorozatát nézi.

Nemcsak a hétköznapi szakralitás szerves része, de a válsághelyzetekben is lehet hozzá nyúlni, megerősítést, megoldást, feloldozást ad használata. Például egy idős édesanyját gondozó nő, amikor az édesanyja rosszul lett, leült mellé, és együtt mondták hangosan a rózsafüzért. Elmondása szerint, mintha kicserélték volna.¹⁰⁸

Kántor

Kéty első székely kántora Pál Gergely volt, az 1945-ös egyházközségi képviselőtestületi választási jegyzőkönyv rögzítette ezt:

„Az egyházközségi képviselőtestület Pál Gergely okleveles kántort megbízta a kántori teendők ellátásával és Ambrus Józsefet pedig a harangozói teendők elvégzésével. Ugyanakkor mindkettőjük számára kiadja a javadalmi földeket megmunkálásra.”¹⁰⁹

A faluban 2001 óta nincsen kántor. Többször hívtak már meg próbaidőre kántort helyből vagy közeli településekről, de úgy érezték, nem tudnak senkivel együtt énekelni. Jelenleg azok az asszonyok vezetik a közös éneklést, akik a legbátrabban énekelnek, és ezt a közösség kimondatlanul is elfogadta.

Harangozó

Az 1990-es évekig volt külön harangozó Kétyen, de már összeforrt a sekrestyés személyében az összes templomi és vallási tisztség. Az ő apósa volt az utolsó harangozó, halála után vállalta el ezt a szerepkört is. Most reggel, délben és este automata harangozik.

¹⁰⁸ Saját gyűjtés: Kéty, 2018.

¹⁰⁹ PEL.I.1.a.1. 2103-1945.

Halálesetkor, valamint a mise áldozási részénél pedig kézi vezérléssel. A harang órája jelenleg négy percet késik, így a harang is késve szólal meg.

Hivatkozott irodalom

Bálint Sándor

- 1943 Liturgia és néphagyomány. In Uő.: *Sacra Hungaria. Tanulmányok a magyar vallásos népélet köréből*. Veritas Kiadó, Budapest, 99–128.
- 1973 *Karácsony, húsvét, pünkösd. A nagyünnepek hazai és közép-európai hagyományvilágából*. Szent István Társulat, Budapest.
- 1977 *Ünnepi kalendárium I – II. A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából*. Szent István Társulat, Budapest.
- 1980 *A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete*. III. Móra Ferenc Múzeum, Szeged.

Barna Gábor

- 1990 *Búcsújáró és kegyhelyek Magyarországon*. Panoráma Kiadó, Budapest.
- 2012 A megújuló hagyomány. A hagyomány működése napjaink vallásgyakorlatában. In Landgraf Ildikó – Nagy Zoltán (szerk.): *Az elkerülhetetlen. Vallásantropológiai tanulmányok Vargyas Gábor tiszteletére*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 623–638.

Bartha Elek

- 1992 *Vallásökológia. Szakrális ökoszisztémák szerveződése és működése a népi vallásosságban*. Ethnica Kiadó, Debrecen.

Bárth Dániel

- 2013 Alsópapság és népi kultúra (Kutatási irányok, modellek és megközelítési lehetőségek). In Uő (szerk.): *Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon*. ELTE BTK Folklore Tanszék, Budapest.

Bárth János

- 2006 *Jézus dicsértessék! A székelyvarsági hegyi tanyák népének vallási hagyományai*. Bárth Bt. – Cumania Alapítvány – Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete, Kecskemét.

Dömötör Tekla

- 1964 *Naptári ünnepek – népi színjátás*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Gunda Béla

- 1980 A televízió a mai magyar faluban és folklórban. In Frank Tibor – Hoppál Mihály (szerk.): *Hiedelemrendszer és társadalmi tudat I. Tömegkommunikációs Kutatóközpont*, Budapest, 315–323.

Jávor Kata

- 2000 Az egyház és a vallásosság helye és szerepe a paraszti társadalomban. In Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Társadalom*. (Magyar néprajz nyolc kötetben, 8.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 791–818.

Lantosné Imre Mária

2000 A népi vallásosság szerepe a kisebbségek életében – három baranyai példa alapján. *Néprajzi Látóhatár* IX. (3–4) 355–364.

2010 A szentek tisztületének megújulása a barokk kori pécsi egyházmegyében. In Mód László – Simon András (szerk.): *Olvasó. Tanulmányok a 60 esztendőös Barna Gábor tisztületére*. (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár, 26.) Gerhardus Kiadó, Szeged, 159–165.

Liszka József

2000 *Állítottott keresztényi buzgóságbul. Tanulmányok a szlovákiai Kisalföld szakrális kisémlékeiről*. Lilium Aurum, Dunaszerdahely.

Pócs Éva

2007 Kultusz, emlékezet, dekoráció. A házbelső díszítése Gyimesközéplokon. In Szemerényi Ágnes (szerk.): *Folklór és vizuális kultúra*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 382–410.

Sz. n.

1992 *A szeretet csodája. Jézus Szíve Társasága (Népleányok) 70 éves története*. Korda Kiadó, Kecskemét.

Internetes források

<https://kety.hu/onk/vallas/> (Utolsó megtekintés: 2019. április 08.)

<https://pecsiegyhazmegye.hu/egyhazmegye/fopasztor> (Utolsó megtekintés: 2019. április 08.)

https://folkradio.hu/szoveg/nepdal_show.php?id=1424 (Utolsó megtekintés: 2019. április 06.)

https://folkradio.hu/szoveg/nepdal_list.php?id_kozseg=500 (Utolsó megtekintés: 2019. április 06.)

Katholisches Religionsleben in Kiek

Die zahlreichen neuangesiedelten Personen aus der katholischen Gemeinde Hadikfalva (Dornești, Bukowinen) haben das Bild des Dorfes, das vor 1945 überwiegend evangelisch war, auch im Bereich der Religion umgeformt. Dieser Artikel stellt das religiöse Leben der Szekler in Kiek dar, von der Neuansiedlung bis zu der heutigen Zeit. Während der Forschung interessierte mich, welche religiösen Praktiken sie mitgenommen haben und wie sie diese in ihrem neuen Wohnort verankern konnten. Wo ich Möglichkeit dazu hatte, habe ich auch die religiösen Bräuche der katholischen Gemeinde aus Oberungarn fixiert. Mich interessierten vor Allem die die katholische und ethnische Identität der Gesellschaft betreffenden Veränderungen und Konstanten, die ich in verschiedenen Religionserscheinungen festzumachen und auch in einem allgemeineren gesellschaftlichen Kontext zu deuten versuchte. Einen Teil meiner Forschungen habe ich in Archiven gemacht, so war es möglich, die mündlichen Mitteilungen durch historische Daten zu ergänzen.

„Dicsértessék Krisztus, az magos mennyégben...” Csobánolás – a bukovinai székelyek betlehemes játéka

Knapecz Kata

A bukovinai székelyek egyik legismertebb, legjobban őrzött szokása a betlehemezés, vagy ahogy ők mondják, „csobányozás”.¹ Ez egy több szereplős, dramatikus játék, mely a karácsonyi ünnepkör legnépszerűbb paraszti pásztorjátéka.

A legrégebb betlehemező szövegek a 17. századból maradtak fent magyar és latin nyelven, ezek katolikus és protestáns iskolai előadásokra készültek.² A szövegek keresztény üzenete, szellemisége a több évtizedes folklorizáció során vesztett a jelentőségéből, így a 19–20. századi magyarországi paraszti betlehemezés középpontjában már a pásztorok párbeszédes, énekes-táncos játéka állt. A betlehemezők egy saját készítésű jászol vagy templom alakú betlehemet vittek magukkal. A néprajzi szakirodalom két típust különböztet meg: az élő szereplős, valamint a bábokkal előadott bábtáncoltató betlehemezést. A betlehemezés főszereplője a süket pásztor, aki félreértéseivel mulatságossá teszi az előadást. Kifordított bundát, gyakran álarcot is viselő pásztorok táncolnak, furulyáznak, énekelnek is. Több táji típus is kialakult, melyek közül a legarchaikusabbak az erdélyi játékok.³

A betlehemezés a népi színjátszás olyan típusa, mely során az előadóknak alkalmazkodniuk kell a közönséghez. Ezt nem nehéz megvalósítani, hiszen a „házaló”, házról házra járó betlehemesek a falu társadalmába tartoznak. A másik sajátos jellemzője, hogy a közönség nemcsak ismeri az előadandó történetet, hanem részese is lesz, így minden résztvevő érzelmileg erősen kötődik ehhez az ünnepi játékhoz. A színjáték egyszerűen, mindenki számára érthető és befogadható módon jeleníti meg Krisztus születésének történetét.⁴ Az előadásnak komoly erkölcsi-vallás erkölcsi tanítása van, amelynek központjában az együttérzés, az egymás iránti szeretet áll.⁵

A népi betlehemes játékokban a keresztény vallás és a népi hitvilág eszmeisége keveredik. A dramatizált bibliai történetek mellett a népi komédia is hangsúlyos szerepet kap. A szokás gyakorlásának idővel a szórakozás és a szórakoztatás lett az elsődleges funkciója, így a vallásos funkció háttérbe szorult.⁶ A karácsonyi pásztorjátékok között az egyik legismertebb és legteljesebb formában megőrzött változat a bukovinai betlehemes, a csobánolás,⁷ amely lényegében megegyezik a magyar nyelvterületen található más betle-

¹ A csobán román eredetű szó, juhászt, pásztort jelent. Balogh I. 1979. 692.

² Barna G. 1993.

³ Dömötör T. 1977. 269.

⁴ Forrai I. 1974. 467.

⁵ Forrai I. 1974. 467.

⁶ Forrai I. 1974. 466.

⁷ Kóka R. 2008. 8.

mesekkel, ugyanakkor apró részleteiben eltér azoktól.⁸ Sajátos vonása a négy állatbőrbe öltözött, álarcot viselő pásztor.⁹

Elsőként László Mihály említi 1877-ben a bukovinai székelyek betlehemes játékát, az első szöveglejegyzést pedig Mayland Oszkár közölte 1896-ban, aki a Déva határában lévő telepeseiktől gyűjtött a szokásról. 1905-ben Szabó Imre fényképekkel, dallamokkal egészítette ki a kutatást. Kodály Zoltán 1914-ben Józseffalván gyűjtött, ahol hangfelvételek mellett szöveg és kotta lejegyzéseket is készített.¹⁰ Később Kálmány Lajos, Manga János, Benedek András és Vargyas Lajos több településen is feljegyezte a játék szövegét, dallamait, a szokás és a játék összefüggéseit.¹¹ Benedek András a játék keletkezését 1780 előttire datálja. Feltételezése szerint Csíksomlyón egy paptanár szerkeszthette össze. Erre azonban még nincs pontos bizonyíték.¹²

1. kép

Kétyi csobánolók 1957-ben (Csibi Emil Imréné Nagy Mária tulajdona)

A régi hadikfalvi betlehemes karácsony délelőttjén, a mise után kezdődött. Elsőként a paphoz, majd a bíróhoz mentek. Szent István, Szent János és újév napján is mentek csobánolni.¹³ A betlehemes játék hármas tagolású. Első rész középpontjában József és Mária szálláskeresése áll. Összekötő szál a második szerkezeti egység, az Angyal szózata. A harmadik részt a pásztorok játéka adja, mely a betlehemes leghangulatosabb, legszínesebb

⁸ Kóka R. 2008. 10.

⁹ Wosinsky Mór Megyei Múzeum Néprajzi Adattár (továbbiakban: WMMM NAD) 74.171. Kétyi (hadikfalvi) betlehemes

¹⁰ Kóka R. 2008. 9.

¹¹ Forrai I. 2003. 49.

¹² Forrai I. 1974. 466., 2003. 48–49.

¹³ Kóka R. 2008. 11.

része. Az ajándékozás motívuma kapcsolja a bibliai történethez, amellyel a három napkeleti bölcs alakját elevenítik meg. Ebben a részben kapnak helyet a különböző epizódok (pl. istensegítsieknél az Öreg csobán haldoklása, hadikiaknál a vadász-jelenet).¹⁴ A kötött prózai szövegen és az énekeken kívül teret kap a rögtönzés. Különösen az utcai közjátékoknál, amíg a falu apraja-nagyja kíséri egyik háztól a másikig.¹⁵

Az erdélyi és bukovinai székely betlehemes játék egy mozzanata volt, amikor a pásztorok körben összefogódzva vagy összefogódzás nélkül táncoltak. A bukovinai csobánolás pásztorai csörgős bottal járták a lassú és gyors részből álló táncot. A bábtáncoltató betlehem bábu és élő szereplői is táncoltak, valamint a Vas megyei karácsonyi köszöntő alkalmával is megjelent a pásztorok körtánca. Mivel a betlehemes pászortánc a jelenet ábrázolását is szolgálta, ezért a dramatikus táncok közé sorolható. Ugyanakkor Pesovár Ernő a rituális körtáncokhoz is sorolja a karácsonyi pászortáncot.¹⁶

A falvak közti eltérések a szövegváltozatokban, a szereplők megnevezéseiben, az öltözetekben figyelhetők meg. Lényeges változás a játék funkciójában történt. Az előadók és a közönség is egyre inkább a vidám hangulatért, a szórakozás és szórakoztatás élményéért tartják a szokást.¹⁷

Magyarországon elsőként a kakasdi népdalkör mutatta be szélesebb közönség előtt az újratanult betlehemesét, amelynek sikere más népdalköröknek is bátorításul szolgált, hogy saját karácsonyi pásztorjátékát színpadra vigye.¹⁸ Az ilyen felelevenítések hátterében nem kizárólag a közösségi igény, hanem sokkal inkább egy olyan egyéniség áll, akiben még elevenen élnek a szokás emlékei, élményei.¹⁹ Ezeknek a betlehemeseknek a nagy részét az 1980-as évek második felétől már nem a házaknál, hanem a település közösségi, művelődési házában adták elő.²⁰

Kétyen is fontosnak tartották a szokás fenntartását, gyakorlását, később a felelevenítést is. Ennek köszönhető, hogy az idősebb generáció emlékezetében még ma is elevenen élnek a betlehemezéshez kötődő emlékek. Sokuk személyesen is részt vett az előkészületekben, jelmezkészítésben, előadásban. A következőkben ezen emlékek, fotók, és egyéb kéziratok alapján mutatom be a hadikfalvi csobánolás kétyi változatát.

A karácsonyi ünnephez kapcsolódó pásztorjátéknak kötött rendje, szövege, forgatókönyve volt. Ez kiegészült az énekek és a jelmezek ismeretével is. Kétyen ennek Szőcs Boldizsár volt a legjobb ismerője, tudója. Ő még Bukovinában tanulta meg a csobánolás szövegét, a hozzá tartozó énekekkel, kiegészítő elemekkel. Kétyen ő fogta össze a férfiakat, akikkel az adventi időszakban kezdett gyakorolni, próbálni a karácsonyi pásztorjátékokra. Legtöbbször a saját házában fogadta a betlehemezésre vállalkozókat. Az esti gyakorlásra a szövegek és énekek mellett a koreográfiát is betanulták a csobánolók. Csibi Sebestyén Szőcs Margitnak, Szőcs Boldizsár lányának sok személyes élménye, emléke maradt meg a csobánolásokról. „...ő mindig megtanította, ő tudta, hogy mit kell mondani,

¹⁴ Forrai I. 1974. 466–467.

¹⁵ WMMM NAD 74.171. Kétyi (hadikfalvi) betlehemes

¹⁶ Pesovár E. 1977. 268–269., 2003. 9–15.

¹⁷ Forrai I. 1974. 467–468.

¹⁸ Kóka R. 2008. 8–9.

¹⁹ Forrai I. 1974. 467.

²⁰ Kóka R. 2008. 9.

még Hadikból.”²¹ Csobánolást nem minden évben tartottak, általában 2–3 év is eltelt, mire újból összejött egy csapat, hogy felkészüljenek a karácsonyi pásztorjátékra.²²

Karácsony másnapján délelőtt indult útnak a beöltözött társaság. A Gazda, aki legtöbbször Szócs Boldizsár volt, körbejárt a faluban, és megkérdezte, hogy mehetnek-e oda a csobánolók. Mivel ez megtiszteltetésnek számított, szinte senki sem utasította vissza. Családtagokhoz, barátokhoz, a faluban a legtöbb házba bement a Gazda, és ahol szívesen látták a pásztorokat, a ház kapuját egy krétával rajzolt kereszttel megjelölte. Innen tudták, hogy hova mehetnek. A katolikusokon kívül ritkán ugyan, de az evangélikus családokhoz is elmentek betlehemezni.²³ A szomszéd falvakba – mivel ott is voltak betlehemezők – nem mentek át.

A csobánokat gyerekek és asszonyok is kísérték az utcán, háztól-házig. A csobánok ijesztgették, kergették, megtréfálták a bábéskodókat. Mindenki kíváncsi volt a maszk és bunda mögött rejtőzőkre. A házakhoz betérve, a Gazda hívására aztán bevonultak a szobákba a pásztorok, és eljátszották a betlehemest. Záró részként a csobánok körben táncoltak, botjukat ütemesen a földhöz verve. „A csobánok összeálltak, és a kezükben bottal bizonyos ritmusra járták a táncot. Csak körbe álltak, kopogtattak, és énekeltek hozzá. Azzal fejezték ki a hálájukat, hogy kaptak valamit.”²⁴

2. kép
A betlehemesek az utcán (Népújság, Gottwald, WMMM F.3256)

A 20–30 perces játék végén a háziak köszönetképpen ételmet (dió, alma, kolbász, szalonna), később pénzt adtak, de sok helyen meg is vendégelték ebéddel, vacsorával a csobánolókat. A kapott ételmet később szétosztották egymás között, vagy együtt elfogyasztották, a

²¹ Saját gyűjtés: Kéty, 2018. június.

²² WMMM NAD 74.171. Kétyi (hadikfalvi) betlehemes

²³ A felvidéki lakosokhoz 1948–49-től kezdtek járni betlehemezni. A korábbi években még nem mentek be hozzájuk, de később már igen. Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattár (továbbiakban: NM EA) 3515. Vegyes néprajzi gyűjtés.

²⁴ Saját gyűjtés: Kéty, 2018. június.

pénzt pedig összegyűjtötték, és „csobánybált” rendeztek belőle. A házaknál a csobánok a tyúkólban is kerestek tojásokat, mert a megerőltetett hangszálakra a nyers tojás jó, és mivel sokat énekeltek, az jó volt nekik. Ezt a háziak tudták, és engedték is.

A csobánolók vízkeresztig mindennap estig (sötétedésig) járták a falut, ami meglehetősen fárasztó volt. Estére az aznapi utolsó házban szálltak meg, ahol a földre terített bundáikra feküdtek.

„Volt a gazda, édesapám volt a gazda, mindig vitte őket, és akkor édesapám megkérte, hogy megengedik, hogy ott aludni. S akkor ott aludtak. Azt mondta, nem kell más, a földre ők lefeküsznek. Tettek egy pokrócot, s akkor lefeküdtek oda, mert ruhástól lefeküdtek éjjel mindig, s akkor másnap mentek, akkor főztünk nekik, meg adtunk enni, s akkor mentek tovább.”²⁵

Másnap az asszonyok vitték a tiszta ruhát a férjeiknek, gyerekeiknek. Ez a mozzanat később, az 1970-es évektől már kikopott, és estére mindenki hazament aludni.

A „csobánybált” vízkeresztkor tartották meg a betlehemezés résztvevői. Ez a zártkörű bál csak a szereplőknek, illetve azoknak a házaspároknak szólt, akiket ide meghívtak. Rendszerint a betlehemezésnél kapott pénzből szervezték meg a mulatozást, ami a farsang kezdetét jelezte.

3. kép

Zsúfolt szoba a csobánolókkal (Csibi Sebestyénne Szócs Margit tulajdona)

A pásztorjáték szereplői kizárólag férfiak lehettek. Az Angyal és a Mária szerepét is egy-egy fiatal fiú játszotta. A nők az előadás során csak az éneklésbe segítettek be, de nemcsak a háziak, hanem a csobánokat kísérő lányok, asszonyok is együtt énekeltek velük az

²⁵ Saját gyűjtés: Kéty, 2018. június.

ismert dalokat. „[...] s akkor ott voltak az asszonyok, és akkor énekelték, hogy Mennyből az angyal vagy Pásztorok, pásztorok.”²⁶ Volt, aki a szobában, de volt, aki a nagy érdeklődés és a kis hely miatt a folyosón vagy a ház előtt zengte az énekeket. „[...] akkor nem engedtek mást be, csak a szereplők jöttek be, és még négy asszony énekelni. Én azt az életbe nem felejttem el, nagyon jó hangú asszonyok voltak, olyan volt, mintha a mennyországban énekeltek volna. Ezt soha az életbe nem felejttem el.” – emlékezett vissza az egyik adatközlő.²⁷

A szereplők a következők voltak: Gazda, Király, Királyszolga, Szent József, Mária, Angyal, Öreg csobán, Fekete csobán, Szürke csobán és Nyulas csobán. A Gazda a saját ruhájában, bottal a kezében ment 4–5 házzal a betlehemesek előtt. A Király fején kartonpapírból és papírvirágokból készült korona volt. Sárga zsinóros fekete nadrágot és kabátot viselt. Mellén és vállán át nemzetiszínű szalag volt keresztül vetve. Bal oldalán az övében kard,²⁸ a másik oldalon bőrszíjra akasztott piros tarsoly lógott le, rajta „M.K.” felirattal.²⁹ Fehér kesztyűs kezében fehér–piros sávós bot, amit egy fehér zsebkendővel fogott.³⁰ A Királyszolga ruhája fekete, zsinóros kabát és nadrág volt, de a zsinórozás nem volt olyan gazdag, mint a Királyé. Lábán szintén csizmát, fején kalapot viselt. Ő hordozta a papírmásé betlehemet. Szent József gyapjas báránybőrből készült szakállt és bajuszt viselt. Posztó köpönyeget vett fel, fejére kalapot tett, kezében hosszú kampós botot tartott.³¹ Mária öltözete fehér szoknya, kötény, szedett ing, hímzett bőrmellény és fehér fejkendő volt. Kezén zsebkendő lógott, amit az álla elé tartott. Az Angyal szintén fehér szoknyát, kötényt, szedett inget, hímzett bőrmellényt viselt, fején pedig a Királyéhoz hasonló koronát. Az Öreg csobán bőr álarcot hordott, ami a fejet hátul is takarta. Ruhája kifordított fehér bunda volt, amihez egy bőrdarabokkal felvarrott, rossz nadrágot vett fel. Cipő helyett pedig bocskort húzott a lábára. Kezében hosszú, vaskos bot, vállán kulacs lógott. A Fekete csobán fekete bőr álarcot, fekete kifordított bundát viselt, kezében vastag botot tartott. A Szürke csobán szürke kifordított bundát, hasonló álarcot öltött magára. Kezében neki is vastag bot volt. A Nyulas csobán ruháját nyúlőrökből varrták össze, rá színes fonalból bojtokat tűztek. Oldalán fából faragott kalapács, kezében vastag bot volt. A kétéiek elmondása alapján neki kellett a legvirgoncabbnak lennie.³²

A jelmezeket a legtöbbször a feleségek és más asszonyok készítették el emlékezetből, illetve fényképek segítségével.

„Az uramnak volt csizmanadrágja, de a felsőt, amit felzsinóroztam, azt úgy kaptam valakitől. Vettem zsinórt, és felrajzolás után felvarrtam. Fényképről néztem le a mintát, hogyan kell. A koronát az úgy néztem le. Meg volt egy olyan korosztály,

²⁶ Saját gyűjtés: Kéty, 2018. november.

²⁷ Saját gyűjtés: Kéty, 2018. június.

²⁸ A kardot Magyarországon bérelni kellett, ugyanis fegyver nem lehetett náluk.

²⁹ Érdekes különbség itt, hogy általában a tarsolyon „H.K.” felirat szerepel, utalva Heródes királyra. Forrai I. 2003. 55.

³⁰ A Király 1970-ben Kétyen gyűjtött nadrágja, botja és tarsolya megtalálható a Wosinsky Mór Megyei Múzeum Néprajzi Tárgyi Gyűjteményében. Jelzetek: 1976.59.1. nadrág., 1983.57.1. bot., 1983.59.1. tarsoly.

³¹ Szent József pásztorbotja szintén az 1970-ben Kétyen végzett munkálatok révén került a Wosinsky Mór Megyei Múzeum Néprajzi Tárgyi Gyűjteményébe. Jelzet: 1983.58.1. pásztorbot.

³² WMMM NAD 74.171. Kétyi (hadikfalvi) betlehemes

aki azt látta, s tudta, s annak a gyereke, s azáltal csináltam meg. A koronának a belsejében volt egy csengő, ami ugye ahogy ment, az csengett. Krepp papírból csináltam, aztán azok adták a gyöngyöt feldíszíteni."³³

A csobának bundája birkabőr volt, amit az otthon lenyúzott bőrből, kikészítés után varrtak össze. Az is előfordult, hogy az irhabundájukat fordították ki. A Nyulas pásztor jelmeze nyúlőr volt, amire néha színes szalagokat, csengettyűket is feltűztek. Mária és az Angyal a ruhájukat más asszonyoktól kapták kölcsön: „[é]n adtam oda, mert ez nekem volt, és akkor én odaadtam. [...] Ez volt neki, és köténye is volt, ilyen fehér kötény eleibe kötve, s akkor ez volt feladva rá, és egy fehér kendő volt rajta, az én kendőm az is, és azt adtuk fel, s megkötöttünk. És mentek csobányozni.”³⁴

4. kép
A betlehemesek az utcán (Népújság, Gottwald, WMMM F.3252)

Az első emlékezetes betlehemezés 1957-ben volt, melyre egy fénykép segítségével tudtak visszaemlékezni.³⁵ Néhány szereplőt is sikerült beazonosítani: Bíró Lajos a Király, Antal András a Királyszolga,³⁶ Márton Lázár a Szent József, Ferenc Gyula a Mária, Bogos Ferenc az Angyal, Hajdú Menyhárt a Fekete csobán, Tompa Menyhért a Szürke csobán, Ferenc Géza a Nyulas csobán szerepét játszotta. Ezek a szerepek sokáig megmaradtak. Bíró Lajos a Király szerepét évekig játszotta, még az 1970-es években is ő vette fel a papírkoronát. Ezt megelőzően is volt természetesen csobánolás a faluban, de a megőrzött fénykép miatt, ami másolatban sokuknál megtalálható, ezt tartják az első igazi betlehemezésnek Kétyen.

³³ Saját gyűjtés: Kéty, 2018. november.

³⁴ Saját gyűjtés: Kéty, 2018. június.

³⁵ Saját gyűjtés: Kéty, 2018. június.

³⁶ Egyes visszaemlékezések szerint a Királyszolga szerepét Ambrus Gergely játszotta.

Később, 1970-ben dr. Égető Melinda irányításával filmszalagon rögzítették³⁷ a kétyiek betlehemes játékát, amely során Kozák Albert készített fotókat.³⁸ A betlehemes filmhez írt forgatókönyv alapján a játékot a korábbi hagyományoknak megfelelően mutatták be, amely a következőképpen zajlott: a Gazda bekopogott a házba, s bebocsájtást kért a betlehem számára. Mikor ezt megkapta, bejött a Király és a Királyszolga. Utóbbi hozta a papírmáséból készült, feldíszített templomocskát a „betlehemkét”. A király recitálva előadta, hogy miért jöttek. Szent József bebocsájtást kért Máriával és az Angyallal. Rövid párbeszéd után megengedték, hogy a városszéli istállóban megszálljanak. Bejöttek a pásztorok is. Sorban leültek a fal mellett a betlehem felé fordulva, mintha elaludtak volna. Az Angyal megjelentette a pásztoroknak Krisztus születését, akik felébresztették egymást. Elindultak a betlehem felé. Egyenként köszöntötték Máriát és a gyermeket. Ajándékot is adtak: az Öreg csobán egy boglárt, a Fekete egy kisbárányt, a Nyulas egy kisnyulat, a Sztürke egy sajtot. Ezután következett a pásztorok párbeszéde a történetekről, majd tánc a botokkal. A befejező rész az ajándékkérés volt a gazdától és a gazdasszonytól.³⁹

5. kép

Betlehemezők csoportképe 1987-ben (Turbuk Józsefné Kereki Irén tulajdona)

Az utolsó, hagyomány szerinti csobánolást 1987-ben tartották, már újratanulva, a régi szöveget felidézve. A helyi férfiak és fiatal fiúk részvételével jártak házról-házra a betlehemezők. Az egy évi készülést Márton Lázár és felesége, Márton Lázárné Regina szervezte. Ők tanították be a szövegeket, énekeket, gondoskodtak a kellékekről, jelmezekről. Az ünnep zárásaként az iskola egyik termében, nagyobb közönség előtt is bemutatták a csobánolást.

³⁷ Korábban 1948-ban Tevelen (hadikfalvi) és Hidason (istensegitsi), 1958-ban pedig Izményben (andrásfalvi) rögzítették a bukovinai csobánolás különböző változatait. Néprajzi Múzeum Filmtár (továbbiakban: NM FILM) 107. Csobánolás, NM FILM 222., Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézete (továbbiakban: BTK ZTI) Ft.391. Betlehemes játék

³⁸ A film az MTVA tulajdona. képek megtalálhatók az MTVA internetes archívumában: <https://archivum.mtva.hu/photobank/item/MTI-FOTO-MWJ1ODFrUG5GK3F3d3laLzFYaEM0Zz09>

³⁹ WMMM NAD 74.171. Kétyi (hadikfalvi) betlehemes

Ide nemcsak a kétyi lakosok, hanem zombai, kakasdi és más érdeklődők is érkeztek, hogy együtt legyenek részesei a bukovinai székelők egyik legszebb hagyományának. A csobánolás a régi rend szerint zajlott, de néhány mozzanatban azonban eltért a korábbiaktól: a férfi szereplők, már nem közösen, valamelyik háznál aludtak, hanem mindenki otthon töltötte az éjszakát, és másnap délelőtt folytatták a betlehemezést. A változást mutatta az is, hogy az iskolában is előadták szélesebb közönség előtt. Ez a színpadi bemutatás bár lehetővé tette, hogy minél többekhez eljusson a karácsonyi üzenet, minél többen részesülhessenek az örömhírben, ugyanakkor a házaknál, szűk körben megszokott meghittség elveszett a nagy térben. A csobánolásnak híre ment, így a *Tolna Megyei Népiújság* munkatársai is részt vettek az előadáson, melyről egy rövid cikkben számoltak be.⁴⁰ A betlehemezésben Fekete István a Szent József, Turbuk József a Nyulas csobán, Faragó Gáspár a Fekete csobán, Csaba Géza a Király, Márton László a Királyszolga, Gombos Norbert pedig a Mária szerepét játszotta el.⁴¹

6. kép

Iskolások előadása a művelődési házban (Turbuk Józsefné Kereki Irén tulajdona)

Ezután már csak iskolai ünnepség keretein belül mutatták be a csobánolást. Iskolás gyerekek adták elő majd minden évben a tanítók által betanított szövegeket és énekeket a művelődési házban. Érdekes folytonosságot mutat, hogy az 1987-es csobánoláson a Nyulas szerepét játszó Turbuk József fiai az iskolai betlehemezések alkalmával, 1992 és 1996 között a Nyulas jelmezébe bújtak. A 2000-es években azonban már ez is elmaradt. Csak néhány alkalommal adták még elő szentesté, az éjféli mise előtt a templomban. Ekkor már a hitoktató fogta össze a gyerekeket, akik a csobánolást betanulták és bemutatták. 2007 után, az általános iskola bezárását követően már nem került előadásra a bukovinaiak szé-

⁴⁰ Tolna Megyei Népiújság 1987. XXXVII. (304) 8.

⁴¹ Néhány szereplő nevét már nem sikerült felidézni.

kely betlehemes játéka. A nyugdíjasklub az utóbbi években még nekirugaszkodott, de már a szereplők toborzásánál leállt a szervezés jelentkező hiányában.

A bukovinai székelyek betlehemes játéka, a csobánolás, a Krisztus születését megjeleltő dramatikus szokás eredetileg házaló népi színjáték volt. Ma már főként színpadon, iskolákban, szabadtéren, vagy akár templomokban és egyéb helyeken kerül bemutatásra.

A 10 –12 szereplős játék előadói a legtöbb esetben férfiak, fiúgyermekek. Míg régebben a házas emberek szokása volt, ma már főként a fiatalabb korosztály alkotja a csoportot, kiegészülve egy női kórossal, akik népviseletben kísérik a játékot. A vallásos jellege, adománygyűjtő és szórakoztató szerepe mellett az utóbbi évtizedekben a bukovinai székelységhez való tartozás kifejezése, a hagyományok éltetése a cél.

A székelyföldi eredetű karácsonyi népszokást a Bukovinában eltöltött másfél évszázad, majd a rövid bácskai tartózkodás alatt, végül 1945 után a mai lakóhelyén, Tolna, Baranya, Bács-Kiskun és Pest megye településein is megtartotta a közösség. A csobánolás mára a bukovinai székelység szimbólumává vált. Ahogy a betlehemes játéknak, úgy a történetüknek középpontjában is a szálláskeresés áll, hiszen a hagyományokhoz való ragaszkodásukról, erős összetartozás-tudatukról ismert népcsoport kétszázötven éves történelme alatt többször kényszerült arra, hogy szülőföldjét, lakóhelyét elhagyva, újabb és újabb vidékeken találjon otthonra.⁴²

A csobánolás szokása 2013-ban került fel a szellemi kulturális örökség nemzeti jegyzékére, amellyel országos elismerést szerzett magának a teljes bukovinai közösség. Ez a kitüntetés lehetővé tette, hogy még szélesebb körben ismertté, keresetté, az idősök számára büszkeséggé, a fiatalok számára pedig megőrzendővé váljon a betlehemezés hagyománya.

Habár Kétyen az utóbbi években már nem került bemutatásra a csobánolás, mégis mindenkinek az emlékei közt, aki valaha átélte, ott lapul az ünnepi meghittség, a csodavárás, a közös együttlét élménye.

⁴² http://szellemikulturalisorokseg.hu/index0.php?name=0_csobanolas (Utolsó megtekintés: 2020. március 27.)

HADIKFALVI BETLEHEMES JÁTÉK⁴³

Gazda /köszönti a betlehemeseket befogadó ház gazdáit/: Áldást, békességet kívánunk a következő ujesztendőre a szent angyalokkal, a betlehemi pásztorokkal egyetemben ugy-szolván. Dicsértessék az Istennek szent neve, békesség a földön a jó embereknek. Ámen. A betlehemi pásztorokat szíveskedjenek befogadni.

Házigazda: Befogadjuk.

/A Gazda és a háziak kezét fogják, a Gazda félreáll, míg a Király bevonul, s aztán eltávozik még a játék befejezése előtt. Bevonul a Királyszolga, a betlehemet leteszi az asztalra és félreáll./

Király /Belépéskor a gerendát megkopácsolja háromszor, a köszöntő verset lépés közben mondja, minden sor hatodik üteménél megáll, koppant a botjával, aztán tovább lépve folytatja a köszöntőjét, minden verssor végén megáll, koppant a botjával és megfordul./:

Dicsértessék Krisztus az magos mennyégben,

Ki kegyelmeteket hagyta egészségben,

Kívánom s tarcsa meg végig az életben,

Örvendezhessenek vég nélkül mennyekben.

A nemes gazdának az nehézségére,

Ne lennének házában nagy terhelésére,

Kérnénk igen szépen az nagy Uristenre,

Hogy figyelmetesen hallgatnának erre.

Mi nem azért jöttünk, hogy komédiázzunk,

Vagy valamit tréfát, játékot indiccsunk,

Hanem egy fertálynét mulatni kívánunk,

Miglen a Krisztusról mi példát mutassunk.

Mivel a kisdédnek születése napján

Hogy s miként született szigorú szállásán,

Annak minden voltát Mária Józseffel

Házról házra járván, s szállást keresnek.

Az üdő közelget, nem lehet késniek.

/A betlehem mellé áll, várakozik./

Szent József /Kopog az ajtón, majd síró hangon énekel./:

Egészséggel gazda, nyisd meg az ajtódát,

Ereszd bé megszűkült te jóakaródat,

E világ urának éltető dajkáját,

Mert az utazásba igen elfárattunk.

⁴³ Saját gyűjtés: Kéty, 2018. június. A szöveg az 1987-es betlehemezéskor került előadásra. Érdemes összevetni Forrai Ibolya 1970-ben szintén Kétyen gyűjtött szövegével. Forrai I. 2003. 67–76.

Király: Egy szózatot hallék mostan az ajtónkon.
Mi légyen az oka, bizonynal nem tudom,
Parancsolom, szolgám, nézd meg sietséggel,
Ki zerget ajtónkon ily nagy bátor szívvel.

Királyszolga /Kiszól az ajtón./:
Kivagy? Mi vagy? Miféle ember vagy? Honnat jöttél?
Felelet nékem minnyárást ere adj!

Szent József /Ujra énekel az ajtó mögött./:
Tibilliusz császár parancsolatára
Jöttünk Názáretből az beiratásra.
Hogyha befogadnál ez egy éjszakára,
Bizony megfizetné az egeknek ura.

Királyszolga: Várákózz egy kevést, mindjárt megjelentem.
/A király felé fordulva mondja:/
Felséges Királyom. Oly emberekre találtam,
Nem hinném ajtónkon, jöjjenek bé országunkba.

Király: Tanácsosom adj tanácsot nékem!

Királyszolga: Felséges Királyom! Énnékem e tanácsom van,
Ha befogaggyuk ez ékes városba,
hidd meg, Király, hogy elvesz a hatalmunk.
/Itt kintről hallatszik az egyik csobán közbeszólása: mit hatalmaskocc te!/
ez ékes városból éppe kipirulunk.

Király: No, ha így van szolgám, eriggy gyorsan, siess
ajtónkat is zárd be, s oppe be se ereszd!

Királyszolga /Ujra kiszól az ajtón./:
Mit! Hogy befogaggyalak?! Abból ugyan nem kapsz!
A város utcáin kívül ámbár meg is fagysz!

Szent József: Kemén kösziklához hasonló nemzetség!
Hogy lehet uradnál ily szernyü dühödtség?
Még a pogánnál is van engedelmesség,
hát nálad uradnál mér nincsen kegyesség?

Királyszolga: Gyer bé barátom, fütőzz egy keveset!
/Kivülről beszél az egyik csobán: Tuttam, hogy béengecc!
Ezután Szent József, Mária és az Angyal bevonulnak, megállnak a Király előtt: majd

a pásztorok jönnek be sorban, botjukat jobbra-balra a földhöz veregetik lépés közben,
majd az ajtóhoz közel, a fal mellé ülnek./

Pásztorok /együtt mondják bevonulás közben/:

Jó napot jó gazda! Légy jó életben,
mer pásztorok jöttek hozzád sietséggel.
Hobcu rajta! Nyugugyunk e házba,
míg a hajnalszféra felteccik végtire.

Fekete csobán /körbefordul/: Ej, de jó, be jó helyecske ez!

Szent József: Álgyon meg az Isten, fölséges Királyom!

Király: Álgyon meg téged is, kívánom barátom.

Szent József: Fölséges Királyom!

Fogaggy be házadba, megszállunk ez egy éjszakára
mer a nagy utazásba igen megfáradtunk,
a nagy hideg miatt biza majd megfagyunk.

Király: Szerelmes barátom!

Ide én bé nem fogadhatlak,
mivel az éjjelre én sok vendéget várok.
A vendégek engem méltán is megszólhatnak.
Hanem egy kis helyet mingyárast mutatok
A városon kívül van egy istálló,
oda szokott szállni a jövevény szálló.

Szent József /Máriához fordulva mondja/:

Szerelmes jegyesem, Mária nagyasszony!
Az egész városba szállást nem kaphatunk,
ezen jótanácsra a városra indulunk.
A városon kívül van egy istálló,
oda szokott szállni a jövevény szálló.

Mária /A betlehem felé fordul/:

Egeknek szent ura, világ megváltója,
Tekincs alá mennyből szerelmes anyádra,
Midőn Betlehemből szálla fedetlen pajtába.
Azért kérlek, ne haggy szomorúságomba.

Szent József: Ne sírj, ne keseregy, szerelmes jegyesem,
mert minket se hagy el a fölséges Isten,

hanem csak szájunk be ez egy istállóba,
inkább is lesz módunk a szent imáccságra.
/Közben a király és a királyszolga balra félreálltak. Szent József a betlehem bal oldalán,
Mária és az Angyal annak jobb oldalához állnak. Az Angyal a betlehem elé lép, vele
szembefordulva letérdel./

Angyal: Ó, Istennek anyja, látod jelenlétem,
parancsold meg nékem, mer hozzád küldöttek.

Mária: Ereggy sietséggel, szolgálj szent uradnak,
adj hírt a nyáj mellett élő pásztoroknak,
hogy imáadására jöjjenek Krisztusnak!

Angyal: Glória! /Elkezdi az éneklést, amelybe minden jelenlevő pásztor bekapcsolódik./
Glória ének szent szűz dia,
Dicsőség mennyben Istennek,
Békesség földi népekre,
Jóakarató híveknek,
Kik Istenben örvendeznek.
/A csobánok egymáshoz beszélgetnek. A Fekete csobán felugrik a botjára s ezt kiabálja:/

Fekete csobán: Hopprá Tódor, vén Untyiás,
Hallod e mit mondok?

Szürke csobán: Igen, ha megmondod!

Fekete csobán: Született a Jézus,
Krez máj fertátye! /A botjával meglökte a Nyulas csobánt./ Kejj fel te pajtás!

Nyulas csobán: Nem aluszok én!

Fekete csobán: Hallék egy olyan nótát, kinek soha többé nem hallottam mását!
Megmonnyam e Kicsike?

Nyulas csobán: Monnyad, monnyad!

Fekete csobán: Született a Jézus, Hajjd te is bátyám!
/Az öreg csobánt is megrugdossa./

Öreg csobán: Hallom én, engem nem bántott.
/A pásztorok visszaülnek a helyükre, úgy tesznek, mintha aludnának. Az Angyal oda-
megy hozzájuk, s keltegeti őket./

Angyal: /kezd az éneklést, amelybe mindenki bekapcsolódik/:

Serkennyetek pásztorok,
Kik nyáj mellett alusztok,
Mert született az éjszaka
Ti szabadítótok.
Egy szent szüztől Betlehembe,
Városon künn a mezőbe,
Két barmok közt szegénységbe,
Vagyon nagy hidegbe.

Szürke csobán: /felugrik, s mondja/:
Jajjaja-jaj! én mit láték s mit hallék álmomba!

Fekete csobán: Mit te?

Szürke csobán: Nékem az Isten angyala megjelent!

Fekete csobán: Éppe neked! Ereggy te nyavalyás! Ördög e vaj angyal, de hogy Krisztus született vóna, eppe nem hihetem.

Öreg csobán: Ho, ha így van, ezen én elmémet nem töröm, ide a pad alá fejemet leteszem.

Fekete csobán: jobb es!

Angyal: Gyertek sietséggel,
Mennyünk az városba, /Fekete csobán közbeszól: Most-e?/
Mert ott fekszik Jézus
A kóró szénába, a kóró szénába.

Szürke csobán /Az Angyal elé áll/:
Édes kicsi Angyalkám, de rég nem siettem miánnattad!

Öreg csobán: Mennyünk elhát, nem bánom, de ne üres kézzel, vigyünk néki ajándékot, kitől mit lehet jó pajtások.

Pásztorok /a jelenlévők is bekapcsolódnak mind az éneklésbe/:
Pásztorok keljünk fel,
Hamar indujjunk is el,
Angyal szózat jelenti,
Hogy Messiás születik,
Siessünk, ne késsünk,

fáraccságinkat érette ne sajnájjuk,
hogy még ezen éjjel is rátaláljunk.
/Éneklés közben a betlehemhez vonulnak, sorban megállnak a betlehem előtt./
Mennyből az angyal lejött hozzátok, pásztorok,
Hogy Betlehembe sietve menni lássátok,
Hogy Betlehembe sietve menni lássátok.

Öreg csobán /az ének befejezése után kilép a sorból, Mária elé lép, köszönti/: Jó estét
Mária, Istennek szent anyja!
Serkentsd fel fiadat, pásztorok eljöttek,
Kik szent angyalidtól tehozzád küldettek.

Mária /elkezd az éneket, de mindenki bekapcsolódik a második sornál az éneklésbe/:
Serkenny fel fiam,
pásztorok eljöttek,
kik szent angyalidtól,
tehejzád küldöttek, tehojzád küldöttek.

Öreg csobán: Édes kicsi Jézuskám!
Néked ez a város nem adott szállást,
hogy s mint lehetett, meglássátok, valamikor ráfizetnek erre!

Fekete csobán: Ó, bajbatag, hamu, öreg bátyám Samu!
Nem gondolod el, hogy evel mit példáz ő?

Öreg csobán: Nem én!

Fekete csobán: Ereggy szalaggy haza, s feküggj le.

Szürke csobán: Hajjátok, bojtárok, van nekem egy kicsi kecském. Odaajándékozom a
Mária Józsefnek a bűneimér, hogy helyet kapjak a boldog menyországba.

Fekete csobán: Olyan bűnös vagy? Egy kilót én es vennék belőlle!

Szürke csobán: Nem kéne itt komédiázzunk, hanem amit hoztunk, oda kéne aggyuk.

Fekete csobán: Oda is aggyuk.

Szürke csobán: Édes kicsi Jézuskám!
A havasokon fejő pásztor vótam. Én neked egyeb ajándékot nem adhatok, hanem, de ha
nem egy kis sajtocskát ugyan szépen adok. Fogadd el jó nevéen, azt is amelyet adhatok. /
Odaszól a Fekete csobánnak: Hallod e te Fekete! Ereggy te is, aggyál a kis Jézuskának
valami ajándékot!/

Fekete csobán: Édes kicsi Jézus!

A havasokon meddű pásztor vótam,
de nékem semmi se vót ottan.
Neked nem adhatok turót, ordát,
de egy báránkát ugyan szépet adok
Kérlek fogadd el azt is ameljet adhatok.

Szürke csobán: Szép es lehet!

Fekete csobán: Ugy találtam, te!

/Közben Fekete csobán úgy tesz, mintha a mezőn egy nyulat látott volna, le is lövi. A zsákmányt azonban a Nyulas csobán szerzi meg magának./

Fekete csobán: Hallod e te Kicsike!

Nyulas csobán: Mit akarsz te Fekete?

Fekete csobán: Aggy valami ajándékot a kis Jézusnak!

Nyulas csobán: Édes kicsi Jézus!

A legkisebb én vagyok. Egyeb ajándékot nem adhatok, egy nyulacskát ugyan szépet adok. /Közbeszól a Fekete csobán: Én lőttem te!/ Vegyed el jó nevéen azt is ameljet adhatok.

Fekete csobán: Hallod e Öreg, kéne aggy te is valami ajándékot a kis Jézusnak!

Öreg csobán: /Ietérdel, ő is a betlehem előtt/

Édes kicsi Jézuskám! A legöregebb én vagyok.
Egyeb ajándékot nem adhatok, hanem egy szép
bogláros szíjjacskát, ugyan szépet adok.
Kérlek fogadd el ezt is, ameljet adhatok,
me a juhok után is alig ballagok,
s azokat is mind elhordták a farkasok.

Mária: Köszönöm pásztorok, minnyájan tinéktek,

kívánom, hogy mennybe örvendezhessetek,

minnyájan mennyei koronát nyerjete

és a véghetetlen örömben legyetek.

/A pásztorok elvonulnak a betlehem előtt, s körben állva beszélgetnek./

Fekete csobán: Vén Szürke, hallod e mit mondok!

A kis Jézus kedviér járnánk egy pár táncot.

Szürke csobán: Nem bánom.

A többi pásztor: Nem bánnyuk.

Fekete csobán: No, ha mind asszongyák, hogy nem bánnyák,
jó vóna egy rongyos puruttyást találnánk.
/körbe keresgélnek/ Puruttyán, hol vagy?

Öreg csobán: Szerbusztok, itt vagyok.

Fekete csobán: Mivel az új királyt nagy örömbé lássuk,
a kis Jézus kedviért járnánk egy pár táncot.

Öreg csobán: /Furulyázik. A többiek táncolnak, azaz körben összefogodznak, majd nagyokat ugranak, botjaikat a földhöz ütögetik jobbra-balra kétszer, közben kurjongatnak. Az Öreg amikor megelégtelte a mulatozást, abbahagyja a furulyázást./
Nem kéne itt mulassunk!
Késő s a vad miatt a nyájba kárt vallunk!
Jól lássátok, most sincs sem turónk, sem ordánk,
utójárá is csak éhes számadásra jutunk.

Szürke csobán: Jó vóna elindulnánk,
jól lássátok, melyen üres a tárcám!

Fekete csobán: /a házigazda felé mutat botjával/:
Ennek a gazdának báccsa én vótam tavaly es.
Hej, de jó gazdám vót nekem még akkor es!
Sokszor kértem, de nem adott eccer es.
Most meglássátok, megtöti még a tarisnyánkot es!

Nyulas csobán: Látom gazdasszonynak sűrűmosolygását
hozzánk jó szándékát.
Keresi záros ládikájának kulcsát,
hogy onnét kivegye hat ezüst garását,
amellett három részben felfont szép piros kolbászát,
amellett Szent János kalácsát,
üszkes kocorbáját, s régi száraz sonkáját.

Öreg csobán: Be jó vóna nekem is!
De tük öregvel nem gondoltok,
lassacskán kifelé ballagok.

Fekete csobán: Kérlek öregem, ne panaszkoggyál,
me én se ettem egyebet, csak egy darabocská piritus kenyeret.

Nyulas csobán: Jó vóna indujjunk pajtások, mer más háznál is jó emberek várnak.
/Lassan kivonulnak, közben mindenki énekel./:
Betlehemek pusztájába,
pásztorok vigyázásában
Nagy öröm hirdettetik,
Nagy öröm hirdettetik.

Király: Köszönöm, s hálálom, kik itt hallgatótok,
Alacsony munkánkat meg sem utálátok,
Kiért az egekben legyenek koronátok,
Ti pedig jó gazda, kik szállást adátok,
Semmiféle átok ne térjen hozzátok,
A kis Jézus áldása szálljon tireátok.
Mi már elmenyünk, vigan legyetek,
Áldás békeséget kívánok a következő ujesztendőre.

Hivatkozott irodalom

Balogh István

- 1979 Juhász. In Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* II. Akadémiai Kiadó, Budapest, 691–692.

Barna Gábor

- 1993 Betlehemezés, betlehemes játék. In Diós István (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon*. Szent István Társulat, Budapest. <http://lexikon.katolikus.hu/B/betlehemez%C3%A9s.html>

Dömötör Tekla

- 1977 Betlehemezés, betlehemes játék. In Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* I. Akadémiai Kiadó, Budapest, 269.

Forrai Ibolya

- 1974 Betlehemezés a bukovinai székelyeknél Tolnában. *Ethnographia* LXXXV. (2–3) 465–468.
2003 Csobánolás a bukovinai székelyeknél. In Gaál Attila (szerk.): *A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve* XXV. Wosinsky Mór Megyei Múzeum, Szekszárd, 47–82.

Kóka Rozália

- 2008 *Hadikfalvi betlehemes*. Fekete Sas Kiadó, Budapest.

Pesovár Ernő

- 1977 Betlehemes pásztortánc. In Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* I. Akadémiai Kiadó, Budapest, 268–269.

"Lob sei Christus im himmlischen Himmel ..."
Csobánolás – das Bethlehem-Spiel der Bucovina Szeklers

Eines der beliebtesten Bauernhirtenspiele der Weihnachtsferien ist das dramatisches Multiplayer-Krippenspiel. Krippenspiel ist eine Art Volkstheater, in dem sich die Darsteller an das Publikum und den Lebensstil der Gemeinschaft anpassen müssen. Dies ist nicht schwer zu erreichen, da der "Portier", die Krippe von Tür zu Tür, Teil der Dorfgesellschaft ist. Eine weitere Besonderheit ist, dass das Publikum nicht nur die aufzuführende Geschichte kennt, sondern sich auch einmischt.

Das Betlehem-Spiel der Bucovina Szeklers, Csobánolás, galt als eine der interessantesten Varianten der Ethnographie. In Kéty wurden viele Male nach der Umsiedlung wiederbelebt und mit der Krippe aufgeführt, deren Figuren, Teilnehmer und Zuschauer diese Tradition noch bewahren: in ihren Erinnerungen, Fotografien und Objekten erhalten. Neben der Literatur basiert meine Studie auf diesen persönlichen Erfahrungen und Erinnerungen, die durch Informationen aus verschiedenen Presseartikeln, anderen Fotografien und Aufzeichnungen ergänzt werden.

Csobánolás Kétyen

Az alapfokú oktatás története (1868–2007)

Svégel Fanni

A tanulmányban a kétyi alapfokú oktatási és gyermeknevelési intézmények története kerül bemutatásra a 19. század második harmadától napjainkig. Az országos köznevelési szabályozások, a gyerekvédelmi intézkedések és a megyei sajátosságok teszik megfoghatóvá a falu életét meghatározó közintézmények viszontagságos sorsát. Történeti és néprajzi források felhasználásával követhetjük végig az iskola történetét az Eötvös-féle népiskolai törvénytől, a német kisebbségi oktatáson és a rendszerváltás utáni megújuláson át, a 2007-es bezárásig.

A közoktatás modern kori története a 18. század felvilágosult abszolutista uralkodóihoz nyúlik vissza. Az iskola mint a tudatformálás és nevelődés eszköze, fontossá vált a modern nemzetállamok megteremtése során. A segítő, nevelő és felügyelő vagy fegyelmező hatalom koncepcióinak keveredése figyelhető meg a Habsburg uralkodók egészség- és oktatáspolitikai törekvéseiben. Mária Terézia 1777-es tanügyi rendelete, a *Ratio Educationis* korlátozta az egyházmegyék fennhatóságát, mivel minden iskolát állami felügyelet alá vont.¹ A népiskolák élére királyi felügyelőket (*inspectorokat*) állíttatott, hogy az oktatás eredményességét garantálják. A rendelet III. fejezete hosszasan értekezett a népiskolák hasznáról, útmutatást adott a kisebb és nagyobb városok, valamint falvak népoktatásához. Habár nem tette kötelezővé a népoktatás bevezetését és a tankötelezettséget, útmutatást adott a már meglévő iskolák számára.

A kétyi oktatásról szóló egyik legkorábbi adatuk 1733-ból származik. A zombai plébániához tartozó községben egy egyszerű parasztember oktatta a gyerekeket.² A völgyeségi községek oktatásáról szóló 1771-es statisztikai feljegyzés szerint ekkor már csak 6 faluban nem volt iskola. Ezek közé tartozott Kéty is, ahol először egy katolikus tanító dolgozott.³ Az 1777-es adatok szerint fizetése 44 forint volt, ami a megyén belül is alacsonynak számított.⁴ A vallásszabadság kihirdetését (1784) követően a kétyiek templom- és iskolaépítésbe fogtak, lutheránus tanítót fogadtak. A munkálatok nem mentek könnyen, így a 18. század végéig a faluban nem volt iskolaépület.⁵ A tanítók ekkortájt képzett, több nyelven beszélő emberek voltak: Georg Cunterman, a Hesszenből származó oktató 3 évig tanított Kétyen. 1787-ben helyét Johann Rau, majd Heinrich Lämle vette át.⁶

¹ Magyarországon az alsófokú oktatás intézményeit fenntartó szerint két típusba sorolhatjuk: állami és egyházi. 1868 előtt az iskolák kizárólagosan egyházi kézben voltak.

² Szita L. 1996. 85.

³ Szita L. 1996. 85.

⁴ Hajdu L. 1987. 170., 176., 189. (2/a, 3 és 6/b sz. táblázatok)

⁵ Szita L. 1996. 85–86.

⁶ Szita L. 1996. 86.

A tankötelezettségtől az első világháborúig

Az 1845. évi 25.224. számú helytartótanácsi rendelet, a *Magyarország elemi tanodáinak szabályai* volt az alsófokú oktatási rendszert szabályozó első hatályos állami rendezés.⁷ A rendelet előírta a tankötelezettséget, kéttagozatú (alsó és felső) elemi iskolákat állított fel az országban. Meghatározta a tananyagot, és egységes tankönyvhasználatot írt elő városi és falusi iskolák számára. Nemzetiségi iskolák esetén az anyanyelvi oktatást írta elő.⁸ A rendelet kitért a lányok oktatásának fontosságára, de lehetőségekhez mérten a nemek szerint elkülönített tanítást javasolta. Erre a kis falusi iskolákban – ami sokszor alig jelentett többet egy apró, zsúfolt teremnél – nem volt lehetőség. Kétyen 1855-ben egy magántanító működött, de a magániskolát ugyanebben az évben a hatóságok bezáratták.⁹

Az oktatási reform következő lépése a báró Eötvös József nevéhez fűződő 1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában volt, ami az iskolarendszer alapjául a 6 osztályos elemi népiskolát tette, és minden 6–12 éves gyerek számára bevezette a tankötelezettséget. Ennek betartása a szülők, gyámok és a tanítványt fogadó mesterek feladata volt. A törvény lehetővé tette az anyanyelvi oktatást és vallási felekezetek számára az iskolák fenntartását, ami Kéty esetében meghatározó volt, hiszen a falusiak többsége evangélikus sváb volt, akik a német nyelvet beszélték. A szegénységi bizonyítványt felmutató szülők gyerekei térítésmentesen járhattak az elemi iskolába. Az Eötvös-féle reformokhoz tartozott még az új tankönyvek írása és bevezetése, melyeket nemzetiségi nyelvekre is lefordítottak és az 1910-es évekig használtak.¹⁰ Az iskolai tanterv alapja a valláserkölcson nyugvó nevelés volt, tananyagát az általános és közismereti tárgyak adták.

Az intézmények felügyeletét az *iskolaszék* látta el, amely gondoskodott a tárgyi- és személyi feltételekről, valamint az iskola működéséről. A 9 főből álló iskolaszék tagjait a község közgyűlése 3 évre választotta meg, rendszerint szavazati jogot kapott a helyi lelkész és a tanító is. Feladatai közé tartozott az iskola heti látogatása, ellenőrzése, a törvények betartatása, a mulasztók megintése (esetlegesen bíróság elé állítása), a tandíj meghatározása, tárgyi eszközök meglétének biztosítása.¹¹

Demográfiai adatok szerint 1872-ben Tolna megyében összesen 49 285 tanköteles korú gyerek élt.¹² A megyei elemi iskolák száma 1869-ben 179, a tanítók száma pedig 262 volt.¹³ Az analfabéták aránya a népiskolai törvény bevezetését követően közel 50%-os volt, ami a dél-dunántúli megyék közt a legjobb értéknek mondható. A korabeli viszonyokról ad képet Varasdy Lajos 1877-es megyei összefoglaló jelentése, melyből megtudjuk, hogy „Kétyen egy viskószerű, alacsony, hosszú teremben célszerűtlenül készített és elhasználdott padokba betömve 165 gyermeket tanít egy szál tanító.”¹⁴ Ez a beszámoló jól mutatja, mekkora különbség volt a népiskolai törvény előírásai és a vidéki mindennapok

⁷ Mészáros I. 1980. 229.

⁸ Bővebben lásd: Mészáros I. 1980.

⁹ TML. mf. ir. X. A. 9378/1855. lásd: Glósz J. 1987. 44–45.

¹⁰ Pukánszky B. – Nóbik A. 2015. V.2. Népiskolák fejezet

¹¹ 1868. évi XXXVIII. tc. VIII. fejezet

¹² Kelemen E. 2009. 56. 2. táblázat

¹³ Kelemen E. 2009. 57. 3. táblázat

¹⁴ Szenczi L. 1987. 64.

valósága között. 1885-ben a kétyi iskolában mindössze 8 könyv állt az oktató és a diákok rendelkezésére, ami az egyik legalacsonyabb szám volt a megyében.¹⁵ A tarthatatlan állapotokon javítani kívánó törvény azonban lassan hozott bármiféle változást. A zömmel mezőgazdasági munkából élő népesség gyerekei a nyári munkák miatt tavasztól ősziig nem, vagy csak alig jártak iskolába, otthoni tanulásra pedig lehetőségük sem volt. Mivel az iskola közvetlenül nem szolgálta, nem segítette a diákok későbbi életre és munkára nevelődését, szélesebb műveltség átadására pedig a körülményekből adódóan is képtelen volt, így tényleges célját nem érthette el. A szegényparaszti népesség lakásviszonyai, családi- és közösségi munkaszervezete, túlélési stratégiái nem tették lehetővé a gyerekek művelődését, így az iskola pusztán az analfabetizmus csökkentését tűzhette ki célul.¹⁶

Az ismétlő iskolát a népiskolai törvény hozta létre azon 12–15 éves diákok számára, akik a mindennapi iskolát (6 elemi osztályt) befejezték. Az ismétlő tandíjköteles volt, ami alól a család szegénységének bizonyítása adott felmentést. 1896-tól minden községben, ahol 40-nél több ismétlőiskolás gyerek tanult, létre kellett hozni egy *gazdasági ismétlő iskolát*. Ez a speciális tanítási forma népszerűnek számított Tolna megyében és minden olyan területen, ahol a lakosság főként mezőgazdasági munkából élt. Tananyaga kifejezetten gazdasági ismeretekre specializálódott (gazdaságtan, számtan, mértan, olvasás, fogalmazás), célja a tovább nem tanulók ismereteinek megőrzése, elmélyítése volt.¹⁷ A lányoknak eltérő ismereteket oktattak, felkészítve őket a háztartás vezetésére és egyéb hagyományos női munkák elvégzésére.¹⁸

Kétyen 1903-tól működött gazdasági ismétlő, melyben a községi tanító oktatott, kiegészítő fizetésért. A megyében az ekkor már meglévő 26 mellé 13 új gazdaságit hoztak létre. A *Magyar Nemzet* tudósítása szerint a megyében kielégítő számú népkönyvtár, ifjúsági könyvtár és egyesület állt rendelkezésre a művelődni vágyó fiatalok számára.¹⁹

Az elemi népiskolák Eötvös József által alapított folyóirata, a *Néptanítók Lapja* értékes forrásanyagot szolgáltat a helyi oktatás fejlődéséről. A lap rendszeresen közölte az Eötvös-alap ösztöndíjasainak névsorát, mely szerint 1884-ben ifj. Kring Gyula, a soproni tanítóképezde III. éves növendéke 50 forint támogatásban részesült.²⁰ Apja, id. Kring Gyula a kétyi iskola első számú tanítójaként rendszeres befizetője volt a néptanítók pénzalapjának,²¹ amely 1878 óta segítette a tanítók gyerekeit ösztöndíjakkal, árvákat segélyekkel. Továbbá ebből juttattak árvaházaknak, elaggott vagy beteg tanítóknak.

A lapban közölt pályázati rovatból értesülhetünk a megüresedett tanítói álláshelyekről és betöltéseik feltételeiről. Az evangélikus svábok lakta faluban az iskola a kétyi egyházközséghez tartozott, Murgával és Felsőnánával együtt. Hammel Alajos evangélikus lelkész 1886-ban népiskolai segédtanítói állást hirdetett.²² A segédtanítónak a népiskola alsó három osztályában kellett tanítania. A tannyelv ekkor még német volt, de mellette

¹⁵ Szenczi L. 1987. 74.

¹⁶ Romsics I. 2002. 145.

¹⁷ Romsics I. 2002. 146.

¹⁸ Lásd: Rendek M. 1998.

¹⁹ Magyar Nemzet 1903. XXII. (33) 20.

²⁰ Néptanítók Lapja 1884. XVII. (37) 362.

²¹ 1891-ben évi 1 forintot, 1898-ban már évi 2 forintot fizetett be az alaphoz.

²² Néptanítók Lapja 1886. XIX. (9) 69.

a magyar nyelvtudás is követelményként szerepelt a felhívásban. Ugyanis az 1879. évi XVIII. tc. kötelezővé tette a magyar nyelv – mint államnyelv – tanítását minden népiskolában. Vagyis már nemcsak a tanítók voltak kötelesek megtanulni magyarul, hanem a nemzeti iskolába járó diákok is. A tanárokat azonban felkészületlenül érte a magyar mint idegen nyelv oktatása, és kiforrott módszertani útmutató hiányában az ingyenes rendelkezésükre bocsátott *Néptanítók Lapjában* vitatták meg tanítási módszereiket.²³

1890-ben a Közigazgatási Bizottság elrendelte egy iskolaépület megépítését 2 tanteremmel, két tanító alkalmazását tervezték el.²⁴ 1894-ben a másodtanítói állás ismét megüresedett, így új felhívást tett közzé a lelkész, ám ebben már a magyar is tanítási nyelvként szerepelt a német mellett.²⁵ A századfordulón tanítóként dolgozott az akkor 20 esztendőes Dez Ferenc. 1902-ben második sorszámu kántortanítói állást hirdettek, miszerint a javadalmazás így történt: tanítóként 500 korona az egyházközségtől, egy bútorozott szoba, 2 méter fa, 264 korona államsegély; kántorként 100 korona, tisztességes lakás gazdasági épületekkel és kerttel, 2 méter fa, szükséges orvos- és malomfuvarok.²⁶ Ezért az első három osztály tanítását, minden második héten – váltásban az első számú tanítóval – kántori teendőket kellett elvégezni. Az iskolában vegyes, magyar–német tannyelv volt érvényben. Ebből látható tehát, hogy Kring tanító mellett – aki a népiskola felsőbb osztályaiban tanított – váltották egymást a segédtanárok, akikkel közösen kántori teendőket is végeztek.

1904-ben id. Kring Gyula tanító munkaképtelenné vált, számára az Eötvös-alap évi 1300 korona nyugdíjat folyósított. Az így megüresedett első számú – és felmondás által felszabadult másodrendű – tanítói pozícióra pályázatot írt ki Hammel Alajos lelkész. A két tanító osztottan oktatta az első három és második három (4–6.) osztályt, felváltva végezték a kántori és egyházi írásbeli teendőket vagy helyettesítették a lelkészt. Az első tanítónak járt egy szabad lakás, gazdasági melléképületek és kerttel, 86 korona készpénz és tandíj, 87 korona földjévedelem, négy öl fa, terményekben 427 korona, szolgálmányokban 365 korona. Gazdasági ismétlők oktatásáért 120 korona és állami korpótlék. Kántori fizetése ezen felül 220 korona. A második tanítónak: szabad lakás, gazdasági épületek és kerttel, 500 korona készpénz, 1 öl fa, 21 korona tandíj, 264 korona államsegély. Kántori fizetése 100 korona és 1 öl fa.²⁷ Az elsőrendű tanítói pozíciót ifj. Kring Gyula vette át, megörökölve apja állását. Őt 1917-ben helyezte át a vallás- és közoktatásügyi miniszter a kaposvári állami elemi iskolába.²⁸

1910-ben Tolna megyében már 242 iskola állt, összesen 492 tanítóval, amivel a dél-dunántúli megyék élvonalába került. Az írni-olvasni tudó, 6 éven felüliek aránya 81,7% volt.²⁹ Kétyen osztatlan kisiskola működött egy tanítóval, ami megfelelt a régiós sajátosságoknak. A sokszor megüresedő másodtanítói állást nem tudták megtartani. 1916-ban is megjelent egy pályázat, melyben három szobából, két konyhából, megfelelő mellékhelyiségekből álló

²³ Solyom R. 2006. 105–106.

²⁴ Szenczi L. 1987. 148. 8. táblázat

²⁵ Néptanítók Lapja 1894. XXVII. (83) 785.

²⁶ Néptanítók Lapja 1902. XXXV. (36) 43.

²⁷ Néptanítók Lapja 1904. XXXVII. (40) 18.

²⁸ Néptanítók Lapja 1917. L. (5) 13.

²⁹ Kelemen E. 2009. 60. 5. és 6. táblázat; 64. 9. táblázat

tisztességes lakást, 100 korona kántori fizetést és két méteröl kemény hasáb tűzifát házhoz (szállítva és felaprítva), 1/4 hold kertet és az egyházközség pénztárából 800 koronát, valamint államsegélyt ajánlottak fel a leendő másodszámú tanítónak.³⁰

Az óvodai nevelés kezdetei

A kiseddóvás szabályozása az 1891. évi XV. tc.-kel kezdődött, amely a 3–6 éves gyerekek felügyeletére, ápolására és gondozására terjedt ki. A törvény szabályozta a kiseddóvók és gyermek-menedékházak felszereltségét, az óvónőkre és dajkára vonatkozó szabályokat, de az óvónőképző-intézetek előírásait is. A nemzetiségi óvodákban a gyerekeknek ismerkedniük kellett a magyar nyelvvel. Arról, hogy Kétyen mikor jött létre az első kiseddóvó, nem maradt fenn információ, azt viszont tudjuk, hogy az 1930-as és 1940-es években működött német és magyar nyelvű gyermekmenhely.

Az óvodások több megyei rendezvényen is szerepeltek műsorukkal, melyekről tudósítottak a korabeli napilapok. Ilyen volt az 1931. szeptember 1-3. között tartott Kiseddónevelők Országos Egyesületének pécsi közgyűlése is. A háromnapos programsorozatot Berze-Nagy János vezető királyi tanfelügyelő nyitotta meg. A Nemzeti Színházban tartott gyermekünnepélyen részt vettek a kétyi német nyelvű óvodások is. Özv. Döring Frigyesné kétyi óvónő vezetésével egy óvodai foglalkozást játszottak el a közönségnek, amely során a népviseletbe öltözött szülők kíséretében ékes magyarsággal mondták fel a kicsik a megtanult mondókákat.³¹ A műsorért Döringnének a második helyezést ítélte oda a zsűri. Az 1933-as Sárközi Bokrétán is fellépett az óvodás csoport, akikről a *Tolnamegyei Újság* így írt: „majd a kétyi német anyanyelvű óvodások igen bájos irredenta vonatkozású magyar jelenete következett.”³² Az újságírók nem győzték hangsúlyozni a nemzetiségi óvodások hazaszeretetét és ékes magyarságát.

A harmincas években megkísérelték bevezetni a magyar nyelvű oktatást 35 német és 5 magyar gyerek mellett. 1935-ben megjelent egy óvónői állaspályázat a *Néptanítók Lapjában* a nagyközség óvoda-felügyelőbizottsága jóvoltából, melyben a törvény által meghatározott fizetés mellé lakhatást is kínáltak. A német nyelvtudással rendelkező jelentkezőknek Rummy Ernő főjegyző, felügyelőbizottsági elnök részére kellett eljuttatniuk a kérvényüket.³³ Óvodának minden bizonnyal egy régi épületet jelölhettek ki, mivel ebben az időszakban többször tudósítottak annak rozoga állapotáról. Több hírlap is beszámolt róla, hogy tatarozási munkálatok közben 1936. augusztus 4-én beomlott az óvoda tetőszerkezete. Egy meglazult fal okozta a balesetet, aminek következtében összedőlt az épület, de szerencsére senkinek nem esett bántódása.³⁴

³⁰ Néptanítók Lapja 1916. XLIX. (26) 17.

³¹ Dunántúl 1931. XXI. (123) 4., (185) 2., Pécsi Napló 1931. XL. (198) 3.

³² Tolnamegyei Újság 1933. XV. (80) 4.

³³ Néptanítók Lapja 1935. LXVIII. (22) 887.

³⁴ Népszava 1936. LXIV. (177) 8., valamint Esti Kurír, Pesti Hírlap, 8 Órai Újság, Magyarság

1940-ben ismét kiírták a pályázatot, az óvónői oklevél mellé egészségügyi vagy szociális vonatkozású külön képzéssel rendelkezőket előnyben részesítették.³⁵ A megyei napilap szerint Oszter Ilona okleveles kisdédóvónót nevezték ki segélydíjas óvónőül a községi óvodába.³⁶ A német gyerekek azonban a VDU³⁷ 1941-ben alapított társulati óvodájában kaptak helyet. Balázs Ferenc nemzetiségi iskolareferens³⁸ így írt az esetről:

„... a fenntartó hatóságok szűkkeblűségén múltott, hogy a Volksbund ismét hódíthatott. Azt csak helyeselni lehet, hogy a Kindergarten kiválóan megtanítja anyanyelvükön beszélni, de a nemzet számára elvesztek, mert a veszélyes nemzeti szocializmus szélsőséges gondolatait lehelik a gyermekekbe, s a magyargyűlöletet...”

Mire a minisztérium 1943-ban észlelte a problémát, már nem volt értelme az óvoda újrányításának, hiszen a Volksbund intézményében remek körülményeket biztosítottak.³⁹

Oktatás és nevelés a két világháború között

A Nagy Háború nevelésre gyakorolt hatásáról viszonylag kevés információnk van.⁴⁰ A tanítók bevonulása, a hadigazdálkodás részévé váló gyerekmunka, és az iskolaépületek más célú felhasználása révén az iskola nevelő-szabályozó funkciója gyakorlatilag megszűnt a háborús években.⁴¹ A *Néptanítók Lapjában* rendszeresen tettek közzé felhívásokat Tolna megyéből is, melyben a háború időtartamára kerestek helyettes tanítókat, kántor-tanítókat. A kétyi oktatást 1917-es áthelyezéséig ifj. Kring Gyula irányította. Azt azonban nem tudjuk, hogy a tanító helyben maradása pontosan mit jelentett a diákok szempontjából, illetve mennyire tudta ellátni feladatait a háborús körülmények között.

Az 1920-as népszámlálás adatai szerint Tolna vármegyében a 6 évnél idősebb analfabeták aránya 13,3% volt, ami országos szinten elfogadhatónak számított. Az olvasás- és írástudatlanság ekkor Szabolcs vármegyében volt legmagasabb (29,9%) és Budapesten volt legalacsonyabb (5,3 %).⁴² A klebelsbergi kultúrpolitika a műveltségi színvonal emelése érdekében elemi népiskola hálózat, és iskolán kívüli művelődési egyletek szervezésbe kezdett. Az 1926. évi VII. tc. a mezőgazdasági népességet szolgáló elemi népiskolák felállítását szorgalmazva az érdekeltségi népiskolákról rendelkezett. Az országot 3, illetve 5 kilométer sugarú körzetekre osztották, melyek központjában iskolát nyitottak. A program koordinációjára létrehozták az Országos Népiskolai Építési Alapot, amely az aprófalvakra

³⁵ Néptanítók Lapja 1940. LXXIII. (9) 383.

³⁶ Tolnamegyei Újság 1940. XXII. (74.) 3.

³⁷ Volksbund der Deutschen in Ungarn rövidítése.

³⁸ Született Franz Anton Bittenbinder néven, 1887. Rudolfsgang (Torontál megye) – 1971. Pécs.

³⁹ Szita L. 1983. 553.

⁴⁰ A háború nevelésre gyakorolt hatásáról bővebben lásd: Deáky Z. 2019. 574–584.

⁴¹ Deáky Z. 2019. 577–578.

⁴² T. Kiss T. 1998. 137–138.

és tanyákra koncentráló építkezés keretében országosan ötezer tantermet és tanítólakást hozott létre. Tolnában 73 tanterem és 37 tanítói lakás készült el.⁴³

Az 1935. évi VI. tc. 8 tankerületre osztotta az országot. Tolna megye a székesfehérvári tankerülthez tartozott Fejér és Veszprém megyékkel együtt. A felekezeti iskolák továbbra is egyházi igazgatás alatt álltak.

A Tolna Megyei Levéltárban őrzött 1924–1944 közötti iskolai naplók segítségével betekintést nyerhetünk a két világháború közötti német nemzetiségi oktatásba. A hatosztályos elemi iskolában koedukált oktatás folyt, német nyelven. A naplók információt szolgáltatnak a következőkről: családi és utónév, születési hely és idő, vallás, anyanyelv és egyéb nyelvtudás, gondviselő neve és foglalkozása, lakhely, tanuló érdemjegyei, hiányzásai. Az első napló 1924–1936 közötti adatokat tartalmazza, míg a második 1944. április 3-áig. Ebben az időszakban a tanító Gönye Dezső (1922–1943) és Schrauf Oszkár (1928–1943) az iskolaszéki elnök – 1940-es lemondásáig – Gyalog István lelkész volt.

Osztályok 1924	Fiúk	Lányok	Német	Magyar	Összesen
1. osztály	3	3	6	-	6
2. osztály	6	5	9	2	11
3. osztály	6	1	7	-	7
4. osztály	7	8	15	-	15
5. osztály	10	5	15	-	15
6. osztály	11	6	17	-	17

Nyelvi és nemzetiségi megoszlás szerint jól látható, hogy alig, vagy egyáltalán nem volt magyar anyanyelvű diák az iskolában. A két magyar tanuló a tanító és az iskolaelnök gyerekei voltak. Települések szerint Kéty külterületéről is érkeztek az iskolába, például Ódányból vagy Juhépusztáról, de volt a gyerekek közt egy kis csoport, akik az Egyesült Államokban, Milwaukee-ban születtek. Vallásuk szerint túlnyomó többségben evangélikus tanulók mellett római katolikusok is voltak.

A gyerekek társadalmi státuszának megoszlása megfelelt a dél-dunántúli kistelepülések arányának. Nagy részük földműves, kisebb részük iparos családból származott. Az apák foglalkozása leggyakrabban földműves, napszámos volt. Emellett akadtak béresek, gazdasági cselédek, kőművesek, kanászok és a helyi kisipar (szabó, cipész, bognár, nyerges, szíjgyártó, asztalos stb.) több ága is képviseltette magát. Néhány tanulónál az anya foglalkozása volt olvasható: házicseléd, háztartásbeli.

Az oktatott tantárgyak között szerepelt a hit- és erkölcstan, polgári jogok és kötelességek, gazdaság és háztartástan, magyar és német nyelv. Ezen kívül olyan alapvető tárgyakkal ismerkedtek az iskolások, mint a számtan és mértan, földrajz, történelem, vegytan, rajzolás, éneklés és testgyakorlás. Míg a napló első két évében 10 fő alatti létszámú első osztályok indultak, addig 1926-ban 43 fő elsős iratkozott be az iskolába, így a tanévet összesen 90 tanulóval zárták. Az 1927–28-as tanévben a jegyek rendkívül hiányosak a naplóban.

⁴³ <https://www.teol.hu/tolna/kozelet-tolna/megyenk-is-sokat-koszonthet-klebensberg-kuno-programjanak-535698/> (Utolsó megtekintés: 2020. március 18.)

Következő éven emelkedett először 100 fő fölé az iskola létszáma, amit sikerült megtartani egészen 1934-ig.

Az iskolába az ép gyerekek mellett jártak gyengeelméjű, „abnormis” és siketnéma tanulók is. Őket általában nem osztályozták, vagy felmentették a tankötelezettség alól, mivel nem volt lehetőség speciális oktatást biztosítani számukra. A tanulók közt előfordultak gyerekkori halálesetek, melyeket feljegyeztek az osztálynaplóban. Kimaradás ritkán fordult elő. 1934-ben egy névmagyarosítás is történt a községben.

A helyi tanítók népművelő szerepe kapcsán tudható, hogy Gönye Dezső tanító kiváló zenész is volt. Egy 1928 augusztusában szervezett műkedvelői kabaréelőadáson – ahol tanítványai mellett iskolás lányai is felléptek – ő biztosította a kíséretet.⁴⁴ Az 1934-es szekszárdi ifjúsági dalosünnepen pedig 3 műdalt adtak elő tanítványai.⁴⁵ 1931-ben a teveli körzetben egy pedagógiai szemináriumon tartott előadást a gazdaságtan oktatás módszertanáról, ami arra enged következtetni, hogy szakmailag felkészült pedagógustól tanulhattak a kétyi kisdíákok.⁴⁶ A tanító emellett tagja volt a megyei leventesport klubnak, céllövészetben többször ért el kiváló eredményt.⁴⁷ A Julián Iskola Egyesület megjutalmazta a tanítókat: Schrauf Oszkárt 1936-ban, Gönye Dezsőt pedig 1937-ben a magyar nyelvoktatásában elért kiváló eredményükért.⁴⁸ Ebben az időszakban a tanulók túlnyomó többsége már beszélte a magyar nyelvet.

A Gömbös Gyula nevéhez fűződő 1935-ös iskolarendelet országosan bevezette az egységes tanítási rendszert, mely főként a kisebbségi nyelven oktató intézményeket érintette érzékenyen. Az elmagyarosítás ellen indított *Schulkampf* a Magyarországi Német Népművelési Egyesület szervezetein keresztül próbált agitálni a német többségű településeken. Az anyanyelvi oktatásért, a német óvodák és tanítóképzők felállításáért folyó küzdelem találkozott a Harmadik Birodalom nemzetiszocialista propagandájával, melyet a VDU is közvetített.

Balázs Ferenc a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium IX. ügyosztályának nemzetiségi iskolareferense jelentései közel teljes képet adnak a dél-dunántúli megyék németiségének iskolai viszonyairól.⁴⁹ 1938–1944 között a rendeletileg meghatározott⁵⁰ 184 német nyelvű iskolák közül 132-t ellenőrzött Baranya, Somogy és Tolna vármegyék területén.⁵¹ A munkásságát levéltári források alapján feltáró Szita László szerint

„kinevezésekor a német tannyelvű elemi iskolák ellenőrzését kezdte meg Baranya, Somogy, Tolna és Bács-Bodrog vármegyékben. 1939/40 tanévtől Zala, Veszprém, Fehér és Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyék felügyeletét is rábízta, 1940/41 tanévtől a visszacsatolt Bácska és Dél-Baranya nemzetiségi iskoláit is felügyelte.”⁵²

⁴⁴ Tolnamegyei Újság 1928. X. (36) 5.

⁴⁵ Tolnamegyei Újság 1934. XVI. (45) 2.

⁴⁶ Tolnamegyei Újság 1931. XIII. (3) 1.

⁴⁷ Tolnamegyei Újság 1928. X. (40) 7., 1930. XXII. (52) 5., 1931. XIII. (48) 8.

⁴⁸ Néptanítók Lapja 1936. XII. (12) 452., 1937. LXX. (12) 463.

⁴⁹ MNL BML Balázs Ferenc bizalmas iratok. 65/1939. idézi Szita L. 1983.

⁵⁰ 25 376/1941. sz. VKM rend.

⁵¹ Szita L. 1983. 447.

⁵² Szita L. 1983. 451.

A Kétyről írott jelentésből kiderül, hogy a német nemzetiségű faluban evangélikus iskola működött, két tanteremmel. 1939-ben a tanítók a VDU által beszerzett, birodalmi német tankönyvekből oktatták a diákokat, akiknek magyar nyelvtudása igen gyenge volt.⁵³ A *Volksbund* igyekezett a tiszta német tannyelv bevezetését propagálni. Erre 1941-ben került sor, mikor a tanulók mindössze 24,2%-a beszélt valamelyest magyarul. Ezt követően a két magyar anyanyelvű diák magántanulóvá vált.⁵⁴

Az 1940. évi XX. törvény létrehozta a nyolcosztályos népiskolákat. A törvény az iskola feladataként jelölte meg, hogy „a gyermeket vallásos és erkölcsös állampolgárrá nevelje”. Az iskola két tagozatból állt: alsó négy és felső négy osztályból, ahová 6–15 éves koruk között jártak a diákok.

Az 1943-as év különösen nehéznek bizonyult az iskolában. A másodtanító, Schrauf Oszkár bevonulását az első tanító, Gönye Dezső váratlan halála követte,⁵⁵ így mindkét állás betöltetlenül maradt. Az alsó 3 osztály tanítására kiírt pályázatban szerepelt először – feltehetően a háborús viszonyok miatt –, hogy tanítónők jelentkezését is várják.⁵⁶ Az immár tisztán német tannyelvű iskola felső 3 osztályának leendő tanítójának feladataihoz tartozott a „belmissziói munkában, lelkészi irodai teendőkben, szórványgondozásban való segédkezés”, valamint a kántori és esetenként lelkészi teendők elvégzése. Javadalmazása a következő: államsegélyes terményfizetés, 4 hold föld, 4 öl fa, 3 szobás lakás megfelelő mellékhelyiségekkel, kerttel, gyümölcsössel.⁵⁷ Az osztálynapló szerint 1944-től Kedves Henrik lett az iskola tanítója. A második sorszámú tanító feladatait Sas Oszkár látta el, akit 1949-ben a kölesdi iskola igazgatójává választottak.⁵⁸

Az államszocializmus oktatásmodellje

A világháború, a lakosságcserek és az oktatási modell megváltozása felbolygatták az iskola életét is. Az általános iskolák létrehozása után az új rendszerben immár magyar anyanyelvű diákok tanultak. A tisztán német lakosságú Kétyre a svábok 1945-ös deportálását követően bukovinai székelyeket telepítettek. A faluba 167 család költözött be, többnyire nagycsaládok, sok gyermekkel.⁵⁹ A migráció és az oktatás közegészségügyi vonatkozásai kapcsán számolt be 1947-ben dr. Sztrilich Lajos bonyhádi orvos a trachoma elleni küzdelemről. Írásból kiderül, hogy Kétyen a tanulók 13,2 %-a trachomás, ami megyei szinten a harmadik legrosszabb eredmény. A betelepülők közt hatszor magasabb volt a fertőzés aránya a helyi lakosokhoz képest.⁶⁰ A kialakult helyzet rávilágít, hogy a népességcserekkal terjedő betegségek az iskolákban is problémát okozhattak, valamint, hogy maga az iskola is lehet közegészségügyi veszélyforrás.

⁵³ A diákok 63%-a tudott gyengén magyarul.

⁵⁴ Szita L. 1983. 533.

⁵⁵ Tolnamegyei Ujság 1943. XXV. (77) 3.

⁵⁶ Néptanítók Lapja 1943. LXXVI. (15) 642.

⁵⁷ Néptanítók Lapja 1943. LXXVI. (21) 907.

⁵⁸ Tolna Megyei Népújság 1959. IV. (144) 3.

⁵⁹ Ösy-Oberding J. 1967. 187.

⁶⁰ Sztrilich L. 1947. 1937–1938.

1948. június 16-án lépett életbe az iskolák államosításáról szóló 1948. évi XXXIII. törvény cikk. A kétyi evangélikus egyház által fenntartott iskola ettől kezdve állami fenntartásba került, a tanárok állami alkalmazottak lettek. A dologi terheken az állam és a község osztozott. Bár a törvény lehetővé tette a nemzetiségi nyelven történő oktatást, Kétyen már magyarul beszélő – bukovinai székelyekből és felvidéki magyarokból álló – többség élt.

Az iskolások felszereléséről, ruházatáról kevés pontos adatunk van. Fél Edit 1949-es kétyi gyűjtése során készült fotók alapján tudjuk, hogy az iskolások gyapjú vagy vászon tarisznyában hordták a könyveket, füzeteket. Ez a négyzet alakú, vállra akasztható, füles darab lóg egy mezítlábas, világos blúzt és szoknyát viselő székely kislány kezében⁶¹ és hasonlóké láthatók egy iskolásokról készült csoportképen is.⁶²

Az ötvenes években Márky János oktatott az általános iskolában, akit 1954-ben a VB szociálpolitikai albizottságának vezetőjévé választottak. Az akkoriban üresen álló kultúrotthonban guzsalyozókat szervezett a téli estékre a falusiak szórakozása és művelődése céljából. Az óvodát is szerette volna újjászervezni a betelepült székely nagycsaládok megsegítésére.⁶³ A hatvanas évek elején Márky felhagyott a tanítással és a járási művelődési ház igazgatója lett. A falusi művelődéspolitikai részét képezte a könyvbarát mozgalom és a Szóts György tanító vezette színjátszókör is.⁶⁴

Az úttörő mozgalom (1946–1989) nyári táborai lehetőséget biztosítottak a kétyi iskolások számára, hogy eljussanak a Balatonra, melyről a fotókon megőrzött privát emlékezet és sajtónyilatkozatok tanúskodnak. A mozgalom ifjúsági lapjában, a *Pajtás Magazin* levelező rovatában találunk rövid beszámolókat kétyi gyerekek tollából a szünidő eltöltéséről és a helyi úttörők jócselekedeteiről is. Egy olvasói levélből tudjuk, hogy a kétyi úttörők segítséget nyújtottak egy idős házaspárnak.⁶⁵ Egy iskolás beszámolója szerint a nyári szünetben dolgoztak az aratásnál, segédkeztek a parkosításnál. A költségesebb szórakozásokra – moziba járás, táborozás – hulladékgyűjtéssel, színielőadások rendezésével keresték meg a fedezetet.⁶⁶ A hatvanas években – az iskola szervezésében – a szomszédos állami gazdaságba jártak ki a diákok komlót szedni, kukoricát törni. A munkáért kapott pénzből pedig osztálykirándulásokat szerveztek a fővárosba és a Dunakanyarba.⁶⁷ 1986-ban a kétyi, zombai és felsőnáni úttörők Felsőtárkányban táboroztak, ahol a természetjárás mellett városnézésen és múzeumlátogatáson is részt vettek.⁶⁸

Az 1961. évi 3. törvény a Magyar Népköztársaság oktatási rendszeréről a kulturális nevelést a szocialista társadalom felépítésének eszközeként fogalmazta meg. Az alsófokú oktatáshoz a nyolc évfolyamos általános iskola és a két évfolyamos továbbképző iskola tartozott. Utóbbi mezőgazdasági és ipari ismeretek megalapozására és az általános műveltség elmélyítésére szolgált. A tankötelezettséget 16 évre emelték. Az oktatási szakemberek álláspontja szerint az osztatlan vagy részben osztott falusi kisiskolák tanulói

⁶¹ EA F 94.306. Kislány tarisznyával

⁶² EA F 94.307. Iskolások kis tarisznyával

⁶³ Tolnai Napló 1954. XI. (295) 5.

⁶⁴ Tolna Megyei Népújság 1962. XII. (45) 5.

⁶⁵ Pajtás Magazin 1966. XXI. (10) 1.

⁶⁶ Pajtás Magazin 1961. XVI. (42) 1.

⁶⁷ Tolna Megyei Népújság 1967. XVII. (258) 5.

⁶⁸ Tolna Megyei Népújság 1986. XXXVI. (200) 5.

hátrányba kerültek a városi iskolásokkal szemben, kevés esélyük volt bejutni a középfokú oktatásba. 1961-től elkezdődött az általános iskolák körzetesítése. Tolna megyében ekkor 26 központi iskola volt, tíz évvel később pedig már 38. A távoli községekből ingázók számára diákotthonokat is létrehoztak.⁶⁹

1972-ben az MSZMP KB *Az állami oktatás helyzete és feladatai* határozatában 15 évre szóló köznevelési programot fektetett le. A tananyag korszerűsítése, a változó elvárások elengedhetetlenné tették a képzés differenciálását, ami iskolák összevonásához vezetett. A módszertani elképzelés szerint az alapfokú oktatás célja az alapvető ismeretek és a gondolkodás elsajátítása, valamint a továbbtanulásra való felkészítés.⁷⁰

A hetvenes évek körzetesítése során a megyében lévő általános iskolák száma 198-ról 71-re csökkent.⁷¹ Az intézkedések a szomszédos települések, valamint a falusiak és a tanács közti nézeteltéréseket is felszínre hozták. A kétyi és felsőnáni felső tagozatokat 1973-ban Zombára költöztették. Azonban a tanév kezdetén a kétyi szülők egyszerűen nem engedték felszállni gyerekeket a Zombára induló buszra, vitába szálltak a járási vezetőkkel. A „kétyi ügyről” beszámolt a megyei lap is, megszólaltatva szülőket és döntéshozókat egyaránt. A konfliktus forrása lehetett a tájékozatlanság, a rosszul működő kommunikáció is. A helyiek véleménye megoszlott a körzeti iskola előnyeiről és hátrányairól, azonban annyi bizonyos, hogy a zombai iskolában szakképesített pedagógusok oktattak, speciális felszereltséggel rendelkező tantermekben. Egyfelől a napközit a szülők lehetőségnek tekintették a továbbtanulás szempontjából, másfelől a késői hazaérkezés azonban akadályozta, hogy a gyerek kivége a részét az állatok gondozásából, házimunkából.⁷² 1986-ban ugyan felmerült a felsősök „hazaköltöztetésének” gondolata, ám ez 1991-ig csak remény maradt a szülők, pedagógusok és a diákok számára.

Rendszerváltástól napjainkig

Az iskola ügye a nyolcvanas évek végén ismét napirendre került. 1989-ben Bogos Ferenc tanácselnök így nyilatkozott:

„[S]zeretnénk visszahozni Zombáról az alsó tagozatos kisdíákjainkat. Felsőnánán van alsó tagozat, Kétyen nincs. Mikor elvitték innen az iskolát, az asszonyok összeestek. Akkor nem volt népszavazás. De ami elmúlt, azt könnyű bírálni. Most meg akarjuk szüntetni azt az áldatlan állapotot, hogy a húszkilós gyerekekre felakasztjuk a tízkilós táskát, és kiállítjuk télen-nyáron a buszváróhoz. Fel akarjuk újítani a régi iskolaépületet, ami leegyszerűsítve annyit tesz, hogy ismét Kétyre költjük a közpénzek jó részét. De a lakosság elvárása, hogy itt alsó tagozat legyen. Elvinni könnyebb volt, mint visszahozni...”⁷³

⁶⁹ Tolna Megyei Népújság 1972. XXII. (211) 3.

⁷⁰ Bakó Á. (főszerk.) 1981. 7–11.

⁷¹ Tolna Megyei Népújság 1965. XV. (191) 3. és 1975. XXV. (74) 5.

⁷² Tolna Megyei Népújság 1973. XXIII. (282) 5.

⁷³ Tolnatáj 1989. II. (30) 1.

1990–91-ben újjáépült az iskola a régi kultúrház helyén, melyhez a helyiek társadalmi munka keretében csatlakoztak. A négyfős építőbrigád mellett, aki tehetette, segítette az építkezést. Az átalakítás és bővítés után közös épületbe került az iskola és az óvoda. 1992 szeptemberében öt tanteremben indulhatott meg a képzés.⁷⁴ 1994-ben állami támogatást ítéltek meg az önkormányzatnak az iskola egy tanteremmel való bővítésére.⁷⁵

Egy 1992–1996 között íródott iskolai évkönyv, a nem hivatalos emlékezet letéteményese. Először az 1992/93-as tanévről számol be főként fotók és fiktív (mit gondolhat a fotón szereplő) képaláírások segítségével.⁷⁶ A képeken megelevenednek olyan hagyományos iskolai ünnepek, mint a szüreti bál, Mikulás és karácsonyi vetélkedő vagy a „csobányos” játék. Sportprogramokról is készültek fotók, főként a helyi focipályát használták ki a diákok. Az 1993–94-es tanévben a farsangi mulatság is bekerült az albumba, 1996-tól pedig újságkivágások, a végzős évfolyamról készült csoportkép és aláírások tarkították az emlékeztetést. A fotók tanúskodnak az iskola felszereltségéről, állapotáról, évszaknak megfelelő díszítéséről. Az iskolában Természetjáró Csoport is működött, amely 1992-ben a Nemzeti Ifjúsági és Szabadidősport Alap pályázatán 25.000 forintot nyert.⁷⁷

A kötet tartalmazza a dolgozók és a tanulók névsorát is.⁷⁸ Ebből látszik, hogy 1992-ben összesen 83 diák tanult Kétyen: 38 alsó tagozatos és 45 felső tagozatos.

Osztályok 1992	Fiú	Lány	Összesen
1. osztály	7	6	13
2. osztály	5	4	9
3. osztály	5	5	10
4. osztály	4	2	6
5. osztály	6	7	13
6. osztály	6	5	11
7. osztály	6	8	14
8. osztály	5	1	6

2002-ben a megyei hírlapban már polgármesterként Bogos elmondta, hogy 1990 óta újra működött 8 évfolyamos általános iskola Kétyen, azonban igen nagy anyagi terhet jelentett az önkormányzatnak. Az iskolában látta a jövő zálogát, mivel a Zombára való bejárás éveiben sok család elköltözött a faluból. A szomszédos Szakállal való tárgyalások során sikerült megállapodni az iskolatársulásról, de így is kevés volt a tanuló, ami veszélyeztette az intézmény fennmaradását. Jól látszik tehát az az ördögi kör, amibe a kistelepülések

⁷⁴ Tolnai Népújság 1990. I. (29) 8., 1991. II. (214) 1.

⁷⁵ Magyar Közlöny 1994. LIV. (127) 4459. 5. számú melléklet az 1994. évi XCVI. törvényhez: A helyi önkormányzatok 1993. évi címzett támogatásai - Általános iskola bővítése 1 tanteremmel (2 000 Ft)

⁷⁶ Köszönettel tartozunk Turbuk Józsefné Kereki Irénnek, hogy a kutatócsoport rendelkezésére bocsátotta az albumot.

⁷⁷ Nemzeti Sport 1992. III. (355) 2.

⁷⁸ Előbbi lásd a mellékletben.

kerültek országszerte az előregedő lakosság, a munkahelyek hiánya miatt elvándorló fiatalok és az oktatási intézmények magas fenntartási költségei miatt.

A lapban megszólalt Turbuk Józsefné óvodavezető, aki elmondta, hogy az óvoda 3 alkalmazottal és 1 csoporttal (28 fő) működik. Az óvodának van saját tornaszobája, melynek felszerelését pályázatokból és az iskolával közös alapítványból finanszírozták. Csehné Schaubert Hedvig iskolaigazgató így nyilatkozott:

„Kétyen nyolc évfolyamos általános iskola működik, ahová jelenleg 73 diák jár. Az iskola véleményem szerint egy település életében meghatározó fontosságú. Intézményünkben 8 főállású és egy óraadó pedagógus tanít, idegen nyelvként német nemzetiségi nyelvtanítás folyik. A kis létszámú osztályoknak is megvan a maguk előnye, a tehetséggondozásra, illetve a lemaradók felzárkóztatására több a lehetőség. A mi iskolánkban is van szakkör, színházlátogatás, kirándulás és táborozás. Végzőseink többsége Szekszárdon és Bonyhádon tanul tovább.”⁷⁹

Az iskola 2007-ben szüntette be működését. Az épületben az óvoda továbbra is működik, az iskolások – a hetvenes-nyolcvanas évekhez hasonlóan – Zombára járnak be busszal naponta.

Hivatkozott irodalom

Bakó Ágnes (főszerk.)

- 1981 *Az állami oktatás helyzete és fejlesztésének feladatai. Dokumentumok a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága határozatának végrehajtásáról 1972–1980.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

Deáky Zita

- 2019 A Nagy Háború és a nevelés válsága. In Bali János – Bárh Dániel – Deáky Zita – Vámos Gabriella (szerk.): *Kövek, fák, források. Tanulmányok Mohay Tamás hatvanadik születésnapjára.* ELTE BTK Néprajzi Intézet, Budapest, 574–584.

Gergely Ferenc

- 1997 *A magyar gyermekvédelem története (1867–1991).* Püski, Budapest.

Glósz József

- 1987 Az alsó- és középfokú oktatás története Tolna megyében az önkényuralom időszakában (1849–1867). In K. Balogh János (szerk.): *Tanulmányok Tolna megye történetéből* XI. Tolna Megyei Levéltár, Szekszárd, 5–54.

Hajdu Lajos

- 1979 Az alsófokú népoktatás fejlődése Tolna vármegyében (1770–1790). In K. Balogh János (szerk.): *Tanulmányok Tolna megye történetéből* IX. Tolna Megyei Levéltár, Szekszárd, 105–228.

⁷⁹ Tolnai Népújság 2002. XIII. (120) 11.

Kelemen Elemér

- 2009 A dunántúli kultúrlejtő. A népoktatás fejlődésének regionális sajátosságai a 19. században. *Iskolakultúra* XIX. (7–8) 55–70.

Kelemen Elemér

- 1987 Az alapfokú oktatás fejlődése a Dél-Dunántúlon az Eötvös-törvénytől napjainkig. In Foki Ibolya (szerk.): *A dél-dunántúli aprófalvak és szórványok település- és társadalomtörténete*. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 203–214.

Mészáros István

- 1980 Az első hazai állami népoktatás-reform (1845). *Századok* CXIV. (2) 229–259.

Őrsy-Oberding József

- 1967 A bukovinai székeleyk letelepítése a Dunántúlon. *Agrártörténeti Szemle* IX. (1–2) 183–194.

Pukánszky Béla – Nóbik Attila

- 2015 *A magyar iskoláztatás története a 19–20. században*. Szegedi Tudományegyetem, Szeged. http://www.jgypk.hu/mentorhalo/tananyag/Magyar_isk_tortenete/iv1_npoktats.html

Rendek Magdolna

- 1998 Gazdasszonyképzés az alsó fokú mezőgazdasági szakképzésben. *Új Pedagógiai Szemle* XLVIII. (7–8) 94–101.

Romsics Ignác

- 2002 A magyar iskolarendszer és a nép főiskolai mozgalom a két világháború között. In Pölöskei Ferenc (szerk.): *A falukutatók fénykora 1930–1937*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 145–151.

Sólyom Réka

- 2006 A népiskolai magyartanítás módszereiről a néptanítók lapja (1894–1895) alapján. *THL2* II. (1–2) 102–112.

Szenczi László

- 1987 A közoktatás fejlődése Tolna megyében 1868–1900 között. In K. Balogh János (szerk.): *Tanulmányok Tolna megye történetéből* XI. Tolna Megyei Levéltár, Szekszárd, 55–182.

Szita László

- 1996 A lutheránus németiség bevándorlása és településtörténete Tolna megyében a XVIII. században. In Dobos Gyula (szerk.): *Tolna Megyei Levéltári Füzetek* 5. Tolna Megyei Önkormányzat Levéltára, Szekszárd, 5–164.

Szita László

- 1983 A magyarországi németiség iskoláügyének alakulása a Délkelet-Dunántúlon 1938–1944. In Uő. (szerk.): *Baranyai helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve*, 1982. Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 441–556.

Sztrilich Lajos

- 1947 Beszámoló a Tolna vármegyében végzett trachoma elleni küzdelemről. *Népegészségügy* XXVII. (46) 1937–1938.

T. Kiss Tamás

- 1998 *Állami művelődéspolitikai az 1920-as években*. Mikszáth Kiadó, Budapest.

Felhasznált források

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára XXVI. 151. = VIII./1951.

1.kép

Csoportkép: általános iskola I–II. osztály, 1927–28
(Antal Ferencné Gangloff Etelka tulajdona)

2. kép

Kisleány tarisznyával, 1949
(Fotó: Fél Edit, Etnológiai Archívum F 94.306.)

3.kép
Tudósítás az iskola felújítási munkálatairól
Tolnai Népújság 1990. I. (29) 8.

4. kép
Kétyi óvoda

Függelék

Személyek (időrendben)

Georg Cunterman – tanító (1784–1787)
Johann Rau – tanító (1787-től)
Heinrich Lämle – tanító
Hammer Alajos – evangélikus lelkész
id. Kring Gyula – első számú tanító (1904-ig)
Dez Ferenc – tanító (1901-ben)
ifj. Kring Gyula – első számú tanító (1904-től)
Gönye Dezső – tanító (1922-től)
Gyalog István – lelkész, iskolaszéki elnök (1940-ig)
Schrauf Oszkár – tanító (1928-tól)
Balázs Ferenc – állami népiskola igazgató (1939-ben)
Kedves Henrik – tanító (1944-től)
Sas Oszkár – tanító (1949-ig)
Huderka Sándor – iskolaszéki elnök
Márky János – tanító (1954-ben)
Szóts György – osztályfőnök (1962-ben)
Dr. Wessely Istvánné – matematika-fizika tanár 1969–1972
Turay János – iskolaigazgató (1971-ben)
Právics Istvánné – igazgató (1992-ben)
Csehné Schauber Hedvig – iskolaigazgató (2002-ben)

Tantestület tagjai 1992–1993

Právics Istvánné – igazgató
Dömötör Csilla – 1. osztály vezetője
Bíró Vilmosné – 2. osztály vezetője
Bíró Vilmos – 3. és 4. osztály vezetője
Streichler Éva – 1–3. osztály napközis csoport vezetője
Kocsis Imréné – 2–4. osztály németnyelv tanára
Pál Attiláné – 5. o. osztályfőnöke
Köteles Anikó – 6. o. osztályfőnöke
Pál Attila – 7. o. osztályfőnöke
Kruller István – 8. o. osztályfőnöke
Erős Emőke – 4–7. osztály napközis csoport vezetője
Szabó Tiborné – 5–8. testnevelés
Erős Lászlóné – ebédkiadó
Fazekas Boldizsárné – takarító

Geschichte des Elementarunterrichts (1868–2007)

In meinem Artikel wird die Geschichte der elementaren Unterrichts- und Erziehungsanstalten vom zweiten Drittel des 19. Jahrhunderts bis zu unserer Zeit dargestellt. Die landesweiten Regelungen der öffentlichen Bildung, die Maßnahmen des Kinderschutzes und die komitatseigene Beschaffenheit machen das wechselhafte Schicksal der öffentlichen Anstalten (Volksschule, Kindergarten und Grundschule), die das Leben des Dorfes bestimmten, greifbar. Anhand von historischen und volkskundlichen Quellen können wir die Geschichte der Schule vom Volksschulgesetz des Barons József Eötvös (Kultusminister 1867–1871) über den deutschen Minderheitenunterricht und die Erneuerung nach dem Systemwechsel bis zur Schließung im Jahre 2007 verfolgen. Daneben werden auch die zum Unterricht gehörenden kulturellen Programme, Feste, die Rolle des Volksbundes und die spezifischen Erlebnisse des Sozialismus wie das Pionierleben der Ortschaft erwähnt. Der Artikel ermöglicht die Deutung der 150-jährigen Beziehungen einer Ortschaft mit seiner Unterrichtsanstalt, die Verbindung des offiziellen und des privaten Gedächtnisses und nicht zuletzt trägt er zum Verständnis der in der Geschichte wurzelnden Probleme der heutigen dörflichen Kleinschulen bei.

Csibi Ferenc és barátai (Bukovinai Székelyek Országos Szövetsége tulajdona, átadó: Márton Lázárné Nagy Regina)

Kéty egészségügyi helyzete a 18–20. században

Vámos Gabriella

„Az ember úgy beteg, illetve úgy gyógyít, ahogyan gondolkodik.”¹

Bevezetés

Munkám során a felkutatott történeti források jelölték ki a tematikus pontokat, de közülük is azokat válogattam ki, amelyeket leginkább alkalmasnak tartottam arra, hogy az általános tendenciák mellett a kétyi viszonyokat szemléltessék.² Ugyanakkor sok esetben elkerülhetetlen volt a megyei jellemzők kiemelése, a szomszédos településekről származó adatok bemutatása, mert mindezek közelebb vittek a Kétyen tapasztalt állapotok megismeréséhez. Többségében a hivatalos orvoslás képviselői nyomán fennmaradt forrásokat használtam, így ezek jellegéből adódik, hogy az ő véleményük, szemléletük kerül bemutatásra a korabeli egészségügyi helyzetről. Ez a jellemző akkor is igaz, ha a forrás szerzője megértéssel fordult a helyi gazdasági és társadalmi viszonyok felé, felismerte a nemzeti-ségi, nyelvi, vallásbeli különbségségből adódó kihívásokat.

A második világháború után Kétyet is érintő ki- és betelepítések az egészségügyi állapotokra is befolyással voltak. Elég csak azokra az orvosokra, bábákra gondolnunk, akiket kitelepítettek, és akiknek az utánpótlását nem volt egyszerű rövid időn belül megoldani. Mindezek apró, de annál jelentősebb társadalmi tényezők, amelyek bemutatása nélkül nem kapnánk teljes képet Kéty egészségügyi helyzetéről, hiszen a központi állami, politikai, egészségügyi, rendelkezések hatással voltak Kéty mindennapi életére is.

Kutatásom kijelölt időhatára a 18. századi pestisjárványok kétyi hatásával kezdődik és az 1970–80-as évek bemutatásával záródik. Ez a három évszázad lehetővé teszi annak illusztrálását, hogy a központilag szervezett és irányított egészségügy kialakulása milyen hatással bírt községi szinten, így a gyógyítási gyakorlatok lokális vetülete jelenik meg előttünk. Munkám célja tehát, az egészségügy és az orvoslás különböző, egymás mellett élő rendszereinek bemutatása Kéty példáján keresztül.

¹ Keszeg V. – Czégényi D. 2010. 424.

² Szeretném megköszönni Asztalos Zoltánnak, az MNL Tolna Megyei Levéltár munkatársának, a források felkutatásban nyújtott önzetlen segítségét. Köszönettel tartozom kollégáimnak, Ráczkevy Editnek és Dr. Kárpáti Attila Istvánnak, a Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár és Levéltár munkatársainak, hogy pótolhatatlan segítséget nyújtottak a könyvészeti anyag feltárása során.

Egészségügyi állapotok a 18–19. századi Tolna megyében

A 18. századi Tolna megye népesedési viszonyait a Rákóczi szabadságharc, a török elleni háború és a németek betelepítése is befolyásolta. A háború pusztításai, a katonák körében terjedő betegségek, azok ellátása már önmaukban felülmúlták az egészségügy korabeli lehetőségeit.

A németek térségben történő letelepítése sem játszódott le emberveszteségek nélkül. A népmozgás áldozatokkal járt, amely a nem megfelelő szervezésből is adódott. A rossz higiéniai körülmények, az éhezés, a vízhiány, a rendezetlen lakókörnyezet miatt, és a fellépő betegségek következtében, a németek közül sokan meghaltak, elvándoroltak vagy hazatértek. A betelepítettek körében fellépő járványok, megbetegedések gyermekek, asszonyok, családfők életét követelték egy egyébként is rendkívül kiszolgáltatott helyzetben. Egy-egy település már borbély és sebész kérelmével fordult a megyei vezetőkhez, a megye egészségügyének irányításával, a rászorulóknak gyógyításával pedig 1732-ben Sitter János Györgyöt, Fejér megye főorvosát bízták meg.³

Pestisjárványok

A 18. század egészségügyi kihívásának a visszatérő pestisjárványok számítottak, amelyek magas halálozási aránnyal pusztítottak az egyébként is háború sújtotta területen.⁴ A pestis első hulláma (1709–10) a megye északi részén 1709-ben, Madocsán jelent meg, 1710-ben Székesfehérvár irányából terjedt tovább a délebbre fekvő megyék irányába. A pestis ellen vesztegzárakkal próbáltak védekezni, amelyek felállítását I. József levele is megerősítette. Péterváradtól Simontornyán és Veszprémen át Komáromig zárvonalat rendelt el, de ez nagy kiterjedése miatt hatástalan volt. A pestis ellen folytatott küzdelem rendkívüli kihívást jelentett az orvosok, sebészek számára. A védekezésnek két formája volt: az előbb említett zárvonalak, karanténok kialakítása, illetve a kezelés, amely annyiból állt, hogy a bubókat kenőcsökkel felpuhították, majd a sebész felvágta azokat. Ez a megoldás a szervezet teljes mérgezésétől megvédett ugyan, de a kifolyó váladék újabb fertőzések forrása volt.⁵ Az 1715-ig tartó járványban országszerte több százezer ember halt meg, többen, mint a katonai harcok során. 1703-ban Tolna megyében 75 falu volt, amelyből 1714-re 36 helység maradt fenn. Húsz évvel később, az 1737–40. évi pestisjárvány Erdély felől terjedve, 1738-tól gyorsan terjedt a Birodalom dunántúli megyéi felé.⁶ A Helytartótanács a pestis megfékezésére zárvonalat rendelt el a Tiszán és a Dunán található réveknél, majd vesztegzárakat alakítottak ki, mivel a kór megfelelő gyógyítását

³ Károly L. 2000. 52–54. Károly László több adatot is sorol az egyes településeket érintő veszteségekről.

⁴ Horányi I. – Magyar L. A. 2007. 8., magyarországi terjedésének összefoglalása: Uo. 7.

⁵ A pestisnek három formája ismert: a bubópestis, a tüdő- és a szepszis. A bubók felfakadásával nagyobb az esély a gyógyulásra, de a tüdő és a szepszis pestis esetében 100%-os a halálozás. Horányi I. – Magyar L. A. 2007. 5. A védekezés módjaihoz lásd: Uo. 6.

⁶ A járvány terjedésének leírását lásd: Dávid Z. 1973. 75–77.

nem tudták megoldani.⁷ Nehézséget okozott, hogy az emberek a mezőgazdasági munka elvégezése miatt át akartak jutni a Dunán, ki akartak jutni a földjeikre, féltek a karantén okozta csapásoktól, az éhezéstől, az élelmiszerforrások kiürülésétől, a kereskedelem pangásától,⁸ így Kajdacson például eltitkolták a megbetegedéseket, a halottakat éjszaka temették el. A körülményeket tovább súlyosbította, hogy a megyének nem volt önálló orvosa. Az egykori katonai sebészt, Eltz János Györgyöt nevezték ki megyei fizikusnak, nyolc személyt pedig egészségügyi biztosnak. A megyében egyre nőtt a megbetegedettek száma. Eltz Jánost Simontornyán járványorvosként alkalmazták, a megyehatárokon, a folyókon való átlépést szigorú ellenőrzéshez köthették.⁹ A pestis gyorsan és agresszíven terjedt, a megyében összesen 3452-en,¹⁰ Kétyen 1739. október 11–16. között tizenegyen haltak meg, a karantén alól 1740. február 27-én szabadították fel a települést.¹¹

A megye területén nem tudtak járványkórházat létrehozni. A Helytartótanács által kiadott rendeletek menedékházak kialakítására (*xenodochiumok*, *nosocomiumok*, *nosodochiumok*) kötelezték ugyan a vármegyéket, de ezek nem voltak állandó jellegűek, működésük is csak rövid időre és kis területre, tevékenységük pedig az elszegényedett, idős, magatehetetlen betegek ellátására korlátozódott.¹² A járvány időszakában nem csak a betegség okozott óriási problémákat és veszteségeket. A magas halálozás miatt több településen elszaporodtak a lopások, fosztogatások. A járvány megfékezése így nem csak egészségügyi, hanem közbiztonsági okokból is rendkívüli feladattá vált. Az emberek féltek a megbetegedéstől; a fekete halál nem válogatott, alig volt olyan család, akit ne érintett volna a pusztítás.

A kinevezett sebész és egészségügyi biztos számára kötelezővé tették a betegek nyilvántartását, a gyógyultak, a betegek és a halottak számának jelentését, a házak fertőtlenítését, füstölését (borókával, fenyővel, fűszernövényekkel stb.), a fertőzött ruhák elégetését, elrendelték a betegek és egészségesek különválasztását, szigorúan tiltották a csoportosulásokat, szüneteltették a vásárokat, bezárták a borkiméréseket és a kocsmákat.¹³ Mindezek mellett a katonaság állandó jelenléte, mozgása is hozzájárult a járvány terjesztéséhez, és a katonák ellátásáról való gondoskodás óriási terhet jelentett a megye lakosai számára.¹⁴

⁷ A pestis megfékezésére kibocsátott rendeletek szövegei: Linzbauer X. F. II. 1852–1861. 70–209. A helyzet súlyosságát jól mutatja, hogy Mária Terézia 1764-ben kiadott törvénye, a vesztegzár-rendelkezéseket kijátszó, megszegő, az őket segítő személyeket kötél általi halállal, vagy a helyszínen való agyonlövétessel fenyegeti. Horányi I. – Magyar L. A. 2007. 18.

⁸ Magyary-Kossa Gy. IV. 1940. 119.

⁹ A megyei események és intézkedések részletes leírását lásd: Károly L. 2000. 54–57.

¹⁰ Dávid Z. 1973. 127–128.

¹¹ Károly L. 2000. 74.

¹² Gutai M. 1974. 207–208.

¹³ A pestisgyógyszerekről bővebben: Horányi I. – Magyar L. A. 2007. 26–34.

¹⁴ A megye orvossal, sebésszel való ellátottságáról lásd: Károly L. 2000. 51–76.

A járvány elmúltával a megye egészségügyi szervezeteinek kialakítása fokozatosan vette kezdetét, amit megnehezített a képzett orvosok hiánya.¹⁵ A fertőző betegségek (pl. vérhas, váltóláz, himlő, malária) következtében több száz ember halt meg megyeszerte, és a csecsemő- és gyermekhalálozás aránya is rendkívül magas volt. Ráadásul azzal is meg kellett küzdeni, hogy a pestis miatt rengeteg fiatal halt meg, így ez a tényező is hatással volt a későbbi évek népességi viszonyaira. A megye lakosságának gyarapítását a németek betelepítésével növelték, így 1767-re 101-re nőtt a lakott falvak száma.¹⁶

A megye – ezen belül Kéty – egészségügyi viszonyaira is hatással volt az igénybe vehető orvosok alacsony száma, a kinevezések körül kialakult viták kérdések rendezetlensége. Tolna megye első tisztifőorvosának (*physicus*) a svájci származású, Keller Jakab Udalrikot nevezték ki 1769-ben, aki 1803-ban bekövetkezett haláláig látta el ezt a tisztséget. Első feladata volt megszervezni a sebész mesterek járásonként való alkalmazását. Kötelezővé tette számukra a megye negyedévenkénti bejárását, az egészségügyi helyzetről készített jelentések leadását. A Keller mellé kinevezett Mosetig András tisztifőorvos-helyettes pedig a szülészlet fejlesztése, valamint a himlőoltás megszervezése terén ért el fejlődést.

A közegészségügyi viszonyok javítása szempontjából nem hagyható figyelmen kívül Babits Mihály orvos, későbbi tisztifőorvos tevékenysége, aki nem csak a szekszárdi kórház alapításában, későbbi bővítésében, fejlesztésében¹⁷ szerzett érdemeket, de a himlőoltás megyében való népszerűsítése, a vármegye szakképzett bábakkal való ellátása, a szülészlet fejlesztése, a szembetegségek megfékezése,¹⁸ a patikák állandó ellenőrzése terén is fontos munkát végzett, vállalva a reformokkal járó konfliktusokat. Mindezek mellett az ún. kuruzslókkal szemben is erélyesen lépett fel.¹⁹ Az engedély nélkül gyógyító kuruzslók tevékenységét, megyei jelenlétét viszont támogatta az orvoshiány, az orvosokkal szembeni bizalmatlanság, a sikertelen gyógyítástól való félelem, így a 18. század végi 19. század eleji Tolna megye lakossága gyakran vette igénybe szolgáltatásaikat.²⁰

Himlőjárványok

A járványos megbetegedések közül, a himlő jelentette az egészségügy szereplői előtt álló, rendre visszatérő problémát. A 18. században Európa-szerte több százezren haltak meg

¹⁵ 1747-ben rendelet írta elő, hogy a gyógyításra jogosult személyeket össze kell írni, és munkájukat ellenőrizni kell. A megye három járása közül kettőben 16 sebész működött, köztük két megyei sebész: Eltz János György és Anrod József. Bonyhádón a zsidó felcser került megemlítésre. A Helytartótanács 1752-ben javasolta, hogy minden megyének diplomás fizikust kell alkalmaznia, 1756-tól pedig előírták, hogy a sebészeknek a megyei fizikus előtt kell vizsgát tenniük. A gyógyszerellátást pedig a nagyobb mezővárosokban – Tolna megye esetében, először Szekszárdon – alapított patikákkal próbálták megoldani. Károly L. 2000. 63–64. Tolna megye gyógyszer-történeti hálózatainak kialakulásáról és fejlődéséről: Gábor Jné. 1982. <http://www.gyogyszeresztortenet.hu/wp-content/uploads/2014/08/Tolna-megye-gy%C3%B3gyszert%C3%A1ri-h%C3%A1l%C3%B3zat%C3%A1nak-kialakul%C3%A1sa-%C3%A9s-fejleszt%C5%91d%C3%A9se-1767-1950.pdf> (Utolsó megtekintés: 2020. február 3.) A pestis elleni védekezésre kiadott tanácsadókhoz, az ún. pestis-traktátusokhoz, európai kitekintéssel lásd: Horányi I. – Magyar L. A. 2007. 9–12.

¹⁶ Károly L. 2000. 51–52.

¹⁷ A kórház alapításának körülményeit itt nem részletezem. Gutai M. 1974. 215–224.

¹⁸ Gutai M. 1974. 230–235.

¹⁹ A kinevezések körüli vitákról lásd: Gutai M. 1974. 209–213.

²⁰ Gutai M. 1974. 225–228.

himlőben, vagy rokkantak bele a járvány okozta egészségügyi rendellenességekbe. A himlőjárvány áldozatainak száma a 19. század közepéig magas volt. A Tolna megyére, illetve Kétyre vonatkozó adatokat a tisztifőorvosok jelentéseiből tudjuk, akik azt is feltűntették, hogy a sebész mesterek (*chirurgusok*) hány főt oltottak be az egyes településeken. A megyében Babits Mihály volt az első orvos, aki védőoltást végzett, majd tapasztalva a rendezetlen viszonyokat, javaslatokat tett az oltás jobb és szakszerűbb megszervezésére. Babits pontosan felosztotta a megye helységeit a sebészek között, akiknek a munkáját szigorúan ellenőrizte. Ha az oltást végző orvos munkájában hanyagsággal találkozott, azonnal jelentette a *Mentő-himlő béoltására ügyelő deputatió*nak.²¹

Az oltóanyag beszerzésének kezdeti nehézségei mellett az oltás hasznának megértése nem volt egyszerű feladat; sok szülő nem jelent meg gyermekével az oltó orvos előtt. Az akkori viszonyokat figyelembe véve, nem volt olyan család, ahol ne lett volna himlőben elhunyt gyermek vagy felnőtt családtag, de a túlélők is életük végéig hordozták magukon a himlő nyomait. A szülők féltették gyermekeiket, rettegtek attól, hogy az oltás következtében jelentkező himlőbe ugyanúgy belehalhatnak. Ráadásul idővel kiderült, hogy Jenner²² megállapítása, mely szerint a tehénhimlővel való oltás egész életre védettséget jelent, tévesnek bizonyult. A megye több településén pl. Felsőnánán, Gyöngön már a korábban beoltott gyermekek is megbetegedtek, ami ugyanúgy elbizonytalanította az orvosokat is. Évtizedek szomorú tapasztalatai alapján derült ki, hogy az oltás nem adott egész életre szóló védelmet, hatását újraoltással kellett frissíteni.²³ Az egészségügyi felvilágosítás előmozdítására különböző hasznos tudósításokat, rövid kiadványokat adtak ki, de jelentős feladat hárult a községek elöljáróira, a jegyzőkre, a bírákra és az esküdtekre, mert az ő feladatuk volt a beoltandó gyermekek összeírása és a kijelölt időpontra történő összehívása, illetve a kitört járványt is jelenteniük kellett. Lokális szinten nagy feladat hárult a plébánosokra és a lelképásztorokra, akikről elvárták, hogy a misék, istentiszteleti alkalmak során hangsúlyozzák az oltás fontosságát. Az oltás bevezetése és elterjesztése számtalan konfliktussal teli légkörben zajlott. Tolna megye esetében ezt még az is fokozta, hogy több község felszólalt Mosetig András tisztifőorvos durva és erőszakos fellépésével szemben. Ráadásul Mosetig nem beszélt magyarul, így az intézkedések megvalósítása még nyelvi akadályokba is ütközött.²⁴

A fenti problémák ellenére a megyében fokozatosan nőtt a beoltott gyermekek száma, amelyet a Kétyre vonatkozó levéltári források is igazolnak. A településről fennmaradt himlőoltási iratokból kiderül, hogy a településen a simontornyai járáshoz tartozó *chirur-*

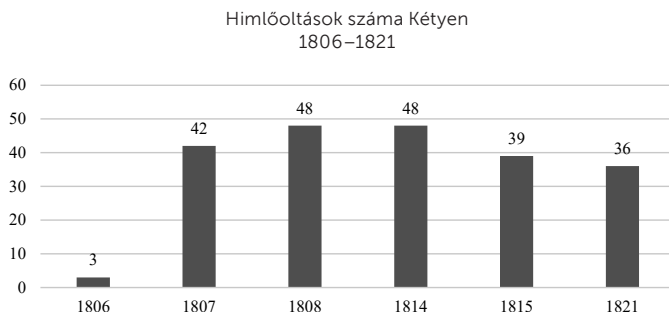
²¹ Gutai M. 1974. 245. Az említett bizottság 1816-ban jött létre Tolna megyében, Jobaházi Döry Károly táblabíró elnöklétével. Feladata az volt, hogy felügyelje a himlőoltás pontos megvalósítását kezdetben évente, majd félévi rendszerességgel.

²² Az Edward Jenner (1749–1823) felfedezése nyomán kialakított vaccinálás gyorsan terjedt Európában, és német, francia, osztrák területeken oltóintézeteket is nyitottak.

²³ Gutai M. 1974. 247.

²⁴ Gutai M. 1974. 235–248.

gusok végezték a gyerekek beoltását, így eleinte Eszterbauer János majd Rábolt Mátyás neveivel találkozunk.²⁵

Egyed Antal összeírása

A 19. század elejének Tolna megyei egészségügyi viszonyairól tanulságos adatokat közöl Egyed Antal leírása.²⁶ Egyed a korszak minél hitelesebb leírásához 1829-ben egy 22 pontból álló kérdőívet dolgozott ki, amelyet a vármegye minden községébe kiküldött, és a települések elöljáróit bízta meg a kérdések megválaszolásával. A kérdések szerteágazó témakörűek voltak: a lakosok letelepítésétől kezdve, a megélhetési viszonyokon, a lakosság gazdálkodási lehetőségein, az iskolába járó gyerekek számán át, rákérdezett a települések orvosi ellátottságára is.²⁷ Egyed munkájának köszönhetően a kétyi egészségügyi állapotokról a következőt tudhatjuk meg:

„[o]rvos a helységben nintsen. Az nagyobb részént uralkodó nyavalyákban u.m. nervenfieberben, hideglőlésben és vérhasban, egy része ugyan orvosi segítséget keres, de más része, vagy hejájában valók után kapkott, vagy a természetre bizza, melyet sokan élete vesztével fizeték [sic!].”²⁸

Ezek az adatok a betelepítés utáni négy-öt generáció egészségügyi viszonyairól, betegségutadatról tájékoztatnak: a völgyeségi svábok esetében, akiknek az értékrendjét a gazdaságra, gazdálkodásra orientált szemlélet határozta meg, a betegség a munkából való

²⁵ MNL TML IV/A/1–d. 1–6. doboz

A későbbi évtizedekre vonatkozóan számos adatot találunk a megyei sajtó anyagában is, amelyben a Tolna vármegyei himlőoltási körök és oltóorvosok névjegyzékét is közzélték. Kétyen, 1905-ben Holndonner Adolf doktor végezte az oltásokat. Tolnamegyei Közlöny 1903. XXXI. (14) 4., Tolnamegyei Közlöny 1905. XXXIII. (14) 5.

²⁶ Egyed Antal (1779–1862) forrásértékű megállapításaira és állításaira tíz évvel később Fényes Elek is támaszkodott Tolna megyéről készült munkájában. Cserna A. – Kaczián J. 1986. 1. Egyed Antal Tolna megye topográfiai leírását is elvégezte. Jellemmezte a terület földrajzi viszonyait, járásokként felsorolta a nagyobb mezővárosokat és a hozzájuk tartozó falvakat. Kétyet a simontornyai járásnál említi. Egyed A. 1828. 47.

²⁷ Cserna A. – Kaczián J. 1986. 1.

²⁸ Cserna A. – Kaczián J. 1986. 126.

kiesést jelentette, így amíg tudták nem vették figyelembe megromlott egészségi állapotukat. Az orvosi segítséggel mindaddig vártak, amíg a munkaképességük nem romlott. A közvetlen környezet is ezt a magatartást támogatta azzal, hogy nem sürgette a beteget az orvos felkeresésében. A betegségtudat csak legvégső esetben tudatosodott.²⁹ Emellett természetesen az is igaz – amely az Egyed Antal-féle összeírásból is kiderül – hogy a megyében Bonyhádon, Dunaföldváron, Kisdorogon, Nagymányokon, Szekszárdon és Tevelen működött orvos.

A Kéttyel szomszédos településekről hasonló leírások születettek, amelyekből kiderül, hogy ugyanolyan rosszul álltak orvosi ellátottságukat tekintve, mint Kéty.³⁰

A Kéttyről készült jelentés arról is tájékoztat, hogy a faluban 1827. április 10-én tűzvész pusztított, amely során a település kétharmad része, összesen 97 ház és a hozzájuk tartozó melléképületek is elpusztultak. A módosabb gazdák javai mind elégtek, „a helység az erejében ’s előbbeni virágzásában igen megfogyott.”³¹ Borzasztó sorscsapás volt ez a település számára, ráadásul egy közegészségügyi szempontból is sok kihívást jelentő időszakban. Családok maradtak fedél nélkül, veszítették el hozzátartozóikat, kerültek kilátástalan helyzetbe, váltak földönfutóvá. Sajnos a tűzvész okozta pusztítás nehézségeivel 1833-ban és 1845-ben is szembe kellett nézni a településen. Az akkori viszonyokat figyelembe véve a mentés és a tűzoltás kétségbeesett küzdelem lehetett az oltás nehéz körülményei, a vízhiány, a pánik és a tűz miatti megsérültek nagy száma miatt.³² Rideg tények és évszámok ezek, de képzeljük el, hogy micsoda csapás volt ez a járványok, rossz termésű évek idején. Hány család veszítette el szeretteit, vált nincstelenné, mennyi erő kellett ahhoz, hogy a település újjáépüljön, és magára találjon.

Kolerajárványok

A 19. század első harmadától kezdve a kolera (*Cholera Asiatica*) válogatás nélkül szedte áldozatait a megyében is. A kolera 1831-ig ismeretlen volt Magyarországon.³³ A járvány és következményei során, az egészségügy képviselői nemcsak a városi és a vidéki lakosság elmaradottságával, műveletlenségével szembesültek, hanem a korabeli orvostudomány és egészségügyi szervezet korlátozott lehetőségeivel, szervezetlenségeivel is szemben találták magukat. A járvány és hatása túlnőtt az orvoslás korabeli lehetőségein. Az *Orvosi Tár*

²⁹ Solymár I. 1983. 150.

³⁰ Cserna A. – Kaczián J. 1986.

³¹ Cserna A. – Kaczián J. 1986. 126.

³² A Tolna Megyei Levéltárban nem találtam meg az 1833-as és az 1845-ös tűzvész iratait. Az egyik mutatókönyv alapján annyit viszont meg lehet állapítani, hogy azok a gazdák, akik károsultak a tűzben, több évre adómentességet kaptak.

³³ A kolera Ázsia déli-délkeleti részéről a 19. század első évtizedeiben jutott el Európába, ahol először 1826–1835 között pusztított. A földrajzi tényezők is hatással voltak terjedésére, hiszen voltak olyan területek, pl. Chile, ahol ismeretlen volt. A távolsági kereskedelem, a közlekedés fejlődése viszont hozzájárultak a járvány terjedéséhez. A kolera több kontinensre vagy az egész Földre kiterjedően 7 hullámban jelentkezett: I. 1816–23., II. 1826–35., III. 1846–61., IV. 1863–75., V. 1883–95., VI. 1902–26., VII. 1961. A Habsburg Birodalom területén 1831 és 1916 között 11 kolerajárvány söpört végig. Erről részletesen lásd: Máday L. 1990. 59–60., Oláh Gy. 1911. 3–7. Magyarai-Kossa Gyula szerint a járvány 1831. június 13-án lépte át az ország határait, amelyet a Máramaros vármegyéből Szolnokra sőt szállító emberek hoztak magukkal Galícia felől. Magyarai-Kossa Gy. 1929. 301.

című folyóirat 1831–33 között megjelent füzeteiben több cikket, tanulmányt publikáltak az akkor már több kontinenst érintő járvánnyal kapcsolatban. A hazai viszonyokról is rendszeresen beszámoltak, nyomon követték a járvány terjedését,³⁴ majd megyénkénti összesítéseket közöltek a járvány pusztításáról. 1831. szeptember 16-án már az ország 48 vármegyéjéből jelentettek betegeket. Tolna megyében először július 19-én ütötte fel fejét a kolera, és egy hónappal később már 3364 ember volt beteg meggyeszerzte.³⁵ Történt ez annak ellenére, hogy a megyei vezetés már július első felében helytartótanácsi és nádori rendeletekkel szervezte az óvintézkedéseket. A Duna partján több ütemben állítottak fel zárvonalakat, veszteglőintézeteket, de ezek sem tudták a járványt feltartóztatni; a kolera a megyében rohamosan terjedt.³⁶

Rabolth János völgysegi orvos kétségbeesett hangú levele jól szemlélteti, hogy a járvány megfékezése óriási kihívások elé állította az orvosokat, akiknek a munkáját sokszor az is megnehezítette, hogy nem volt tisztázott, mely településen kellett ellátniuk a betegeket. Rabolth a Kétytel szomszédos Zombán szembesült a járvány kegyetlen pusztításával, és felismerte azt, hogy a rendezetlen ellátási viszonyok hátráltatják a járvány megfékezését.³⁷ Ezt tovább súlyosbította az a körülmény, hogy még a 19. század közepén Tolna megyében egy orvosra több ezer beteg jutott, akiknek az ellátása – különösen járványos időszakban – óriási erőfeszítést és erőn felüli munkát jelentett.³⁸ A hatóságok és az orvosok vesztegzárral, a kutak fertőtlenítésével, szigorú intézkedésekkel, a kórházak, ispotályok szervezésével próbáltak meg védekezni a járvánnyal szemben.

Elmondható, hogy a kolerajárvány rendkívüli intellektuális és anyagi kihívást jelentett Tolna megyében is. Az emberek félték a megbetegedéstől, amely az egyébként is jellemző betegségek (pl. hideglelés, hasmenés, vérhas) mellett gyorsan szedte áldozatait.³⁹ Olyan orvosi összefoglalások jelentek meg, amelyek részletesen leírták a betegségek tüneteit, és az alkalmazható gyógyszeres lehetőségeket.⁴⁰ A vizsgált forrásokból azonban kitűnik, hogy az orvosi utasítások is bőven tartalmaztak olyan előírásokat, alapanyagokat,

³⁴ A teljesség igénye nélkül lásd: Orvosi Tár 1831. I. 3. köt., 7. füz., 88–93., Orvosi Tár 1831. I. 3. köt., 7. füz., 99–107.

³⁵ Orvosi Tár 1831. I. 3. köt., 8. füz., 187–190. A kolerajárvány Tolna megyei áldozatainak száma 1831. június 13 (ekkor jelent meg először Magyarországon) – december 27. között a megye 48 településéből 5249 fő volt, ebből 2831 fő felépült, 2418 fő meghalt. Orvosi Tár 1831. I. 4. köt., 12. füz., 261–263. A járvány Tolna megyei terjedéséhez lásd még: Gutai M. 1974. 248–274.

³⁶ Havasdi József a zárvonalak sikertelenségét több tényezővel magyarázta: véleménye szerint a folyószabályozások előtt a folyópart még nem képezett jól meghatározható vonalat, lápos, nádasokkal benőtt, vízzel borított sávok jellemezték, amelyeket lehetetlen volt lezárni, megfelelően ellenőrizni. Továbbá, a Duna vonalán fekvő települések lakói mindennap kapcsolatban álltak a folyóval, hiszen ivóvizüket nyerték onnan, abból halásztak, így őket sem lehetett teljesen távol tartani. A Dunántúl területén kialakított belső zárvonalak is sikertelenek voltak, amelyek a megye vízügyi viszonyaival is magyarázhatók. Ráadásul, Tolna megyében gyorsan változtak a védvonalak, amelyek teljes hosszát nem tudták azonnal véderővel feltölteni, az átkelni kívánók papírai pedig nagyon nehezen voltak ellenőrizhetők. Erről részletesen lásd: Havasdi J. 2012. 63–78.

³⁷ MNL TML Acta choleraica 1831. IV/A/1/h 2. doboz

³⁸ Mádai L. 1990. 84. A Tolna megyei egészségügyi személyzetről tájékoztat: Havasdi J. 2011. 35–46.

³⁹ A kolera kórokozóját Koch Róbert fedezte fel 1883-ban. Eddig az időpontig az orvosok nem ismerték fel minden esetben a betegség körképét és tüneteit, gyakran összetévesztették más betegségekkel pl. a vérhassal. Mádai L. 1990. 84., Oláh Gy. 1911. 11–15

⁴⁰ Ilyen volt az Észrevételek arról miképpen kelljen, nem Cholerában, hanem más a' Nép között most uralkodó nyavalyákban fekvő Betegekkel, examinált Orvos megjelenéséig banni. MNL TML Acta choleraica 1831. IV/A/1/h 2. doboz. A későbbi járványok idején már jóval alaposabb leírásokat is kiadtak, kitérve az árnyékszék használatára, az emberei ürületek lakókörnyezettől való távoltartására, de részletesen felsorolták a fogyasztható élelmiszereket is. Sennor F. 1867., Markó L. 1892., a fertőtlenítéshez lásd még: Oláh Gy. 1892., 1911. 15–39., 1913.

amelyeket laikusok is igénybe vettek: a kolera megelőzéséhez jónak tartották a bors, a gyömbér, a fahéj, a köménymag, az ánizs rágását, reggel és este bor, herba- és fodormenta tea fogyasztását. Különösen az iszapos, poshadt víz elkerülésére figyelmeztettek, a friss kútvizet is néhány csepp pálinka fertőtlenítésével ajánlották. Válságos helyzetről lévén szó, felhívták az emberek figyelmét a megelőzések szükségességére, így a házak szellőztetését, fenyőmaggal való kifüstölését, a betegek elkülönítését, a szobák zsúfoltságának megszüntetését hangsúlyozták. A szobák mellett az udvarok, utcák, árkok tisztaságát is kiemelték. Emellett a nyers ételek fogyasztása is tilos volt, a zsíros ételeket pedig érdemesebb volt kerülni. A test – különösen a kezek – fertőtlenítésére az ecetet és a klórmészt ajánlották. Részletesen közölték a betegség tüneteit, és ha azokat felfedezték társaikon a következő volt javasolt:

„(...) a beteg feküdjön ágyba, takarja bé magát mennél jobban, rakatson a gyomrára melegített homokot vagy sőt, temesse kezeit, lábait kánforos spiritussal gyakrabban, igyon a mennél melegebben szenvedheti bors vagy fodor menta herbathét, a melyekbe egy néhány csepp kánforos spiritust önteni lehet, ezeket szorgalmatossan addig kell folytatni, még az ebeteg bő izzadságba nem jön, a mi ha korán történik a beteget gyakran végső veszedelméről meg menti [sic!].”⁴¹

A papokat arra figyelmeztették, hogy az oltári szentséget ezüstkanállal nyújtják át a betegeknek és óvakodjanak azok érintésétől. A mészárosokat felszólították arra, hogy csak egészséges marhákat vágjanak, abból is csak annyit, amennyi szükséges volt, bűdös, romlott húst pedig tilos volt árulniuk. A kocsmárosokat pedig a jó és egészséges italok mérésére kötelezték.⁴²

A Kéttel kapcsolatban fennmaradt kolerairatok is alátámasztják, hogy a járvány megfékezésére, a betegek ápolására, a halottak eltemetésére közösségi összefogásra is szükség volt. Az orvosok, seborvosok mellett a falubeli asszonyok közül ketten is részt vettek a betegek ápolásában. Kétyen 1831. szeptember 6. és október 9. között jelentkezett a kolera, amelyben huszonkilencen megbetegedtek, közülük tizenhárman meggyógyultak, tizenegyen meghaltak.⁴³ A tizenegy halott közül nyolc annyira szegény volt, hogy a temetésükről a községnek kellett gondoskodnia.⁴⁴

Néhány évvel az első járvány után, 1835–36-ban a kolera ismét megjelent Magyarországon, ekkor Olaszország irányából. A halottak száma Tolna megyében 1835-ben volt a legmagasabb.⁴⁵ A kolera harmadik alkalommal 1848–49-ben, az orosz csapatok előrenyomulása következtében ütötte fel ismét fejét, de a járvány ekkori lefolyásáról

⁴¹ Egészségnek fentartására célzó Jegyzékek. MNL TML Acta choleraica 1831. IV/A/1/h 2. doboz

⁴² Egészségnek fentartására célzó Jegyzékek. MNL TML Acta choleraica 1831. IV/A/1/h 2. doboz

⁴³ MNL TML Acta choleraica 1831. IV/A/1/h 3. doboz

⁴⁴ Ők név szerint a következők: Strak Ádám felesége, Wagner Henrik felesége, Barits Wasza, Ialáni Iova, Spitznagel Henrik, Spitznagel Henrik gyermeke, özv. Peszt Katalin, özv. Petz Mária. MNL TML Acta choleraica 1831. IV/A/1/h 3. doboz. Fennmaradt olyan jegyzék is, amely részletezi a kolera betegeire, halottjaira költött összegeket: így a két ápoló asszony díját, akik 11 és 33 napig ápolták a betegeket, a temetések költségeit, a szegények koporsóira, a halottszállításra kifizetett költségeket, valamint a pálinka vásárlására kiadott összegeket. MNL TML Acta choleraica 1831. IV/A/1/h 3. doboz

⁴⁵ Mádai L. 1990. 67.

csak részletekben maradt fenn országos statisztika. Tolna vármegye főorvosa 1849. június 26-án küldte el jelentését, 160 kolerás és 64 kolerában meghalt személyről.⁴⁶ 1854 októberében újabb hullámban terjedt a járvány, amely 1855 májusa és szeptemberé között ország-szerte több tízezer ember halálát okozta.⁴⁷ A negyedik epidémia 1866-ban érte el Tolna megyét, a következő nagy pusztítást pedig 1872–73-ban okozta, először az északi megyékben, majd ország-szerte halottak százait hagyva maga után.⁴⁸ Grósz Lipót 1874-ben kiadott munkájában összegezte, hogy a járvány Tolna megyében 17 községet elkerült, az *Orvosi Hetilap*ban közölt adatokból pedig kiderül, hogy 1873. július 18. és augusztus 1. között, a megye 10 településén 256-an betegedtek meg, akik közül 138-an meggyógyultak, 96-an meghaltak, de 3 településen a vizsgált időszakban nem jelentettek beteget, 3-ban pedig megszűnt.⁴⁹

Természetesen az egyes területek, települések mortalitását társadalmi-gazdasági tényezők is befolyásolták. Összefüggésben állt a vidéki lakosság szegénységével, iskolázatlanságával, higiéniai viszonyainak elmaradottságával, a rossz minőségű ivóvíz fogyasztásával.⁵⁰

*

Kicsit tovább lépve, fontos megemlékeznünk Tormay (Krenmüller) Károlynak Tolna megye tisztifőorvosának munkásságáról.⁵¹ Tormay széleskörű és szerteágazó szemléletű orvosként rengeteget foglalkozott a közegészségügy akkori helyzetével, annak szociális vonatkozásaival.⁵² Rendszeres beszámolókat, statisztikai összefoglalásokat közölt a vármegye egészségügyi állapotáról.⁵³ Elődjéhez, Babitshoz hasonlóan ő is fontosnak tartotta a szembetegek, vakok helyzetének megoldását, gyógyításuk körülményeinek, lehetőségeinek rendezését. Helységenként megvizsgálta és összeírta Tolna vármegye szembetegeit, akiknek az ellátását a szekszárdi Ferencz kórházban próbálta megoldani.⁵⁴

Rendkívül tanulságosak és informatívak Tormay leírásai, mert közelebb hozzák a korszak általános jellemzőit. A szegényes ruházatú, az évszakoknak nem megfelelő öltözködésű embereket, akik küzdenek a járványokkal, a foglalkozásukból adódó testi elváltozásokkal, de megismerjük belőlük a betegségekben sínylődőket, az időjárási viszo-

⁴⁶ A Belügyminisztérium egészségügyi osztálya időszakos jelentések küldésére kötelezte a megyei főorvosokat a kolerában szenvedők és meggyógyultak számáról, de nem helységenkénti felosztásban. A jelentések, statisztikák az 1848–49-es szabadságharc miatt sok helyen nem készültek el, illetve megsemmisültek. Máday L. 1990. 69–70.

⁴⁷ Az 1854–55. évi járvány lefolyásáról a megyei főorvosok heti statisztikai jelentéseiből tájékozódhatunk. Máday L. 1990. 75.

⁴⁸ Káta G. 1874., Máday L. 1990. 77., 80.

⁴⁹ Orvosi Hetilap XVII. (34) 613.

⁵⁰ Az 1872–73. évi járvány a Tisza jobb és bal partján található megyékben okozta a legnagyobb számú megbetegedést, ahol az írni és olvasni nem tudó lakosság száma a legmagasabb volt az 1869. évi népszámláláskor. A Dél-Dunántúlon Zala és Somogy megyékben haltak meg a legtöbben, ahol az analfabéták száma is a legmagasabb volt. Máday L. 1990. 89. Ehhez lásd még: Keleti K. 1875.

⁵¹ Tormay Károly életrajzi adatait közli, és rendkívül szerteágazó bemutatását elvégzi: Simon K. 2018. 54–75.

⁵² Simon K. 2018. 58.

⁵³ Tormay K. 1844a., 1844b., 1844c., 1844d., 1844e., 1847a., 1847b.

⁵⁴ Gutai M. 1974. 234–235.

nyoknak kiszolgáltattott embereket, akik számára egy túl csapadékos vagy egy aszályos év életük minden területén érezte hatását.⁵⁵

A tisztíforvosi jelentésekből, a halotti anyakönyvi bejegyzésekből és a megyei sajtóban megjelent írásokból rekonstruálható Kéty 19. század közepi-végi, 20. századi eleji egészségügyének állapota. A heveny fertőző betegségek közül a himlő, a tífusz, a vérhas,⁵⁶ a hagymáz,⁵⁷ a kanyaró, ⁵⁸ a vörheny vagy skarlát,⁵⁹ a diftéria,⁶⁰ a szamárköhögés,⁶¹ az orbánc,⁶² a tüdőgümőkör⁶³ és más légzőszervi- és torokproblémák a 19. század folyamán is jelen voltak a településen,⁶⁴ csak a 20. század során sikerült csökkenteni a betegségek előfordulását.⁶⁵

Nem túlzás azt mondani, hogy a tüdőgümőkör, a tüdővész a 20. század elején világ-méretű népegészségügyi problémaként jelent meg. A kétyi halálozási anyakönyvekből is kiderül, hogy a felnőtt lakosság életét leggyakrabban a tüdő megbetegedései követelték, a tüdőgyulladás, a tüdővész, a tüdőgümőkör a leggyakoribb halálozási okok között szerepeltek a településen még a 20. század közepén is. A tüdőgümőkör terjedéséhez nemcsak a nehéz és túlfeszített munka, a rossz lakókörülmények, a vizes vályogházak,⁶⁶ a zsúfolt, rossz levegőjű szobák, a rendezetlen higiéniai viszonyok, a túlzott dohányzás és alkoholfogyasztás járultak hozzá, de több olyan szokás is, amelyekkel szemben az orvosok is felszólaltak: a közös csatorából ivás, a vásárok alkalmával szájról szájra adott hangszerek stb. rendkívüli mértékben hozzájárultak a bacilusok terjedéséhez.⁶⁷ Emellett az újra és újra visszatérő influenzajárványok is taroltak a településen, amelyek csak tovább nehezítették a tüdőlobbal, gége- és torok problémákkal küszködő betegek helyzetét. Különösen a gye-

⁵⁵ Tormay K. 1847a., 1847b.

⁵⁶ Súlyos, sokszor hosszantartó, véres hasmenéssel, székelési ingerrel járó bakteriális betegség. Hammer D. 1928. 35.

⁵⁷ Másnéven hastífusz, a bélfalak fekélyesedésével jár, amelyekből vérzések indulnak meg. Hammer D. 1928.

⁵⁸ Lázas megbetegedés, amely a bőrön apró, piros kiütésekkel jelentkezik. Hammer D. 1928. 45., Géra E. 2005. 205–207.

⁵⁹ Bakteriális eredetű, súlyos, fertőző gyermekbetegség, amely lázzal, torokfájással, hányással és hasi fájdalommal a nyirokcsomók megduzzadásával jár. Hammer D. 1928. 54–67., Géra E. 2005. 204–205.

⁶⁰ Roncsoló toroklob, torokgyík néven is előfordult a forrásokban. Leginkább a gyermekeket támadta meg. Baktérium okozta megbetegedés, amely során a torokban, gégében vastag, fehéres színű lepedék, hártya képződik. Közvetlen érintkezés útján terjedt. Hammer D. 1928. 33–43.

⁶¹ Görcsös köhögéssel járó gyermekbetegség. Hammer D. 1928. 50., Géra E. 2005. 208–209.

⁶² Baktériuma a seben keresztül jut a nyirokpályába, és erős gyulladásos duzzanatot, lázat, hólyagképződést okozva. Hammer D. 1928. 84., Géra E. 2005. 194–204.

⁶³ Bakteriális eredetű, cseppfertőződéssel terjedő betegség, amely súlyos köhögéssel jár. Hammer D. 1928. 69–70.

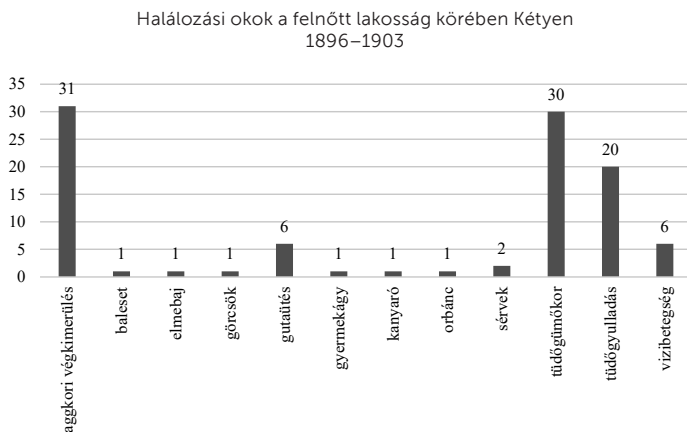
⁶⁴ Magyarországon az 1876. évi XIV. tc. alapozta meg a járványok elleni védekezést, és részletes útmutatást adott a járványok kialakulásának és terjedésének megfékezésére. A törvény kötelezte az orvosokat, a tanítókat, a papokat, a bábákat, a halottkémeket arra, ha fertőző esetekkel találkoznak, azonnal jelentsék a hatóságok felé. Korányi F. 1886. 11–13. Idézi: Géra E. 2005. 190–191.

⁶⁵ A 19. század második felétől Magyarországon is megteremtették a járványokkal szembeni védekezés törvényes kereteit, amelyek az európai színvonalnak is megfeleltek, de a gyakorlatban csak töredékesen valósultak meg. Sokszor az emberek a halottakkal egy szobában maradtak, nem temették el őket időben, ezzel járulva hozzá a későbbi fertőzésekhez. Korányi Frigyes alaposan és körültekintően fogalmazta meg a járványok elleni védekezés legfőbb lépéseit. Korányi F. 1886. 15–22.

⁶⁶ MNL TML V/736/c Különböző alapok főkönyvei 1893–1925.

⁶⁷ Hilbert I. 1905. 2., A tüdőgümőkör megfékezésére, a szegény betegek ellátására és tüdőszanatórium felállítására, Kapp Viktor zombai orvos már 1903-ban gyűjtést és mozgalmat indított. Tolnavármegye 1903. XIII. (14) 3., Kapp gyűjtése akkor nem járt eredménnyel, a Horthy Miklós Közkórház tüdőpavilonja csak évtizedekkel később épült meg. Vecsey A. 1991. 167.

rekek esetében járt ez rossz kimenetellel, akiknek az állapotát az is rontotta, hogy szüleik elmulasztották kezelésüket.⁶⁸

Csecsemők- és gyermekek helyzete

A magas csecsemőhalandóság, az anyák, a megesezt lányok helyzete, a gyermekek táplálása a 19. század közepére széles társadalmi réteget érintett, nem csak egészségügyi, hanem közigazgatási és morális problémaként jelentkezett. A csecsemőhalandóság mutatói nem egyszerűen demográfiai értékeként állnak előttünk, hanem tájékoztatnak egy társadalom gazdasági-társadalmi helyzetéről, egészségügyi rendszerének fejlettségéről és hatékonyságáról, de a lakosság gondolkodásmódjáról, gyermekekhez való viszonyáról is.⁶⁹

A Kétyről fennmaradt születési és halálozási anyakönyvi kivonatok bejegyzései alátámasztják, hogy a településen még a 20. század elején is magas volt a csecsemő- és gyermekhalottak száma.⁷⁰ Az ikerszülések esetében nem találok olyan esettel, ahol legalább az egyik gyermek életben maradt volna és megérte volna a felnőttkort. A nem megfelelő életkörülmények, az elmaradt higiénia viszonyok, a vizes vályogházak, a zsúfolt szobák, a munkától cseppet sem kímélt terhes asszonyok állapota, a magas színvo-

⁶⁸ Tolnamegyei Közlöny 1905. XXXIII. (11) 5.

⁶⁹ Faragó T. 2003. 446. Jelen dolgozat keretei között nem vállalkozom a csecsemő- és gyermekhalandóság egyéni, családi és közösségi tényezőinek feltárására, de az etnikai, vallási és társadalmi különbségeket is csak érintem. Uo. 474., Pakot L. 2010. 406–436. A hazai anya- és csecsemővédelmi rendszer megszervezése és kiépítése összefüggésben állt azzal is, hogy a 19. század végére a természet- és társadalomtudományok is jelentősen fejlődtek, és a magyar orvostudomány képviselői is foglalkozni kezdtek a kérdéssel. Simonik P. <http://www.etszk.u-szeged.hu/download.php?docID=41788> 1. (Utolsó megtekintés: 2020. február 22.)

⁷⁰ Demográfiai értelemben csecsemőhalálnak tekintjük az első életév betöltése előtt bekövetkezett halálesetet. Sohajda F. 2013. 175.

nalon képzett egészségügyi szakemberek hiánya, mind-mind hozzájárultak a gyermekek halvaszületéséhez és későbbi egészségügyi problémáikhoz.

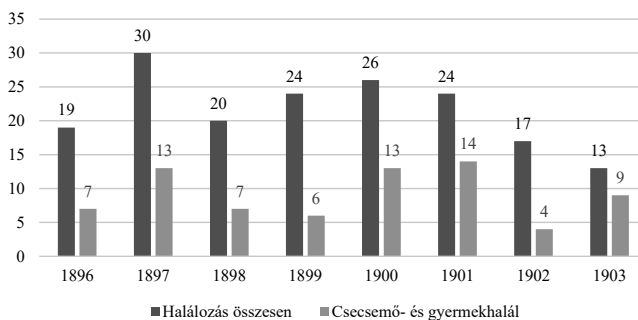

1. kép

Sváb asszonyok munka közben az 1940-es években

Szomorú és tragikus kép rajzolódik ki az anyakönyvekből; a vizsgált időszakban alig volt olyan család, ahol ne történt volna gyermekhalál. A többgyermekes családoknál arra is nagy volt az esély, hogy megfertőzik egymást a gyerekek, és belehalnak egy-egy járványos megbetegedésbe. Az anyakönyvekből kimutatható, hogy a halva született vagy az egy hétnél korábban elhunyt újszülöttek, ún. endogén (belső) okok miatt haltak meg: fejlődési rendellenességek, vele született gyengeség, de a szülés során fellépett komplikációk is állhattak mögöttük. Az egy hónapnál idősebb csecsemők esetében már az exogén (külső) okok mutathatók ki: gyomor- és bélbetegségek, az időjárással és életkörülmények-

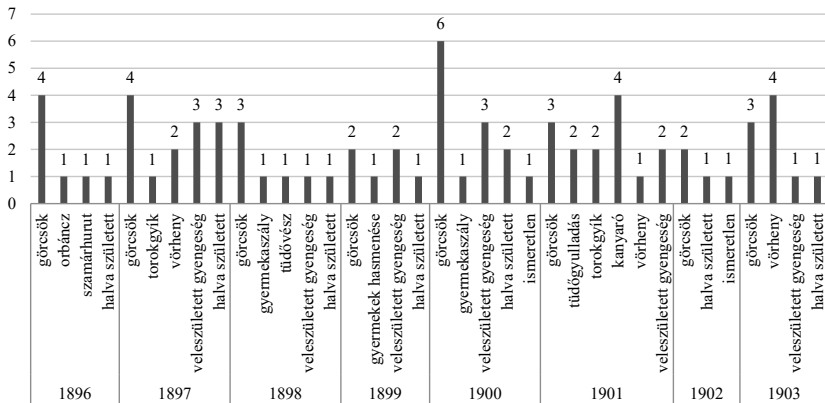
Halálozás és gyermekhalandóság aránya Kétyen
1896–1903

kel összefüggő légzőszervi problémák, fertőző betegségek (kanyaró, skarlát, TBC, torokgyík, szamárköhögés stb.)⁷¹

A kanyaró, a vörheny, a torokgyík, a szamárköhögés, az orbánc, valamint a tüdőbetegségek megyszerte rendre visszatérő megbetegedéseknek számítottak a gyermekek körében. A vizsgált időszakban alig volt olyan év, amikor évente legalább egy-két hónapra ne alakult volna ki valamilyen járványos megbetegedés Tolna megyében is. A kanyarójárvány 1897 májusában a megye 26 települését, közöttük Kétyet is súlyosan érintette. A leginkább a hideg évszakokban kialakult skarlát- és kanyarójárványokkal szemben az óvodák, iskolák bezárásával próbáltak védekezni,⁷² rendkívüli vakációkat rendeltek el, amelyek hasznáról megoszlottak a vélemények. Sok szülő nem vette komolyan a járványos betegségeket, és munkára fogták az otthon maradt gyerekeket. Emellett, azzal szemben is megjelentek a kritikus vélemények, hogy a megyszerte rossz lakókörülmények, a fűtetlen, nedves, földes szobák csak súlyosbították a gyermekek állapotát, akik mialatt a szüleik dolgoztak, egyedül voltak otthon, vagy a nedves sárban, a hideg utcákon játszottak felügyelet nélkül.⁷³ A felsorolt betegségekkel szemben természetesen a korszak egészségügyi szintjének, tudásának megfelelően védekeztek, de visszaszorításuk csak az alapvető higiéniai feltételek megteremtésével (tisztá víz, csatornázás) és a védőoltások terjedésével valósulhatott meg.⁷⁴

Halálozási okok a csecsemők és gyermekek körében Kétyen
1896–1903

⁷¹ Faragó T. 2003. 451.

⁷² Tolnamegyei Közlöny 1897. XXV. (23) 2., 1898. XXVI. (48) 2. 1913. XLI. (4) 3.

⁷³ Tolnamegyei Közlöny 1906. XXXIV. (45) 1–2.

⁷⁴ A 20. század második feléből fennmaradt tisztifőorvosi jelentésekből kiderül, hogy az egyes településeken, így Kétyen is, hány gyermeket oltottak be és oltottak újra. MNL TML IV/B/418 1. doboz. Völgyési (Bonyhádi) járás Tisztiorvosának iratai 1945–46.

A tüdőgümőkór a gyermekeket is veszélyeztette, akik ugyanúgy ittak a közös üvegekből, játék során egymásnak adták át pl. a fűzfa- és cukorsípokat, amelyeket egymás után fűjkálva, pillanatok alatt megfertőzték egymást. A gyermekek esetében kiemelt veszélyforrást jelentett, hogy ebben az időszakban a padlóra köpés gyakorlatilag mindegyik társadalmi rétegnél szokás volt, így a földön játszó gyerekekre nagyon könnyen átragadt a fertőzés. Kiemelt problémát jelentett a vidéki iskoláknál a közös vizes sajtár, dézsa használata is, amellyel szemben az orvosok az ivóvíztartó és egyéni pohárhasználat bevezetésére hívták fel a figyelmet.⁷⁵

Az élveszületések számának alakulása összefüggésben állt a csecsemők helyi ellátásával, táplálásával, gondozásuk körülményeivel és lehetőségeivel, de hatással volt rá a szülők vagyoni és társadalmi helyzete, iskolázottsága is. Kétyen a 20. század elején a település lakóinak legnagyobb része napszámos, cseléd vagy zsellér volt, akik életmódjukat és társadalmi lehetőségeiket tekintve jóval hátrányosabb helyzetben voltak.⁷⁶

A kérdés tekintetében nem hagyható figyelmen kívül a bábaképzés megyei fejlődése sem, amely a kétyi csecsemőhalandóságot is befolyásolta.⁷⁷ A szekszárdi Ferenczy-kórházban létesített bábaiskolának köszönhetően, a 19. század végére nőtt az oktatásban részesült bábák száma. 1897-ben három hónapos tanfolyam keretei között tizenhárman tanultak, amely után vizsgáznuk kellett a megyei tisztifőorvos, Tanárky Árpád előtt. A vizsgán nem megfelelt tanulókat ismétlésre kötelezték.⁷⁸ 1898-ra a megyének már 35 községében 76 bába dolgozott, de még így is 86 község küszködött az okleveles szülésznők hiányától.⁷⁹ A Kétyről fennmaradt születési anyakönyvekben mindig jelezték, ha bába vezette le a szülést, így ezekből is adatokból, valamint a számadási főkönyvekből is kiderül, hogy kik voltak a település bábái. Mivel azt is jelezték, hogy paraszt, cédulás vagy okleveles bába volt-e az illető, arra is lehetőségünk van, hogy a bábaképzés lokális hatását is figyelemmel kísérjük: pl. Markszt Gáspárné Schmidt Katalin bába 1897 előtt paraszt bábaként,⁸⁰ 1897 után – valószínűleg a korábban említett közkórházi tanfolyam elvégzését követően – már cédulás bábaként szerepel.⁸¹ Köhler Jánosné, Kunszt Gáspárné Lehning Anna, Weiszling Jánosné Koch Katalin Erzsébet (1936-ban Kétyen hatósági bábá-

⁷⁵ Hilbert I. 1905. 2. Érdekesképpen jegyzem meg, hogy a Tolna megyei szakcsi fogyasztási szövetkezet a tüdőgümőkór ellen, és az egyéni pohárhasználat népszerűsítése céljából 1904-ben, masszív, finoman csiszolt, 1–12-ig és 1–24-ig számozott borospoharakat kezdett gyártani. Ennek az egyszerű ötletnek az volt a legfőbb célja, hogy az emberek a nyilvános mulatóhelyeken, családi rendezvényeken elkerüljék az egymás poharából ivást, megakadályozva így a bacilusok terjedését. Tolnamegyei Közlöny 1904. XXXII. (21) 4.

⁷⁶ MNL TML VI/736/c Kéty különböző alapok főkönyvei 1893–1925.

⁷⁷ Már a Mária Terézia által kiadott Generale normativum 4 falunként 1 diplomás vagy vizsgázott bába alkalmazását tette kötelezővé. A bábaképzés megyei reformja 1775-ben kezdődött, amikor Eberlingen Erzsébetet nevezték ki megyei főbábnak. A járási szülésznői állások szervezése pedig 1782-ben kezdődött el. Egy 1784-es összeírásból kiderül, hogy 1 diplomás szülésznő volt a megyében, a főbába és a tolnai Sanénné Erzsébet, akik a dunaföldvári járás szülésznője előtt tettek vizsgákat. Károly L. 2000. 71.

⁷⁸ Tolnamegyei Közlöny 1897. XXV. (23) 2. A bábaképzés Tolna megyei reformja összefüggésben áll az országos szinten kezdeményezett reformokkal. Erről bővebben lásd: Simonik P. <http://www.etszk.u-szeged.hu/download.php?docID=41788> 7. (Utolsó megtekintés: 2020. február 22.), Werling Jné. Forrai M. 2000.

⁷⁹ Tolnamegyei Közlöny 1898. XXVI. (14) 6.

⁸⁰ Jelen dolgozat keretei között nem térek ki arra, hogy a paraszt és az okleveles bábák között milyen konfliktusok lehettek, ahogyan arra sem, hogy az okleveles bábák reformjait hogyan fogadta a közösség. Arra is csak utalok, hogy a 18–20. századi bábák társadalmi csoportja mennyire rétegzett és hierarchizált volt. Deáky Z. 1996. 163.

⁸¹ Az ő esetében többször találkozunk a szükségkeresettség gyakorlásával is.

nak is megválasztva), Antal Vilmosné Krikler Anna, Hohmann Anna pedig okleveles bábaként szerepelnek az 1900 és 1946 között fennmaradt forrásokban.⁸²

Az 1910-es évek második fele és az 1920-as évek a csecsemő- és kisgyermekgondozás terén határnak tekinthetők, mert a védőnői rendszer kiépítésének,⁸³ a rendszeres tanácsadásnak, valamint a Zöldkeresztes mozgalomnak köszönhetően csökkent a csecsemő- és gyermekhalandóság, hatékonyabbá vált a falvak, így Kéty egészségügyi ellátása is.⁸⁴

Az első világháború és következményei⁸⁵

Az első világháború pusztításai alól sajnos Kéty sem mentesülhetett: alig volt olyan család, ahonnan ne vittek volna el fiúkat, apákat, családfejeket katonának, akik közül sokan soha nem tértek vissza.⁸⁶ Hatalmas morális és egzisztenciális teher volt ez a településen otthon maradt nők, gyermekek, öregek számára, akiknek a gazdaságért, a létfenntartásért nap mint nap meg kellett küzdeniük. A mindennapi erőpróbákat a családtagok elvesztésétől való félelem csak tovább nehezítette.

A háború kitörésekor senki sem gondolta, hogy a harcok évekig elhúzódnak majd, és ebben az időszakban addig nem tapasztalt kihívásokkal kell szembenézni. A megváltozott harcmódor, az új fegyverek megjelenése és alkalmazása, a tömeghadseregek bevetése miatt új betegségekkel, kórformákkal is szembesülnie kellett a katonáknak és a háterszág-nak is. A háború kezdetétől világossá vált, hogy a korábban elfogadott gyógyító eljárások, az egészségügyi társadalom és a közösségek tagjai között addig ismert módszerek, egy modern háborúban nem járnak sikerrel. Már az első évek tapasztalatai is felülmúlták a hadiorvoslás addigi tapasztalatait, az orvosokat pedig arra készítették, hogy reagáljanak az új típusú testi és pszichés sérülésekre. A katonák körében pusztító betegségek, járványok, fertőzések a harcok elmúltával is megoldásra váró nehézségekként álltak az egészségügyi ellátás minden képviselője előtt.⁸⁷

A megyei sajtóból tájékozódhatunk arról, hogy a település lakói gyűjtéseket szerveztek a harcoló katonáknak,⁸⁸ Khón Lajosné, Khón Manóné és Khón Illés kereskedők

⁸² MNL TML V/736/c Kéty különböző alapok főkönyvei 1893–1925., MNL TML IV/B/418 1. doboz. Völgységi (Bonyhádi) járás Tisztiorvosának iratai 1945–46., MNL TML Völgységi (Bonyhádi) járás tisztifőorvosának iratai, 2. doboz. 8–411. 1946.

⁸³ Az Országos Stefánia Szövetség 1915. június 13-án, Budapesten alakult. Országos Stefánia Szövetség védőnőinek legfontosabb célja az anya- és csecsemővédelem elősegítése, a csecsemőgondozás fejlesztése, a terhes- és gyermekágyas anyák ellátása és hároméves korig a kisgyermek gondozása volt. Az első világháború és az azt követő évek nehézségei után, a Stefánia Szövetség paksi fiókintézete 1916-ban, a szekszárdi fiókintézete 1921-ben jött létre az amerikai Vöröskereszt támogatásával. Kahlichné Simon M. 2015. 20–22., Kiss L. 2004. 110., Tolnamegyei Ujság 1921. III. (2) 2., Tolnamegyei Ujság 1921. III. (44) 3., Tolnamegyei Ujság 1921. III. (53) 2.

⁸⁴ Faragó T. 2003. 453., A Zöldkeresztes Egészségvédelmi Szolgálat (1927–1944) célja a falusi lakosság egészségügyi és szociális helyzetének javítása, a fertőző betegségek elleni küzdelem, a közegészségügyi állapotok javítása volt. Kahlichné Simon M. 2015. 8.

⁸⁵ A téma bemutatása során csak a helyi viszonyokat emelem ki.

⁸⁶ 1917-ben, a Tolnamegyei Közlönyben számoltak be a következő esetről: „Kornis László 69-es őrmester hősi halált halt, kinek holttestét Kétyre szállították és folyó hó 9-én helyezték örök nyugalomra.” Tolnamegyei Közlöny 1917. XLV. (15) 3.

⁸⁷ Kótyuk E. 2016. 83–119., Kapronczay K. (összeáll.) 2015., Kapronczay K. – Kapronczay K. (összeáll.) 2016.

⁸⁸ Tolnamegyei Közlöny 1914. XLII. (50) 3.

meleg ruhákra való anyagot, szőrmét adományoztak az elhunytak özvegyei és árvái részére.⁸⁹ De a kétyi evangélikus egyház – Gyalog István evangélikus lelkésszel az élén – több alkalommal szervezett gyűjtést mind a katonák, mind az elhunytak családtagjai számára.⁹⁰ Emellett arról is található adat, hogy a település részt vett az 1915-ben indított, Kárpát-vidék felsegélyezésére szervezett akcióban, amelyet 375 K 86 fillérrel támogatott.⁹¹ A háború hatása a falu oktatási körülményeit is befolyásolta, hiszen Gáspár József kétyi tanítót is besorozták, aki a harcok során megsérült.⁹² Ez azzal a következménnyel is járt, hogy tanító híján a gyerekek nem jártak iskolába, otthon munkára fogták őket, ráadásul a 18 és 50 év közötti férfiak az elhúzódozó háború és a fogság miatt távol voltak, így a nők mellett a nagyobb gyermekekre várt a családfői feladatok ellátása. Csak a későbbi évek tapasztalatai bizonyították azt, hogy a családi és közösségi hierarchia ilyen formájú felbomlása milyen fizikai és lelki megterhelést jelentett a gyermekek számára.⁹³

Az elhúzódozó háború, és a nyomában járó emberi és anyagi veszteségek megterheltek a települést.⁹⁴ 1917-ben például az Országos Közélelmezési Hivatal elrendelte, hogy a házi szükségletet meghaladó tejmennyiséget Kétyről is Budapest közélelmezése számára le kell foglalni.⁹⁵ Óriási teher nehezedett az otthon maradt családtagokra, akiknek meg kellett küzdeni az élelmiszer- és különböző készlethiánnyal, majd az ezek következtében fellépő betegségekkel, de az időközben hazatért beteg és rokkant katonák ellátása is megoldást igényelt.⁹⁶ A háborút követően pedig a hadiözvegyek és az árvák (16 éves korukig) helyzete szorult megoldásra.⁹⁷ A rossz állapotban lévő gazdaság, a Monarchia felbomlása, a területvesztések miatt kialakult kedvezőtlen piaci helyzet, a mezőgazdasági termelés mélypontja és az ezeknek következtében fellépő élelmiszerhiány, a háború befejezését követően megoldandó kérdésekként álltak a kétyiek előtt. A szociális okokból következő betegségek, a tuberkolózis, a nemibetegségek, a csecsemő- és gyermekbetegségek, az alkoholizmus számítottak a legégetőbb problémáknak.

A település nem feledkezett meg a harcokban elhunyt hőseiről, 1932. augusztus 20-án felavatták a világháborúban elhunyt katonák emlékére állított emlékszobrot.⁹⁸

⁸⁹ Tolnamegyei Közlöny 1914. XLII. (48) 3., Tolnamegyei Közlöny 1916. XLIV. (20) 3.

⁹⁰ Tolnamegyei Közlöny 1916. XLIV. (20) 3.

⁹¹ Tolnamegyei Közlöny 1915. XLIII. (51) 3.

⁹² Tolnamegyei Közlöny 1915. XLIII. (20) 4.

⁹³ Deáky Z. 2019. 574–584.

⁹⁴ 1917-ben, a VI. hadikölcsönre Kéty 19500 koronát jegyzett Tolnamegyei Közlöny 1917. XLV. (28) 4. Az első világháború idején jegyzett hadikölcsönökről lásd: Mihók S. 2018. 127–139.

⁹⁵ Tolnamegyei Közlöny 1917. XLV. (18) 2.

⁹⁶ 1918-ban a Tolna megyei tüdőbeteg katonák gyógyítására és üdülésére szánt alap javára Kéty 10 koronát adományozott. Tolnamegyei Közlöny 1918. XLVI. (17) 3.

⁹⁷ A kétyi hadiözvegyek névsora: Bickel Henrikné, Brandt Jánosné, Briefi Jánosné, Goldmann Henrikné, Hammel Jánosné, Hartmann Henrikné, Hartmann Jakabné, Krausz Jánosné, Lehning Jánosné (97.) Lehning Jánosné (119.) Mayer Henrikné, Merkl Jánosné, ifj. Nesz Mártonné, Nier Jánosné, kk. Rühl Borbála, Schuchmann Henrikné, Stein Henrikné, Weiszling Péterné. MNL TML V/736/c 90. Kétyi községi iratai, hadirokkantak, hadiözvegyek járadék lapja 1927–28. 1918-ban, a kétyi vadásztársaság 30 koronát adományozott a harcok során elhunyt Tolna megyei seregény sorsú katonák özvegyei és árvái részére. Tolnamegyei Közlöny 1918. XLVI. (13) 2., A hadigondozottak támogatására Szekszárdon, Dombóváron és Pakson Hadigondozó Népiroda nyílt. Tolnamegyei Közlöny 1918. XLVI. (20) 3.

⁹⁸ Tolnamegyei Ujság 1932. XIV. (66) 3.

2. kép

Első világháborús emlékmű (Fotó: Vámos Gabriella, 2018.)

*

A sürgős orvosi ellátást és kórházi ápolást igénylő betegek ellátása és szállítása sokáig gondot okozott a megye területén. Szekszárd rossz vasúti közlekedése, a rendezetlen útvonalok akadályozták, hogy a falusi betegek időben kórházba kerüljenek, és megfelelő ellátásban részesüljenek. Ennek megoldására – és a közegészségügyi viszonyok javítására – a szekszárdi kórházi bizottság mentőautó beszerzését javasolta, majd az intézmény csatlakozott az 1926-ban megalakult *Vármegyék és Városok Országos Mentőegyesületéhez* (VVOME). Ezt követően Szekszárd központtal mentőállomás létesült, így a betegek már nem parasztszekereken, rázkódva jutottak el a kórházba.⁹⁹ Ez a változás természetesen Kétyet is érintette; ettől kezdve mentőautót is hívhattak a gyors kezelést igénylő balesetekhez, betegségekhez.¹⁰⁰ A település számára ez azért is volt lényeges előrelépés, mert

⁹⁹ Treer I. 1935. 36., 51.

¹⁰⁰ A Tolnamegyei Újság rendszeresen beszámolt a megye településein történt balesetekről, így kiderült, hogy 1928-ban, egy kétyi asszonyt lábtöréses balesete miatt már mentővel szállították be a szekszárdi kórházba. Tolnamegyei Újság 1928. X. (33) 6.

lakóinak újra és újra szembesülnie kellett az egészségügyi ellátórendszer hiányából adódó nehézségekkel.¹⁰¹

A második világháború és következményei¹⁰²

A második világháború ismét hatalmas veszteségekkel és a közegészségügyi állapotok romlásával járt Kétyen is. A háború évei alatt megyeszerte megszorodtak a fertőző betegségek (bárányhimlő, vörheny, diftéria, tífusz, gümőkór stb.). Kétyen 1941-ben kanyarjárvány okozott több megbetegedést, főleg az óvodás gyermekek között.¹⁰³ A háború végével a hazatért katonák és hadifoglyok gondozása, a járványvédelem újra megpróbáltatásokat jelentett a közösség számára.

A második világháború éveiben, és azt követően lezajlott ki- és betelepítések Tolna megyét, így Kétyet is érintették. Először azoknak a bukovinai székelynek az ellátását kellett megoldani, akiket az 1941. májusi magyar-román megállapodás alapján a visszafoglalt délvidéki területekre,¹⁰⁴ majd a svábok kitelepítése után több dél-dunántúli megyébe telepítettek. A belső népvándorlás a németek ellenállása miatt sok helyen konfliktusokkal járt; Kétyen is voltak erőszakos megmozdulások.¹⁰⁵

A háború utáni egészségügy helyreállítása a pénz- és emberhiány, a betegellátás és –szállítás elmaradásai, a gyógyszerbeszerzési gondok miatt rendkívül nehéz feladatnak bizonyult. A járási tisztifőorvosi jelentésekből világosan kiderül, hogy a németek kitelepítése után több orvos, patikus vagy bábaállás is megüresedett a megye területén, amelyeket gyorsan pótolni kellett. Ez azzal a veszéllyel is járt, hogy volt olyan bábaállás, ahol a kényszerből helyzetben olyan bábát kellett alkalmazni, aki évek óta nem gyakorolta hivatását.¹⁰⁶ A kitelepítések következtében jelentkező krízis Kétyet is érintette, ahonnan Weisling Jánosné községi bábát telepítették ki 1947-ben.

A Stefánia Szövetség és a Zöldkeresztes egészségvédelmi szolgálat orvosok, védőnők közreműködésével nagy szerepet vállalt az anyák-, csecsemők- és kisgyermekek ellátásában, felvilágosításában. Tej-, cukor- és gyermekélelmezésiakciókat szerveztek, majd a zöldkeresztes népelelmezési főzőtanfolyamok szervezésével a változatos táplálkozásra, ételkészítésre tanították a falvak fiatal lányait, asszonyait.¹⁰⁷ Munkájuk elengedhetetlen volt, hiszen a székelyek körében normális magas gyermekszám miatt is létfontosságú volt a megfelelő ellátás megszervezése.¹⁰⁸

A háború utáni egészségügy, különösen az egészségvédelmi szolgálat újjáépítésében a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége (MNDSZ) is rendkívül fontos munkát végzett:

¹⁰¹ 1936-ban községi bábái állásra írtak pályázatot, és a településnek 1939-ben sem volt önálló, csak a szomszédos településekkel közös orvosa. Tolnamegyei Újság 1936. XVIII. (79) 6., Tolnamegyei Újság 1939. XXI. (64) 2.

¹⁰² A téma vizsgálata során csak a helyi viszonyokra reflektálok.

¹⁰³ Tolnamegyei Újság 1941. XXIII. (60) 5.

¹⁰⁴ A bácskai telepítés iratairól lásd: Cserna A. 2006. 59–68., 2007. 26–36., Csibi K. 2019. 547–558.

¹⁰⁵ A Tolna megyei németek le- és kitelepítéséről lásd: Szenyéri Z. 1998. 261–277.

¹⁰⁶ MNL TML IV/B/418 Völgysegi (Bonyhádi) járás tisztifőorvosának iratai, 1. doboz. 1–8. 1946.

¹⁰⁷ MNL TML IV/B/418 Völgysegi (Bonyhádi) járás tisztifőorvosának iratai, 2. doboz. 8–411. 1946., Bielek T. 1942., Johan B. 1939., Kiss L. 2004. 127–128.

¹⁰⁸ Tolnamegyei Újság 1939. XXI. (49) 4.

részt vett a járvány megelőzés népszerűsítésében, az egészségvédelmi szolgálat kiépítésében és megszervezésében, az orvosok, a védőnők munkájának támogatásában. Az MNDSZ egészségügyi vándorszolgálat az UNRRA-tól¹⁰⁹ ajándékba kapott gépkocsival járta a vidéki városokat, falvakat, tanyákat azzal a céllal, hogy a hátrányos helyzetű felnőttek és gyermekek számára ingyenes szakorvosi ellátást biztosítsanak. A mozgalomban részt vevő orvosok (bőrgyógyász, szemész, fog- és tüdőszakorvos), védőnők önkéntes társadalmi munkában látták el feladataikat. Budapestről 1946. május 6-án, gyógyszerekkel, műszerekkel és gyermektápszerekkel felszerelve országos vándor-szakorvosi körútra indultak. Egy-egy vármegyében két hétig maradtak, Tolna vármegyébe 1946 szeptemberében, Kétyre szeptember 13-én érkeztek meg és látták el a betegeket.¹¹⁰

A fertőző- és nemibetegségek elleni küzdelem is a mindennapok egészségügyi kihívásaihoz tartozott. A Népjóléti Minisztérium Tolna megye szegény sorsú betegei részére is biztosította a szükséges gyógyszereket, amelyek alkalmazásáról az orvosokat rendszeres jelentések készítésére kötelezték. Az Országos Közegészségügyi Intézet pedig a betegségek megelőzése, csökkentése érdekében az orvosok mellett a zöldkeresztes egészségvédelmi munkára is támaszkodott.¹¹¹ Ráadásul Tolna megye területén – a betelepített székelyekkel – olyan betegségek ütötték fel újra a fejüket, amelyeket a védőoltásokkal már sikerült visszaszorítani. Ilyen volt például a diftéria, amely azokat a székely gyermekeket betegítette meg, akik korábban nem kaptak ellene védőoltást. Az oltási és újraoltási munkák szervezése nem volt egyszerű feladat; Kétyen is általános probléma volt, hogy a szülők nem oltatták be gyermekeiket.¹¹²

A legtöbbször előforduló fertőző betegség, amely újra megoldandó közegészségügyi problémaként jelentkezett Kétyen is, a *trachoma* (egyiptomi szembetegség) volt.¹¹³ 1946 második felére – a telepítésekkel párhuzamosan – 19-ről 44-re nőtt a kétyi betegek száma.¹¹⁴ Ugyanebben az évben, Kéty körorvosa, Eberhardt Károly kiemelte, hogy „a trachoma a telepes lakosság körében minden felvilágosítás ellenére sem csökken a lakosság hanyagsága miatt, és mert nem hisz a betegség fertőző mivoltában.”¹¹⁵ A trachoma 1946 végére oly mértékben elterjedt a völgyeségi járás néhány telepes községében, hogy a betegek száma elérte a 4000 főt. Ez a tény az egészségügyi hatóságokat egy komoly,

¹⁰⁹ UNRRA – United Nations Relief and Rehabilitation Administration. Nemzetközi segélyszervezet, amelyet 1943. november 9-én hoztak létre egy 44 ország által aláírt egyezmény keretein belül. Célja, a háború sújtotta országok segélyezése, gazdasági támogatása volt. <https://www.arcnum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyarorszag-a-masodik-vilaghaboruban-lexikon-a-zs-F062E/u-u-F0E52/unrra-F0E63/> (Utolsó megtekintés: 2020. február 26.) Az UNRRA különböző élelmiszereket, gyógyszereket küldött a nehéz helyzetben lévő országokba, ezzel is csökkentve azt a hiányt, ami a külföldről importált élelmiszercikkekben jelentkezett. Ez először a cukor árán érződött, amely a cukoradományoknak köszönhetően fokozatosan normalizálódott. <http://www.huszadikszazad.hu/1946-január/gazdaság/az-unrrasegitseg-megallította-az-arupiaci-emelkedést> (Utolsó megtekintés: 2020. február 26.), Tolna megyei cukorsegélyezésről: MNL TML Völgyeségi (Bonyhádi) járás tisztifőorvosának iratai, 3. doboz. 1–200. 1947.

¹¹⁰ <https://filmhiradokononline.hu/watch.php?id=6200> (Utolsó megtekintés: 2020. február 26.), MNL TML Völgyeségi (Bonyhádi) járás tisztifőorvosának iratai, 3. doboz. 1–200. 1947.

¹¹¹ MNL TML IV/B/418 Völgyeségi (Bonyhádi) járás tisztifőorvosának iratai, 2. doboz. 8–411. 1946.

¹¹² MNL TML IV/B/418 Völgyeségi (Bonyhádi) járás tisztifőorvosának iratai, 3. doboz. 1–200. 1947.

¹¹³ A trachoma könnyezéssel, viszketéssel, a szemek csipásodásával, beragadásával járó szembetegség. Kezdeti szakaszában könnyen gyógyítható, de ha elhanyagolják a látás elvesztését is okozhatja.

¹¹⁴ MNL TML Völgyeségi (Bonyhádi) járás tisztifőorvosának iratai, 2. doboz. 8–411. 1946. z

¹¹⁵ MNL TML Völgyeségi (Bonyhádi) járás tisztifőorvosának iratai, 2. doboz. 8–411. 1946.

évtizedekre kiható népegészségügyi, szociális és gazdasági probléma elé állította. A megfelelő védekezés megvalósítására Bonyhádon egy központi trachoma állomás felállítását sürgették.¹¹⁶

Sztrilich Lajos bonyhádi szemész szakorvos óriási szerepet vállalt a trachoma elleni küzdelemben. A *Népegészségügy* 1947-ben megjelent számában kiemelte, hogy az összlakosság vizsgálata az állandó ki- és betelepítés miatt megvalósíthatatlan volt, de a Tolna megyei községek iskoláiban ő maga vizsgálta meg a gyermekeket. Eredményeiből kiderül, hogy Kétyen az iskolás tanulók 13,2%-a volt beteg, ennek a számnak a kétharmada a betelepített székelyek közül került ki. Fontos megjegyezni, hogy a trachoma a betelepítések előtt is jelen volt a völgyeségi járás területén, de a telepítések után a betegek száma a többszörösére nőtt.¹¹⁷ Az 1948-ban felállított, Sztrilich Lajos vezetése alatt álló bonyhádi állami trachomagondozó intézet, mint központi szerv biztosította az ingyenes gyógykezelést, a felülvizsgálatokat, a tanácsadást és a szakorvosi ellátást, irányította, vezette és ellenőrizte a trachoma elleni küzdelmet. Az intézet működési területe Tolna vármegyén és a völgyeségi járáson kívül, Baranya vármegye fertőzött telepesei községeire is kiterjedt.¹¹⁸ Az intézet mellett még Izményben, Aparhanton, Kakasdon, Hidason, Mucsán és Nagyvejkén trachomakezelő helységeket is berendeztek, ahol a községi, a körorvosok és kerületi trachomaelenőrző orvosok felügyelete mellett trachomakezelők végeztek gyógykezelést, de a családlátogatás is a feladatok közé tartozott.¹¹⁹ Sztrilich a trachoma elleni prevenciók tevékenység legfontosabb bázisának az iskolát és az iskolás gyermekek közösségét tartotta, mert ők vették igénybe a legnagyobb arányban a kezeléseket is. Szerinte az idősebb korosztály annyira hozzászokott a betegségéhez, hogy csak a szövödmények vagy az állapotuk romlása után fordultak orvoshoz.¹²⁰ Az iskolás gyermekek rendszeres szűrővizsgálatára a körorvosokat is kötelezték, így Eberhardt Károly jelentéseiből tájékozódhatunk a kétyi betegek számáról.¹²¹

A járványok megakadályozása szempontjából alapvető volt a vízellátás és a közkutak ellenőrzése, mivel a rosszul megépített, könnyen elszennyeződő kutak nagyon súlyos járványügyi következményekkel jártak. A tisztiorvosok feladatai közé tartozott azok vizének ellenőrzése, az állapotukról rendszeres jelentések készítése. Kétyen a közkutak legnagyobb része magánkézbe került, néhány kutat be is temettek 1947 végére, így Kétyen csak az iskola és a kocsma kútja volt használható. Szikvízüzem sem a településen, sem a szomszédos Murgán sem volt.¹²²

A Bácskából áttelepített székelyekkel kapcsolatban több olyan orvosi jelentés is megjelent, amelyben arra hívták fel a figyelmet, hogy alultápláltak, nincs elegendő ruhájuk,

¹¹⁶ MNL TML Völgyeségi (Bonyhádi) járás tisztifőorvosának iratai, 2. doboz. 8–411. 1946.

¹¹⁷ Sztrilich L. 1947. 1937.

¹¹⁸ Sztrilich L. 1947. 1938.

¹¹⁹ Sztrilich L. 1948. 637.

¹²⁰ Sztrilich L. 1948. 638.

¹²¹ MNL TML IV/B/418 Völgyeségi (Bonyhádi) járás tisztifőorvosának iratai, 2. doboz. 8–411. 1946. Eberhardt Károly egy 1946. október 30-ai jelentésében név szerint is felsorolta a 17 új trachomás gyermek nevét, amelyet a személyiségi jogok védelme miatt itt nem közlök.

¹²² MNL TML IV/B/418 Völgyeségi (Bonyhádi) járás tisztifőorvosának iratai, 3. doboz. 1–200. 1947., Jendrassik A. 1942.

megfelelő cipőjük, ami a téli időszakban – az egyébként is fennálló tüzelőhiány miatt – különösen nagy gondot jelentett. Ugyanakkor azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a ki- és betelepítések milyen lelki, pszichikai megterheléssel jártak mind a svábok mind a felvidékiek számára. Az embereknek el kellett hagyni az otthonukat, egy másik környezetben új életkörülményeket kellett teremteniük. Ez a megterhelő állapot még nehezebb lehetett azoknak a sváb hadifoglyoknak a számára, akik Kétyre hazatérve csak hosszas ügyintézés, várakozás után találkozhattak az időközben kitelepített családtagjaikkal.¹²³

Egészségügy a szocialista időszakban

A fordulat éveit követően (1947–49)¹²⁴ kiépült szocialista időszakban – a politikai berendezkedés változásával párhuzamosan – az egészségügyi ellátás rendszere is jelentős átalakulásokon ment keresztül: az egészségügyi intézményeket államosították, a társadalombiztosítás rendszerét pedig egységesítették, vagyis az egészségügy állami feladattá vált.¹²⁵ Az egészségügyi intézmények nagy része a tanácsok irányítása és felügyelete alá került, és az új intézmények létesítése, a beruházások, a területi fejlesztés, az orvosok, a védőnői szolgálat, a kórházak ügyeinek intézése, a járóbetegellátás során fontos feladat hárult azok egészségügyi osztályaira.¹²⁶

Magyarország a szocialista államokhoz hasonlóan, az egészségügy állami megszervezése terén az ún. *Szemasko-modellt* követte, amely lényege az volt, hogy minden állampolgár számára állampolgári jogon biztosítsák a magas szintű, ingyenes orvosi ellátást. Ez azonban nem valósult meg; az egészségügyi ellátásban ún. „szükséglet diktátúra” alakult ki: az állami monopolhelyzet következtében az állampolgárok azokhoz az ellátásokhoz jutottak hozzá, amelyeket az állam nyújtani tudott és akart számukra.

A Kétyről fennmaradt járványügyi iratokból kiderül, hogy a településen 1950-ben skarlát ellen a 3–5 és 6–12 év közötti gyerekeket, hastífusz ellen pedig a 985 lakosból 885-öt oltottak be. Lényeges előrelépés volt ez a korábbi évtizedekhez képest, hiszen a skarlát hosszú időn keresztül a magas csecsemő- és gyermekhalandóság egyik legfőbb oka volt.

A táplálkozás és a betegségek kialakulásának összefüggésére hívta fel a figyelmet az, hogy ugyanebben az évben Kétyen is nagy problémát jelentett a golyvás esetek számának

¹²³ Tóth Á. 2016. 251–265., Tóth Ágnes Akadémiai Doktori Értekezésében a magyarországi németek 1950–70 közötti helyzetét dolgozza fel. Tóth Á. 2017. http://real-d.mtak.hu/1105/7/dc_1420_17-doktori_mu.pdf (Utolsó megtekintés: 2020. február 27.)

¹²⁴ A „fordulat éveit” megnevezéssel elfogadom azt a nézőpontot, hogy az ország politikai, gazdasági, társadalmi, kulturális átalakulása évek alatt zajlott le. Ennek a folyamatnak politikai-, eszméletörténeti-, építészeti-, képzőművészeti szempontú összefoglalását lásd: Ständeisky É. (szerk.) 1998.

¹²⁵ A Népjóléti Minisztériumot Egészségügyi Minisztériummá szervezték át. Ratkó Anna az 1950. december 30-án rendezett nagygyűlésen az átszervezés indoklásaként a következőket mondta: „(...) sikerült életrehozni a magyar egészségügy egységét. A szocialista perspektíva szem előtt tartásával sikerült felépíteni egészségügyi intézményeinket, kórházainkat, rendelőintézteinket, gondozóinkat és bölcsődéinket. Ennek a fejlődésnek eredményeként a Népjóléti Minisztérium munkája nagyrészt feleslegessé vált, mert a jólétet biztosítja a nép gazdaságunk fejlődése. Ratkó A. 1951. Idézi: Ruff M. 1985. http://acta.bibl.u-szeged.hu/18638/1/tars_tud_eu_1985_401-407.pdf 402. (Utolsó megtekintés: 2020. március 1.)

¹²⁶ Szabó L. 1963. 129.

ijesztő növekedése, amelyet a jódozott só fogyasztásának hiányával hoztak összefüggésbe.¹²⁷ Ebben az időszakban a nem járványos betegségek közül továbbra is nagy problémát okozott a tüdő betegségeinek kezelése, ezeket a rendszeres szűrővizsgálatokkal próbálták csökkenteni. Az 1950. március 4-én, Bonyhádon megnyílt tüdőbeteggondozó lényegi előrelépést jelentett a betegek kezelésében.¹²⁸

Fontos megjegyezni, hogy az ország egészségügyi ellátásának szocialista mintára történő megszervezését rendkívül megnehezítette a kitelepítések, a bebörtönzések következtében fellépő orvos- és asszisztenshiány. A világháború után megsérült kórházak, épületek rossz állapota, a rendszeresen visszatérő víz- és helyhiány a megye egész területén megnehezítette a betegek ellátását.¹²⁹ A felsorolt problémák sajnos Kétyen is éreztették hatásukat: a település orvosi feladatainak ellátására – Murgával és Felsőnánával közösen – 1956-ban nevezték ki az akkor már hetvenéves Steifelmayer Ádámot, aki 1963-ig gyógyított. Steifelmayer nyugdíjazása után a település rövid ideig orvos nélkül maradt, majd Lukáts Tamást nevezték ki Kéty és környéke betegeinek gyógyítására.¹³⁰ Többszörös problémát jelentett ebben az időszakban a kétyi orvosi lakás hiánya. Ennek pótlása 1966-ban, a községi tanács hatására, társadalmi munkával és két régi épület anyagának felhasználásával valósult meg.¹³¹

Az 1960-as évek az egészségügy terén is változást hoztak, az ún. egészségnevelés kérdése került előtérbe. Ennek a legfőbb oka az volt, hogy a hatvanas évek második felében olyan vizsgálatok, felmérések születtek, amelyekből kiderült, hogy a lakosság egészségügyi állapot stagnált a gyógyító eljárások, a technikai fejlődés és az egészségügybe befektetett állami támogatások ellenére. A probléma legfőbb okaként a lakosság életmódját jelölték meg, megelőzésére pedig életmódprogramokat, egészségügyi vetélkedőket, egészségügyi heteket, hónapokat, klubokat szerveztek. Szekszárdon is megalakult a MENCS (Magyar Egységnevelési Csoport),¹³² a rendszeres testmozgás, a sport, a helyes, egészséges táplálkozás terjedésétől pedig a szív- és érrendszeri betegségek csökkentését remélték.¹³³

A vázolt folyamatok kétyi vetülete a következőképpen ragadható meg: az 1970-es évekből átnézett halotti anyakönyvekből kiderült, hogy a korábban bemutatott intézkedések következtében a fertőző és a légzőszervi betegségek tekintetében javulás történt, az átlagéletkor kitolódott, nőtt a születéskor várható élettartam. A halálokok közül az első helyre a keringési rendszer betegségei kerültek.

¹²⁷ A golyva a nyak elülső és oldalsó részein lévő pajzsmirigyek megnagyobbodása. MNL TML IV/418 Völgységi (Bonyhádi) járás tisztiorvosának iratai. 1. doboz, 1950.

¹²⁸ MNL TML IV/418 Völgységi (Bonyhádi) járás tisztiorvosának iratai. 1. doboz, 1950.

¹²⁹ Tolna Megyei Népújság 1958. III. (79) 3.

¹³⁰ Tolna Megyei Népújság 1961. XI. (2) 4., 1963. XIII. (5) 7.

¹³¹ Tolna Megyei Népújság 1966. XVI. (231) 8., 1967. XVII. (100) 8.

¹³² Tolna Megyei Népújság 1972. XXII. (26) 5.

¹³³ Erről részletesebben lásd: Vámos G. 2020. 237–239.

Hivatkozott irodalom

Bielek Tibor

- 1942 Zöldkeresztes tej-, cukorakció és gyermekétkeztetés. In Mártonffy Károly (szerk.) *A mai magyar egészségügyi közszolgálat.* (A korszerű közszolgálat útja) Állami Nyomda, Budapest, 730–736.

Cserna Anna

- 2006 A Bonyhádi Székely Múzeum Egyesület levéltári őrizetben lévő iratanyaga 1. A bácskai telepítés iratai, 1941–1944. *Levéltári Szemle* LVI. (4) 59–68.
- 2007 A Bonyhádi Székely Múzeum Egyesület levéltári őrizetben lévő iratanyagai 2. *Levéltári Szemle* LVII. (4) 26–36.

Cserna Anna – Kaczián János (összeáll.)

- 1986 *Egyed Antal összeírása és korrajz Tolna vármegyéről.* Tolna Megyei Levéltár, Szekszárd.

Csibi Krisztina

- 2019 „Szokjátok meg az új környezetet.” A bukovinai székelyek Bácskába való letelepítésének első fél éve a levéltári forrásokban. In Bali János – Bárh Dániel – Deáky Zita – Vámos Gabriella (szerk.): *Kövek, fák, források. Tanulmányok Mohay Tamás hatvanadik születésnapjára.* ELTE BTK Néprajzi Intézet, Budapest, 547–558.

Dávid Zoltán

- 1973 Az 1738-as pestisjárvány pusztítása. In Antall József (szerk.): *Orvostörténeti Közlemények* 69–70. Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, Budapest, 75–131.

Deáky Zita

- 1996 *A bába a magyarországi népi társadalomban (18. század vége – 20. század közepe).* Centrál Európa Alapítvány, Budapest.
- 2019 A Nagy Háború és a nevelés válsága. In Bali János – Bárh Dániel – Deáky Zita – Vámos Gabriella (szerk.): *Kövek, fák, források. Tanulmányok Mohay Tamás hatvanadik születésnapjára.* ELTE BTK Néprajzi Intézet, Budapest, 574–584.

Egyed Antal (összeáll.)

- 1828 8 mezőváros és 54 falu jelentése. In Cserna Anna – Kaczián János (összeáll.): *Egyed Antal összeírása és korrajz Tolna vármegyéről.* Tolna Megyei Levéltár, Szekszárd, 37–254.

Faragó Tamás

- 2003 Csecsemőhalandóság Magyarországon a 18–20. században. In K. Horváth Zsolt – Lugosi András – Sohajda Ferenc (szerk.): *Léptékváltó társadalomtörténet. Tanulmányok a 60 éves Benda Gyula tiszteletére.* Hermész Kör – Osiris, Budapest, 446–474.

Gábor Józsefné

- 1982 *Tolna megye gyógyszerértári hálózatának kialakulása és fejlődése (1767–1950). Kézirat.* <http://www.gyogyszerestortenet.hu/wp-content/uploads/2014/08/Tolna-megye-gy%C3%B3gyszer%C3%A1ri-h%C3%A1l%C3%B3zat%C3%A1nak->

kialakul%C3%A1sa-%C3%A9s-fejl%C5%91d%C3%A9se-1767-1950.pdf (Utolsó megtekintés: 2020. február 3.)

Géra Eleonóra

- 2005 A fertőző gyermekbetegségek elleni védekezés kialakulása Magyarországon. In Faragó Tamás – Őri Péter (szerk.): *Történeti Demográfiai Évkönyv*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 189–220.

Gutai Miklós

- 1974 Tolna megye egészségügyének története az 1801. év és 1831. év között. In K. Balogh János (szerk.): *Tanulmányok Tolna megye történetéből* IV. Tolna Megyei Levéltár, Szekszárd, 207–274.

Hammer Dezső

- 1928 *A fertőző betegségek elleni védekezés és a fertőtlenítés*. Pfeifer, Budapest.

Havasdi József

- 2011 Megyei járványügyi intézményrendszerek az 1831. évi kolerajárvány idején, Baranya és Tolna példáján. *Kaleidoscope* Vol. 2. No. 3. 35–46.
- 2012 Egészségügyi zárvonalak Tolna megyében az 1831. évi kolerajárvány idején. *Aetas* XXVII. (3) 63–78.

Hilbert István

- 1905 Védekezés a tüdőgümőkör ellen. *Tolnamegyei Közlöny* XXXIII. (31) 2.

Horányi Ildikó – Magyar László András

- 2007 *Démoni ragály: a pestis. Kiállításvezető*. Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Budapest.

Jendrassik Aladár

- 1942 A falu ivóvízellátása. In Mártonffy Károly (szerk.) *A mai magyar egészségügyi közszolgálat*. (A korszerű közszolgálat útja) Állami Nyomda, Budapest, 737–740.

Johann Béla

- 1939 *Gyógyul a magyar falu*. Országos Közegészségügyi Intézet, Budapest.

Kahlichné Dr. Simon Márta

- 2015 *A védőnői hivatás története*. Medicina Könyvkiadó Zrt., Budapest.

Kapronczay Károly (összeáll.)

- 2015 *Háború és orvoslás. Az I. világháború katonaegészségügye, annak néhány előzménye és utóélete*. Magyar Orvostörténelmi Társaság, Budapest.

Kapronczay Károly – Kapronczay Katalin (összeáll.)

- 2016 *Az I. világháború magyar orvosi emlékeiből. Naplók, kéziratok visszaemlékezések, szakcikkek*. Magyar Orvostörténelmi Társaság, Budapest.

Károly László

- 2000 Tolna megye egészségügye a 18. században. In Magyar László András (szerk.): *Orvostörténeti Közlemények* 170–173. Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, Budapest, 51–76.

Kátai Gábor

- 1874 *Orvosi tapasztalatok az 1873-ik év nyarán hazánkban dühöngött cholera-járvány idejéről*. Városi Könyvnyomda, Debrecen.

Keleti Károly

- 1875 *Magyarország népesedési mozgalma 1864-73-ban és a cholera*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.

Keszeg Vilmos – Czégényi Dóra

- 2010 Korok, kórok, kontextusok. In Uők. (s.a.r.): *A beteg ember. Betegségek, betegek és gyógyítók*. (Emberek és kontextusok, 4.) Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 423–458.

Kiss László

- 2004 Egészség és politika – az egészségügyi prevenció Magyarországon a 20. század első felében. *Korall* 17. 107–137.

Korányi Frigyes

- 1886 *Fertőző betegségek terjedésének gátlása községekben*. Atheneum, Budapest.

Kótyuk Erzsébet

- 2016 A hadiorvoslás metamorfózisa az első világháborúban. *Múltunk* LXI. (2) 83–119.

Linzbauer Xaver Ferenc

- 1852– 1861 *Codex Sanitario-Medicinalis Hungariae* 1–3. Typ. Universitatis, Buda.

Mádai Lajos

- 1990 Hat nagy kolerajárvány és a halandóság Magyarország dél-dunántúli régiójában a XIX. században. *Demográfia* XXXIII. (1–2) 58–95.

Magyary-Kossa Gyula

- 1940 *Magyar orvosi emlékek* IV. Eggenberger Kiadó, Budapest.

Markó László

- 1892 *A kolera és védekezésiünk*. Forster, Miskolc.

Mihók Sándor

- 2018 A hadikölcsön Magyarországon az első világháború idején. *Honvédségi Szemle* CXLVI. (4) 127–139.

Oláh Gyula

- 1892 *Fertőtlenítés a kolera idején*. Atheneum Kiadó, Budapest.
1911 *A kolera és a kolera ellen való védekezés*. Légrády Testvérek, Budapest.
1913 *Tanulmány a kolera gyógyítására vonatkozólag*. Pátria Kiadó, Budapest.

Pakot Levente

- 2010 Csecsemőhalandóság székelyföldi rurális közösségekben. Szentegyházasfalva és Kápolnásfalva, 1838–1940. *Demográfia* LIII. (4) 406–436.

Ruff Mihály

- 1985 A magyar orvosértelmiség 1945 utáni politikai történetéhez (1949–1956). In Magyaródi Sándor et.alii. (szerk.): *Társadalom – tudomány – egészségügy*, 3. SOTE-POTE, Budapest-Pécs, 401–407.

Sennor Frigyes

- 1867 *A cholera s eredményteljes gyógyítás-módja*. Spitzer, Vác.

Simon Katalin

- 2018 Egy méltatlanul elfeledett orvos-statisztikus: Tormay (Krenmüller) Károly (1804–1871). In Forrai Judit – Pók Andrea (szerk.): *Statisztika a tudományok, a technika és az orvoslás körében*. (A Magyar Természettudományi Társulat tuda-

mánytörténeti kötetei, II.) Magyar Természettudományi Társulat, Budapest, 54–75.

Simonik Péter

É.n. *A csecsemőhalandóság elleni védelem megszervezése Magyarországon* Az Országos Stefánia Szövetség tevékenysége 1915–1940 között. <http://www.etszk.u-szeged.hu/download.php?docID=41788> 1. (Utolsó megtekintés: 2020. február 22.)

Sohajda Ferenc

2013 *A csecsemőhalandóság területi jellegzetességei a történelmi Magyarország területén (1900–1910). Egy példa a térinformatikai rendszerek és a területi elemzés történeti demográfiai alkalmazására. Demográfia* LVI. (2–3) 171–194.

Solymár Imre

1983 *A völgyégi svábság értékorientációi, történeti életmódja és ennek néhány orvosi – egészségügyi vetülete.* In: Antall József (szerk.): *Orvostörténeti Közlemények* 102–104. Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, Budapest, 137–156.

Standeisky Éva (szerk.)

1998 *A fordulat évei, 1947–1949. Politika, képzőművészet, építészet.* 1956-os Intézet, Budapest.

Szabó László

1963 *Egészségügyi intézményhálózatunk területi megoszlása. Állam és Igazgatás* XIII. (2) 123–130.

Szenyéri Zoltán

1998 *A Tolna megyei németek sorsa a betelepítések óta napjainkig. Földrajzi Értesítő* XLVII. 2. füz. 261–277.

Sztrilich Lajos

1947 *Beszámoló a Tolna vármegyében végzett trachoma elleni küzdelemről. Népegészségügy* XXVII. (46) 1937–1938.

1948 *A bonyhádi állami Trachomagondozó Intézettel kapcsolatos trachoma elleni küzdelem megszervezése és kiépítése. Népegészségügy* XXVIII. (27) 636–640.

Tormay (Krenmüller) Károly

1844a *Adalékok t. Tolna vármegye orvos-statisztikájához. Magyar Orvos-Sebész s Természettudományi Évkönyvek.* I., 6. füz., (6) 299–301.

1844b *Adalékok t. Tolna vármegye orvos-statisztikájához. Magyar Orvos-Sebész s Természettudományi Évkönyvek.* II., 1. füz., (7) 45–47.

1844c *Adalékok t. Tolna vármegye orvos-statisztikájához. Magyar Orvos-Sebész s Természettudományi Évkönyvek.* II., 2. füz., (8) 91–93.

1844d *Adalékok t. Tolna vármegye orvos-statisztikájához. Magyar Orvos-Sebész s Természettudományi Évkönyvek.* II., 2. füz., (10) 194–197.

1844e *Adalékok t. Tolna vármegye orvos-statisztikájához. Magyar Orvos-Sebész s Természettudományi Évkönyvek.* II. 2. füz., (12) 298–300.

1847a *A közegészség és orvosi rendőrség állapota Tolna-megyében 1845/6-ban. Orvosi Társ III. 12. köt. (6) 86–95.*

- 1847b A közegésség és orvosi rendőrség állapota Tolna-megyében 1845/6-ban. *Orvosi Tár* III. 12. köt. (7) 97–112.

Tóth Ágnes

- 2016 Emberek, sorsok, hivatalok, eljárási módok. In Slachta Krisztina – Bánkuti Gábor – Vonyó József (szerk.): *Sed intelligere. Tanulmányok a 65 éves Gyarmati György tiszteletére*. Kronosz Kiadó, Pécs, 251–265.
- 2017 *Németek Magyarországon 1950–1970*. Akadémiai Doktori Értekezés. http://real-d.mtak.hu/1105/7/dc_1420_17_doktori_mu.pdf (Utolsó megtekintés: 2020. február 27.)

Treer István

- 1935 *Tolna vármegye Horthy Miklós közkórházának másfél évszázados története és munkássága*. Horthy kórháza, Szekszárd.

Vámos Gabriella

- 2020 „Egészséges mint a makk, nincs is nála boldogabb!” Makk Marci és az egészségnevelés az 1970–80-as években. In Tóth Gábor (szerk.): *Népmesék szóban, írásban, képen*. Magyar Versmondók Egyesülete, Budapest, 235–244.

Vecsey Albert

- 1991 A gümőkör története Tolna megyében. In Dobos Gyula (szerk.): *Tolna Megyei Levéltári Füzetek* 2. Tolna Megyei Önkormányzat Levéltára, Szekszárd, 157–191.

Werling Józsefné Forrai Márta

- 2000 A magyarországi bábaképzés főbb állomásai. In Kéri Katalin (szerk.): *Ezerszínű világ. Dolgozatok a neveléstörténet köréből*. Pécsi Tudományegyetem Tanárképző Intézet, Pécs, 109–120.

Felhasznált források

Folyóiratok

- Orvosi Hetilap* XVII. (34) 613.
- Orvosi Tár* 1831. I. 3. köt., 7. füz., 88–93.
- Orvosi Tár* 1831. I. 3. köt., 7. füz., 99–107.
- Orvosi Tár* 1831. I. 3. köt., 8. füz., 187–190.
- Orvosi Tár* 1831. I. 4. köt., 12. füz., 261–263.

Tolnavármegye 1903. XIII. (14) 3.

- Tolnamegyei Közlöny* 1897. XXV. (23) 2.
- Tolnamegyei Közlöny* 1898. XXVI. (14) 6.
- Tolnamegyei Közlöny* 1898. XXVI. (48) 2.
- Tolnamegyei Közlöny* 1903. XXXI. (14) 4.
- Tolnamegyei Közlöny* 1904. XXXII. (21) 4.

Tolnamegyei Közlöny 1905. XXXIII. (11) 5.
Tolnamegyei Közlöny 1905. XXXIII. (14) 5.
Tolnamegyei Közlöny 1906. XXXIV. (45) 1–2.
Tolnamegyei Közlöny 1913. XLI. (4) 3.
Tolnamegyei Közlöny 1914. XLII. (48) 3.
Tolnamegyei Közlöny 1914. XLII. (50) 3.
Tolnamegyei Közlöny 1915. XLIII. (20) 4.
Tolnamegyei Közlöny 1915. XLIII. (51) 3.
Tolnamegyei Közlöny 1914. XLII. (50) 3.
Tolnamegyei Közlöny 1916. XLIV. (20) 3.
Tolnamegyei Közlöny 1917. XLV. (15) 3.
Tolnamegyei Közlöny 1917. XLV. (18) 2.
Tolnamegyei Közlöny 1917. XLV. (28) 4.
Tolnamegyei Közlöny 1918. XLVI. (13) 2.
Tolnamegyei Közlöny 1918. XLVI. (17) 3.
Tolnamegyei Közlöny 1918. XLVI. (20) 3.

Tolna Megyei Népújság 1958. III. (79) 3.
Tolna Megyei Népújság 1961. XI. (2) 4.
Tolna Megyei Népújság 1963. XIII. (5) 7.
Tolna Megyei Népújság 1966. XVI. (231) 8.
Tolna Megyei Népújság 1967. XVII. (100) 8.
Tolna Megyei Népújság 1972. XXII. (26) 5.

Tolnamegyei Ujság 1921. III. (2) 2.
Tolnamegyei Ujság 1921. III. (44) 3.
Tolnamegyei Ujság 1921. III. (53) 2.
Tolnamegyei Ujság 1928. X. (33) 6.
Tolnamegyei Ujság 1932. XIV. (66) 3.
Tolnamegyei Ujság 1936. XVIII. (79) 6.
Tolnamegyei Ujság 1939. XXI. (49) 4.
Tolnamegyei Ujság 1939. XXI. (64) 2.
Tolnamegyei Ujság 1941. XXIII. (60) 5.

Levéltári források

MNL TML IV/A/1–d. 1–6. doboz

MNL TML Acta choleraica 1831. IV/A/1/h 2. doboz

MNL TML Acta choleraica 1831. IV/A/1/h 3. doboz

MNL TML V/736/c Különböző alapok főkönyvei 1893–1925.

MNL TML V/736/c 90. Kéty községi iratai, hadirokkantak, hadiözvegyek járadék lapja 1927–28.

Internetes hivatkozások

<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyarorszag-a-masodik-vilaghaboruban-lexikon-a-zs-F062E/u-u-F0E52/unrra-F0E63/> (Utolsó megtekintés: 2020. február 26.)

<http://www.huszadikszazad.hu/1946-januar/gazdasag/az-unrrasegitseg-megallitotta-az-arupiaci-emelkedest> (Utolsó megtekintés: 2020. február 26.)

<https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=6200> (Utolsó megtekintés: 2020. február 26.)

3. kép

Gyermekorvosi rendelő 2018-ban (Fotó: Vámos Gabriella)

Gesundheitslage in Kiek (Kéty) im 18–20. Jahrhundert

In meinem Artikel befasse ich mich mit der Gesundheitslage der Ortschaft Kiek. Ich suche Antworten auf die Fragen, welchen Herausforderungen die Ärzte und Bewohner der Ortschaft Kiek und des Komitats sich wegen der seit dem 18. Jahrhundert ausgebrochenen Epidemien (z.B. Pest, Cholera, Pocken, usw.) und Krankheiten und der dem Gesundheitswesen betreffenden staatlichen Maßnahmen stellen mussten. Welche Krankheiten waren für die damalige Bevölkerung charakteristisch und wie versuchte man sich dagegen zu schützen?

Im zweiten Teil meines Beitrags werden die durch den Bevölkerungsaustausch, die Aussiedlung der Schwaben und durch die in der Gegend neu angesiedelten Szekler aus Bukowina vorhandenen Einflüsse auf die Gesundheitslage dargestellt.

Im Rahmen meiner Arbeit versuche ich anhand einer lokalen Untersuchung darzustellen, wie die Gesundheitslage der Ortschaft an die landes- und komitatsweiten Maßnahmen gebunden war. Mein Ziel ist nicht in erster Linie die Hervorhebung der Eigenheiten von Kiek, sondern ich möchte im Spiegel der in den Archiven und in der Fachliteratur auffindbaren landesweiten Tendenzen die gesundheitlichen Verhältnisse in der Ortschaft untersuchen.

Gazdálkodás és tájhasználat Kétyen

Lajkó Gergely

Bevezetés

A *Magyar Néprajzi Atlasz* adataira alapozott kulturális csoportelemzések, illetve a terület talajtani és növényföldrajzi (csernozjom talajon növekedő lösztölgyesek) szempontjaira koncentráló kutatások a Tolnai-hegyhát falvait – így Kétyet is – a Sió-völgyi kistérségióval kapcsolják össze.¹ Ugyanakkor, a részben földrajzi, részben közigazgatási² és kulturális szempont elemzések már a Völgység és a Hidas-patak vízgyűjtő területének észak-keleti határaiként, összefoglalóan Völgységként jelölik meg ezt a tájat.³ A térség tagolása tehát nem egyszerű feladat; nemcsak a néprajz- és a földrajztudomány oldaláról nincs közös konszenzus e kérdésben, de még a földrajzi felosztás sem egyértelmű. A Völgység táji integrációjában is fontosak a közigazgatási és kulturális központok (Szekszárd, Bonyhád, Hőgyész), amelyek lehetőséget adnak a különféle helyi közösségek találkozására. A falvak érintkezése, kapcsolattartása során a tudásanyag- és a termékcsera, igény-, ízlés- és magatartásbeli mintakövetésre adott lehetőséget, így kialakult egy gazdálkodási dinamizmusra épülő hagyományápolás a régióban.⁴

A vizsgált gazdálkodási rendszer tehát hálózatok és kapcsolatok függvényében értelmezhető. Különsképpen igaz ez egy olyan területre, ahol a földrajzi határok mellett – a 18. századi német betelepítések hatására – egyfajta etno-kulturális régió⁵ is kialakult, aminek létét a *Schwäbische Türkei* (Sváb Törökország), illetve a *Tolna megyei svábok* (az itt élők által is ismert és használt) kifejezések igazolnak.⁶ Ennek hátterét nemcsak a szomszédos területeken élő magyar lakosságtól eltérő tárgyi kultúrában (viselet, Fachwerk építkezés) kell keresnünk, hanem abban a sajátos szociokulturális környezetből fakadó mentalitásban is, amely a térségben élő német telepéseket a 20. század közepéig jellemezte.⁷

Jelen tanulmány célja, hogy történeti, néprajzi források alapján bemutassa azt a hagyományos gazdálkodási rendszert, amelyet a svábok kitelepítésükig gyakoroltak, és amihez a hadikfalvi székelyek tudása is alkalmazkodott. Kíváncsi voltam, hogy milyen formában tud érvényesülni ez a tájhasználati örökség a 20. század második felében bekövetkezett

¹ Borsos B. 2011. 111–112.

² Kéty a 19. század első felében még a Simontornyai járáshoz tartozott, később az 1950-es évekig az ún. Völgységi járáshoz, melynek járásközpontja Bonyhád volt. A járás 2013 óta Bonyhádi járásként ismert (szintén Bonyhád székhellyel), ahová Kétyen kívül 24 másik település tartozik. Magyarország Közigazgatási Helynévkönyve 2013. 238.

³ Paládi-Kovács A. 2011. 556–558., Tolna megyei Völgységként nevezi meg: Solymár I. 1987. 9–37.

⁴ Szóts Z. 2007. 176–177.

⁵ Vö.: Andrásfalvy B. 1980. 46–48., Borsos B. 2011.

⁶ Filep A. 1981. 435. Külön érdekesség, hogy a *Schwäbische Türkei* kifejezés eredetileg csak az alsóbaranyai németeket jelölte, az idők folyamán azonban a Tolna megyei németekre is kiterjedt.

⁷ Solymár I. 1983 138–142. A polgári társadalom kiépítésében a németeknek kiemelkedő szerepük volt, amelyben közrejátszott a magyarokkal szembeni eltérő értékrend is.

társadalmi változások hatására, és miként van jelen mindez a mai kétyiek mindennapjaiban. Az eredményeket egy gazdálkodás- és társadalomtörténeti áttekintésen keresztül, majd a történeti (főleg levéltári és sajtóanyag) és a recens adatok összegzésének tanulságai alapján mutatom be. A dolgozatomban felhasznált interjúkat főleg Kétyen készítettem, illetve egy rövid gyűjtést Murgán is végeztem. A kétyi narratívában a paraszti gazdálkodás utolsó képviselőjének tartott László családnál résztvevő megfigyelőként vettem részt a különböző munkafolyamatokban, amelyet ezúttal is szeretnék megköszönni.⁸ A különböző munkafolyamatokról fotókat és videofelvételeket készítettem, illetve a helyiektől is sok értékes kép- és filmanyagot kaptam. A tájhasználat rekonstruálása során a Mapire – Történelmi Térképek Online weblapot használtam.⁹ Az itt megtalálható 18–20. századi – de főleg az 1856–1890 között készült kataszteri- georeferálttérképek anyagát Google Maps-es műholdfelvételre vetítettem. Az így kapott adatok megfelelő összehasonlítási alapot nyújtottak a *Magyar Digitális Helynévtárban* elérhető kétyi dűlőnevekkel (90 db), amelyek ma már jóval kisebb arányban, de még mindig használt határjelölések.¹⁰

A kétyi gazdálkodásról általában

A 18. századi kétyi telepések gazdasági berendezkedésének bemutatásához csak szerény adatok állnak rendelkezésünkre. A török uralom utáni újratelepülés időszakában általános jelenség volt, hogy a falvakhoz hozzácsatolták a velük határos elpusztult települések, puszták, faluhelyek szántóit, legelőit. Az elpusztult régi falura ettől kezdve már csak a dűlőnevek, malmok vagy a később ott felépülő majorságok neve emlékeztetett.

Kéty közvetlen környezetében több török korban elpusztult falu nyomait fedezhetjük fel.

Ilyen a mai *Ódánynak* nevezett, prэшázaknak, pincéknek helyet adó szőlőtermesztő terület,¹¹ illetve a *Guszlá és Kemecsei határ* elnevezésű dűlők Kisdorog és Tevel felé.¹² Ezt részben bizonyítja, hogy az 1700-as évek második felében készült első katonai felmérés térképén *Odan Alte Kirch* néven ódányi öregtemplomot a második katonai felmérésen pedig *Pusztá Guszlat* olvashatunk.¹³ Fontos azonban, hogy míg Ódány a települést közvetlenül körülölelő Dőry uradalomhoz tartozott, és csak a 20. század második felében, az

⁸ Fontos megjegyezni, hogy a lokális mezőgazdasági tradíciókat ismerő és gyakorló adatközlőkkel való beszélgetés során – bár a helyi nézőpontból is az egyik legrepresentatívabb családot választottam ki – nyilvánvaló vált, hogy a vizsgált családi stratégia jóval inkább egyedi és különleges, mintsem általános megélhetési módszer a jelenlegi településen.

⁹ Az oldal és a térképek (Első Katonai Felmérés – 1782–1785, Második Katonai Felmérés 1819–1869, Kataszteri térképek 1856–1890, Harmadik Katonai Felmérés 1869–1887) itt érhetők el: <https://mapire.eu/hu/map/cadastral/?bbox=2048076.0846549997%2C5845894.794309243%2C2078326.038598858%2C5855449.422844896&map-list=1&layers=3%2C4> (Utolsó megtekintés: 2020. április 24.) A szoftverfejlesztés nagy segítséget nyújtott a régi közösségi legelő lokalizálása és a falu határainak körbejárása során is.

¹⁰ <http://mdh.unideb.hu/telepuiles.php?c=12-61-64&adatlap=12-61-64&t=K%3CA9ty> (Utolsó megtekintés: 2020. április 15.)

¹¹ Ódány mintegy ötven rác lakosát a tihanyi és veszprémi hajdúk „rész szerint levagdalták, s rész szerint az ódányi pincékben vévén magokat, azon hajdúk szalmát hordottak azon pincékhez, s őket ottan megfutották a füsttel és a guszlaiak onnan kivonszolván őket oda a határban temették el.” Máté G. 2017. 307.

¹² Béli Mátys megemlíti egy Tevel és Kéty között fekvő Kemecse nevű elpusztult települést is, ami a köznyelvben Kemecsei határként (Hauswiesen) maradt fent. Weidlein J. 1934. 616., 624.

¹³ Vö.: Vincze L. 1983. 620–621.

számos borkimérési helyet, csárdát találhatunk.¹⁵ Ilyenek voltak a Murga és Kéty között felúton – az erdő felőli elágazásnál – lévő, a kistormási és a paklanyi, illetve a már említett Juhéj pusztai csárda. A Felső-Dőryhez tartozó *Lustig* (vicces, víg) nevű csárda elnevezését tekintve érdekes egybeesést mutat a kétyi *Víg-völgygel*, amely a 20. század második felében is kedvelt mulatozási helyszín volt.

Az 1700-as években itt élő kétyi svábok szőlőtermesztése mellett a gabonatermesztésre vonatkozó adat, a Hidas-patak mellett található *Sauer M.* vízimalom, ez volt a későbbiekben a Savanyú-dűlőknek is nevet adó Savanyú Malom.

A mezőgazdasági tevékenységével kapcsolatban pontosabb adatokkal szolgál az 1767-ben rögzített urbárium, amely 88 kétyi családot és 55 telket említ. Szita László kutatásaiból kiderül, hogy az itt lakó telepesek jelentős része valamilyen iparos mesterséget is űzött.

Az 1800-as évek első feléből Kéty jegyzője, Lömle Henrik közöl értékes adatokat a kétyi mindennapokról és gazdálkodási szokásokról.¹⁶ Ebből kiderül, hogy az itt élő jobbágyok a szántás és vetésen kívül szőlőműveléssel és dohánytermesztéssel is foglalkoztak, emellett rendszeresen végeztek robotot a szomszédos földesúri majorságokban. Gulyája és ménese ekkor még nem volt a falunak, birkákat viszont a gyapjúért és a házi szükségletekért tartottak.¹⁷ Művelés alá vont köves, sárga agyagos földet a jobbágyok trágyázással javították, mivel legelőben és kaszálóként hasznosított rétekben is szűkölködtek. A forrás megerősíti a második katonai felmérés adatait, amikor a régi, nagy kiterjedésű erdők helyét elfoglaló, kiváló vörösbort termő szőlőkről és a közösség gabonáját őrlő vízimalomról szól. A gabona ebben az időszakban főleg búza, rozs, zab, kukorica volt. A dohány mellett főleg burgonyát és kenderet termesztettek.

Lömle Henrik kétyi adataival kapcsolatban megállapítható, hogy teljes mértékben illeszkednek a környező települések korabeli gazdasági stratégiáihoz. A leírások kiemelik a vegyes nemzetiségek szorgalmát és iparkodását a Bonyhád környéki dohánytermelésben, amely kiválóan illeszkedett a zsidó kereskedelemhez, elősegítve a polgári értékrend megszilárdulását. A 19. század első felében Kéty sem rendelkezett vásártartási joggal, ezért a kereskedelmet itt is részben zsidók, részben pedig a helyiek maguk intézték a hőgyészi piacon.

A 19. század második felétől egyre részletesebbek lettek az országos gazdasági statisztikák, illetve a szűkebb régiókat vizsgáló különféle mezőgazdasági felmérések és egyéb összeírások. Fényes Elek adataiból megtudjuk, hogy a korábbi évtizedekre jellemző gabona-, dohány-, és bortermesztés az 1850-es években is központi helyet foglalt el a helyi gazdasági rendszerben.¹⁸

A korabeli leírások a sváb családok gazdasági előmenetelét egyrészt az állam által biztosított támogatásokban, másrészt a magukkal hozott munkaszervezetben és az azzal szorosan összefonódó életszemléletben látták. Abban a kitartó és fáradhatatlan munkában, amivel a kétyi gazdák is rövid időn belül szakszerű földművelést, jövedelmező

¹⁵ Az első katonai térképen ezek W.H. jelöléssel (értsd: Würthaus) olvashatók.

¹⁶ Lömle H. 1829. (Kézirat, Kéty Község Önkormányzata)

¹⁷ A birkával való legeltetés egy-egy elvadult táj revitalizációjának céljából egy teljesen gazdaságos, országszerte a mai napig bevett gyakorlatra épül, az állat viszonylag alacsony minőségű legelőigénye miatt.

¹⁸ Fényes E. 1851.

kiszüzemi állattenyésztést értek el.¹⁹ Kiemelkedően jó állattartási technikájuk fontos szerepet játszott a magyar tarka szarvasmarhafajta, a bonyhádi tájfajta kialakításában.²⁰ Ezt a sikert Mayer Ferenc kifejezetten a völgyeségi svábok gazdasági mentalitásában látta:

„...józan, szorgalmas, becsülettudó és véghetetlenességig takarékos nép. A luxust alig ismeri, minden tettében számító, szükségleteit jóformán önmaga állítja elő. Speculatív szellemű, ad-vesz, és nem egy országos vásárra elad és vesz 5–6 tehenet vagy borjút, csak egy-két forint hasznát lássa. [...] földjét jól műveli, ahhoz ragaszkodik, állatját pedig mindenek felett szereti.”²¹

A piacra termelő paraszti kisgazdaságok mellett föld nélküli zselléreket is találunk, akik a közeli uraságok birtokain részes aratásból és egyéb gazdasági idénymunkából tartották fent magukat. Kitartó munkával azonban rövid időn belül a legszegényebb ember is rendelkezett legalább egy kis nadrágszj-parcellával, istállóval és egy-egy tehénnel.²²

Századfordulós idők

Az Osztrák Magyar Monarchia területéről a 19. század végén készült el a korszak egyik legpontosabb kataszteri térképe. Ha ezt összehasonlítjuk az országos statisztikai adatlapok eredményével, az előző időszakhoz képest differenciáltabb képet kaphatunk a kétyi svábok gazdálkodásáról.

Az 1850-es évektől folytatódott a legelők feltörése, azok helyét szántók, illetve szőlőskertek vették át. A térképet megvizsgálva látható, hogy a falu határában lévő földterületek rendkívül fölaprózódottak. Az 1925-ös statisztikai felvétel is megjegyzi, hogy a kétyi gazdák átlagos birtoknagysága a kis- és törpebirtokok csoportjába sorolható, és senki sem rendelkezik nagy-, illetve középbirtokkal. A kis- és törpebirtok ekkor: 4–15 kataszteri hold közé esett, amely ma kb. 2,3–8,5 hektárnyi területnek felel meg.²³

Ehhez képest a falu területe 2269 kat. hold, ebből 1722 kat. hold szántó, 115 kat. hold rét, 79 kat. hold legelő, 214 kat. hold szőlő, 119 kat. hold terméketlen.

Az 1920-as években még közösségi gazdálkodás működött Kétyen, hiszen az egyéni paraszti kistüzemek mellett megtalálhatóak voltak a falu közös területei is. Ilyen volt a 70 kat. hold (kb. 40 ha) kiterjedésű közösségi legelő, ahová a helyi gazdák – a befizetett összegért cserébe – megszabott mennyiségű számosállatot küldhettek. A legelő a falu északi határánál és a régi német temető körül, illetve a Hidas-patak árterében húzódott. Ez a terület felszíni formáit tekintve igen változatos volt, amelyhez ideális legeltetési rendszer társítható. Míg a

¹⁹ Kitaibel Pál botanikus 1808-ban erre a speciális „német szorgalomra” és annak eredményére hívta fel a figyelmet: „A németek szorgalmát házuken, marháikon és szántóikon egyaránt észre lehet venni.” Solymár I. 1987. 138.

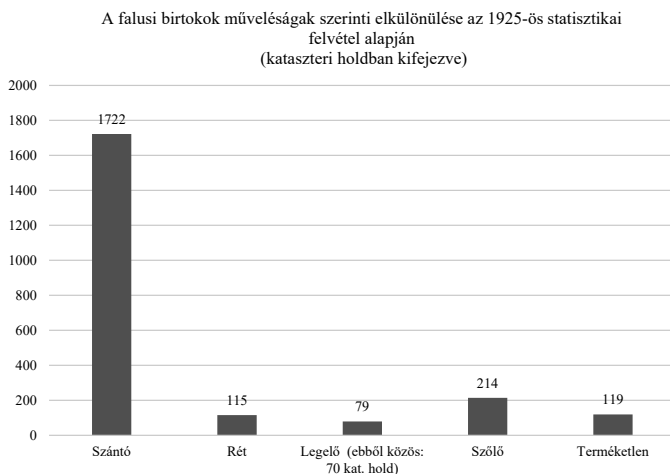
²⁰ Ezzel kapcsolatban bővebb információ a fejezet végén, a Szarvasmarhatartás című alfejezetben olvasható.

²¹ Mayer F. A. 1896. 14., 22.

²² Andorka S. é.n. 1–2. (Kézirat, Kéty Község Önkormányzata) A 19–20. század fordulójától kötelező cselédkönyvek kiváló forrást nyújtanak az időszaki munkavégzések megállapításához. Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára (továbbiakban: MNL TML) V/ 736/C. 91. Cselédnyilvántartás.

²³ 1 kataszteri hold = 0,5754 hektár Bogdán I. 1987. 68.

falutól északra fekvő, magasabb terület valószínűleg a tavaszi mezőt adta, addig a laposabban elhelyezkedő patak ártere elsősorban a forró nyári időszakban biztosított legelőt.

A közösségi legeltetés lebonyolítására a falu saját intézményrendszerét is működtetett. Községi tulajdonban volt a pásztorok lakása (juhász, kanász), emellett biztosítani kellett számukra – és a falu egyéb alkalmazottjai részére (jegyző, kisbíró, éjjeliőr) – a földjövendelmet is (alkalmazottakként 762 négyszögöl=kb. 1/4 ha). A kétyi gazdakör szintén fontos szerepet töltött be a község életében, ez alakította ugyanis azt az egymásra épülő kölcsönös társadalmi-gazdasági kapcsolatot, ami az itt élők számára mind a közösségi, mind az egyéni gazdálkodás alappilléreit jelentették.²⁴

A közösségi gazdálkodás nemcsak közös gazdasági haszonként értelmezhető, hanem az egyéni kisüzemek tevékenységén keresztül, a többség számára általános stratégiát jelentő tájhasználati modellben is. Mivel a falut körülvevő természeti környezet meghatározta a tájhasználat különböző válfajait, a gazdák igyekeztek az adottságokra és hiányosságokra egyaránt reflektálni. Ennek következtében kisebb művelés- és haszonvételi gócpontok alakultak ki, amelyek a részben ma is használt dűlőnevekben maradtak fenn.²⁵ Ezekre néhány példa: Kenderföldek, Gyümölcsös, Juhász- és Kanász-dűlő, Alsó- és Felső-rétek, Rozs-hegy, Diós-dűlő. Ily módon lehetőségünk van bizonyos alapvető következtetések levonására a helyi hagyományos gazdálkodással kapcsolatban.

²⁴ Forrás: Tolnamegyei Közlöny 1904. XXXII. (15) 2. Egy rövid cikk ismerteti a kétyi gazdakör alapszabályát, melyet a m. kir. földművelésügyi miniszter jóváhagyott és bemutatási záradékkal látott el. A gazdák összefogásán kívül feladatai közé tartozott a korszerű mezőgazdasági ismeretek és praktikák átadása, illetve a hasznos jövedelemszervező tevékenységek terjesztése.

²⁵ Természetesen a dűlők nemcsak a haszonvételi formáról kaphatták nevüket. Gyakran utaltak bizonyos jogi státuszra (Ürbérmentes föld), történeti emlékezetre (Rác-templom), településföldrajzi adatra (Nánai határ) vagy az adott felszíni formákhoz tartozó folklórányagra (Pokoltanya) is. Vö. Weidlein J. 1934. 611–630.

A 20. század első felére egy jól működő, dinamikusan fejlődő falukép tárul elénk, amely élénk társadalmi kapcsolatot tartott fent környezetével. Bár legközelebbi vasúti összeköttetése és marharakodó hely a tőle 11 km-re lévő Hőgyészen volt, a község inkább a 19 km-re fekvő Bonyhádöt részesítette előnyben a biztosabb piac miatt. 1925-ben Kéty már vásártartási joggal rendelkezett, évenként két országos állat- és kirakodóvásárt tarthattak.

Ennek a gazdasági berendezkedésnek a 20. század tragikus történelmi fordulatai vetettek véget. A II. világháború az addig viszonylag jól működő, egymásra épülő társadalmi kapcsolatokat is szétzilálta. A deportálások a Tolna megyei vidéki zsidóságot szinte teljes mértékben eltüntették. Az 1945-ös lakosságcsere további krízishelyzetet eredményezett. A kétyi svábok helyére betelepített felvidéki magyaroknak és bukovinai székelyeknek új gazdasági stratégiát kellett elsajátítaniuk. Ez természetesen a traumákból és kulturális különbségekből adódó feszültségek miatt sem volt zökkenőmentes.

A rendkívül nehéz helyzetet jellemzi, hogy a kétyi németeknek a magas színvonalú gazdálkodás, eszközkészletét, a generációk óta örökölt, verejtekkel megművelt mezőgazdasági területeket, a teljes állatállományt, házaikat, gazdasági épületeiket hátrahagyva kellett elhagyniuk a falut. A településen hagyott, ún. visszamaradt állatokról és az újonnan betelepülő lakosok jószágairól központilag leltár készült.²⁶ A Földmérő Bizottság ez alapján osztotta ki az állatokat a székely családoknak, a családonként juttatott földbirtok nagysággal arányos létszámban (a felvidéki családok teljes jószágállományukat hozhatták). Az elbeszélésekben az állatok átvétele igen érzelmdús emlékként élt tovább a helyiek emlékezetében. A sváb családok által használt személyes tárgyakon, mezőgazdasági- és lakóépületeken kívül, az a tudat, az állatok közvetlenül az előző tulajdonosaiktól kerültek a betelepülökhöz, egy sajátos kapcsolatot, kontinuitást eredményezett a különböző kultúrával rendelkező, mégis hasonló helyzetben lévő sorsközösségek között.

A nehézségek ellenére 1948-ra – ha még kezdetleges szinten is – az önálló paraszti kisüzemek részben konszolidálódtak. A már Bukovinában is állattartó székelyek sikeresen adaptálták az istállózó állattartást, és szép eredményekkel folytatták tovább a magyar szarvasmarha bonyhádi tájfajtájának tenyésztését. A szőlőtermesztés a kellő tudástőke hiányában eleinte hanyatlott, egy évtizeden belül azonban minőségi javulást indult azon a téren is. Ugyanakkor a háború előtti, „több lábon álló”, szilárd gazdasági rendszer az ötvenes évek kollektivizálási hullámai miatt nem tudott megvalósulni.

Szövetkezesítés és kisüzemi háztáj-használat

Az első, még önkéntes alapon szerveződő termelőszövetkezetet 1950-ben hozták létre, míg a teljes faluközösséget érintő kollektivizálás 1959–1962 között zajlott. Az intenzív mezőgazdasági termelés együtt járt a hagyományos gazdálkodási gyakorlatok lassú, de fokozatos eltűnésével. Ugyan a háztáji gazdálkodás konzervált bizonyos ismereteket és eljárásokat a paraszti hagyományokból, a termelőszövetkezetek árnyékaiban működő, kiegészítő jöve-

²⁶ MNL TML V/736/C. 89. Földbirtokrendezési iratok 1945–1946.

delemszerző tevékenységként funkcionáló állattartás és növénytermesztés csak a látszatát tartotta fent a paraszti gazdaságoknak. Utóbbi helyét egyre inkább olyan mezőgazdasági kisüzemek vették át, amelyek az önellátás mellett egy-egy termékre specializálódtak: elsősorban sertés-, később bikahízalásra, illetve tejhasznú szarvasmarhatartásra.

A téeszekben történő motorizáció nagy hatással volt a kisüzemekre. 1962-re a kétyi szövetkezet saját gépállomással rendelkezett, a téeszek szervezésekor még nélkülözhetetlen lovas igaerőt leváltotta a gépi munkavégzés. 10 éven belül, 1972-re már a fejőgép is megjelent, amely jelentős mértékben redukálta a termeléshez és feldolgozáshoz szükséges időtartamot. A téeszek gépesítése újfajta dolgozói munkakört is megkívánt. A lovat hajtó, szántani, kaszálni tudó alkalmazott helyett a gépekhez is értő, javító-szerelő szakmunkás vált megbecsült és hiánypótló munkaerővé. A sikeres kisüzemek szintén megkívánták a motorizációt (pl.: daráló, szecskavágó stb.) Kiépítésük függött a téeszből szerzett, gyakran leselejtezett anyagok újra felhasználásától, illetve a szerelő, fabrikáló családtagok belső indíttatásától.

Ebből is látható, hogy a kisüzemek gyakran szoros kapcsolatban álltak a termelőszövetkezetekkel, mivel azok nélkülözhetetlen gazdasági és kapcsolati tőkével járultak hozzá az egyéni gazdálkodáshoz. Egyik helyi adatközlő a kétyi mezőgazdasági kisüzemek kulcsfigurájának nevezte a téesszel is kapcsolatban álló zombai felvásárlót, akivel szorosan együttműködve, a falusiak az időszakos „sertésleadást” kiviteleztek. Nagy segítség volt, hogy néhány téesztag a hízaláshoz szükséges gabonát fizetség formájában is hazavihette a szövetkezetből, emellett a sertések elszállításakor a téesz teherautó kölcsönzéssel segítette az önálló kisüzemeket.²⁷

Fontos különbség a paraszti gazdaságok és a mezőgazdasági kisüzemek között, hogy utóbbiak esetében a saját egzisztencia biztosítása már nem kötődik olyan szorosan egy adott agrártevékenységhez, amint az a hagyományos paraszti gazdaságokban megszokott volt. Általános tendencia, hogy a mezőgazdasági termelés másodlagos szerepbe kerül, helyét a gyári és egyéb ingázó munkavállalás veszi át. Az ingázásból befolyt összeget a kétyiek egy része saját kisüzemébe fektette a hosszabbtávú, szintén agrártevékenységből származó profitszerzés érdekében. Ez a gazdasági siker azonban gyakran erőn felüli energiabefektetéssel is járt, hiszen a munkából hazatérve az állatokat is el kellett látni. Ebből kifolyólag a családon belüli munkamegosztás hatványozott fontossággal bírt a sikeres gazdasági stratégia kivitelezésében. Míg a családfőnek számító férfiak az ingázás miatt már korán reggel elindultak munkába, esetleg éjszakai műszakot is vállaltak, a család többi tagja az állatokat gondozta, és saját időbeosztása szerint látta el a napi teendőket a gazdaságban.

A mezőgazdasági kisüzemekből befolyó jövedelem mellett érdemes megemlíteni a háziipar jelentőségét, amely jobbára az idősebb asszonyok szövés-fonás mesteriségében nyilvánult meg. A hetvenes években a faluban még 10 *osztováta* (szövőszék) működött, s a korszakban elinduló táncházmozgalom hatására, a rendszeres utazással járó szereplések

²⁷ Saját gyűjtés: Kéty, 2018. június.

biztos árucserre lehetőséget kínáltak a díszes párnavégeket, törülközőket készítő asszonyok számára.

A hetvenes évek vége felé egyre inkább megnőtt a faluból történő elvándorlás aránya. Ennek egyik oka a munkavégzés miatti migráció volt, másrészt a munkás szülők is egyre nagyobb számban taníttatták gyermekeiket. Így a fiatalok számára más alternatív életstratégia bontakozott ki, amelynek hatására részben vagy teljesen felhagytak a falusi életmóddal. Néhányan a környező nagyobb városokba költöztek, egyesek a szülők munkavállalása során kiépült kapcsolati tőkével jutottak el egészen a fővárosig, és ott telepedtek le. A családi kötelékek fenntartása, illetve a rokoni, baráti kapcsolatok szimbolikus megerősítése hétvégi látogatásokra, bizonyos időnymunkák elvégzésére, illetve ünnepnapokra korlátozódott.

A szakmatanulás, a főiskolai vagy egyetemi szintű végzettség nem minden esetben jelentett egyet az elvándorlással. Sokan maradtak a faluban, akik felsőfokú tanulmányaik befejeztével visszatértek Kétyre. A szerencsésebbek a folyamatos, fiatal-munkaerőhiánnyal küszködő termelőszövetkezetnél kaptak lehetőséget, mint főállattenyésztő, agrónomus stb., többeknek azonban vállalniuk kellett a munkájukból adódó napi ingázást.

Az ódány állami ökolokalizmus útján

A kilencvenes évek privatizációja alapjaiban alakította át a település tájképét és a mezőgazdasággal foglalkozó lakosság arányát. A kollektivizálás során elkobzott paraszti magánbirtokok táblásítása és a tervgazdálkodásban szereplő gabonatermesztési stratégia már az ötvenes évek végén eltüntette az „emberi léptékű” birtoknagyságot. Ez a tájhasználat a rendszerváltást követő kárpótlási időszakban sem éledt ujja a megváltozott társadalmi berendezkedés és a gazdálkodás működtetéséhez szükséges tudástőke hiányában.

2. kép

Fatárolásra használt hidas disznóól (Fotó: Lajkó Gergely, 2019.)

A gazdálkodással kapcsolatban csak gyerekkori emlékeket őrző, „kimaradt” generáció tagjai nem láttak gazdasági potenciált a földszerzésben, ezért a kárpótlási jegyeket eladták, esetleg a kiadott szántókat szőlőre cserélték. Ennek következtében az áron alul eladott földterületek jelentős része csak néhány ember kezében összpontosult, akik a termelőszövetkezetek megszűnése után – egyes esetekben azok infrastrukturális hátterével – hozták létre intenzív, ipari-mezőgazdasági tevékenységeken alapuló vállalkozásaikat. Voltak olyanok is, akik a térszben megszerzett kapcsolati és tudástőkéjük egy részét a saját háztáji gazdaságukba investálták, majd a nagyipari és kisüzemi mezőgazdaság sajátos ötvözetével alakítottak ki egyéni gazdálkodási profilt: sertésnevelés/hízlalás, gépek bérbeadása, bérbe szántás stb.

A kétezres évek modernizációs fejlesztéseivel párhuzamosan – a falu egyre inkább kertvárosi külsőt kapott. A régi parasztházak esetében is egyre gyakoribb – az újabb házak esetében pedig szinte általános – hogy az utcához közelebb eső udvarrész határozottan reprezentációs funkciót kap, és élesen elválasztódik a hátrébb lévő gazdasági épületek által határolt, mindinkább jelentőségét veszítő gazdasági résztől. Emellett sok helyen előfordul az is, hogy az állattartáshoz szorosan kötődő gazdasági épületek az eredeti funkciójuktól eltérő használatba kerülnek, mint pl.: a tűzifa tárolására használt kukorica-górék vagy hidas disznóólak.

Egyre gyakoribb, hogy az új házak telkén már nem épülnek gazdasági épületek, helyettük a reprezentációs előtér egyszemélyes, rekreációs udvarrészszel egészül ki.

Az idősebbeknél a paraszti munka és önellátás ideálja, a fiatalabb családoknál az élelmiszerek ipari előállításból fakadó problémák (pazarlás, szemettermelés), illetve az ár-érték szélsőséges keretek között való ingadozása egyre több kétyi udvaron eredményez gondosan megművelt veteményest vagy újonnan épített tyúkólat. Az utcán sétálva feltűnnek olyan porták is, ahol az eredetileg reprezentációs funkcióban lévő udvar sűrűn telepített dísznövényei között, a frissen nyírt pázsitot kapirgáló csirkék szemléltetik a bizonyos fokú önellátásra törekedő fiatal családok ambícióit.

3. kép

Az udvar előterében, dísznövények között kapirgáló magyar tyúkok (Fotó: Lajkó Gergely, 2019.)

A jelenséggel kapcsolatos válaszok általában a tudatos fogyasztói magatartást tükrözik. Többen az állattal megetetett takarmánnyal, és a háziállatok természetes tartástechnikájával magyarázták állattartásuk lényegét („Ha nem is éri meg, legalább tudom, hogy mit eszik.”).

Az állattartás mellett még ma is sokkal jelentősebb a családok szőlőtermesztése, illetve borkészítése, amely egyben az egyik legerősebb közösségformáló tevékenység a településen. Az általában a falu határában lévő szőlő termesztésének része az időszakos munkák elvégzése, amely kiváló alkalom a család és az ismerősök összetartására, de az egyén és a táj kapcsolatának harmonizálására is. Az utóbbi években azonban, főleg az idősebbek körében elindult a „pince hazaköltöztetése”, vagyis a faluban (otthon) dolgozzák fel a szőlőt és ott tárolják a bort is. Az örökös nélküli idős nemzedékek kihalásával, egyre több pince került falun kívüli tulajdonos kezébe. Ezt a folyamatot próbálja megállítani egy helyi közösségi kezdeményezés, amely az Ódányi Pincenapok néven vált ismertté. Az akció egyszerre hordozza magán a helyi hagyományokra épülő revival közösségteremtést és a régi falusi mindennapokra jellemző területi elkülönülést, amely a különböző helyeken lévő pincék egymástól való távolságából fakadt. Az ódányi pincék együtvé tartozást hangsúlyozzák a szervezők azzal is, hogy a meghívásnál az Ódányban pincetulajdonos kétyiek elsőbbségét emelik ki. Ez a gondolatiság a határban felállított *Ódány Állam* feliratú táblában is megjelenik, amely az ódányi pincékkel rendelkező kétyiek településen kívüli, szimbolikus autonóm területét jelzi.

A fenti közösségi mechanizmusok, a megélhetést vagy szabadidőtöltést jelentő növénytermesztés és állattartás, illetve a falusi lakóházak körüli tennivalók olyan készségeket hagyományoztak, amelyek a jelenben is hasznosak a kertesházas, vidéki mindennapokban. Ezen praktikák ma már természetesen a globális információáramlás nyújtotta lehetőségekből (internetes közösségi oldalak) is merítve adaptálják a közösségi hagyomány eszközkészletét. Ugyanakkor nem lenne sikeres az ismeretek aktualizálása, ha a régebbi gyakorlatok kapcsán nem valósult volna meg rendszeresen egy bizonyos fokú átadás-átvétel a generációk között. Ez a folyamat a mai napig általában a gyerekek és felnőttek közös munkavégzése során történik.

A tájhoz szorosan kapcsolódó, működő közösségi mechanizmusok teszik lehetővé azt is, hogy a főállásban villanyszerelőként dolgozó kétyi lakos, szabadidejében minőségi szinten boráskodhasson.

Az állattartás és növénytermesztés történeti és jelenkori párhuzamai Kétyen

Lótartás

A 20. század második felében felerősödő, főleg a téeszek közvetítésével felgyorsuló, nagyfokú motorizáció előtt, a hagyományos paraszti gazdaság egyik alapkövét a ló jelentette. Az 1850-es évektől fokozatosan elterjedt könnyebb vasekék hatására a szarvasmarha

helyett a ló volt az elsődleges igaerő a mezőgazdasági munkák során. Emellett a közlekedésben, a szállításban, a fuvarozásban betöltött szerepe is jelentős volt.

A kétyi svábok lótartására elsősorban mezőgazdasági statisztikákból és katonai összeírásokból, valamint korabeli fotókból kapunk információkat. Kétyen 1940–1941 között a hadi célokra felhasználható paraszti lóállomány nyilvántartására kirendelt bizottság bizottság részletes kimutatást készített. A jegyzék során felvették a lótulajdonos nevét és lakcímét, ezen kívül az állatok korát, nemét és egyéb ismertető jeleit (szín, jegyek, alkati sajátosságok stb.). Ezután az állatokat külön-külön osztályozták testfelépítés és használatbavételi lehetőség szerint. A falu nagyságával és az állatok számával arányosan csak néhány lovat állíthattak ki, de ezeknek erős, jól fejlett egyedeknek kellett lenniük.

A székely családok lóval való kapcsolata régre nyúlik vissza, mivel már Bukovinában is foglalkoztak fuvarozással. A 70–80 km-es távolságokat híresen szép könnyűszerkezetes kocsiikkal tették meg. Utóbbival, bort és pálinkát szállítottak a gyakran veszélyekkel teli hegyi utakon Bukovina és Moldva között.²⁸ Ezt a munkaformát egészen a Bácskába való telepítésükig űzték, a lótarással való speciális tudásanyag még Tolna megyében is hasznosult. Ugyanakkor a mai nyelvhasználatban olyan állattartás-történeti szempontból is érdekes információ ragadható meg, amely a megváltozott környezetben adaptált bukovinai lóhasználat sajátosságait tükrözi: „nem baj az, ha két *macskacska* is, csak húzzanak!”. Ebben a közlekedésen kívül, a kisüzemi gazdaságok alapját jelentő lószükségletre vonatkozó kijelentésben megfigyelhető a székely lovak egyik régi csúfneve: a „macskaló”.²⁹

A macskaló története a 19. századi fajtaváltáshoz vezethető vissza, amikor az állam által propagált, magasabb és atletikus mozgású telivérek kiszorították a köztenyésztésből az alacsony marmagasságú, ridegtartást is bíró, archaikus jegyekkel rendelkező lovakat. A különböző nézőpontból és eltérő felhasználási körülményekből fakadó, az alföldi parlagi lótipusra és a székely lóra egyaránt (túlzóan) használt, „a macska erejével” bíró, macskaló gúnynév ekkor honosodott meg az országban. Ez az akár télen–nyáron istálló nélkül is tartható, alacsony takarmányigényű archaikus lótipus az Alföldön a 19. század végén kezdett eltűnni.³⁰

Az 1990-es években még több kétyi család tartott lovat, mára azonban kizárólag László Ágoston és unokája László Olivér foglalkozik lótarással. Elmondásuk szerint az elmúlt harminc évben felerősödő, a Dunántúl nyugati részéből kiinduló, egyre nagyobb teret hódító hidegvérű fajták bár nagyobb igaerővel bírnak, mint a melegvérű lovak, a környékbeliek ragaszkodtak „magyar (félvér) lovaikhoz”. A hidegvérű és a melegvérű fajták kereszteződésével létrejött, a köznyelvben általában „sodrottként” ismert lótipusra csak az utóbbi évtizedekben találunk példát. A régen *nagy gidránokat* is tartó László család istállójában ma egy nóniusz jellegű, „enyhén sodrott” ló található, amelyet főleg szalastakarmánnyal, szénával és lucernával etetnek. Ezt általában árpa, esetleg a téli időszakra készülve kukorica abrakkal egészítik ki.

²⁸ Sebestyén Á. 2008. 99.

²⁹ Paládi-Kovács A. 2001a. 619.

³⁰ Nagy-Czirók L. 2015. 10. Az 1870-es években évenként kiadott polgármesteri jelentésekben olvasható, hogy Halas város nagy gondot fordít a jó ménlovak beszerzésére, miáltal a lóállomány minősége egyre inkább javult, s az ún. emelgetős lovak, a „macskafaj” lassan csaknem elenyésztek.

A ló László Ágoston és László Olivér életében is kiemelkedő jelentőséggel bír. Naponta rendszeresen ápolják, gondozzák jószágukat, amelyre a már régóta jól bevált fémvakarót, gyökerkefét és patakaparót használják. Ugyanakkor a ló mára már nem jelenti a gazdaság alapját, sokkal inkább kiegészíti azt. Fontos szerepe elsősorban az autóval nehezen megközelíthető *nagyvölgyi* pincéjükhöz és a kaszálóterületekre való kijutásban van. Emellett a szénakészítésben és a szükséges takarmány szállításában használják még. Mivel a szűk udvarral rendelkező kiscgazdaságban nincs elég hely a bálák kezelésére, a lekaszált fűvet lovasgereblyével összehúzzák, majd a falu végén található szénatárolóban tárolják. Innen hoznak általában 3–4 napra elegendő szénamennyiséget, amelyet a kocsiszín feletti, jól szellőző, nyitott padláson helyeznek el.

4. kép

László Ágoston lucernaszénát hord (Fotó: Lajkó Gergely, 2019.)

Mivel ezzel a technikával a szénát többször is átmozgatják, László Ágoston személyes meggyőződése, hogy így minimálisra csökkentik annak az esélyét, hogy a jószágok poros szénát kapjanak.

Szükséges megemlíteni a ló reprezentációs funkcióját, amely a falu és a család életében is érdekes. A lóhasználatban elsősorban a sikeres önellátó, független gazdaság szimbóluma ragadható meg. A lovakat hajtó vagy lovagolni tudó ember a faluban megjelenve egyértelműen a rátermettséget és a virtuosos habitust közvetítette régen, illetve közvetíti ezt kis arányban ma is a nézőközönség számára. Mindez a napi munkavégzés, illetve a hétvégi kilovaglások vagy ünnepi (pl. szüreti) felvonulások során egyaránt érvényesül.

László Ágoston büszkén őrzi az egykori díszes, katonai Bock-nyerget, amelynek kialakítása nagyban megegyezik az édesapja által a huszárságnál használt, szintén billenőtalpas oldaldeszkákkal ellátott nyeregűtípussal. A lovaglás egészen a nyolcvanas–kilencvenes évekig a környékbeli fiatal legények egyik szórakozási formája volt. Az általában hétvégeente megrendezett lovaglások alkalmával, gyakran egymás pincéjét is meglátogatták a lovasok, s néha versenyt rendezve vágattak két pince között.

A munkalovak helyett ma egyre inkább a hobbi, illetve sportorientált lótenyésztés a meghatározó a térségben. Különösen a fogathajtó, sportban sikeres a szomszédos Zombai Lovasklub, amely húszéves fennállásának köszönhetően még ma is negyven főt számol tagjai között, sőt 2013-ban elnyerték a fogathajtó világbajnoki válogatóversenyek rendezési jogát is.

Szarvasmarhatartás

A kétyi svábok paraszti gazdaságaira jellemző minőség, a munka iránti szorgalom és alázat országos jelentőségű eredményt hozott a magyar tarka szarvasmarha fajtanemesítésében is. A mai állattenyésztési, mezőgazdasági- és élelmiszeripari kiállításokon gyakran látható – a magyar tarka közül is kitűnő – bonyhádi tájfajták ősei ugyanis Kétyre, illetve közvetlen környezetére eredeztethetők vissza.³¹

A 19. század közepéig meghatározó szürkemarha állományt az 1800-as évek második felében kezdték kiszorítani az egyszerre kiváló húskihozatalra és tejelőképességre szelektált, ún. kettőshasznosítású szarvasmarhafajták. A szürkemarhánál jóval kisebb testi adottságokkal rendelkező, inkább tejelő szarvasmarha típusokat a svábok a 18. századi betelepítésük során hoztak magukkal. Ezek némileg megegyeztek a magyarországi uradalmakban az 1700-as évektől megszorodó „svájceréjek”, azaz svájci tehenészetekben található egyedekkel. Az ilyen uradalmi tehenészetek nem egyszerűen a tehenek és tenyészbikák behozatalát jelentették, hanem az állatok svájci módra való gondozását is: istállózását és lóherével való takarmányozását, napi vakarását, valamint háromszori fejését is.³²

Az első berni tenyésztőrzset Döry Zsigmond hozatta be Kisdorogra 1852-ben. A berni és a bonyhádi tájfajta kialakulásában szintén döntő hatású szimentáli állományból a század második felétől Pálfára, Tolnára, Pusztapélre, Zombára és Bonyhádra is jutott. A Kétytel szomszédos Döry uradalom a Tolna megyei uradalmakhoz hasonlóan nem zárta ki a paraszti gazdaságokat, sőt a javuló tendencia érdekében segítette azokat. 1880-tól a Tolna megyei Gazdasági Egyesület tervszerűen irányította a népies tenyésztést: az ebben résztvevő községek számára a szükséges apaállatokat a beszerzési árnál 20–25%-kal olcsóbban adták át.³³ Az először még csak „bonyhádinak” nevezett, kistenyésztőktől származó csoport bemutatására 1890-ben, Bécsben került sor.³⁴ A fajta kialakításához szükséges állatlétszám, és az egyelőre még nem minden esetben egységes formával születendő utódok miatt tájfajtaról ekkor még nem beszélhetünk. Ezeknek a feladatoknak a megoldása talán olyan karizmatikus személyt kívánt, mint a kétyi Mayer Ferencz Andor birtokos, aki rendszeresen közvetítette a térség tenyésztési eredményeit a különböző, országos mező-

³¹ Schandl J. 1943. 100–103. Az 1940-es évek állattenyésztéstani szakirodalmi is a tájfajta hazájának a Tolna megyei, Völgysegi járást nevezik meg, azon belül is a Kétytel szomszédos Döry-uradalmakat, illetve Murga és Hőgyész községeket.

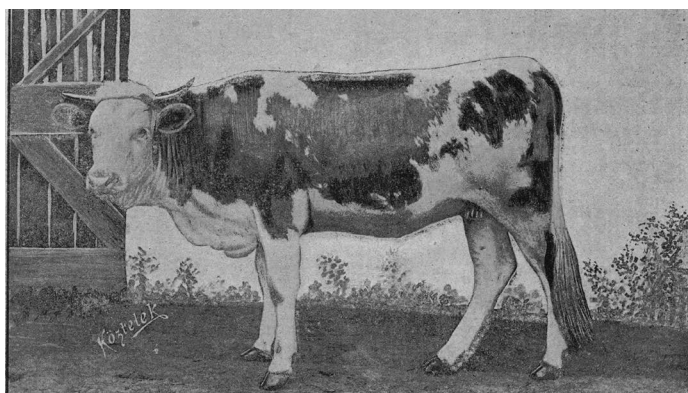
³² Paládi-Kovács A. 1993. 258–259.

³³ Mayer F. A. 1892. 1437., 1894. 1769.

³⁴ Gaál L. 1966. 399.

gazdasági szaklapokban.³⁵ A gondosan nevelt és szelektált állomány körüli munkára a korabeli állatorvosi szaktekintélyek is felfigyeltek. E hivatalos személyek között találjuk a hazai állatjóléti szempontokra kifejezetten nagy hangsúlyt fektető dr. Monostory Károlyt is. Az összehangolt munka már rövidtávon is jelentős eredményeket hozott.

A rendszeres és szakszerűen kivitelezett szemléknek köszönhetően³⁶ a kezdetben még durva vagy éppenséggel túl könnyű csontozattal, kardos és franciás állással, esetenként hosszú szőrt viselő egyedekből egy jóval magasabb, rövidszőrű, a zsemleszíntől a meggyirosig terjedő szín, nemes fajta született. Az így kitenyészített bonyhádi marha akár 2600–2800 liter zsíros tejet is adott egy évben. Ilyen eredmény azonban csak zárt, mégis jól szellőző és könnyen tisztántartható istállózó tartásmódban volt elérhető, amelyet a paraszti gazdaságok a falu szélén lévő napi legeltetéssel egészítettek ki.³⁷

5. kép

Heckmannkétyi gazda másfél éves bonyhádi üszője Bimbó, a Köztelek folyóirat 1894-es decemberi számában. (Marmagassága 132 cm, színe világos zsemle, fehér foltokkal.)

A bonyhádi tájfajta tenyésztési eredményei nemcsak országos, de nemzetközi hírnevet is szereztek. 1928-ban az országba érkező svájci tenyésztők személyesen győződtek meg a zombai Döry-uradalom és a kétyi gazdák állatainak szépségéről, amelyekkel kapcsolatban megjegyezték, hogy ilyen ideális állatállományt „még Svájcban is alig találhatni”.³⁸ A kétyi svábok a szemlére érkező külföldiek számára a falu teljes állatlétszámát kiállították, amivel kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy az országos statisztikai adatlap felmérése szerint ez hatszáznál is több jószágot jelentett.³⁹

³⁵ Mayer F. A. 1894. 1770.

³⁶ Monostori K. 1895. 908. Ebből kiderül, hogy a Tolna megyei Gazdasági Egyesület által szervezett, 1895. május 26-án tartott szemlén, amelyre az Országos Magyar Gazdasági Egyesület is meghívást kapott, összesen 174 db állatot bíráltak, amelyek a zombai, a teveli, a kétyi, a czikói, a szárazdi, a regölyi, a kisvejkei, az apari és majori kistenyésztők által hajtattak fel.

³⁷ Mayer F. A. 1894. 1770–1771.

³⁸ Kukuljevic J. 1928. 690.

³⁹ Néprajzi Múzeum Etnológiai Archivum: St 2410 Közigazgatási tájékoztató lap 1925. Tolna megye, Völgysegi Járás, Kéty.

Ugyanakkor ilyen magas szintű állattartást és sikeres gazdasági tevékenységet hosszútávon kivitelezni, segítségek ellenére sem volt könnyű feladat. A 20. század elejétől jelentősen befolyásolta a települések gazdasági lehetőségeit a legközelebbi marharakodótól való távolsága. Kéty esetében ez a közel 11 km-re lévő Hőgyészen volt, ahová valószínűleg lábon hajtották az állatokat. A sváb gazdák igyekeztek minden olyan gazdasági lehetőséget megragadni, ami nyereséghez juttatta a családokat. Az extra profit megszerzéséhez szükséges gazdasági stratégia azonban gyakran szélsőséges méreteket öltött. A tejelő típusú szarvasmarhák elterjedésével a hétköznapi táplkozásban fontos szerepet betöltő tejtermékek a 19. század végétől megszorodó tejszövetkezetek hatására hirtelen eltűntek az asztalról. Kulcsár József már 1896-ban megállapította a hegyháti gazdákról, hogy a családok a tehén minden hasznát pénzzé tették, s a vaj helyett már csak az író került az asztalra. Ezt a jelenséget még 20 évvel később is jegyezték a kortársak: „megelőzőleg a parasztgyermek rendes reggelije volt: tej, túró, gyümölcs. Amióta azonban tejszövetkezet van, népünk igen szegényesen él. Tejfel helyett most írórt használnak, teljes tej helyett lefölözöttet.”⁴⁰

A bonyhádi tájfajta még a székelylek betelepítése után sem veszített gazdasági jelentőségéből, a térszéli és a háztáji gazdaságokban egészen az 1970-es évekig megtalálhatóak voltak. A falusi tejszövetkezetek sokáig a háztáji gazdaságok egyik fő motorját képezték, hiszen a helyben leadott tej fix felvásárlást biztosított a gazdáknak. A kisüzemi tehéntartás a hetvenes évek végéig egyet jelentett az állatok napi szintű legelőre hajtásával, amelynek céljából a falu közös csordapásztort alkalmazott. Ennek a rendszernek a térszéli kiinduló, még nagyobb tejtermelési képességgel rendelkező holstein-fríz fajta elterjedése vetett véget. A kizárólag intenzív tartási körülmények között nevelhető fajtával a bonyhádi marha nem tudta felvenni a versenyt, illetve a térszeli által biztosított tejmennyiség miatt megszűnt a helyi gazdától való tejfelvásárlás is. Ennek hatására rövid időn belül lecsökkent a falusi tejtermelő szarvasmarhatartó gazdaságok száma, amely azonban néhány családi gazdaság esetében a falusi tejigényre való specializálódással járt együtt.

A szarvasmarhatartás egyfajta alternatíváját jelentette az 1980-as évek közepétől országos viszonylatban megjelenő húsmarha iránti kereslet. Ez a kisüzemek esetében főleg a magyar-tarka és holstein bikák hizlalását jelentette. A szigorúan istállóban (lekötve) nevelt állatokat a piactól függően eltérő súlyban adták el a vágóhídra, vagy további nevelésre nagyüzemekhez. Ezt a tevékenységet a faluban ma már csak a László Ágoston-féle gazdaság folytatja.

⁴⁰ Kulcsár J. 1896. 234., 267., Leopold L. 1917. 155–178. Alapján: Solymár I. 1983. 147.

6. kép

Hízóbikák a László-gazdaságban (Fotó: László Olivér)

Juh- és birkatartás⁴¹

A 18. században betelepült svábok még a 19. század első felében is tartottak birkát,⁴² bár a megerősödő tehéntartás csökkentette az egyéni gazdaságok birkalétszámát, ennek ellenére fenntartották a juhászatot. A falu utolsó juhásza a murgai László János volt. Beszédes adat, hogy az 1928-ban Kétyen vendégeskedő svájci gazdák számára feltűnést keltett a község által felhajtott juhnyáj, amelyet tüzetesebb vizsgálat alá vettek. Az állatokról készített fényképfelvételek és a gyapjúminták elemzése során megállapították, hogy az állományban magas fokú francia vérvonal található, így az egyedeket a továbbiakban kár volna a durvább gyapjas rackával párosztatni.⁴³

A 20. század második felében a kétyiek birkatartása a háziipar és a hússzükséglet miatt egészen az 1970-es évekig meghatározó volt, a gyapjút nagy mennyiségben Pécsre vitték kártoltatni. Néhány család a mai napig tart 4–5 db birkát, amelyek a kertben legelésznek („fünyíró helyett”), nagyobb mennyiségű állománnyal viszont csak Fábián Imre rendelkezik a faluban (kb. 130 db).

Sertéstartás

A sertéstartás a mai napig jelentős a településen. Ugyanakkor a magas szám csak néhány gazdaság között oszlik meg, ezek közül is kiemelkedik a Magdali Tiboré. Az 1990-es évek óta sertésnevelésre és hizlálásra specializálódó gazdaság a több évtizednyi kemény munka eredményeként ma már gazdag infrastruktúrával és széles vevőkörrel rendelke-

⁴¹ A magyar nyelvben a juh szót hagyományosan a rackára értették, míg a birka kifejezés a 18. századi német bürgések, birkások által behozott, merinó típusú birkát jelentette. Paládi-Kovács A. 2001b. 706–708.

⁴² Lömle H. 1829. 2. (Kézirat, Kéty Község Önkormányzata)

⁴³ Kukuljevic J. 1928. 690.

zik. A gazda elmondása szerint a kétezres évek elején még 300–350 db-ot is leadtak egy évben, ma már azonban csak 50 db kerül ki kerül ki évente a gazdaságból. A vásárlók általában a süldőket keresik, kevésbé a malacokat. A legnagyobb vására mégis a vágás előtti hízóknak van, mivel sokan úgy gondolják, hogy a disznóvágás a közösségi összefogás túl lehetőséget teremt arra, hogy családok a saját ízlésük szerint készítsék el a húsokat. Magdali Tibor szerint azonban ez a szokás is visszaszorulóban van.

Az intenzív tartású húsertések elhelyezése a faluban egy általános tendenciát követett. Az 1970-es évek második felétől a tehén és a ló egyre inkább eltűnt a gazdaságokból, így a sertések a régi hidas- a megüresedett istállóba kerültek. A modern elhelyezési követelmények szerint kialakított istálló kedvezett a családi szükségleteken túlmutató sertéslétszámnak, így Kétyen sokan egészen az 1990-es évek végéig neveltek eladásra is.

A háború előtti időszakban feltehetően még tartottak – főleg a szalonnájáért mangalicát. A falu emlékezetében a Disznólegelő kizárólag a régi (német) temető fölötti a Kanászdűlő egyaránt utalhat a község pásztorainak járó szántóföldterületre, illetve a falusi csürhe legeltetésével igénybe vett részre. A terület már a 19. századi kataszteri térképeken szántóterületet jelöl, ugyanakkor a szántókhoz vezető dűlőút másik felén a legelő egyik leginkább vízjárta területe található, ami ideális legelőt jelenthetett akár a sertések számára is. A csürhe egészen az 1970-es évek elejéig kijárt a falu környéki legelőkre, amelynek utolsó kanászai Makra József és Illés János „Köllő” voltak.

A mangalicát az 1960-as évektől a piacgazdaság szempontjából is növekedő húsigény miatt a hibrid típusok szorították ki. A hús készítésében is megjelent sváb és székely kulturális egymásra hatás. A svábok hagymás-sós lében pácolt svábszalonna készítését a székelyek is hamar átvették, akik viszont az itt maradt svábokkal ismertették meg a krumplis kolbász hagyományos, bukovinai elkészítési módját. A kétyiek büszkéek arra, hogy a krumplis kolbászuk és a közkedvelt abált szalonnájuk a Tolna megyei pirospaprika használatával nyerte el mai, kétyi ízvilágát.

Baromfitartás

A baromfik aránya még mindig jelentős a faluban, legfeljebb fajtájuk és arányuk változott. Az 1960-as évektől a táplálkozásban betöltött szerepük is egyre fontosabbá vált. Míg korábban általánosan, az elmúlt harminc évben egyre ritkábban kerül az ünnepi asztalra hízott liba vagy kacsa. A dráguló tojásárak is sok családot ösztönöztek baromfitartásra, ugyanakkor a kettőshasznosítású (tojás, hús) magyar parlagi tyúkok mellett egyre több udvarban találni („kiegészítésként”) nagyobb testű, fehér tollú, húshibrid fajtákat is. Az elmondások alapján a baromfi az az állat, amely a legkevesebb pénz-, idő- és energiabefektetéssel nyújt húst a családoknak.

Kutya- és macskatartás

A kutya- és macskatartásnak egészen az utóbbi évtizedekig funkciója volt. A kutyák feladata a házörzés, a macskák feladata pedig a lakó- és a gazdasági épület rágcslóktól való megtisztítása volt. Mára az állatok tartása érzelmi szempontú is. Az ajándékba kapott kiskutya, kismacska, (bárány, kisnyúl) a gyermekek állattal való kapcsolatának megerősítését, és a későbbi munkára való nevelését is szolgálta.⁴⁴ A 20. század utolsó harmadától a gazdaságok számának visszaszorulásával, és a nagyállatok eltűnésével, valamint városi, polgári mintára, e két állat szerepe érzelmileg felértékelődött, ennek következtében ma már faluhelyen is egyre többen társállatként tartják őket.

Bortermesztés

A svábok bortermeléséről 1829-ben Lömlé Henrik feljegyezte: „bőségesen bortermő esztendőben az öregek vasárnap délutánonként kísértálnak a szőlőhegyi pincékhez és ott beszélgetnek, illetve a bor mellett magokat delectaltatják [sic!]. Az ifjúság pedig néha vasárnaponként a kocsmában jönnek össze és muzsika mellett mulatoznak.”⁴⁵

A falu körül valaha jóval több bortermelésre alkalmas terület volt, ma már ezeknek csak töredékét használják. Ma is használt bortermő területek: (Öreg) Nagy-, Kisvölgy, Nagyvölgy, Méhkert. Ezeken kívül régi bortermő területek még: „Fiatal” vagy Kis-, Belecska, Új- és Öreg-Gusza és Víg-völgy. A szőlőtermő területeken rendszerint tanyának nevezett pincék és présházak álltak. A régi, hagyományos szőlőfajtákból készült jó minőségű vörösborról a 19. századi kortársak is megemlékeztek,⁴⁶ azonban az 1890-es évek filoxerajárványa, a peronoszpóra Kétyet is elérte.⁴⁷ A teljes gyümölcsfajokat kipusztító járvány eltűnése után a sváb gazdák Riparia, majd később egyéb más, főként amerikai import vesszők telepítésével láttak neki a szőlőtermesztés és borkészítés újraindításához. A Bukovinában szőlővel nem foglalkozó székelyek számára eleinte idegen volt a magas szintű szőlőművelési kultúra, azonban rövid időn belül elsajátították a szükséges tudást. A téves időszakban sok szőlőtermő területet kivágattak, helyüket a mai napig szántók vették át.

⁴⁴ Deáky Z. 2011. 278

⁴⁵ Lömlé H. 1829. 2. (Kéty, Község Önkormányzata) A kocsmai összejövetelek szokása a mai napig él. Míg a falu alsóbb részén található Orgona Sörözőt elsősorban az idősebbek látogatják, addig a központban, a helyi fociklub törzshelyének is számító Koli Csárda a fiatalok kedvelt szórakozási helye. Itt főleg péntek esténként szoktak összegyűlni.

⁴⁶ Lömlé H. 1829. 1. (Kézirat, Kéty Község Önkormányzata)

⁴⁷ Mayer F. A. 1892. 1438.

7. kép

Kétyiek a Koli Csárda előtt (Fotó: Lajkó Gergely, 2019.)

A falu jelentős része háztájiban is foglalkozott szőlőtermesztéssel, sőt egy ideig gyakorlatban volt, hogy minőségi vörösborukat kukoricára cserélték a környéken.

Ma még mindig sokan termelnek bort, amit jobbára családi körben el is fogyasztanak. A borok általában Bianca, Noha, Othello, illetve Izabella szőlőből készülnek, amelyből kitűnik a vörösbor nagyobb aránya.⁴⁸ A szőlőtermesztés egyes családoknál kizárólag a kertben termő szőlőre korlátozódik, azonban a kétyiek többsége rendelkezik kisebb-nagyobb szőlőtermő területtel. A feldolgozás helyszíne még nagy arányban a falu külterületén, a pincéknél történik.⁴⁹ A bort hordókban, szintén a pincéknél tárolják, amelyeknek rendszeres karbantartása kiváló családi és közösségi összejövetelre is alkalmat ad.

Hivatkozott irodalom

Andorka Sándor

é.n. *Feljegyzés Kéty község történetéből.* Kézirat. Kéty Község Önkormányzata, Kéty.

Andrásfalvy Bertalan

1980 Néprajzi csoport, kistáj és régió. In Kósa László (szerk.): *Népi kultúra – népi társadalom* 11–12. Akadémiai Kiadó, Budapest, 35–59.

Bogdán István

1987 *Régi magyar mértékek.* Gondolat Kiadó, Budapest.

Borsos Balázs

2011 *A magyar népi kultúra régiói I. Dunántúl, Kisalföld, Alföld.* M-érték Kiadó, Pécs, 111–114.

⁴⁸ Saját gyűjtés: Kéty, 2019.

⁴⁹ A pincéket sokan régi használati tárgyakkal díszítik. Itt is általános tendencia, hogy eredeti funkciójukat elvesztve, kikerülnek a mindennapos használatból és néhány esetben reprezentációs tárgyakká válnak. Ezek Kétyen is jól dokumentálják a helyi gazdálkodás és szőlőtermesztés történetét és hagyományait.

Deáky Zita

- 2011 „Jó kisfiúk és leánykák”. A kisgyermekkor történeti néprajza Magyarországon. Századvég Kiadó, Budapest.

Fényes Elek

- 1851 *Magyarország geográfiai szótára*. Nyomatott Kozma Vazulnál, Pest.

Filep Antal

- 1981 Schwäbische Türkei. In Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* IV. Akadémiai Kiadó, Budapest, 435.

Kósa László.

- 1990 *Paraszti polgárosodás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon 1880–1920*. Planétás Kiadó, Debrecen.

Kulcsár József

- 1896 Baranya népei. Hegyhát. In Várady Ferencz (szerk.): *Baranya múltja és jelenje*. Első kötet. Telegdi Ármin könyvnyomdája, Pécs, 219–269.

ifj. Leopold Lajos

- 1917 A parasztyermek és a tehéntej. In Uő.: *Elmélet nélkül*. Benkő Gyula Cs. és Kir. Udvari Kincskereskedése, Budapest. 155–178.

Lömle Henrik

- 1829 *Kézirat*. Kéty Község Önkormányzata, Kéty.

Gaál László

- 1966 *A magyar állattenyésztés múltja*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Máté Gábor

- 2017 17–18. századi tanúvallomások településtörténeti tanulságai a középkori Tolna nyugati és déli felén. In Benkő Elek – Bondár Mária – Kolláth Ágnes (szerk.): *Magyarország régészeti topográfiája. Múlt, Jelen, Jövő*. MTA BTK Régészeti Intézet, Budapest, 301–310.

Mayer Ferenc Andor

- 1896 *A Tolnavármegyei Bonyhádi tarka marha rövid ismertetése*. Báter János, Szekszárd.

Paládi-Kovács Attila

- 1993 *A magyarországi állattartó kultúra korszakai*. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest.
- 2001a Lótartás. In Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Gazdálkodás*. (Magyar néprajz nyolc kötetben, 2.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 617–656.
- 2001b Juhtartás. In Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Gazdálkodás*. (Magyar néprajz nyolc kötetben, 2.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 705–748.
- 2011 Kulturális régiók és etnikai, néprajzi csoportok. Völgyesség. In Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Táj, nép, történelem*. (Magyar néprajz nyolc kötetben, I.1.) Akadémiai Kiadó, Budapest.

Schandl József

- 1943 *A szarvasmarha tenyésztése*. (Állattenyésztéstan, II.) Magánkiadás, Budapest.

Sebestyén Ádám

- 2008 *A bukovinai székelység tegnap és ma*. Illyés Gyula Könyvtár, Szekszárd.

Szita László

- 1996 A lutheránus némettség bevándorlása és településtörténete Tolna megyében a XVIII. században. In Dobos Gyula (szerk.): *Tolna Megyei Levéltári Füzetek* 5. *Tanulmányok*. Tolna Megyei Önkormányzat Levéltára, Szekszárd, 5–163.

Solymár Imre

- 1983 A völgyeségi svábság értékorientációi, történeti életmódja és ennek néhány orvosi – egészségügyi vetülete. In Antall József (szerk.): *Orvostörténeti Közlemények* 102–104. Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, Budapest, 137–156.
- 1987 A történeti Völgyesség. In Bábel Ernő – László Péter (szerk.): *Tanulmányok Bonyhád történetéből*. Bonyhádi Tanács, Bonyhád, 9–37.

Szöts Zoltán

- 2007 A Völgyesség táji elhatárolása. *Földrajzi Értesítő* LVI. (3–4) 169–180.

Vincze László

- 1983 *Tolna megye német földrajzi nevei*. Szegedi Tudományegyetemre benyújtott bölcsészdoktori disszertáció. Kézirat.

Weidlein János

- 1934 Elpusztult falvak Tolnában és Baranyában. *Századok* LXVIII. (1–3) 611–630.

Felhasznált források

Adattári források

Közigazgatási Tájékoztató lap

1925 Tolna megye, Völgyeségi Járás, Kéty. Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívum St 2410.

Folyóiratok

Magyarország Közigazgatási Helynévkönyve

- 2013 A járáshoz tartozó helységek. Bonyhádi járás. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.

Mayer Ferencz Andor

- 1892 Kéty. A bonyhádi tehén- és üszödjíjazás. Gazdasági állapot. Gabonaárak. Köztelek. *Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület hivatalos közlönye* (74) 1437–1438.
- 1894 A bonyhádi tarka marha. Köztelek. *Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület hivatalos közlönye* (98) 1768–1770.

Monostori Károly

1895 Tenyészállatdíjazás Tolna megyében. *Köztelek. Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület hivatalos közlönye* (43) 908.

Kukuljevič József

1928 Alpesi gazdák Magyarországi tanulmányutja. *Köztelek. Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület hivatalos közlönye* (30–31) 690–691.

N. n.

1904 Jávahagyott alapszabály. *Tolnai Közlöny* XXXII (14–15) 2.

Online adatbázisok

Történelmi Térképek Online <https://mapire.eu/hu/> (Utolsó megtekintés: 2020. április 13.)
Magyar Digitális Helynévtár <https://mdh.unideb.hu/> (Utolsó megtekintés: 2020. április 13.)

Landwirtschaft und Landschaftsnutzung in Kéty

Das Ziel dieser Studie ist es, unter Zuhilfenahme historischer und volkskundlicher Quellen jenes traditionelle Landwirtschaftssystem vorzustellen, das die Schwaben bis zu ihrer Aussiedelung betrieben haben und dem sich auch das Wissen der Szekler von Hadikfalva angepasst hat. Ich wollte in Erfahrung bringen, in welcher Form sich das Erbe dieser Art der Landschaftsnutzung infolge der in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts eingetretenen gesellschaftlichen Veränderungen durchsetzen konnte und wie viel sich davon noch bis heute im Alltag der Bevölkerung von Kéty gehalten hat. Die Ergebnisse werde ich in Form eines Überblicks über die Geschichte der Landwirtschaft und der Gesellschaftsgeschichte, und später auch basierend auf den Erkenntnissen der Zusammenfassung der historischen (hauptsächlich Archiv- und Pressematerial) und der jüngsten Daten vorstellen. Die in meiner Arbeit verwendeten Interviews habe ich in erster Linie in Kéty, sowie einige wenige davon auch in Murga angefertigt.

Kéty táncos öröksége

Knapecz Kata

„Amit magukkal vihettek, és ami az idősebb generációk körében még tudásként elraktározódott, az egyedül szellemi kultúrájuk volt: zenéjük, táncaik, szokásaik (betlehemes), népköltészetük, hiedelemviláguk.”¹ Ezzel a szellemi tudással és örökséggel érkeztek meg Kétyre is a bukovinai székelyek a második világháború után. Rövid időn belül számos kutató indult el ide is, hogy még tetten ériék a Bukovinából származó folklóranyagot. Ennek ellenére azonban a bukovinaiak táncos örökségéről, hagyományairól kevés tudományos jellegű munka született.

Az előzményekhez tartozik a 19. század végi nagy, összegző munka, az *Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képben* című országleírás, amely csak röviden említi a bukovinai székelyeket.² A róluk szóló néhány oldalon a legnagyobb hangsúlyt a tánc és a lakodalom kapja.³ Az összefoglaló a családi és évközi ünnepekhez kötve mutatja be a „magukat székelyeknek nevező” magyarok táncos alkalmait, valamint az esküvő táncos mozzanatait.⁴

A bukovinai székelyek táncairól és táncéletéről részletesen elsőként Szentpál Mária *Völgységi táncok* című kötetében olvashatunk. Az 1951-ben megjelent könyv nemcsak néprajzi, táncfolklorisztikai adatokkal szolgál, hanem táncpartitúrák és népviselet-leírások is helyet kaptak a kötetben.⁵ Nem sokkal később, 1958-ban Belényesy Márta máig korszerűnek tekinthető, különösen alapos munkája látott napvilágot. *Kultúra és tánc a bukovinai székelyeknél* címmel jelent meg a kötet, mely az 1948-ban végzett gyűjtés tervezett monográfia-sorozatának egyik darabja. A terjedelmes írás igen gazdag részletességgel ad képet a bukovinai székelyek történelméről, táncéletéről, tánc történetéről egyaránt.⁶

A 20. század második felének legnagyobb táncgyűjtője, kutatója, Martin György is fontos eredményekkel járult hozzá a bukovinai székelyek tudományos vizsgálatához. Kutatásában a tánc típusok és zenei kíséretük, a táncalkalmak és szokások bemutatása mellett a társadalmi életben betöltött szerepükre is hangsúlyt fektetett.⁷ Ezen kívül a *Magyar Néprajzi Lexikon* szócikkei között is találhatunk még a bukovinai székelység táncaihoz, tánc kultúrájához kapcsolódó adatokat. Pesovár Ernő a *betlehemes pásztortánc*ról ír,

¹ Magyar Z. 2011. 352.

² A 21 kötetes munka táncfolklorisztikai szempontú értékelését, illetve táncos forrásainak közlését Dóka Krisztina végezte el. Dóka K. 2017., 2018.

³ „Vidám telkületük nagyon kedveli a zenét és táncot.” OMM. 1899. 312.

⁴ OMM. 1899. 310–313.

⁵ Szentpál M. 1951.

⁶ Belényesy M. 1958.

⁷ Martin Gy. 1990.

melyben kiemeli a bukovinai csobánolás táncos mozzanatát.⁸ Maác László a *hazai tánca* rövid leírásában a bukovinai székeleyek paptáncát mutatja be.⁹

Az 1948-as táncgyűjtés

1947-ben a Néptudományi Intézetben megalakították a Magyar Táncmunkaközösséget. Ez a szakmai szerv a Magyarországra áttelepített bukovinai székeleyek tánc kultúrájának felgyűjtését, feldolgozását határozta meg elsődleges, kiemelt feladatának. 1948-ban Belényesy Márta, K. Kovács László, Szentpál Olga és Vargyas Lajos monografikus igényrel végzett gyűjtést a Bács-Bodrog, a Baranya és a Tolna megyei székeleyek körében. A munkájukról készült film- és fényképfelvételek a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet Néptánc Archivumában, illetve a Népzei Múzeum Etnológiai Archivumában is megtalálhatók.¹⁰ A táncok zenekíséretéről magnetofon felvétel készült. A tervezett monográfia azonban nem jelent meg. Csupán egy része készült el, és az is csak 10 évvel később: 1958-ban került nyomdába Belényesy Márta *Kultúra és tánc a bukovinai székeleyeknél* című munkája, „...melyben a bukovinai székeleyek táncéletét társadalmi-történelmi keretek közé ágyazva arra keresett válaszokat, hogy milyen kulturális jelenségeket hoztak magukkal a bukovinai székeleyek.”¹¹ Így készült és maradt meg a Tolna megyei Kétyre települt hadikfalvi székeleyekről az első táncfelvétel.¹²

A kétyi gyűjtésről, az ott gyűjtött táncokról Szentpál Mária könyvében található két elemző jellegű írás.¹³ A kor kultúrpolitikájának megfelelően a táncok bemutatása és részletes leírása után egy-egy színpadra elkészített koreográfia, illetve a hozzá tartozó zenei feldolgozás olvasható.

Elsőként az *Egyes verbunkról*¹⁴ készített felvétel általános bemutatását adja Szentpál Mária. Itt a táncost is megnevezi: Bogos Menyus, 35 éves, földműves.¹⁵ A leírás szerint kalapban, egyenes derékkal, könnyed mozgással járta a cigány előtt a táncot. Dinamikus, virtuóz táncában a kis, pattogó és a nagy, mélyítő ugrásokat változatosan használta. Táncának hatását az erős tapsok is fokozták. Ezt követően a tánc menete, a táncfolyamat ütemekre lebontott szöveges leírása olvasható.¹⁶

⁸ Pesovár E. 1977. 268–269. A betlehemes pásztortáncról részletesebben másik dolgozatomban, a „Dicsértessék Krisztus, az magos mennyégben...” Csobánolás – a bukovinai székeleyek betlehemes játéka címűben írok, itt csak megemlítem.

⁹ Maác L. 1979. 497–498.

¹⁰ A filmek leltári számai: BTK ZTI Néptánc Archivum, Ft.30, 31, 32; Népzei Múzeum Etnológiai Archivum, NM FILM 175.

¹¹ Karácsony Z. 2009. 24.

¹² Később, 1972-ben, 1977-ben és 1978-ban is készült táncfilm hadikfalvi táncosokról. Ezekből a legutóbbin, az 1978-as gyűjtésen láthatók kétyi adatközlők. (BTK ZTI Ft.990)

¹³ A kötet az 1948-as gyűjtés anyagainak használja fel, de Kétyről csak 2 táncot közöl.

¹⁴ Egyedül járt férfítáncot, a silladrit jelöli a név.

¹⁵ Fia ma is kétyi lakos. Maga is tanult zenélni, sokat látta apját táncolni. (Saját gyűjtés, Kéty, 2018. november)

¹⁶ Szentpál M. 1951. 35–43.

A másik tánc a *Hazai kikérés*, melyről leírás készült. A táncosok közül csak a táncosztó szerepben táncoló férfit nevezi meg, Domokos Ferencet.¹⁷ Itt is a tánc rövid bemutatásával indít. Maga a tánc lakodalmas tánc, ahol a násznagy vagy a lakodalmas gazda táncosztó szerepben jelenik meg. A menyasszonnyal járt csalogató táncban a násznagy a széken ülő menyasszonyt hívja táncba, akitől azonban – ahogy feláll a székről – elfordul. Ezt háromszor játsszák el, és csak a negyedik alkalommal fogja meg a menyasszony derekát, táncol vele egy rövidet, majd odaviszi a vőlegényhez. Ezután minden asszonnyal és lánnyal fordul egyet, akiket egyenként visz egy-egy legényhez. A kialakult párok *ruszászkát* táncoltak.¹⁸ Az előző tánchoz hasonlóan, szintén a tánc szöveges leírásával folytatódik az elemzés.¹⁹ Az egyes testtartások, páros viszonyok bemutatására, illusztrálására néhány rajz is szolgál, mely az előző tánc elemzésében is megtalálható.²⁰

A kétyi gyűjtés a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet Néptánc Archívumában található, a Ft.30 és Ft.31 jelzetű filmek képsorai között látható. Ehhez az Intézet Kézirattárában fellelhetők Szentpál Olga táncírásai is, amelyek a filmek alapján, azok táncfolyamatairól készültek.

1. kép

Hadikfalvi székelő telepesei (Fotó: K. Kovács László, Etnológiai Archívum F 95084)

¹⁷ Ez az információ a filmleíró jegyzőkönyvből hiányzik (Ft. 30)

¹⁸ A ruszászka román eredetű tánc, ami hasonlít a magyar (páros) silladrira. Szentpál M. 1951. 115.

¹⁹ Szentpál M. 1951. 115–122.

²⁰ Szentpál M. 1951. 37–41., 116–118.

Táncészlet

A bukovinai székelység kultúrája az idegen környezetben (román, német, ruszin) önállóan fejlődött tovább, függetlenül a keleti székely és a moldvai csángó kultúrától, és egy sajátos arculatú népcsoporttá vált.²¹

A táncanyagot Belényesy Márta történeti alakulás, korszakolás szerint két csoportra osztotta: az elsőbe az „etnikus” táncokat sorolta, melybe a székelyföldi eredetű táncok tartoznak. A másodikba a bukovinai tartózkodás alatt felvett „territoriális” táncok kerültek, melyek közé a polgári divattáncokat és a keleti paraszti táncokat sorolja.²² Martin György ezzel szemben három csoportra osztja a bukovinai székelyek táncait: 1. régies székely és újabb magyar, 2. romános (balkáni) és 3. németes (polgári) táncokat különít el. A felosztást stílusrétegek szerint határozza meg.²³

Az első csoportba tartozik az énekes női körtánc. Az erdélyi körtáncok közé sorolható a bukovinai énekes női körtánc, mely első sorban a lakodalom rendjébe illeszkedett. Az *asszonyost* a menyasszony kontyolásakor az asszonyok táncolták saját énekhangra.²⁴

A *silladrinak*²⁵ nevezett tánc szólisztikus, rögtönzött, tánckezdő férfitáncot, lenthangsúlyos forgó-forgatós, nyolcados alapritmusú páros táncot (páros silladri, csoszogtatós²⁶ vagy árgyelános néven), valamint csoportos, vegyes körtáncot (körsilladri) egyaránt jelöl. Funkcióját tekintve tánckezdő, hangulatkeltő szerepük volt, amik bevezető jellegük miatt nem szakadtak meg, hanem rögtön folytatódtak páros vagy karéj táncokkal.²⁷

A táncrendet bevezető férfi szóló az erdélyi legényesek kezdetleges típusa, mely az utána következő páros táncsal szoros egységet alkotott. Ezt mutatja az a tény, hogy önálló, elkülönülő nevük nem alakult ki. A szóló *silladri* „csüördögölő” és „verbunk” néven elvétve előfordulhat, de az csak későbbi azonosítás, illetve a szakmai szóhasználat eredménye. Ennél gyakrabban a táncot követő csárdással vagy páros *silladri*val azonosítják. Ennek következménye, hogy a párban járt *silladri*hoz mindig hozzátesszük, hogy „páros” vagy „kör”, az előtte lévő szóló *silladri*hoz pedig azt, hogy „cigányos” vagy „cigányászka”. A csárdás esetében is hasonló megkülönböztetést alkalmaznak: lassú és friss elnevezéssel illetik, de leginkább „minden ember nótájá”-nak hívták.²⁸

A bukovinai székelyek tánckincsének második nagy csoportját a bukovinai románoktól és ruszinoktól átvett lánc táncok, mint a *szirba*, a *hora máre* és a páros táncok, mint a *ruszászka*, a *huculenka* adják, melyek csak alkalmi jelleggel kerültek elő.²⁹

²¹ Martin Gy. 1990. 448.

²² Belényesy M. 1958. 89.

²³ Martin Gy. 1990. 448.

²⁴ Martin Gy. 1979b. 194–206.

²⁵ A táncnak a silladri elnevezését egyes adatok szerint csak a hadifalviak használták. Andrásfalva székelyei „csoszogtatós tánc”-nak, a Hertelendyfalvára költözöttek pedig „árgyelános-tánc”-nak is hívták. A silladri elnevezés feltehetően táncdal dúdoló szócscsa maradványából keletkezhetett. Kiss L. 1958. 72.

²⁶ A „csoszogtatós” vagy „csoszogtatós” jelző a tánc jellegéből fakad, ugyanis tánc közben talpon vagy sarokkal „csoszszantva léptek”. Kiss L. 1958. 73.

²⁷ Belényesy M. 1958. 89–90., Martin Gy. 1990. 448.

²⁸ Belényesy M. 1958. 90–91., Martin Gy. 1990. 448.

²⁹ Belényesy M. 1958. 92., Martin Gy. 1990. 448.

A harmadik stílusrétegbe a német eredetű polgári társastáncok tartoznak, melyek történeti táncokból erednek, és kiemelt szerepet kaptak a székelyek táncéletében.³⁰ Ezek a közép-európai polgári jellegű párostáncok jelentősen gazdagították a tánckészletet, így többféle tánc típus falvanként és nemzedékenként is eltérő megnevezéssel élt. Az egyik típusba sorolhatók a kötetlen felépítésű, egyszerű motívumokból álló, forgó-ugró, 2/4 vagy 3/4 ütemű valcerek vagy „kerekre-járó táncok” és a polkák. A valcerek közé a lassú és gyors „stájer”, a polkák közé a lassú és gyors polka („kalup” – „apró”, „gyors”, „szapora” kalup), a mazurpolka („kétfelé toppantós”), a „rizgetős”, a „viszáskalup”, a „trompojka” és a „klazurpolka” sorolható. Ezeket korban követik az egyöntetű, lépő-dobogó és forgó motívumsorokból építkező kontratáncok. A négyszög, illetve kör mentén rendeződő párok tánca polka és valcer összetételéből állnak. Szórakoztató, nagy figyelmet igénylő táncok ezek. Ide sorolhatók a „bemenős”, a „toppantós”, a „kétfelé toppantós”, a „háromtoppantós”, a „rop-rop”, a „diótörő”, a „viricses”, a „gólyás”, a „ruzsán”, „az ajtóig meg vissza”,³¹ a „le Cibényig” és a „fésűs”. Egyes típusaikban tréfás gesztusok és páros forgások váltakozása történik: „csattogtatós”, „fenyegetős”, „suszterpolka” vagy „suszteros”, „köszöntős”, „ez az Ádám”, „seggdöngölős”.³² A táncos társasjátékok első sorban a lakodalmak alkalmával kerültek elő. A legkedveltebb párvalasztó táncos játék a „kendőtánc”, a „párnatánc”, valamint a „székes” volt. A németes polgári táncok harmadik csoportjába azok a csoportos-páros táncok tartoznak, melyekben a párok összehangolt párcseréket („cserevalc”), helycseréket („krajcpolka”) hajtanak végre. Külön típusba tartoznak az egy férfi két nővel járt táncaik, melyeket régi székely hagyományként őriznek, elfeledve német eredetüket („sétálás”, „borozdánfutó”³³, „vetélős”, „karos” vagy „karbahányós”).³⁴ A németes táncokat általában összefűzték, és *hétfélés*, *hetes* vagy *hét darabocska* elnevezéssel illették. Ezt a táncszvitet szinte minden multságukon eljárták. Ez a szvit hét táncot foglal magába, melynek sorrendje mindig ugyanaz volt. „Hét tánc tesz egy táncolást” – mondták arra utalva, hogy egymás után, megszakítás nélkül követték egymást a táncok.³⁵ Természetesen falvanként, generációnként is eltérő lehetett a sorrend, de a lassú és gyors tempójú táncok mindenütt jó arányban fordultak elő. Egy kakasdi³⁶ rend így nézett ki: 1. „fenyegetős”, 2. „seggdöngölős polka”, 3. „karbahányós”, 4. „kéttoppantós”, 5. „viszás kalup”, 6. „polka”, 7. „szapora kalup”.

³⁰ A 19. századi és 20. század eleji polgári paraszti társastáncokról bővebben: Dóka K. 2014., 2015.

³¹ A „hétlépés” vagy „hétlépetű” kötött szerkezetű, egyöntetűen, zárt összekapaszkodásban járt páros tánc, melyben a párok egymás mögött sorakoznak fel, és az így kialakult oszlopos rendben általában köríven táncolnak. A folyamatosan ismétlődő táncszakasz két részből áll: egy ide-oda mozgó hétlépéses motívumból, mely a tánc névadója is, és egy páros polkaforgásból. A tánchoz állandó 12-ütemes dallamkíséret kapcsolódik. A tánc Európa-szerte ismert, a keleti területekre német telepesek útján került be. A német elnevezések közül a Siebenschritt terjedt el a leginkább, mellyel párhuzamosan jelent meg a magyarság körében a hétlépés, illetve a dal szövege után „az ajtóig meg vissza” táncnév. Leggyakoribb a bukovinai székelyek, gyimesi csángók körében, valamint a Mezőségen és Kalotaszegen. Martin Gy. 1979a. 536.

³² A „seggdöngölős” tánc nevét onnan kapta, hogy a tánc egyik részeként a férfi és a nő egymással szemben meghajol, majd egymásnak hátat fordítva újra meghajolnak úgy, hogy a hátsó részük összeérjen. Kiss L. 1958. 83.

³³ Nevét onnan kapta, hogy úgy mennek egy sorban, mintha „borozdán” (barázdán) mennének, majd körben összefogva forognak. Kiss L. 1958. 78.

³⁴ Ezt a keringőszerű, 3/4-es táncot egymásba karolva járták, melynek második, 2/4-es részében a férfi hol az egyik, hol a másik nővel forog karonfogva. Kiss L. 1958. 86.

³⁵ Kiss L. 1958. 87.

³⁶ Kakasdra andrásfalvi születésű székelyek telepedtek le.

A paraszti táncok kötetlenebb mozgásanyaga és a polgári táncok koreográfiai kötöttsége adja a tánckincsük sokszínűségét. A németes, majd a romános táncok a kulturális, gazdasági, társadalmi érintkezés következményeként kerültek be a székely táncok közé. Ezek közül a németes táncok gyakoroltak nagyobb hatást a bukovinaiak tánckincsére. Eredetük később feledésbe merült, így ezeket önálló, egyedi székely táncoknak tartották. A polgári táncdivatot követve, válogatás nélkül vették át ezeket a táncokat.³⁷

A táncanyagban korosztályi eltérések is voltak. Generációk között, illetve egy egyén életszakaszaiban is láthatók voltak a különbségek. „Ugyanannak az embernek a tánca eltérést mutat fiatalabb és öregebb korában, hiszen a tánc minőségét a mozgás jellege is megszabja, fiatalabb korban természetesen gyorsabb, rugalmasabb, könnyebb.”³⁸

Az öt falu tánckincse szinte teljes mértékben egyezett, legfeljebb a táncok elnevezéseiben akadtak különbségek. Hadikfalván a „viszás kalup” „rizgetős” néven is előfordult. „Hármas” helyett „vetélős”, „fésűs” helyett „lapos” megnevezést használtak. A páros *silladrit* „csosszantós-silladri”-nak hívták.³⁹

Kétyen a táncok nagy részére az 1980-as évekig még emlékeztek, nagyobb családi ünnepek, mulatságok alkalmával még elővették, és táncolták azokat. A lakodalom volt az a helyszín, ahol a legtovább megmaradt a Bukovinából hozott táncanyag. Mára azonban már csak a nevükre emlékeznek.

„Volt a silladri, az apró kalup, a háromszöködsdi, meg mit tudom én. De most már nem tudom eljárni. Valamikor el tudtam táncolni, de most már nem.”⁴⁰ „Silladri, az egy olyan, hogy, az volt a neve, hogy silladri, az egy ilyen pörgős. Le Cibényig le, le, le, me pogácsa me, me, me, akkor azt hárman, de az a lakodalomban volt. [...] Gyurka! Gyere haza Gyurka, megfőtt a faszulyka, gyere haza Gyurka, megfőtt a faszulyka, s akkor kerültek, volt egy férfi s két nő, azok pörögtek, mikor kellett.”⁴¹

Táncélet, táncalkalmak

Belényesy Márta vizsgálatai szerint a bukovinai székelység a 19. század végén egy olyan közösségben élt, ahol a közösség által megszabott normák, szabályok határozott mintákkal szolgáltak, meglehetősen szigorúan megszabták az egyén viselkedését, magatartását. Ez a feudalizmus kori székely *communitas* maradványa, ami megszabta a viselet, az ünnepek, a szórakozás, a gazdálkodás rendjét terület, korosztály, nem és társadalmi rend alapján. Ennek megfelelően a táncélet is ehhez a rendhez igazodott.⁴²

Bukovinában a táncmulatságok résztvevői körét meghatározta többek között a területi elkülönülés („alszeg”, „felszeg”), a nemi különbségek (legények szervezték, lányok az

³⁷ Belényesy M. 1958. 93., Martin Gy. 1970–72. 244.

³⁸ Belényesy M. 1958. 48.

³⁹ Belényesy M. 1958. 95.

⁴⁰ Saját gyűjtés: Kéty, 2018. június.

⁴¹ Saját gyűjtés: Kéty, 2018. november.

⁴² Belényesy M. 1958. 47.

élelemről gondoskodtak), korosztályi határok (házasság után a nők szerepe csökkent) és az eltérő érdeklődési kör, motiváció is (aktuális problémák megvitatása a táncalkalmon).⁴³

A bukovinai székelyek társadalmi életében jelentős szerepe volt a családi, nemzetiségi kötelékeknek, melynek köszönhetően a táncos szokások sok székely vonást őriztek meg. A gyermekek „hazais” (lakodalmas) játéka, a fiatal halott zenés temetése és a toron való táncolás, valamint a keresztelő táncalkalma, a komabál is a székely hagyományokat örökítették tovább. Lakodalomkor a templom előtti esküvői tánc hármas rendje az 1940-es évekig meghatározott volt: „hazai tánca”⁴⁴, „silladri” és „magyaros”. Ennek a felelőse a táncosztó volt, aki irányította a többi lakodalmi táncot is. Az andrásfalvi lakodalmakon „asszonyos”-t (6/8-os és 4/4-es dallamokra járt énekes körtánc) is, a menyasszony megajándékozásakor pedig „örömrúva tánc”-ot jártak. Párválasztó játékként „kendős”-t vagy „párnás”-t és „székes”-t táncoltak. A multság végén tréfás, libasorban járt, labirintus típusú láncdancot, a „vendégküldő tánc”-ot vagy „büdös vornyik”-ot táncolták, melyben a táncvezetőt kellett utánozniuk az elköszönőknek. Ezeket a táncokat, táncos eseményeket a későbbiekben részletesebben kifejtem.⁴⁵

Táncélet alakításában való részvétel alapján Belényesy Márta 3 korcsoportot különít el. Az első a gyermekkor. Ez a korszak a figyelés, a próbálkozás, a tanulás kora, melyhez az idősebbek nyújtottak segítséget. A fiatalok ezt már a saját forma keresésével és a fiatalos virtus megmutatásával bővítették, teljesítették ki. A második az ifjú kor, ami az aktív kor, melyben ők alakították a táncdivatot, behozták és terjesztették az új formákat. A harmadik, kevésbé aktív korszak az öreg kor. Ők felügyelték a fiatalok táncéletét az új forma, az új divat terjedésétől. Feladatuk a figyelés, valamint a táncélet másodlagos átélése volt.⁴⁶

A különböző etnikumok táncainak átvétele nemcsak természetszerűleg, hanem külső, főleg politikai nyomásra is történt. Bukovinában az 1920-as években tették kötelezővé a román „hora”-t és a „szirba”-t, az 1940-es években pedig a szerb „kóló”-t kellett táncolni a táncmultságokon. A lassú bekapcsolódás a passzív szemlélődő és az aktív résztvevő egyének révén ment végbe. A falvak közösségei egy bizonyos idő után megengedték, hogy más etnikumúak is eljárjanak a multságaikba, akik ekkor még csak szemlélődőként vettek részt a táncalkalmakon. Volt, amikor egy multságon felváltva elégtették ki a jelenlévők táncigényeit. Így kölcsönösen tanulták meg egymás táncait.⁴⁷ A bukovinai székelyek táncanyaga így magán viseli az említett területek nemzetiségi összetételét, táncéletük azonban megmaradt e hatásoktól mentesen.⁴⁸

A táncéletet mindvégig befolyásolta a társadalmi különbség, a területi felosztottság is. Bukovinában külön mulattak az „alszegiek” és a „felszegiek”, rendszerint a gazdag parasztok fiai közül került ki a „legénybíró” is, aki a táncalkalmak irányítója, rendezője volt. A későbbi területi változások és a társadalmi fejlődés a táncélet átalakulását hozta.

⁴³ Belényesy M. 1958. 47–48.

⁴⁴ A „hazai tánca” megnevezést több táncra is használják a székelyek. A „hazai” jelző a menyasszonyt jelöli, így a lakodalmomban azokat a táncokat, ahol a menyasszonnyal táncolnak, „hazai táncának” nevezik. Például a templom előtti 3 részes táncot, illetve az első részét is „hazai táncának” nevezik.

⁴⁵ Martin Gy. 1990. 449.

⁴⁶ Belényesy M. 1958. 48.

⁴⁷ Belényesy M. 1958. 51–52.

⁴⁸ Belényesy M. 1958. 40.

Bácskában, majd a Dunántúlon megszűntek a területi ellentétek, megváltoztak a korábbi nemi viszonyok, ugyanakkor a polgárosodás is társadalmi különbséget alakított ki az egyes közösségek között. Ennek ellenére a divattáncok, a polgári eredetű táncok minden vagyoni rétegben egyszerre jelentek meg, mivel ekkor már közös mulatságokat tartottak.⁴⁹

A táncnak nagy szerepe volt a bukovinaiak életében, hatással volt a társadalmi normákra, viselkedésre, gazdasági életre is. A tánckézség, a jó tánc tudás fontos tényezője volt a párválasztásnak, a házasságok alakulásának. Döntő szerepe volt mind a lányok, mind a legények esetében. A lány ügyességét, a legény férfiasságát, virtusosságát tudta kellően megmutatni. Ezt szolgálta a páros táncok előtt járt „verbunk”, melynek szerepe az 1920-as évektől egyre inkább háttérbe szorult, és csak egy-egy ügyesebb legény táncolta mutatványos funkcióban. A lányok számára is nélkülözhetetlenné vált a táncbéli ügyesség, hiszen egy rátermett lány szegénysége ellenére is lehetett gazdag fiú felesége. Aki nem tudott táncolni, azt ügyefogyottnak tartották. A házasság előtt álló fiataloknál a „tánc csinálja az alkalmat”, házasság után azonban csak bizonyos alkalmakon táncoltak. Ilyen a keresztelő és a lakodalom. A lakodalmon éjfél után már csak a házasok maradhattak, ekkor kezdődött számukra az igazi mulatság.⁵⁰

A táncok tanulása gyermekkorban megkezdődött. A fiatalok 10–14 éves korukig egyedül, csűrben gyakorolták a táncokat, mielőtt a mulatságokba bekapcsolódhattak volna. A fiatal lányok 16, míg a fiúk 18 éves kortól mehettek bálba.⁵¹ A házasság volt a határ, ameddig még eljárhattak a „táncokba”, „bálokba”. Ezután már csak nézték, figyelték a táncoló fiatalokat, és csak bizonyos ünnepek alkalmával álltak fel táncolni.⁵²

A táncalkalmak kötött rendjét szigorúan határozták meg. Csak ősztől tavaszig (húsvétig) tartottak vasárnapi bálokat. A nyár báltilalmas időszak volt, ilyenkor csak két-három hetente rendeztek nappali táncot az udvarokban. Böjtös időszakokban (advent, karácsony 2. napjától vízkeresztig, nagyböjtben, húsvét 2–3. napján) sosem hirdettek táncot és még lakodalmat se. Így a nagy táncmulatságok, bálok karácsony két napján, vízkeresztkor, a farsangi vasárnapokon és húsvétvasárnap voltak. Nyáron a pünkösdi három nap, valamint a búcsúk nappali táncai adtak alkalmat a táncolásra.⁵³

A fiatalok társas életét a karácsonykor megalakult legénytársaságok tisztségviselői (legénybíró, katona, számár, lámpatartó, könyves) szervezték. A karácsony esti éneklés („kolendálás”, „serkenyezés”), az István-és János-napi köszöntés, a vízkeresztkor megtartott „költőbál” megszervezése is, amit a karácsonyi bevételekből rendeztek meg, mind a legények feladatkörébe tartozott. Ezt a rendet a Dunántúlra érkezéskor is megtartották. A *csobányolást*⁵⁴ követő *csobánybál* a házasokat érintette. A „kalákátánc” is sokáig fennmaradt a bukovinai székelyeknél, amikor az elvégzett munkát előre meghirdetett mulatsággal zárták le.⁵⁵

⁴⁹ Belényesy M. 1958. 53., 73., Szentpál M. 1951. 12.

⁵⁰ Belényesy M. 1958. 73–75., Szentpál M. 1951. 12.

⁵¹ Belényesy M. 1958. 74.

⁵² Szentpál M. 1951. 12.

⁵³ Martin Gy. 1990. 449.

⁵⁴ Bukovinai székely betlehemes pásztorjáték. Bővebben: Dömötör T. 1977., Forrai I. 1974., Kóka R. 2008.

⁵⁵ Martin Gy. 1990. 449–450.

„Kalákába végzik az aratást is, egész nap dolgoznak és estére fogadnak egy mozsikást és táncolnak, ha jó eredményt értek el a kalákával. [...] De itt is csináltam ecce, me a gyerekek monták, hogy nem tudnak táncóni azt csinátam egy kis kalákát, ganéhordást, azt fogattam egy mozsikást, azt táncótak utána. A terpebálon tanul meg a gyerek táncóni. Az oan gyerekbál, az azé van mer meg ke, hogy tanújjon a gyerek táncóni, mer, aki táncóni tud, mindent tud. Aki meg nem tud, azér csak kap lányt, ha ügyes. De mi csak ugy mondjuk, ha emegy a bálba, de ne tud táncóni, meg a lány annya is aszongya a legényre – mé jön ez e, ha még táncóni se tud?”⁵⁶

2. kép

Hadikfalvi székely telepesek (Fotó: K. Kovács László, Etnológiai Archivum F 95091)

A táncokat még az 1950-es években is az idősebbektől tanulhatták a fiatalok. Erről árulkodik az a cikk is, mely 1952-ben a nagymányoki, bonyhádi és cikói körzetben megrendezett kultúrversenyről tudósít. A Tolna megyei települések tánc csoportjai is felléptek ezen a versenyen. A híradás megemlékezik a székelyek gazdag tánc hagyományáról: „[e]zenkívül a régi bukovinai, erdélyi telepesek öregebbjei is emlékeznek még fiatalkoruk táncaira és szívesen tanítják a lányoknak, legényeknek a »kinevetőtst«, »fenyegetőtst«, »kétfelé toppantótst«.”⁵⁷

⁵⁶ Csilléry K. 1948–1949. 23.

⁵⁷ Olasz J. 1952. 6.

Bálok, táncok

Az 1950-es évektől a Dunántúlon rendezett bálokon, mulatságokon a bukovinai székeleyek a többi lakossal együtt vettek részt, és már az újabb polgárius réteg táncait is járták. A házások is eljártak, nők és férfiak egyaránt a bálokba. Külön mulatságot nem tartottak az egyes telepese csoportok. Saját táncaik ekkorra már visszaszorultak: a családi ünnepek, lakodalom és keresztelő alkalmával járták azokat.⁵⁸

Kétyen bál volt vízkeresztkor, farsangkor, húsvét után, pünkösdkor, búcsúkor, Szent Mihály napján és karácsonykor. Ezek voltak a nagy táncok, ezekbe máshonnan, más faluból is jöhettek a mulatni vágyók. Ezen kívül vasárnap délután voltak a táncok.⁵⁹

A farsangi időszakban vasárnaponként bált rendeztek, aminek betetőzése a háromnapos „húshagyi tánc” volt. Ezt másfél héttel korábban az „ingyen tánc” előzte meg, amikor külön tartottak emberek bálját és „gyerekmuri”-t is.⁶⁰ A húshagyi táncban egy jó nagyot mulattak, elbúcsúztatták a farsangot, a vidámságot. A tánc farsang vasárnap ebéd után kezdődött, és húshagyi kedd éjjelig tartott, ahová csak azok a lányok mehettek el, akiket karácsonykor megénekeltek a legények.⁶¹ Ha a lánynak volt szerelme, akkor egy rózsabimbós bokrétát csinált neki, és egy keszkenővel együtt adta oda a húshagyi táncban. A legény az este alatt a bokrétát a kalapjára varrta, a keszkenőt pedig egy gombostűvel a mellére tűzte. Mielőtt táncolni kezdtek, megölelte a lányt, ezzel jelezve, hogy szeretik egymást.⁶² Másnap, húshagyi hétfőn a lány a legénnyel ebédelt. Ezen kívül a lányok dohánnyos suskát (zacskót) is adtak ajándékba a legényeknek. Ezt a disznó kiszárított hólyagjából varrták, amibe szép pántlikát fűztek, és jó dohánnyal tömtek meg. Ezt nemcsak a húshagyi, hanem más táncok alkalmával is adták a lányok. A farsang végén tartott bált a böjti időszak követte, amikor tilos volt mulatni. Így még a tilalom előtt hosszan mulattak. Ezt Kétyen is szigorúan betartották. „Vasárnap, hétfőn és kedden csak éjjelig, mert szerdán, jött a böjt, akkor már mulatás senki. Hét hétig nem volt bál, az biztos. Sehol.”⁶³ Kedd éjjélkor meghúzták a harangot, a táncban a zenész marsot húzott, ezzel jelezve, hogy vége a mulatságnak, a farsangnak, kezdődik a hosszú böjt.⁶⁴

A böjt végét a húsvét vasárnapi bállal zárták. „Húsvét vasárnap bál lesz, két órákor vagy egy órákor kezdődik. Mert húsvét másnapján is lehetett aludni. Nem kellett akkor-jában dolgozni. Valakinek az udvarában, valahol megtartották.”⁶⁵

A május elsején állított májuszfát pünkösdkor kitáncolták. A fát állító legény ezzel adta tudomására a lánynak, hogy feleségül akarja venni. „Ki kellett táncolni ám a pünkösdi fát. Odamentem a kislányhoz. Volt egy hegedűs [...] Eljött, egyet hegedült. Kijött (ti. a

⁵⁸ Szentpál M. 1951. 8.

⁵⁹ WMMM NAD 74.138. Lakodalmas szokások a Kétyen élő hadikfalvi székeleyeknél. Bálnak nevezzük a nagyobb közönségnek szóló, szervezett táncalkalmakat, míg a tánc egy spontánabb, inkább a fiatalságnak szóló esemény.

⁶⁰ Martin Gy. 1990. 450.

⁶¹ Karácsonykor a fiatal legények rokonoknál, ismerősöknél szent énekeket énekeltek, és akkor hívták el a lányokat a húshagyi táncba is. WMMM NAD 74.138. Lakodalmas szokások a Kétyen élő hadikfalvi székeleyeknél

⁶² Általában a következő húsvét után pedig megtartották az esküvőt. WMMM NAD 74.138. Lakodalmas szokások a Kétyen élő hadikfalvi székeleyeknél

⁶³ Saját gyűjtés: Kéty, 2018. november.

⁶⁴ WMMM NAD 74.138. Lakodalmas szokások a Kétyen élő hadikfalvi székeleyeknél

⁶⁵ Saját gyűjtés: Kéty, 2018. november.

kiszemelt), táncoltunk egyet, s kivettük, igaz el volt már száradva, hervadva. És ez volt a pünkösdi kitáncoló bál.”⁶⁶

Kétyen 1949–50 körül épült a kultúrterem, ahol később a bálakat tartották. Ezekért már belépőt kellett fizetni, hiszen „fent kellett tartani a zenészeket, a helyet. Zenészeket ki kellett fizetni, akkor, ha nem volt annyi vendég, akkor aki összefogta, azok kellett állják, fizetniük, hogyha nem úgy sikerült. Attól is függött, hogy ki csinálta, mert valaki tudott szervezkedni, valaki nem.”⁶⁷ A lányoknak 25 fillért, ha az anyjuk velük ment, annak 50 fillért kellett fizetni. A legényeknek 30 fillér volt a belépő, de ha a párjukkal mentek be, akkor 75 fillér volt.⁶⁸

A bálon étel és ital is volt, a táncon nem. A táncok eleinte a házaknál, azok udvaraiban voltak. Akinek nagyobb volt az udvara, az felajánlotta a fiatalság mulatozására. Később a kocsmákban, majd pedig a különböző egyesületek helyiségeiben is tartottak ilyen alkalmakat.⁶⁹

Táncot Kétyen az 1950-es években még hetente, kéthetente rendeztek, és mindig vasárnap délután 3–4 óra körül kezdődött.⁷⁰ A házak tornácán álltak a zenészek, ott húzták a talpalávalót. A fiatalok pedig előtűk, az udvaron táncoltak. Ha eső jött, beszaladtak a fészerbe, csűrbe, és ott folytatták a mulatozást.

„Jött egy záporosó, ők húzták, ott nem volt baj. Hát, áztam el... hova futtak[!] be, hova nem, a fészerbe. A csűrbe, a fészer, elhúzódt mindenki. Elállt a záporosó vagy nem állt el, ha tovább, akkor azok be oda a fészerbe. A házigazda általában olyan volt, hogy engedelmes, és nem zavarta őt. Inkább az, hogy gyerekek, tegyék azt a valamit félre, és itt van még hely táncolni!”⁷¹

Télen is a szabadban tartották, olyankor „[...] eldobták a havat, csak el kellett kotorni, úgyis letaposta a fiatalság.”⁷² A táncba a körülményeknek megfelelő öltözetben, lábbeliben mentek, főleg a lányok. „De akkor nem volt ám magos sarkú cipő, hogy elakadjon. Lapos! Lehet, hogy tutyi, vagy akármilyen volt. A németeknél, a bennszülöttek, horgolt volt. Az nem akadt el...”⁷³ A táncért nem kellett fizetni. Egyedül a zenészeknek kellett valami jutalmat adni, amit általában a legények rendeztek. „[...] a három vagy két hegedűsnek adtunk két liter bort vagy egyet, megitták, és ez volt a fizetség.”⁷⁴

A téli táncokba a lányok csak akkor mehettek, ha egy legény elhívta őket. Az apától kérte el, hogy engedje el a táncba. Ha a szülők módosabb legényt akartak a lányuknak, akkor a szegényebb családból származó legénnyel nem engedték el táncolni. Ha egy lánynak szegényebb legény volt a szerelme, akkor a lány megkért egy módosabbat, hogy hívja

⁶⁶ Saját gyűjtés: Kéty, 2018. november.

⁶⁷ Saját gyűjtés: Kéty, 2018. november.

⁶⁸ Saját gyűjtés: Kéty, 2018. november.

⁶⁹ Szentpál M. 1951. 12.

⁷⁰ Saját gyűjtés: Kéty, 2018. június.

⁷¹ Saját gyűjtés: Kéty, 2018. november.

⁷² Saját gyűjtés: Kéty, 2018. november.

⁷³ Saját gyűjtés: Kéty, 2018. november.

⁷⁴ Saját gyűjtés: Kéty, 2018. november.

el őt, mert vele biztosan elengedik a táncba. Gyakran aztán nem is táncolt vele a lány, hanem csak a szerelmével. Ilyen esete volt Illés Istvánné Márton Rózsának fiatal korában, aki nem ment el táncolni az őt elhívó gazdagabb legénnyel, aki bosszúból marsot húzatott neki a zenészekkel, és kitették az ajtón. De a szerelme visszahívta egy nótával, és tovább táncoltak.

A délutáni táncoknál rendszerint apró „kalupot”, „csárdást”, „hetest”, „kétfelétappantást”, „polkát”, „rizgetőst”, „silladrit” és „valcert” táncoltak a fiatalok. Felkéréskor a legény odament a lányokhoz, akik a szobában körben vagy sorban álltak, intett az ujjával a kiszemeltnek, akivel táncolni akart, és mondta: „Mari, gyere!” A tánc reggelig tartott, amikor a legények hazakísérték a lányokat.

Lakodalom⁷⁵

A lakodalom az egyik legnagyobb táncos, mulatozós alkalom volt. A lakodalom előtti este a menyasszonyos háznál gyűltek össze a barátok, barátnők az ún. „sirató estére”. Ekkor készítették el száraz, aranyozott növényekből a menyasszonyi koszorút. Ilyenkor daloltak, táncoltak, ettek-ittak, de nem maradtak sokáig a vendégek. Másnap kezdődött a mulatóság. A megrendezésre, meghívásokra a násznagyot, a „lakodalmas gazdát” kérték fel, aki rendszerint a legjobb táncos volt. A menyasszony és a vőlegény násznépe külön mulatott a két háznál. A templomba menetel előtt volt az ún. „mátkásodás”. A vőlegény, két tanúja és feleségeik, egy nyoszolyólány, a vőfély és a lakodalmas gazda elmentek a menyasszonyos házhoz, és tréfás kikéréssel megszerezték a menyasszonyt. Elsőként egy kifordított báránybőr bundás öregasszonyt, majd egy szalmával kitömött, lepedős asszonyt vezettek a vőlegény elé. Maga a „mátkásodás” az a mozzanat volt, amikor a lakodalmas gazda a fiatal jegyespár jobb kezét egybefogta, és néhány szóval összeadta őket. Ezután ettek-ittak, majd a zenészekkel elhúzták a „menyasszonyát”. Ebben a lakodalmas gazda szertartásos meghajlással előre jött, majd hátralépett, perdített a kezével és meghajolt. A menyasszony felállt, de nem ment vele táncba. Ugyanez megismétlődött, de harmadszorra a gazda már derékon ragadta a menyasszonyt. Rövid friss csárdást vagy *silladrit*⁷⁶ táncolt vele, és átadta a vőlegénynek. Majd az összes asszonyt sorba megtáncoltatta, végül pedig mindenki táncolt.⁷⁷ A menyasszony és násznépe kivételével visszamentek a vőlegényes házhoz, ahol a vőlegény elbúcsúzott a szüleitől, rokonaitól, szomszédaitól.⁷⁸

Ezután megszabott menetben indultak a templomba, ahol a menyasszony násznépével találkoztak össze. A templomból kijövet a „hazai táncát” járták, ami a „paptánc” neve a bukovinai székelvőn, melyet a templom előtt a fiatal pár a násznéppel együtt táncolt.

⁷⁵ Ebben a részben csak a lakodalomhoz kapcsolható táncos mozzanatokot, fontos jeleneteket említem meg, a lakodalomról részletesebben Purgel Réka dolgozatában olvashatnak.

⁷⁶ Régi, egyetlen motívumból álló, forgó-forgatós, nyolcados alapritmusú páros tánc. Martin Gy. 1990. 448., Szentpál M. 1951. 9.

⁷⁷ Ez a játékos mozgássorozat tulajdonképpen a „hazai kikérés”, melyet 1948-ban filmen rögzítettek Kétyen. BTK ZTI Ft. 30.7

⁷⁸ Szentpál M. 1951. 8–9.

Ekkor tulajdonképpen három táncot jártak: a csárdásból és forgó lépésekből álló „hazai táncát”, a „magyarost” és a „silladrit”. Majd megindult a menet a lakodalmas házhoz.⁷⁹

A vőlegényes háznál az ebéd után a fiatalok pattantak fel elsőként, hogy az egyik szobából kihordják az asztalokat a táncter kialakításához. A táncot a „hazai kikérés” nyitotta meg, ahol a menyasszony felkérése ugyanúgy történt, mint a *mátkásodás*nál. A gazda kikérte a zenészekről a hazai táncát: „Nes csak, pajtás, mit mutatok, Be szép leánt táncoltatok...” A nóta végén odaadta a vőlegénynek a menyasszonyt, és felkérte a bérma-keresztanyát. Vele is fordult egy kicsit, majd átadta a férjének. Ezzel lassan mindenki felbátorodott, és beállt a táncba. „Itt mindenki kedvire szökhetett, ujjogtatott s énekelte.”⁸⁰

Az egyik szobában táncoltak a fiatalok, a másikkban pedig az asszonyok énekeltek és karéjban táncoltak. Ekkor kerültek elő hagyományos táncaik. Egy-egy ügyesebb táncos legény a „verbunkos”-t is eljáarta. „Ilyenkor leáll az egész, és ezt nézik.”⁸¹ A táncot csak az ajándékok, a költségekhez való hozzájárulás odaadása szakította meg. Éjfél körül, mikor az éjféli étkezés megvolt, és az emberek kezdtek fáradni, előkerült az osztótánc, a „székes”. A terem vagy szoba közepére letettek egy széket, ahova a gazda egy nőt vagy egy férfit ültetett. Akkor a gazda körbe ment az ott lévők között, és választott egy párt a széken ülőnek. „Azt a zenészek húzták, és akkor az járta körbe, míg ő nem talált egy olyat, aki annak megfelelően.”⁸² Akit aztán odavitt hozzá, azzal vagy elment táncolni, vagy elfordult tőle. „...valakit hoztak, úgy hozták oda, akár tetszett, akár nem, ha tetszett, akkor elmentem vele, s ha nem akkor megfordultam a székvél, s nem mentem el. S akkor egyet nevettek rajta.”⁸³ A széken pedig cserélődtek az emberek, ezzel újra táncolásra bírva a jelenlévőket.⁸⁴

Mikor a lányokat már hazaküldték, akkor volt a menyasszonykontyolás. A menyasszonyt három asszony vitte át egy szomszédos házba, ahol levették a fejről a koszorút, majd letakarták őt és a három asszonyt egy-egy lepedővel. A vőlegénynek pedig ki kellett találnia, hogy melyik alatt van a menyasszonya. A tréfás közjáték után visszamentek a vendégek közé, akik megörülve nekik vidám táncba kezdtek. Ekkor a legöregebbek is felálltak táncolni, és a gazda is fordult egy rövidet, hacsak nem volt özvegy.⁸⁵

Lakodalmomban táncoltak csárdást, keringőst, kétfelétappantóst, polkát, silladrit, „s olyanokat, mire jól lehetett szökni s ujjogtatni.” A gólyamadárt mindenki hangosan énekelte, amikor a zenészek húzták: *Gólyamadár, gólyamadár, / Sárga lábú gólyamadár! / Asztalos az én apám, / Fia vagyok én, / Ő csinálja a koporsót, / Beléhalok én. / Gólyamadár...*

⁷⁹ Maácz L. 1979. 497–498., Sebestyén Á. 2009. 302–306., Szentpál M. 1951. 9.

⁸⁰ WMMM NAD 74.138. Lakodalmas szokások a Kétyen élő hadikfalvi székelyeknél

⁸¹ Szentpál M. 1951. 10.

⁸² Saját gyűjtés: Kéty, 2018. november.

⁸³ Saját gyűjtés: Kéty, 2018. november.

⁸⁴ A székesről 1948-ban készült filmfelvétel a majosi (istensegísi) székelyek bemutatásában. BTK ZTI Ft.31.4. „A székecskést úgy kellett járni, hogy egy leült a székre ember vaj asszony, mindegy vót. Egy másik kerülte, s megkérdezte: Kit hozjak ide? Ki ült aszonta: Hozd ide eszt s eszt! /megmongya, hogy kit akar/ Mikor odavitték, akkor egyet-kettőt sirültek, s leült az, kit odavitték a székhöz. S ha nem teccett a zülőnek, kit odavezettek, akkor hátat sirített neki, s most ujra megkérdezték tőle: Kit hozzak ide, met e nem teccett? S addig jártuk, míg meguntuk.”

WMMM NAD 74.138. Lakodalmas szokások a Kétyen élő hadikfalvi székelyeknél

⁸⁵ Szentpál M. 1951. 10–11.

Reggel felé már a könnyebb, kevésbé ugrálós táncokat járták: párnás, karos, székecskés, sétálós. A karoshoz ének is tartozott, amit énekeltek: *Gyere haza, Gyurka! Megfőtt a faszujska. Gyere haza, Gyurka! Megfőtt a faszujska.* „Erre így jártuk: két asszont megfogott egy ember, kettőt elé léptek, s kettőt hátra, újból kettőt elé, s kettőt hátra, s egyik karja közé bevette egyik menyecskét, s mikor balra fordult, bevette a másik menyecskét.⁸⁶ A mulatság akár reggelig is eltarthatott, ez függött a cigány muzsikusoktól is.⁸⁷

A második napon a lakodalmas háznál összegyűlt a násznép, és együtt vonultak át menyasszonyos házhoz a „násztáskalácsért”. A menetben elől ment a gazda, mögötte a vendégek, a fiatal pár, hátul pedig a zenészek. Míg a házhoz értek, az egész menet táncra perdült. Ott már az asztalon várta az érkezőket a feldíszített kalács. Ez egy díszes, többkilós készítmény, melyet több ágból fontak. Az ágai almából, dióból, apró kalácsokból voltak. A gazda a fejére vette a kalácsot, és így végig táncolt vele a falun, minden kereszteződésben megállva is ropta. Ha nagyon nehéz volt, és hosszú volt az út, többen váltották a cipelésben.⁸⁸ A vőlegényes háznál aztán megkezdte a kalácsot. Egy ágat adott a fiatal párnak, a többi felszelve a násznép között osztotta szét. Ezután hajnalig tartó táncba, mulatságba kezdtek. Míg az első zenekísérettel tértek haza, a második napon már csendben vonultak.⁸⁹

A lakodalom mellett a keresztlő is táncpalánnyal színesített ünnep volt, melynek menete kevés változáson ment át. Ugyanakkor a táncanyag jelentősebb mértékben változott. Főként a németektől vettek át különböző polkákat, valcereket és a francia négyes családjába tartozó darabokat is.⁹⁰

Kétyen a kultúrház megépülése után már nem tartottak háznál lakodalmakat. Létszámtól függően a helyi kocsmáé vagy a művelődési ház adott helyet a családi ünnepnek. Általában sátorral is ki kellett egészíteni a teret.

„Állványból lehúztak egy ponyvát, és ott lehetett táncolni, bent enni. Sha véletlenül nagyon rossz idő volt, talált lenni, akkor bent is. Attól függ, hogy mennyi személy volt. Ha csak 80 személy vagy 100 személy, akkor az nagyon jó volt. De amikor 250 meg 300 személy, kellett a kultúrterem. [...] Ott is kellett húzni sátort.”⁹¹

Táncdivatok

Az újabb táncdivatok folyamatosan és több irányból érkeztek a bukovinai székelyek tánc kultúrájába. Táncincsik kisebb-nagyobb mértékben követte a mindenkori táncdivatot. Ehhez nemcsak a táncos egyéniségek, hanem a zenészek is hozzájárultak, elősegítették

⁸⁶ WMMM NAD 74.138. Lakodalmas szokások a Kétyen élő hadikfalvi székelyeknél

⁸⁷ Az andrásfalvi lakodalmakban hajnalban kerültek elő a hétfelés táncok: szapora kalup, Az ajtóig s még vissza..., csattogatós/fenyegetős, toppantós, visszás kalup, hármaskarbahányós, hármaskeresztpolka, Ez az Ádámé, gólyamadár/gólyás és székes. Sebestyén Á. 2009. 312–317.

⁸⁸ Andrásfalván násznagykalácsnak nevezték ezt a lakodalmi kalácsot. Sebestyén Á. 2009. 319–320.

⁸⁹ Szentpál M. 1951. 10–11.

⁹⁰ Szentpál M. 1951. 11.

⁹¹ Saját gyűjtés: Kéty, 2018. november.

a változásokat. A zenészek máshol megtanult új dallamokat játszottak, és vele együtt a hozzá tartozó táncot is magukkal hozták.

A 20. század első felében az iskolákban kötelezővé vált a román nemzeti táncok tanítása, melyek azután bekerültek a táncrendbe. Ugyanakkor Hadikfalván a magyar zenészek száma erősen lecsökkent, így román zenészeket hívtak a mulatságokra. A táncok azonban a román zenéhez igazodtak, ezzel rövid időre túlsúlyba kerültek a romános táncok is, amit előszeretettel járt az idősebb generáció – írta Belényesy Márta.⁹²

Bácskában a székely táncok mellett a németes polgári táncok kerültek előtérbe a románosokkal szemben. A fogadjistenbeli fiatalok a „gólyás”, a „magyar polka” és a „francianégyes” mellett a tánciskolában tanult *Zöld erdőben jártam* és a *Lomboságon rigófészek* kezdetű dalokra járt népszerű táncot, valamint a bácskai délszlávoktól tanult „kólót” járták.⁹³

A bácskai tartózkodás a táncanyagra csak kis mértékben hatott. A Magyarországra érkezést követően elszórtságuk következtében a táncaik is szétváltak, jobban elkülönültek egymástól. Itt érte őket a 20. századi modern táncdivat, a foxtrott, a tangó, a slowfox, a rumba és a „cving” (swing). Az iskolások a tánciskolában tanultakat járták, de az idősebb, még bukovinai születésűek is előszeretettel táncolták az újabb, divatosabb táncokat is. „A keringő, a csárdás, a tangó, azok mindig megvoltak.”⁹⁴

Bukovinában a székelyek között táncmester-intézmény nem jött létre, tánciskola sem alakult. Csak közvetve jutottak el hozzájuk azok a táncok, melyek a tánciskolákból kerültek ki. A táncmesteri betanítások, finomkodások sem terjedtek olyan látványosan.⁹⁵ Kétyen sem volt tánciskola. Az 1950-es, 1960-as években csak néhány fiatal járt át a szomszéd faluba, Zombára, ahol tánctanítóktól tanulták a 20. századi divattáncokat. Ott minden évben indult csoport. Ők aztán átadták, megmutatták egymásnak a tanult táncokat. Egy lelkes kántor, Orbán József volt az, aki a kétyi fiataloknak önkéntesen tanított táncot. „Nem tudott jobban táncolni, csak tanította. Nem volt neki úgy iskola vagy valami.”⁹⁶ A faluban azonban nagyrészt a szülőktől tanulták a táncokat a fiatalok, első sorban a bukovinai táncokat.

„Otthon is táncoltattak, tanítottak. Anyámék, szüleink, hogy ne legyen bot lábunk. Hát se rádió, se semmi, de a dallamát eltalálták. A szüleink tudtak énekelni. Anyósoméknál, apósom is nagyon tudott, az uram is, anyáméknál is.”⁹⁷ „Tanult táncos nem volt, olyan, hogy ő úgy tanult, hanem ki milyen ügyes volt a táncban. Voltak ügyesek, apósom is ügyesen táncolt, azok ott a csizmaverőseket. Apósom testvére, Bíró Gergi bácsi, az is aztán mindent egy lakodalomkor, minden ilyesmit megadott.”⁹⁸

⁹² Belényesy M. 1958. 102.

⁹³ Belényesy M. 1958. 103.

⁹⁴ Saját gyűjtés: Kéty, 2018. november.

⁹⁵ Belényesy M. 1958. 55.

⁹⁶ Saját gyűjtés: Kéty, 2018. június.

⁹⁷ Saját gyűjtés: Kéty, 2018. november.

⁹⁸ Saját gyűjtés: Kéty, 2018. november.

A papok, tanítók is ott voltak a bálban, ők őrködtek a jó erkölcs felett. A zenészek rendszerint alkalmi zenészek voltak (földművesek, iparosok), akik így a közösség szerves tagjaként ki tudták szolgálni a közösség igényeit, hozzá tudták igazítani a közizléshez. Ezen kívül más falvakba is eljártak, és az ott tanultakat beépítették a repertoárjukba, játékukba. Az új zenéhez azonban új tánc is kellett. Egy-egy kisebb közösség tanulta meg, és tette általánossá, gyakorlottá az új formákat, táncdivatokat a falu táncéletében.⁹⁹

A székely zenészek lassan háttérbe szorultak, így egyre kevesebbszer kerültek elő a bukovinai táncok. A megfogadott sváb zenészek ugyan tudtak talpalávalót húzni, de azok nem minden esetben egyeztek a bukovinaiak német táncismeretével.¹⁰⁰ Egy idő után már nem is számított, hogy mit játszanak a zenészek. „Három zenész volt, amire emlékszem itt, Kétyen: Kökény János, vagy Szőcs..., a Csaba Bernát bácsi. Ahogy zenéltek. Tudták a ritmust, meg tudták adni a mulatságot. Nem kell, csak hang legyen és multság és jókedv! Ez kellett a bálkor.”¹⁰¹ A lakodalmakban rendszerint már fúvósokat hívtak zenélni. „Akkor fúvósok voltak, Ranczék, Rancz volt a neve, nagycsaládos ember, az volt a főnök.”¹⁰²

A Kétyre betelepült bukovinai, hadikfalvi székelyek táncos örökségének felkutatását ezzel nem merítettem ki. Az 1948-as táncgyűjtésen látható táncok egy akkori állapotot, pillanatnyi képet mutattak a táncanyagból. A filmre vett folyamatok nem kizárólagosak, nem a teljes táncrepertoárt tartalmazzák. A kétyi székelyek emlékeiben már nagyon homályosak a 60–70 évvel ezelőtt járt táncok. Az elnevezéseket a legtöbbször sikerült felidézni, de a tánc képéről, menetéről már csak kevesen tudtak beszélni.

A táncalkalmakra, a bálokra, táncokra és a lakodalmakra azonban szinte mindenki emlékezett. Igaz, hogy lassan 30 éve nem került sor hagyományos bálra és lakodalomra, de a fényképek segítségével sok emlék felszínre tört. A spontán és a szervezett táncalkalmak, illetve a családi ünnepekhez kötődő alkalmak is az 1980-as évekig gyakorlatban voltak. Bukovinai táncörökségüket a legtovább a családi ünnepek, azon belül is a lakodalom és a keresztelő alkalmával táncolták.

A különböző táncalkalmakhoz vegyes emlékek tartoznak. A legérdekesebbeket, legbeszédesebbeket idéztem interjúimból. A tapasztalatom az volt, hogy az aktív részvétel, a táncokba, eseményekbe való bekapcsolódás meghosszabbította az emlékezetet. Azok, akik rendszeresen jártak például lakodalmakba, a legapróbb részletekre is emlékeztek.

⁹⁹ Belényesy M. 1958. 49–50.

¹⁰⁰ Belényesy M. 1958. 104.

¹⁰¹ Saját gyűjtés: Kéty, 2018. november.

¹⁰² Saját gyűjtés: Kéty, 2018. november.

Hivatkozott irodalom

Belényesy Márta

1958 *Kultúra és tánc a bukovinai székhelyeknél*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Dóka Krisztina

2014 19. századi társastáncok a magyar paraszti tánc kultúrában. *Tánc tudományi Közlemények* VI. (2) 49–66.

2015 A 20. század elejének társastáncai a magyar paraszti tánc kultúrában. *Tánc tudományi Közlemények* VII. (2) 69–80.

2017 Történeti források. In Fügedi János (szerk.): *Néptánc Tudástár*. Online adatbázis. http://db.zti.hu/neptanc_tudastar/forrasok.asp

2018 „Panorámakép” az Osztrák-Magyar Monarchia tánc kultúrájáról. *Tánc tudományi Közlemények* X. (1) 84–101.

Dömötör Tekla

1977 Betlehemezés, betlehemes játék. In Ortutay Gyula (szerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* I. Akadémiai Kiadó, Budapest, 269.

Forrai Ibolya

1974 Betlehemezés a bukovinai székhelyeknél Tolnában. *Ethnographia* LXXXV. (2–3) 465–468.

Karácsony Zoltán

2009 Az erdélyi tánc folklorisztikai filmek keletkezéstörténete és kritikai áttekintése a kezdetektől 1963-ig. *Művelődés* LXII. (11) 22–30.

Kiss Lajos

1958 A bukovinai székhelyek tánc zenéje. In Morvay Péter (szerk.): *Tánc tudományi Tanulmányok 1958*. Magyar Táncművészek Szövetsége Tudományos Bizottsága, Budapest, 67–88.

Kóka Rozália

2008 *Hadikfalvi betlehemes*. Fekete Sas Kiadó, Budapest.

Maácz László

1979 Hazai tánc. In Ortutay Gyula (szerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* II. Akadémiai Kiadó, Budapest, 497–498.

Magyar Zoltán

2011 *A magyar népi kultúra régiói*. II. Mérték Kiadó, Budapest.

Martin György

1970–1972 *Magyar tánc típusok és tánc dialektusok*. Népművelési Propaganda Iroda, Budapest.

1979a Hét lépés. In Ortutay Gyula (szerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* II. Akadémiai Kiadó, Budapest, 536.

1979b *A magyar körtánc és európai rokonsága*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

1990 Magyar tánc dialektusok. In Dömötör Tekla (főszerk.): *Népzene, néptánc, népi játék*. (Magyar néprajz nyolc kötetben, 6. Folklór 2.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 390–452.

Olasz Júlia

1952 A falvak és mezővárosok járási kultúrversenyéről. *Szabad Nép* X. (33) 6.

Pesovár Ernő

1977 Betlehemes pásztortánc. In Ortutay Gyula (szerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* I. Akadémiai Kiadó, Budapest, 268–269.

Sebestyén Ádám

2009 *A bukovinai székelység tegnap és ma*. Ad Librum, Budapest.

Szádeczky Lajos

1883 Bukovinai képek. *Vasárnapi Ujság* XXX. (15) 237–239.

Szentpál Mária

1951 *Völgyesi táncok*. Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest.

Felhasznált források

Bukovinai székel táncok. 1948. Gyűjtötte Belényesy Márta, K. Kovács László, Szentpál Olga és Vargyas Lajos, MTA BTK Zenetudományi Intézet Néptánc Archívum, Ft. 30, 31. Filmfelvétel.

Bukovinai székel táncok. 1949. Lejegyezte Szentpál Olga, 1949, MTA BTK Zenetudományi Intézet Néptánc Archívum, Tit.361–368, 379, 383. Kézirat.

Borbély Istvánné. 1969. Lakodalmas szokások a Kétyen élő hadikfalvi székelyeknél. Wosinsky Mór Megyei Múzeum Néprajzi Adattár 138–74.

Csilléry Klára. 1948.12.28–1949.04.05. A kaláka, táncolás. Kéty. Gyűjtötte Pál Gergelytől. MTA Néprajzi Kutatócsoport.

Hofer Tamás. 1948–1949. Székely táncmulatságok Kétyen. Gyűjtötte Pál Gergelytől. Múzeum Etnológiai Archívum 3515.

Néprajzi Filmkatalógus. 1995. Szerkesztette Csorba Judit et alii. Néprajzi Filmstúdió.

Der Erbe des Tanzes in Kéty

1948 wurden Monographien von Márta Belényesy, László K. Kovács, Olga Szentpál und Lajos Vargyas unter den Szeklern der Bundeslanden Bács-Bodrog, Baranya und Tolna gesammelt. So zogen sie in das Dorf Kéty im Landkreis Tolna, wo sie bei den Szeklern in der Bukowina Tanz, Musik und Ethnographie sammelten. Filme und Fotos ihrer Arbeiten finden Sie in den Archiven des Instituts für Musikwissenschaft und des Museums für Ethnographie. Diese Tanzsammlung ist das früheste Bewegtbildmaterial der Szeklers von Kéty, das entstanden ist, als sie nach ihrer Ansiedlung in den Jahren 1945-46 noch die "eigene", mitgebrachte Tanzkultur der Bukowina Szekler erleben konnten.

Neben dem Tanzset habe ich auch Tanzanwendungen, Tanzgewohnheiten, Tanzmoden und Tanzethik untersucht. Meine Untersuchung umfasste auch die tanzenden Erinnerungen der Szeklers der Bukowina, die heute sehr vage sind, aber immer noch an Erfahrungen, Wissen und Daten erinnern.

Párválasztás, eljegyzés, lakodalom – a bukovinai székely házasságkötési szokáskör emlékei a Tolna megyei Kétyen

Purgel Réka

Az emberi élet legjelentősebb fordulópontja, lényeges társadalmi intézménye a házasság, amelynek kereteit a megismerkedéstől a lakodalomig, családalapításig a hagyomány jelöli ki. A bukovinai székelyek is a családot tekintették életberendezkedésük alapvető létformájának.¹

A második világháborút követő ki- és betelepítések a Tolna megyei Kéty község életében jelentős változásokat hoztak az etnikai összetétel, társadalmi és gazdasági szerkezet, valamint a felekezeti megoszlás tekintetében. Az ide érkező bukovinai székelyek gazdag és archaikus hagyománnyal rendelkeznek, s ez különösen igaz a házasságkötési szokáskörre is.

Kutatásom célja, hogy főként komparatív módszerrel bemutassa az 1945 óta itt élő bukovinai székelyek házasságkötési szokáskörének időbeli módosulását, a helyi adatközlők témával kapcsolatos emléanyagát a 20. század második feléig.

Kutatásomat Györgyi Erzsébet 1963-ban írt, *A házasságkötés és szokásköre a bukovinai székelyeknél* című átfogó és részletes tanulmányára alapoztam, amelyben 1957 és 1959 között végzett gyűjtéseit dolgozta föl. A bemutatni kívánt kétyi lakodalmak leírásához a 2018-tól 2020-ig tartó periódusban végzett, többszöri terepmunka alkalmával általam gyűjtött adatokat tekintettem kiindulópontnak.

Témámhoz kapcsolódva először az ismerkedés és párválasztás lehetséges alkalmaira, lokális társadalmi események vizsgálatára és leírására térek ki, majd az egykor bukovinai székelyek által gyakorolt leánylopás múlt századi előfordulásának példáit szeretném bemutatni az élő emlékezet alapján. A 20. század második felében – különösen az 1950–1980-as évek közti időintervallumban – Kétyen rendezett, bukovinai székely szokáselemeket őrző lakodalmak általános bemutatását végzem el, és egyúttal választ kívánok kapni arra, milyen társadalmi és gazdasági tényezők befolyásolták a lakodalom esetleges funkcióváltozását.

A házasságkötést és szokáskörét tekintve kiemelt eseménynek számított Kétyen az 1957-ben megtartott *48 órás, teljes lakodalom*, s mivel ez napjainkig különleges helyet foglal el a lokális emlékezetben, dolgozatomat ennek leírásával zárom. További kutatások lehetőségét veti fel a Kétyen élő nemzetiségek házasságkötési szokásköreinek egymásra hatása, valamint a vegyes házasságok problematikája, amelyet ebben a tanulmányban nem tárgyalok.

¹ Györgyi E. 1963. 3.

Ismerkedés és párválasztás helyei és alkalmai

A néprajztudománynak a fiatalok ismerkedésével, a párválasztással és szerelemmel kapcsolatos szakirodalmi forrásanyaga, és a népköltészet témához kapcsolódó számos alkotása illusztrálja aényt, hogy az idők folyamán az érzelmi kapcsolatok mindig is megjelentek bizonyos szinten a házasságkötésben. Szerepük azonban lényegesen kisebb volt a hagyományos paraszti társadalomban a 20. század közepéig. Korábban a párválasztás egyértelműen az idősebb generáció, szülők, rokonok kezében volt, az ő értékrendjükben pedig nem az érzelmi, hanem a megélhetési szempontok domináltak. Gyakran a megfelelő partner kiválasztását sem egyenesen az érintettek, hanem az erre „szakosodott” idősebb generáció tagjai végezték.²

A bukovinai székelyek számára is a legfontosabb tényező a megélhetés biztosítása volt, és ez társadalmuk egyes rétegeinél különböző formában nyilvánult meg.³ Egy megfelelő párválasztással gazdasági, társadalmi előrejutásra is lehetőség nyílt, és ez a szándék a kétyi székelyeknél is megvolt. A helyiek leginkább csak az 1940–1950-es évekből emlékeznek az összeszerzés gyakorlatára.

A Bukovinában egykor igen gyakori *szerzést* – azaz a házasságközvetítő tevékenységet –, a közösség egy befolyásos csoportja, a *vénasszonyok* végezték, akik korukra és élettapasztalatukra alapozva tájékoztak az eladósorba került fiatalságról, és számon tartották a házassági lehetőségeket.⁴ „Hadikfalván divat volt az összeszerzés”, „vedd el, a húsát nem eszed meg”, ezzel biztatták, „avval kellett leélni az életed.”⁵ E gyakorlat mögött nem csupán gazdasági érdek, hanem a társadalmi státusz megszerzése, fenntartása is meghúzódott.⁶

A házasság intézményében is kiemelt szerepe volt a családi, rokoni, nemzeti és közösségi viszonyrendszereknek, és ez az áttelepülés okozta megpróbáltatások, gazdasági nehézségek ellenére is fontos maradt számukra. Az általam gyűjtött adatok megerősítik, hogy az 1960-as évektől csökkent a szülők szerepe a párválasztásban, a választás és döntés joga fokozatosan a fiatalok kezébe került. Ezt támasztja alá, hogy ekkorra már nem volt kizárólagos a települési és nemzetiségi endogámia.⁷

A párválasztásra a bukovinai székelyeknél akkor lehetett gondolni, ha a leány elérte a serdülőkort, betöltötte a 14. életévét, általában három éven belül férjhez is ment. Györgyi Erzsébet szerint az 1930-as években született generáció még fiatalon házasodott, de az 1950-es években már helytelennek tartották ezt a rendet.⁸

A korai házasság elsődleges funkciója a gazdasági és társadalmi stabilitás kialakítása volt. A visszaemlékezők szerint is a gazdasági nehézségek miatt igyekeztek minél korábban házasodni. Az 1950-es években még arra is volt példa, hogy egy 13 éves leányt adtak férjhez. Az általam megkérdezett, 1930-as, 1940-es években született nők szinte

² Faragó T. 2000. 414.

³ Györgyi E. 1963 7.

⁴ Györgyi E. 1963 8.

⁵ Saját gyűjtés: Kéty, 2020.

⁶ Saját gyűjtés: Kéty, 2018.

⁷ Saját gyűjtés: Kéty, 2020.

⁸ Györgyi E. 1963. 6.

kivétel nélkül a 15 és 20 éves koruk között mentek férjhez, és visszatekintve erre, valóban korainak tartják: „[h]át áprilisban megesküdtünk, s szeptemberben lettem volna 16 éves. Engedélyt kellett kérni [...] apósom, ő volt a gyám. Akkor az volt a divat, most meg az, hogy 36–40. Akkor túl koraiak voltak, most meg túl későiek.”⁹

A legények idősebb, 24–25 éves korukban léphettek frigyre, de mindenképpen meg kellett várniuk a katonaidő leteltét.¹⁰ Gyűjtéseimből kiindulva, a vizsgált időszakban Kétyen is jellemző volt, hogy a férfiak húszas éveik elején kötöttek házasságot. Az egybe-keles – bizonyos esetekben maga az udvarlás is –, a katonaság letelte, vagy egyes esetekben a tanulmányok elvégzése után történt, így a lokális legény- és leányélet időbeliségében elhúzódhatott.

Míg a régi bukovinai szokás szerint az udvarlási idő 2–3 év is lehetett, addig az 1950–1960-as évektől kezdve a házasságot kötő falubeliek esetében – ideértve a felvidéki és sváb lakosságot is – ez néhány hónapos időtartamra redukálódott. A jövődöbelivel való megismerkedésre különböző társasági események szolgáltak, de a falvakban a modern nagyvárosi társadalommal ellentétben, ismerte egymást a közösség minden tagja.¹¹

Kétyen a fiatalság fontos ismerkedési és párválasztási alkalmai a községi bálók voltak, amelyeket az 1950-es éveket megelőzően házaknál rendeztek meg. Ahogyan az a falusi bálók esetében elmondható, itt is a naptári év jeles napjain (farsangkor, húsvétkor, pünkösdkor) vagy nagyobb munkaalkalmak (szüret) végén rendezték meg. Általában ezek a közösségi táncalkalmak szervezettek és zártkörűek voltak, ünnepélyességük formaiságokban is megnyilvánult.¹² Kétyen kiemelkedő események voltak a szüreti felvonulások és az utána megtartott bálók, amelyek a társadalmi élet egy fontos szegmensét jelentették.¹³ A község minden nemű és korú lakosságát érintették, a szórakoztató funkción túl az ismerkedés és a párválasztás lehetőségét biztosították fiatalok számára. A szüret a parasztgazdaságokban kölcsönös segítségen alapuló társas munka volt, általában a faluközösségek számára lényeges eseménynek számított.¹⁴

⁹ Saját gyűjtés: Kéty, 2018.

¹⁰ Györgyi E. 1963. 6.

¹¹ Faragó T. 2000. 414.

¹² Németh I. – Pesovár F. 1977. 197.

¹³ Balázs Kovács S. 2013. 337.

¹⁴ A kétyi szüreti mulatság idejére tisztségeket osztottak ki, amelyek a következők voltak: csőszlegények, csőszleányok, bíró és bíróné, kisbíró, jegyző s jegyzőné. A visszaemlékezők szerint a résztvevő szereplők kiválasztásakor fontosnak bizonyult, hogy a fiatalnak volt-e komoly udvarlója, kiválasztott jövődöbelije. Gyakran a bíró és bíróné tisztségét is célzottan olyan párok kapták, akik jegyben jártak, hiszen ilyen módon is lehetőségük nyílt a házassági szándék kifejezésére a faluközösség számára. A főbb szereplők öltözete általában színes volt: a lányok fehér inget, hozzá piros, vagy élénk színes szoknyát, a legények szintén fehér inget, fekete nadrágot és kalapot öltöttek. Az egyik adatközlőm az 1961-es szüreti bálon a bíróné tisztségét viselte, s mivel akkori udvarlója, későbbi férje épp katonai szolgálatot teljesített, a bíró egy falubeli barátja volt. Saját gyűjtés: Kéty, 2020.

Központi szereplők voltak a csőszlegények, akik a falu és az ünnepség méretétől függően többen is lehettek, és a felvonulás előtt néhány nappal lóháton, esetenként lovas kocsin mentek meghívni a kiválasztott csőszleányokat. A szüreti felvonulás Kétyen, az utcákon hatalmas kört tettek meg, felváltva vitték a szüreti szőlőkoszorút a zenekar pedig kísérte a menetet. Ahogyan a szomszédos Zombán, Kétyen is a kultúrház egyik terme szolgált a bál helyszínül. A táncteret szőlőfürtökkel, ágakkal dekorálták, a végigvitt koszorút pedig egy kiemelt helyre tették föl, ez volt a szőlőlopás játékának legfőbb tárgya. A szülők is elkísérték a fiatalságot, míg az anyák és nőrokonok a táncteret keretezve székeken ültek, addig az apák, férfi rokonok javarészt a kocsmában voltak, kártyáztak, s a hazamene-telkor kísérték a fiatalokat. Adatközlőim szerint a csőszlegények és csőszleányok száma a mulatság méretétől függött, a csőszleányok lehettek akár nyolcan-tizen is. Saját gyűjtés: Kéty, 2018. Lásd még Tátrai Zs, 1990. 204.

A fiatalok ismerkedésére, párválasztására adott lehetőséget az általában téli időszakban rendszeresen megtartott fonó, vagy *guzsalyas* is. A fonók funkcióját tekintve a párválasztás lehetősége mellett lényeges volt a szórakozás is, mivel ezeken az alkalmakon a fiatal legények és leányok közös énekléssel, párosító játékokkal múltatták az időt.¹⁵ Adatközlőim visszaemlékezése szerint mindig más háznál, más lánynál gyűltek össze, ahol általában valamilyen kézimunkát készítettek, a szülők ilyenkor magukra hagyták a fiatalokat.

„Voltak fonók, nem a gazdagság volt a lényeg, meg szépség, no meg az életkor. Volt, hogy hat lány egyszer itt volt a fonóban, ilyenkor azért a szülők elmentek otthonról. Kétyen is volt, a legények is odamentek, s akkor beszélgettek, a lányok fontak, varrtak, vagy valamit csináltak, legények nem kártyáztak, hanem beszélgettek.”¹⁶

Az 1960-as években a fonást felváltotta az akkor divatba jött kötés és horgolás, és már nem egy leányos háznál, hanem a tsz iroda épületén belül, a KISZ számára biztosított helyiségben jöttek össze a fiatalok. Adatközlőim emlékezete szerint a fonók az 1970-es évekre szűntek meg.

Kétyen az ismerkedés és szórakozás helye volt még a *vándormozi*, amely a falubeliek körében igen népszerű volt. A vetítógépet rendszerint lovas kocsin hozták el Kisdorogról, a film végén pedig rögtön el is vitték. A mozifilmet a községi kultúrházban vetítették le, és ilyenkor az „tele volt a fiatalsággal.” Egyik női adatközlőm a mozi pénztárosaként dolgozott, s néhány egykor vetített film címét is fel tudta idézni: *A vak lány, Mágna Miska, A cigánybáró, Bob herceg*.¹⁷

Leánylopás

Az archaikus házasságkötési szokáskörhöz szorosan tartozik egy, a közvélemény által elítélt, ám a 20. században¹⁸ a bukovinai székelyeknél még gyakorolt szokás, a leánylopás.¹⁹ Györgyi Erzsébet ezt a házasságon kívüli együttélés egy lehetséges módjaként definiálta, mint a vizsgált kultúrában hagyományos házassági szándékot befolyásoló tényezőt.²⁰

Kéty múltjában a közös megbeszélésen alapuló, valamint erőszakos leánylopásra egyaránt találunk példát az 1950-es évekből. Egy visszaemlékező szerint egy, a faluban élő, már eljegyzett lány, a közös mezőgazdasági munka során ismerte meg az őt elrabló közeli településről származó legényt. Megszerették egymást és megegyeztek, hogy leánylopás-

¹⁵ A fonó, mint a társasmunkák körébe sorolt tevékenység esetében nem a munka könnyítésén vagy gyorsításán volt a hangsúly, sokkal inkább az együttlétet megkívánó kulturális funkció, hiszen a résztvevő egyén számára a közös szórakozás, időöltés lehetséges alkalmaként szolgált. Szilágyi M. 2000. 569.

¹⁶ Saját gyűjtés: Kéty, 2018.

¹⁷ Saját gyűjtés: Kéty, 2020.

¹⁸ A bukovinai székelyek által gyakorolt leánylopás emlékeit közli gyűjtése kapcsán Bakó Elemér. lásd: Bakó E. 1941. 146–147.

¹⁹ A Magyar Néprajzi Lexikon házasságon kívül elismert nemi kapcsolat címszava szerint, a leánylopás is ide sorolható, ezen kívül ide tartozik még a próbaházasság, valamint a nemzótárs intézménye is. <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/2-1176.html> (Utolsó megtekintés: 2020. február 20.)

²⁰ Györgyi E. 1963. 20.

sal térnek ki a nem kívánatos házasság elől. A fiataloknak a barátaik és a fiú rokonai segítettek az előkészületekben és a lebonyolításban. Az eset azért különleges, mert fizikai értelemben is a jegyes mellől lopták el a leányt: az említett menyasszony este az ablakon mászott ki, majd zseblámpával jelzett az elvitelére érkező lovas kocsinak.²¹

A kétyi idős adatközlők szerint a leánylopástól féltek a szülők, hiszen a közösségi norma megkívánta a leány házasság előtti tisztaságát:

„Köztünk a családban mindegyik lány szép, becsületes kellett férjhez menjen, mert mondom, apám ilyen szigorú volt. Őt lány volt egymás után, s akkor azt mondta édesapám, hogy nem szabad semmit, mert egy megbotlik, vagy baj lesz akkor a többinek, a becsülete is elveszik.”²²

Bukovinában egykor az ellopott leány családja, szülei haragját vonta magára, gyakran fizikálisan és verbálisan is bántották.²³ Egyik női adatközlőm személyesen tapasztalta meg a leánylopást és következményeit az 1940-es évek végén, elmondása szerint akkoriban ez a szokás még általánosnak számított az áttelepült székelyek körében. Bár a 20. század közepéig történt ilyen eset Kétyen is, a falu mégis elítélendőnek tartotta. A következő idézet részlete azért forrásértékű, mert példát mutat az elrabolt lány státuszváltozásának viseletben való kifejezésére is.²⁴ Az interjúalanyt akarata ellenére lopták el, az elkövető legény lett későbbi férje, kényszerből:

„Mikor idejöttünk elvittek [...] tizenhat évesen már elvittek. Tudja, hogy mentem férjhez? Elloptak. Idejöttünk '45-ben és '46-ban voltam 16 éves, 17 éves nem voltam, amikor a lányom megszületett... Koma, az apja, és az emberem – jártunk guzsalyosba, fonóba, jöttünk haza estére. Ott állt kocsí. De ki törődött vele? Felkapott – akkor sem voltam nagy – feltettek a kocsira ketten, az emberem tizenkilenc éves volt. És Kétyre vittek! [...] Elvittek pénteken, még az indulásunk sem volt jó, mert a pénteki nap nem szerencsés nap. [...] Elvitt pénteken és csak vasárnap jöttünk haza. Egy óráig nem udvarolt! Ezt mondja meg. De megszerettem... Nem volt rosszabb ember, mint más.”²⁵

Édesapja és édesanyja, miután a falubeliek gyorsan jelezték nekik a leánylopást, azonnal a keresésére indultak lovas kocsival. Elmentek a közeli Kétyre is, azonban nem jártak sikerrel. Az eset után még pár napig nem mehetett haza, ám addigra a falubeliek már értesültek a lopásról. Kénytelen volt beletörődni sorsába és mivel társadalmi státusz szempontjából a helyi közösség már nem tekintette lánynak, de asszonynak sem, hajából szalagját levették:

²¹ Saját gyűjtés, Kéty, 2018.

²² Saját gyűjtés, Kéty, 2018.

²³ Györgyi E. 1963. 21.

²⁴ Györgyi E. 1964. 21.

²⁵ Tóth Gábor gyűjtése alapján.

„Hazajöttünk, de az emberemet úgy megrázta... azt mondja nekem, hogy haza akarsz-e jönni? Az asszony adott egy fejkendőt, már nem lehetett szalagoston lenni. A szalagot levették és elkérték, a szalagot felköttek a lónak a szemellenzójére. Ilyen volt. Máma az ég és a föld a különbség.”²⁶

Lánykérés, eljegyzés

Az eljegyzés egyfajta határhelyzeti szakasz, amely a két fél társadalmilag elismert módon való egyesülését előzi meg és az egyéni életút szempontjából a legjelentősebb társadalmi kategóriaváltásra készíti fel a feleket.²⁷ A jövődöbéli kiválasztása után a házassági szándék formális megerősítése, az eljegyzés következett, amelyet a bukovinai székelyek *mátkásodásnak*²⁸ neveztek. Kiemelt ünnepi eseményt jelentett, melynek fő tárgya a jegyajándékok kicserélése volt.²⁹ Bukovinában a vőlegényen kívül *két pár ember* volt jelen, akik a gazda és felesége, násznagy és felesége, egy-két vőfély, nyoszolyó, s esetlegesen a vőlegény közeli rokonai is lehettek. A kérő menet érkezését jelző lövés, a menyasszony másik helyiségben tartózkodása, majd kikérése, illetve az öregasszonyoknak öltözött alakoskodók, *csumások* jelenléte³⁰ az élő emlékezet szerint már nem volt jellemző a 20. század második felében Kétyen. Az eljegyzések, formai leegyszerűsödése megfigyelhető,³¹ az ünneplés méretét, valamint a kicserélt jegyajándékok értékét is a családok anyagi helyzete befolyásolta. Egy Kisdorogról származó, Kétyen élő székely nő eljegyzésére 1948-ban tízen mentek el, mivel nagy volt a vőlegény rokonsága. Férjétől kapott jegygyűrűje volt a fő jegyajándék, ennek átadásakor verset is mondott vőlegénye. Eljegyzésük az esti órákban történt és közös étkezéssel zárult.³²

Az 1960-as években a lánykérések – a visszaemlékezések szerint – péntek, gyakrabban szombat este történtek, s a gyűrűket (jegygyűrű, kísérő- és pecsétgyűrű), ha volt rá lehetőség a fiataloknak közösen vették meg az eljegyzés előtti héten. A lánykérésen jelen voltak a vőlegény szülei, bérmaeresztapja és keresztanyja, testvérei, valamint, ha élt, a nagyszülő. Egyik női adatközlőm szerint a falu első vegyes házassága az övék volt, eljegyzésükre és lakodalmukra is 1960-ban került sor, férje felvidéki családból származott. A székelyeknél ekkor még divatban volt a székelyes ing mint jegyajándék adása, bár az ajándékok eltérőek lehettek a családok anyagi helyzetétől függően. A székely menyasszony anyósának fejkendőt adott, apósának inget, amit a lakodalomban, az ajándékbemondáskor szoktak átadni. Vőlegénye édesanyjától jegyajándékba egy téli szövetkabátot kapott, mint megjegyezte, „Ez nem volt máshol divat, ezt ők vették, a fölvidékiek. A székelyek

²⁶ Tóth Gábor szíves közlése alapján.

²⁷ Van Gennep, A. 2007. 127.

²⁸ Az archaikus mátkásodást, a mátkásodási szertartás leírását lásd: Györgyi E. 1963. 32.

²⁹ Györgyi E. 1963. 11.

³⁰ Györgyi E. 1963. 32-33.

³¹ Györgyi E. 1963. 32.

³² Saját gyűjtés: Kéty, 2018.

nem adtak ennyire, valamit adtak, egy selyemkendőt vagy ilyenek, az volt legjobban divat. Vettek egy szép nilonkendőt, de nagyobbat nem adtak.”³³

Mivel két egyén egyesülésében mindig több közösség válik érintetté,³⁴ ezért a jegyesekre is általános érvényű viselkedési és társadalmi normák tartoztak. A bukovinai székelylegény- és leányéletének végét vetett az eljegyzés, a fiatal pár az esküvőre készülve, utolsó mulatságon vet részt barátaikkal, kortársaikkal. A házasulandó fiatal környezetétől, addigi életétől való tényleges elválást segítette az ünnepélyes leány és legénybúcsúztatás.³⁵ Adatközlőim szerint Kétyen az 1960-as évektől fokozatosan váltak elnézőbbé a párral közösségi és viselkedési normák tekintetében. A jegyesség státuszt jelentett, melyről általában a falu egész közössége értesült a templomban való kihirdetéskor. A szórakozást célzó társadalmi eseményeken, bálokon, szüreti felvonuláson megengedett, sőt egyes visszaemlékezők szerint elvárt volt a pár megjelenése, azonban az érzelmek vagy intimitás nyilvánosság előtti kimutatása nem volt illő.³⁶

Bukovinai székelylek lakodalmi Kétyen a 20. század második felében

A néprajzi szakirodalom alapján elmondható, hogy a bukovinai székelylek igyekeztek megőrizni a Hadikfalván gyakorolt házasságkötési szokáskör sajátosságait, annak ellenére, hogy az jelentős változásokon esett át a 20. század elején. A II. világháború okozta megpróbáltatások hosszú, bizonytalan évei után fontos volt, hogy gazdasági és társadalmi helyzetük végre stabilá váljon. A házasságkötés és szokáskörében történő módosulásokban – a társadalmi, gazdasági változások mellett, szerepet játszott a községben élő más nemzetiségek kultúrája is.³⁷ Kétyen bukovinai székelylek, svábok, felvidéki magyarok éltek együtt huzamosabb ideig. A faluban 1954-ben 24 házasságot kötöttek, ebből húszan mindkét fél bukovinai székelyleknek vallotta magát, ez az arány később is, 50 % körül megmaradt.

A székelylek házassággal kapcsolatos emlékényaga rendkívül gazdag és archaikus szokások összességét őrzi, köszönhetően az egykori intenzív társadalmi életüknek, elzártságuknak, valamint etnikus sajátosságaikhoz való ragaszkodásuknak.³⁸ A Magyarországra érkezésük után is megőrzött lakodalmi szokásaik a saját etnikai identitásuk szándékos megőrzéséről tanúskodnak, egyfajta közösségi választ adva más etnikumok jelenlétére, velük kialakult kölcsönhatásra.³⁹ A közösség táncélete, a lakodalom vagy a keresztlő egyre inkább olyan társadalmi megnyilatkozásokká váltak, amelyek az összetartozást reprezentálták.⁴⁰

A falun rendezett lakodalmak funkcióját tekintve, az 1960-as évek eleje különleges fordulópontot jelentett. Sárkány Mihály szerint a változás a színjátékszerű elemek csökke-

³³ Saját gyűjtés: Kéty, 2018.

³⁴ Van Gennep, A. 129.

³⁵ Györgyi E. 1963. 12.

³⁶ Saját gyűjtés: Kéty, 2018.

³⁷ Saját gyűjtés: Kéty, 2018.

³⁸ Györgyi E. 1963. 4.

³⁹ Bakó B. 2003. 167.

⁴⁰ Belényesy M. 1958. 85.

nésében, varázscselekmények kiszorulásában és a multság formai sajátosságában mutatkozik meg leginkább. A játékok, tréfás ugratások kiszorultak a főbb történések közül, a mulatozás pedig evésre, ivásra, táncra és éneklésre korlátozódott.⁴¹ A továbbiakban az 1960–1980-as évek közötti időszakban Kétyen tartott lakodalmak általános, a cselekmények szempontjából kronologikus bemutatását végzem el a bukovinai székely szokások tükrében, szemlélítve az esetleges módosulásokat és lokális sajátosságokat az élő emlékezet alapján.

Vendéghívás, lakodalmi előkészületek

Az 20. század második felétől kezdve a kétyi lakodalmak is – ahogyan az a falvakban általánossá vált – rendszerint szombati napra tevődtek. A leánykérés után a fiatal pár szülei, bérmaeresztiszülei, családja közösen határozták meg a lakodalom időpontját, amelyet nagyjából az 1970-es évekig még közvetlenül a templomban való háromszori kihirdetés utánra tettek. Volt jegyesoktatás is, de ha valami okokból erre mégsem volt lehetőség, a háromszori kihirdetésnek akkor is meg kellett történnie.⁴²

A házasságkötési szokáskör legjelentősebb tisztsége a lakodalmi gazda volt. Egyik első feladatát és kötelességét jelentette a személyes vendéghívás, amely az 1980-as évek végéig meghatározó volt a településen. A hívogatást⁴³ Bukovinában a lakodalmi gazda a nagyvőfély kíséretében végezte. Az 1920–1930-as években utóbbit – mivel ezt a szerepkört ekkor már nem gyakorolták – egy 8 év körüli gyermek helyettesítette.⁴⁴

Fennmaradt egy Györgyi Erzsébet által, 1957-ben Kétyen gyűjtött Bukovinából származó vendéghíváskor elmondott szöveg is:

„Dicsértessék a Jézusnak szent neve!

Örvendünk és Istennek hálát adunk, hogy az isten ő szent felsége megtartotta kegyelmüket, tehát kívánjuk, Isten ő szent felségétől, tartsa és marassza továbbra is. Őrizze, ótalmazza, minden szomorú változástól. Nemkülönben úgy mind a kegyelmük attyukfisi, Antal Fillárné asszonyom én általam meghíja kegyelmüköt a fiúknak – vagy lányiknak – első tisztességes tétele napjára, úgy, mint jövő szerdára, no egy 24 órára.”⁴⁵

Egy kétyi férfi, aki évtizedig lakodalmi gazda szerepet vállalt, elmondta, hogy Kétyen a gazda egyedül végezte a hívogatást, rendszerint egy héttel az esküvő előtt, vasárnap délután. A lakodalmat rendező családok, komaasszonyok összeírták számára a vendégek névsorát, majd külön papírra újra leírta magának sorban, aszerint, ahogyan a faluban

⁴¹ Sárkány M. 2016. 121.

⁴² Saját gyűjtés: Kéty, 2020.

⁴³ Rendszerint vasárnap ebéd után, a délutáni órákban hívogattak, a lakodalomrendezők által összeírt lista alapján. Szokásos mondókával tértek be a családokhoz, miután a meghívott közölte választát, pálinkával vagy apró süteménnyel kedveskedett a gazdának és kísérlőjének. lásd: Györgyi E. 1963. 32.

⁴⁴ A nagyvőfély szerepéről bővebben lásd: Györgyi E. 1963. 60.

⁴⁵ Györgyi Erzsébet gyűjtése. MTA Néprajzi Kutatócsoport Kézirattár 221. 1957. 2.

végig tervezett menni. Előfordult, hogy az összeállított listát a pappal is egyeztetették, hogy biztosan ne maradjon ki senki, majd elkezdődhetett az invitálás. Ha akadtak olyanok, akiket épp nem talált otthon, később visszament, és ismét felkereste a ház lakóit. Ekkor következő mondatok hangzottak el:

„Hálát adok az Istennek, hogy a mai napra fölvirrasztott. Köszöntöm a ház urát, s úrnőjét, elmondom jövelelem célját. Nem más, mint a [házasulandók nevei] szombati esküvőjükre szeretettel meghívja az egész családot!”⁴⁶

A meghívottak ezután megköszönték a gesztust, jelezték részvételi szándékukat, majd pálinkával, süteménnyel kínálták meg a gazdát. A lakodalomba való meghívás székeley adatközlőim szerint a „tisztelet és szeretet jele volt”,⁴⁷ amit nem illet visszautasítani.

A lakodalmrendezés társadalmi kapcsolatokat erősítő funkciója erőteljesen érezhető volt a vizsgált időszakban is, hiszen az élő emlékezet szerint gyakran szomszédok, családok közötti vitákat oldott meg az esküvőre való invitálás.⁴⁸

A lakodalmi előkészületek rendszerint egy héttel a lakodalom előtt kezdődtek el. A helyiek elmondása alapján a segítők – rokonok, szomszédok, családi ismerősök – aktív részvétele dominált egészen az 1990-es évekig.⁴⁹ A főzőasszonyok általában vasárnap kezdték el a céklás torma, tészták, illetve az apróbb sós sütemények készítését, a férfiak pedig a helyszín elrendezéséről, nagyszámú vendégség esetén sátrak beszerzéséről és összeállításáról gondoskodtak. A násznépnek szánt italokért is volt egy, a rendező család által kiválasztott felelős, a visszaemlékezők szerint ez a feladat sokkal inkább „megbízás, különleges megtiszteltetés”⁵⁰ volt. Az előkészületi hét első napja a pihenésre szolgált, ekkor a segítők saját munkáikat, otthoni feladataikat látták el. Rendszerint kedden és szerdán az apró édes sütemények készítéséhez fogtak, eközben az étkezéshez szükséges asztalneműt, tárgyakat, bútorokat igyekeztek összegyűjteni, hiszen még egy népes „családnak sem lehetett 200 széke, pohara, villája.”⁵¹ A végső, a lakodalmat megelőző munkákra péntek hajnaltól került sor. A főzésben, sütésben segítő asszonyok egy része a krémes sütemények elkészítéséért felelt, az idősebbek tyúkokat vágtak le a déli asztalra szánt húsleveshez. A visszaemlékezések szerint szinte minden kétyi lakodalmat hízóvágás előzött meg, a meghívottak számától függően akár 2–3 disznót is levágtak. Pénteken az előkészületekben segédkezők részére közös ebédet adtak a rendező családok. Ugyancsak ezen a napon sütötték meg a hagyományosként emlegetett rétest, amelynek elkészítése speciális szakértelmet igényelt. Egyik adatközlőm elmondása szerint a kétyi székeleyek a sváboktól tanulták meg az elkészítését, amely az 1960-as évektől kezdve bekeült a lakodalmi menüsorba.⁵²

⁴⁶ Saját gyűjtés: Kéty, 2018.

⁴⁷ Saját gyűjtés: Kéty, 2020.

⁴⁸ Saját gyűjtés: Kéty, 2020.

⁴⁹ Ezt az 1992-ben a faluban tartott egyik utolsó nagyobb szabású lakodalom is példázta. Saját gyűjtés: Kéty, 2018.

⁵⁰ Saját gyűjtés: Kéty, 2020.

⁵¹ Saját gyűjtés: Kéty, 2018.

⁵² Saját gyűjtés: Kéty, 2018.

A lakodalom menete

Szombaton kora reggel a segítők a lakodalmas háznál gyűltek össze. Közösén elfogyasztották a reggelit, majd befejezték az előkészületi munkákat. Délelőtt megérkeztek a nyoszolyólányok, majd a templomi szertartást megelőzően a vőlegény díszes menettel indult a menyasszony kikérésére. Az egykori kétyi lakodalmas gazda szerint a kikérés az elmondott búcsú érzelmessége miatt, szinte mindig kiemelt szerepet kapott a lakodalmak cselekménysorozatában.⁵³ Ezt követően a gazda felkérte a násznépet, hogy a menyasszony után sorakozzanak föl, és kísérjék el őt a templomba. Amennyiben volt kikérés, a teljes násznép együtt haladt a falun keresztül a templomig. Ha két menetet alkott az ünneplő vendégség, az ifjú pár a templom előtt találkozott. Elöl haladt a vőlegény a nyoszolyólánnyal, majd őt követte a menyasszony, aki egy rokon, esetleg közeli barátba karolt. Az egyházi szertartás rendszerint délelőtt vagy délben volt, és mindig abban a faluban, ahonnan a menyasszony származott.

1. kép

Lakodalmi menet, 1950-es évek (Fotó: Égető Melinda, Wosinsky Mór Megyei Múzeum F 2780)

A templomból kilépve szólt a zene, a friss házasoknak szóló külön gratuláció – a falubeliek szerint – az 1960–70-es években még nem volt divat. Az „útelkötés” szokása megmaradt egészen az 1970-es évekig, amely eredetileg a falubeli legények ellenállását fejezte ki a más faluból érkező udvarlókkal szemben, és ez az ellenállás a menyasszony és a hozománya faluból való kivitelekor is megnyilvánult.⁵⁴ Míg a bukovinai lakodalmakban az útelkötés a menyasszony megvámolásán túl, akár verekedésbe is torkolllhatott, addig a visszaemléke-

⁵³ Saját gyűjtés: Kéty, 2018.

⁵⁴ Györgyi E. 1963 10.

zések szerint a Kéty és a szomszédos falvak közti útelkötés sokkal inkább jelképes, hagyományörzés céljából gyakorlott cselekedet volt. Egy adatközlő szerint az 1960-as években a faluból Zombára vitt menyasszonyért némi pénzzel és egy liter pálinkával fizetett, a falu elhagyásakor tudatosan készültek a várható útelkötésre.⁵⁵

A templomtól a lakodalmas házhoz induló menetben elől vonult a gazda és a házaspár. Amennyiben a két fél külön tartotta a lakodalmat, rendszerint a falu központjára vonult együtt a násznép, és ott elváltak. A menyasszonyos és vőlegényes háznál egyszerre tartott lakodalmat székely szokásnak tartották, számos példa volt erre még az 1950–60-as években is. Az egy háznál rendezett, közös ünneplést indokolhatta a gazdasági kényszer, vagy valamelyik házasulandó fél meghívott rokonságának csekély száma. A külön házaknál való ünneplés egy másik formájára is van példa. 1988-ban egy pár – a szokást szem előtt tartva –, két egymást követő szombaton tartotta meg lakodalmát Kétyen, illetve Pakson.⁵⁶

Kétyen a templomi szertartás után a vőlegényes házhoz ment a menyasszony, és az udvarban a pár pálinkát ivott. Az üres poharat a vőlegénynek át kellett dobnia a tetőn, és ha ez sikerült, úgy tartották, sikeres és hosszú ideig tartó házasság lesz. A gazda segédkezett a násznép „déli asztal”-hoz való invitálásában, ahol egymás mellett foglalt helyet a vőlegény és a menyasszony, utóbbit gyakran a sarokra ültették, hogy ne lehessen ellopní. Mellettük általában közvetlenül a keresztszülők, bérmaeresztszülők ültek. Az adatközlők által felidézett, és az 1960-as években megtartott lakodalmakban ritkán előfordult, hogy a szülők nem vettek részt a templomi szertartáson. Mivel segédkeztek az előkészületekben, az az ebédnél is inkább a munkából vették ki a részüket.

A menyasszony központi helyen ült, a visszaemlékezők szerint ide volt feltéve a székely *festékes*,⁵⁷ azonban ennek kihelyezése már nem volt jellemző a vizsgált időszakban, csak ha a család rendelkezett ilyen szőttessel.⁵⁸ A lakodalmi ebéd rendszerint a tyúkhúslevessel kezdődött, amelyből az első tálat verses köszöntővel vitte be a gazda, és a menyasszony elé tette. A leves után főtt hús következett céklás tormával. Adatközlőim szerint a lakodalmi menü lényeges fogása volt a székely töltött káposzta. Az ebéd felszolgálásában általában a vendégség számától függően három vagy négy segítő vett részt. A helyi székely lakodalmakban is jellemzőek voltak a különböző ételek behozatalakor, a gazda által elmondott köszöntők. A házaknál, majd később a község kultúrházában tartott esküvők hangulatát a lakodalmas személyek adták meg, és a zenekar. A Györgyi Erzsébet által kutatott archaikus bukovinai házasságkötési szokáskör lényeges pontja volt a menyasszony és hozományának elhozatala, amely szintén díszes menetet jelentett, és a lakodalom napjának lényeges ebéd utáni eseménye volt. Kétyen azonban, mivel a menyasszony a vőlegényes házhoz ment, a hozományát nem szombaton, hanem pénteken vitték el, és általában nem ragaszkodtak a díszes menethez.

Bukovinában rendszerint az éjféli asztal vagy *nagy asztal* jelentette a lakodalom főétkezését. Egyik adatközlőm visszaemlékezése szerint, főleg az 1970-es években a délutáni

⁵⁵ Saját gyűjtés: Kéty, 2018.

⁵⁶ Saját gyűjtés: Kéty, 2020.

⁵⁷ A festékesnek az új pár felett kellett lennie. Magyarországra való áttelepülésük után a főhely áttevődött a sarokból a középre, s ekkor a festékest is ide szegezték. lásd: Györgyi E. 1963: 69.

⁵⁸ Saját gyűjtés: Kéty, 2018.

mulatozást követően kora este gyakran még sor került egy úgynevezett *talpalóra* is, mely során az ebédről megmaradt főtt húst, fasírtot, savanyúságot szolgálták fel.

Az éjféli főétkezéshez közeledve, a násznép összegyűlt, elcsendesedett, a gazda pedig a közeledő ajándékbemondásra készült. Kétyen egészen az 1980-as években még jellemző volt az a szokás, hogy a lakodalmi gazda hangos szóval ismertette az ajándékba szánt pénzösszeget vagy ajándéktárgyat. A bukovinai székelyeknél szokásban volt, hogy az anyagi terhek csökkentése érdekében pénzt adtak a szülőknek és az ifjú párnak is külön-külön. Adatközlőim szerint az 1940–50-es években a gazdasági nehézségek miatt csekélyebb volt a lakodalmi ajándék értéke: „szegénység volt... eleinte az evőeszközöket is mi szedtük össze... 51–52–53-ban is még ajándékba egy tányért meg egy kanalat adtak, nem volt pénz, fizetőeszköz és a 40-es években is ugyan úgy volt.”⁵⁹

A falusi lakodalmak bevétele az 1960-as évektől kezdődően látványosan nőni kezdett, a pénz mellett a vendégek – főként a rokonok – egyre gyakrabban tartós fogyasztási cikket adtak az ifjú párnak.⁶⁰ A kétyi lakodalmi ajándékozási szokásáról is megállapítható, hogy az 1960-as években az egyre növekvő pénzadomány mellett divatba jött étkészletet, ágyneműt, paplant és párnát is adni, a legnagyobb értékű ajándékokat általában a bérma-keresztyszülők vették a párnak.

A főétkezést jelentette az éjféli asztal, ekkor disznótorost, hurkát, kolbászt, sült húst, valamint a kocsonyát is felszolgálták, gyakran marhapörköltet is tálaltak. A külön tartott lakodalom esetén éjfél előtt énekszóval és kontyolóruhával érkezett meg a kontyolói menet a menyasszony szüleivel, bérma-keresztyszüleivel, nőrokonival, ekkor ajándékok hoztak az örömszülőknek, az „apátársnak” és „anyatársnak”. Az 1970-es évekig jellemző volt, hogy a kontyolók pálinkát, bort, tyúkot, kendőt adtak át.⁶¹ Maga a szokás egy elkülönített helyiségben történt, azon csak az azt elvégző nők lehettek jelen. A Györgyi Erzsébet által leírt bekontyolásnál lényegesnek számított, hogy a kontyoló szerencsés, jó életű asszony legyen, és miután lebontották a menyasszony bokrétaát, és kontyát újból felrakta, a főkörtőre köpdösött, földhöz verte, s csak ezután helyezte az ara fejére.⁶² Gyűjtésem során adatközlőim erről az archaikus kontyolásról csak keveset tudtak, és csak idősebb, Bukovinában született rokonaiktól hallottak róla. Az 1950-es években házasságot kötő adatközlőim szerint, a kontyoló alkalmával a jegyajándékként kapott, vagy a bérma-keresztyszülők által adott kendőt tették a menyasszony fejére. Az idő előrehaladtával azonban ez is leegyszerűsödött, sok esetben elmaradt az archaikus értelemben vett kontyolás, helyét az általánossá váló menyecskeruha felvétele vette át.

Az archaikus bukovinai székely lakodalomban ezt követte a *kiválasztás* nevű tréfás játék, amely során a menyasszonyt és néhány női hozzátartozót vagy vendéget leültettek, és pokróccal letakartak. A vőlegénynek így kellett kiválasztania a menyasszonyát, és ha sikerült, táncsal zárult, tovább folyt a mulatozás. Kétyen ismerték az említett szokást,

⁵⁹ Saját gyűjtés: Kéty, 2018.

⁶⁰ Sárkány M. 2016. 123.

⁶¹ Az archaikus lakodalmi szokáskör szerint fontos volt az ekkor vitt pálinka és töltött tyúk a lakodalmi étkezések szempontjából, hiszen ezek elsődleges célja nem a násznép jóllakata volt, hanem jelképes szándék húzódott mögöttük. Az ekkor átadott pálinkára a „kontyolópálinka” elnevezést használták. Erről bővebben lásd: Györgyi E. 1963. 76.

⁶² Györgyi E. 1964. 44.

azonban a visszaemlékezők szerint ez a játék itt már nem volt jellemző. Többen megemléstették a *csumázás* szokását, amely Györgyi Erzsébet szerint eredetileg a mátkásodás alakoskodóit jelentette, akik öregasszonyoknak öltözve, arcukat korommal kikenve, beöltözve jelentek meg a lakodalomban.⁶³ A csumások eseményen betöltött funkciója ugyancsak a szórakoztatás volt, azonban megjelenésüket akkorra időzítették, „*mikor a násznép álmossodott*”, vagy az ajándékok bemondására került sor. Gyakran akkor is felöltöztek, amikor az éjfélt asztalt kezdték előkészíteni, táncba hívták az embereket, a jókedv fenntartásáért feleltek.⁶⁴ A lokális emlékezet szerint, a faluban tartott lakodalmak általában nem fejeződtek be a hajnali órák előtt, és a közelmúltig jellemzővé vált a közeli hozzátartozókkal, rokonokkal való másnapi közös étkezés.

48 órás lakodalom Kétyen

A bukovinai székely házasságkötési szokáskörben többféle változat⁶⁵ különböztethető meg, melyek eltérést mutatnak a cselekmények gazdagsága, időbelisége, tisztségviselők száma és a felhasznált tárgyi, materiális kellékek mennyiségi és minőségi szempontjából.⁶⁶

A 48 órás, vagy egész székely lakodalom a szaktudomány szerint a legrégebb és legteljesebb forma, amelyet Bukovinában a jobb módúak általánosan gyakoroltak. A 20. században a gazdasági és társadalmi változások, a birtokelaprózódás, valamint az I. világháború miatt ritkábban került rá sor.⁶⁷ A két világháború között csak a legnagyobb gazdák engedhették meg maguknak ezt a változatot.⁶⁸

A lokális emlékezetben kiemelt helyet foglal el az 1957-ben, Kétyen megtartott 48 órás lakodalom, hiszen a házasságkötési szokáskör e változata a 20. század közepétől egyre ritkább volt a településen. Dolgozatom zárásaként a témával foglalkozó néprajzi szakirodalom és a helyiekkel, főként az egykori menyasszonnyal készített interjúk alapján, a történések szempontjából kronologikusan végzem el a lakodalom leírását, szem előtt tartva annak formaiságát, esetleges módosulásait.

Az 1957-es kétyi lakodalom bemutatása előtt a főbb cselekményelemek mentén szeretném ismertetni a Györgyi Erzsébet kutatása nyomán rekonstruálható teljes lakodalom felépítését,⁶⁹ amely a következőképpen alakult: Bukovinában az eseményt megelőző

⁶³ Györgyi E. 1964. 65–66.

⁶⁴ Saját gyűjtés: Kéty, 2020.

⁶⁵ Györgyi Erzsébet kutatásai nyomán megállapítható, hogy a lakodalom három változatban játszódhatott le, melyek a következők lehettek: 1. egész- ,48 órás, két napos lakodalom, 2. fél-, 24 órás lakodalom, 3. házasságkötés lakodalom nélkül. Főként a házasulandó ifjak szülei választhattak a változatok közül, döntésüket anyagi és társadalmi helyzetük, saját elképzeléseik, egyéb tényezők befolyásolhatták. lásd: Györgyi E. 1963. 76.

⁶⁶ Györgyi E. 1963. 76.

⁶⁷ Györgyi E. 1963. uo.

⁶⁸ Györgyi E. 1963. 24.

⁶⁹ Györgyi Erzsébet kiegészítése szerint az itt pontokba szedett cselekménysorozatnak ismert egy régiesebb, időben széthuzottabb és logikusabb sorrendet követő változata, amelyet saját gyűjtéséből, főként istensegísi adatokból, 19. századi leírásból rekonstruált. Az itt ismertetett 48 órás lakodalom menetétől annyiban tér el az archaikus változat, hogy a mátkásodás a lakodalom előestéjén zajlott, és ilyenkor egy esküvőre való felkérést iktattak be a lakodalom délelőttjén. A kontyolók menete pedig csak a lakodalom második napján vonult fel, a tényleges kontyolást is ekkor végezték el. lásd: Györgyi E. 1963. 29.

este siratóeste volt, másnap reggel pedig már hét óra körül elkezdődhetett a vendégség fogadása. A délelőtt folyamán érkeztek meg a nyoszolyolányok ajándékaikkal, és tíz óra magasságában kezdődött a mátkásodás, majd búcsúztatás. Rendszerint délben tartották meg a templomi esküvőt, ezt követte a tánc és a perecnyerés. A szertartásról való visszaérkezés után, koradélután volt az ebéd, ezután pedig a menyasszonyvitel-befogadás. Lehetőleg sötétedés előtt meg kellett érkeznie a kontyolói ajándékvívó menetnek a vőlegényes házhoz. A cselekménysorozat szempontjából hangsúlyos volt az éjféli, hiszen ekkor tartották az ajándékgyűjtést, majd a főétkezést. Szorosan ezt követte vagy megelőzte a bekontyolás-kiválasztás-avatás együttese, amely után megtörténhetett az elhálás. Másnap reggel elkezdődött a vendégek összegyűjtése, közvetlenül utána közös reggeli elfogyasztása következett. Megtörtént az új asszony egyházi beavatása, délelőtt 10 óra körül pedig a lakodalmi kalács meghordozása. Délben még egy étkezésre került sor, végül este vagy másnap reggel lakodalomzáró vendégküldéssel zárult az esemény.⁷⁰

Az 1957-ben Kétyen megtartott 48 órás lakodalomra a vendég hívás – ahogyan az archaikus változatban is – egy héttel az esemény előtt történt. Ennek előestéjén az archaikus sirató helyett péntek este egy díszes szekér és menet érkezett a lányos házhoz, hogy elhozza a menyasszony hozományát. A menyasszony visszaemlékezése szerint a kapott textíliák leghangsúlyosabb részei a szekérre feltett hímes párnák, *pilipárnák* voltak. A hozományvitelkor az emberek kiálltak az útra, és nézték az ünnepi, énekszóval haladó menetet. Ugyanekkor díszítették fel a két lakodalmas házat zöld koszorúkkal. Szombaton kora reggel a menyasszonyos házhoz érkezett az ara bérmaeresztanyja, közeli nőrokonai, valamint a szomszédok, és a felöltöztetésében segédkeztek. A mátkásodás és a menyasszony elbúcsúztatása elmaradt, mert előzetes megegyezés alapján, a déli templomi szertartásra a két házasulandó fél vendégsége külön nászmenetben indult el, és a templomnál találkoztak.

1957-ben a *perecnyerés* is elmaradt. A Györgyi Erzsébet által vizsgált bukovinai székely házasságkötési szokáskör egyik archaikus cselekménye volt a *perecnyerés*, amely során a templomból kieri vőfélyek feldíszített lovukkal versenyezve vágattak el a menyasszonyos házig, ahová lovastól mentek be, és pereccel várták őket. A kétyi adatközlők ismerik ezt a szokást, de elmondásuk alapján a Bukovinából való eljövételük óta nem gyakorolták. Mivel a bemutatott lakodalom menyasszonya – kétyi szokás szerint – a templomi szertartás után rögtön a vőlegényes házhoz ment, a *déli asztalt* a pár együtt ülte, elmaradt az étkezés után közvetlenül tartott és időbeliségében is jelentős menyasszonyvitel-befogadás.

Ezen a lakodalmon mintegy 250 személy vett részt, két háznál tartották meg az étkezést és zenészeket is biztosítottak. A leányos háztól az esti órákban kontyolómenet érkezett a násztársak, *apatárs*, *anyatárs*, valamint a bérmaeresztanya, nőrokonok személyében. A menyasszony édesanyja székelyes, szedéses inget adott a vőlegénynek és szüleinek is, ez volt a jelképes nászajándék. Ezután került sor a kontyolásra, amely az archaikus bukovinai lakodalomhoz képest formailag egyszerűsödött, a kendő felrakását, valamint a menyecskeruhába való átöltözést jelentette. Ezt követte az éjféli főétkezés, amelyen kocso-

⁷⁰ Györgyi E. 1963. 29.

nyát szolgáltak fel, s ekkor még a déli asztalról maradt húsokat, főtt és sült húst is felkínáltak a vendégségnek.

Az 1957-as kétyi lakodalom a hajnali órákig tartott, majd a vendégség hazament átöltözni, mosakodni és egy keveset aludni, de a zenészek maradtak. A visszaemlékezők szerint gyakran az egy napos lakodalmakban sem lehetett sokat pihenni, hiszen másnap, vasárnap délelőtt került sor az új asszony egyházi beavatására.⁷¹

A 48 órás lakodalom egyik leglátványosabb és egyben záró eleme volt a násztárskalács és annak meghordozása, majd szétosztása. Sebestyén Ádám munkájában az egy napos és a 48 órás lakodalom különbségét három – a cselekménysorozat szempontjából jelentős – elembe látatja, melyek a következők: vendégek másnap reggeli visszavívése, a perecnyerés szokása, valamint a násztárskalács elkészítése és ünnepélyes meghordozása, szétosztása.⁷²

Az 1957-es kétyi lakodalom archaikussága utóbbi ponton mutatkozik meg legjobban, adatközlőim szinte kivétel nélkül fel tudták idézni, hogy az eseményen mennyire látványos és hangsúlyos volt az elkészített násztárskalács. Az 1950-es évek második felében még biztosan sütöttek ilyen süteményt a faluban, ezt adatközlőimen túl a településen 1958-ban gyűjtött fényképek is alátámasztják. Györgyi Erzsébet 1963-ban megjelent összegző munkájában említést tesz a faluról s a kalács jelentőségéről: „előfordulása ebben az évszázadban mind-mind ritkább lett, ámbár tudunk róla, hogy egyik utolsó példányát a közel-múlt években megsütötték a Tolna megyei Kétyen.”⁷³

2. kép

Lakodalmások, középen a kalács, 1958 (Fotó: Égető Melinda, Wosinsky Mór Megyei Múzeum F 2781)

⁷¹ Saját gyűjtés: Kéty, 2020.

⁷² Sebestyén Á. 2009. 318–319.

⁷³ Györgyi E. 1963. 75.

A kalács alapját egy 1–2–10 kg súlyú rozskenyér képezte, amely kelesztetlen tésztából készült, alakja kerek, vagy sarkain lekerekített téglalap alakú volt. Szilárdnak kellett lennie, hiszen vesszőket, ágakat szurkáltak bele, s ezek súlyát meg kellett tartania. Egy ág középre került, a többi körös-körül helyezték el, melyek hossza 50–70 cm lehetett, számuk az alapnagysághoz viszonyítva változó volt. A kalács feldíszítése zsírban sült páncókkal történt, az ágak végeire apró édes süteményeket, mézes pogácsákat is helyeztek. Használhattak hozzá aranyozott diót, fügét, aszalt szilvát is, gyakran pattogatott kukoricát fűztek cérnára, azzal kerítették körbe. A kalácsot vagy az alap elkészülte után szegezték fel „deszkácskára”, vagy már elkészült állapotában tették egy kis speciális állványra, hogy cipelője a fején tudja hordozni. Felrakása és megsütése különleges hozzáértést követelt, Bukovinában csak néhányan értettek hozzá minden községben.⁷⁴ Sebestyén Ádám leírása szerint az üres közöket mézes pálinkával töltötték ki, a gyümölcsökön kívül mézeskaláccsal és szászfű koszorúval, virágokkal díszítették, súlya pedig akár az 50–60 kilogrammot is elérhette.⁷⁵ Györgyi Erzsébet szerint a násztárskalács még akkor is hatalmas süteménynek számított, ha tekintetbe vesszük, hogy az adatközlők visszaemlékezésükben hajlamosak nagyítani a kalács méreteit illetően.⁷⁶

Az 1957-ben lakodalmi célra megsütött kalács alapjául hasonlóan egy nagyobb kelesztetlen tésztából készített rozskenyér szolgált, a falubeliek szerint ennek súlya 5 és 10 kg között mozgott, bár volt, aki kissé nagyobb számra emlékszik: *„több, mint 10 kg volt. 5-en felül volt, jóval. Nem is a súly volt ottan, inkább terjedelmes volt.”*⁷⁷

A díszítésében megjelentek a zsírban sütött *fánkók*, valamint a gyümölcsök (narancs, alma, füge) is: *„hát minden volt rajta. Olyan fánkó, csak az a hosszúkás, abból a tésztából volt, akkor fügével, egy sor körbe, mindenhol, akkor narancs, gyümölcsök, nagyon szép volt különben, de nagyon nehéz.”*⁷⁸

Bár pontosan nem lehet megállapítani a súlyát, többen megjegyezték, hogy cipelőjének komoly kihívást jelentett a kalács fejen való elvitele. Általában a legerősebb férfinak jutott ez a megtisztelő feladat, s *„kötelessége volt”* a kalács megtáncoltatása is.⁷⁹ Erre a lakodalom formaiságát erősítő táncra nem sikerült adatot gyűjtenem, azonban az egyik adatközlőm férje többször is vitt násztárskalácsot, erre így emlékezett vissza:

*„A násztárskalácsot Kétyen senki se tudta elvinni, csak a férjem a fején. Az egy nagyon nehéz, ilyen főtelen, nem kelt tésztából csinálják, csak vízzel meggyúrják [...] Olyan nehéz, így meg kell tartani, így deszkán. [...] Nagyon nehéz volt, meg se tudtam emelni. Nem tudta senki elvinni. Egy ember ajánlkozott, az is szép derék volt s vagy négyet lépett, s azt mondja, vedd el L., mert mindjárt elejtem, olyan nehéz volt”*⁸⁰

⁷⁴ Györgyi E. 1963. 74.

⁷⁵ Sebestyén Á. 2009. 319.

⁷⁶ Györgyi E. 1963. 75.

⁷⁷ Saját gyűjtés: Kéty, 2018.

⁷⁸ Saját gyűjtés: Kéty, 2018.

⁷⁹ Belényesi M. 1958. 61.

⁸⁰ Saját gyűjtés: Kéty, 2018.

A régi bukovinai székel 48 órás lakodalomban a kalács meghordoztatása volt az utolsó szertartásos felvonulás, amelyen részt vett az új asszonyon és emberen kívül a vőlegényes ház násznépének nagy része, de az örömszülők nem. A kalács elkészítését és a vele járó költségeket a násznagy és náasztárs vállalták. A kalácsért induló díszes menet ezért a házukhoz ment, s ünnepélyesen, imádsággal egybekötve kivitték azt. Rendszerint egy nagyon erős ember feladata volt a sütemény fejen való elvitele, ha elfáradt a cipelő, felváltották. Az utca ekkor tele volt néppel, alakoskodók is felbukkanhattak itt, zenészek kísérték a menetet, amely a falut megkerülte. A lakodalmas házhoz megérkezve a kalács „bemondása” a gazda feladata volt, majd szétosztották a násznép között, vihetek haza olyanoknak is, akik nem vettek részt a lakodalmon.⁸¹

Az 1957-es kétyi két napos lakodalom náasztárs kalácsának esztétikai funkciója, szertartásos meghordozása a szokáskörben megmaradt, azonban a hozzá kapcsolódó cselekménysorozatban módosulások figyelhetők meg. Második nap reggel, mikor a vendégek egy rövid hazatérő után visszajöttek, menetben vonultak el a falu végéig. A vőlegény bérmaakeresztanya és néhány segítő nőrokon készítette el a kalácsot, viselte annak anyagi terhet, ezért az ő házából „kérték ki”. A visszaemlékezők közül többen kiemelték, mennyire esztétikus látványt nyújtott, „olyan volt, mint egy szőlőkosár.”⁸² A süteményt ugyanúgy a lakodalmi vendégeknek, illetve az utcán nézelődők közt osztották el és ennél a mozzanatonál jelentős szerepe volt a gazdának. A kalács megbontásánál egykor elmondott köszöntőt nem őrizte meg a lokális emlékezet.

Hivatkozott irodalom

Bakó Elemér

1941 Leánylopás a bukovinai székelyeknél. *Ethnographia* LII. (2) 146–147.

Bakó Boglárka

2003 „...Itthon vagyunk megszokva, ha mindjárt haragszunk is egymásra, vagy a szomszédokkal összeveszünk is, de ideköt minden...” Egy barcasági magyar közösség lokális identitástudatáról és interetnikus kapcsolatrendszeréről. In Uő. (szerk.): *Lokális világok. Együttélés a Kárpát-medencében*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 165–188.

Balázs Kovács Sándor

2013 A sárközi parasztság szabadidős tevékenységei a 19–20. században. In Gaál Zsuzsanna – Ódor János Gábor (szerk.): *A Wosinszky Mór Múzeum évkönyve* 35. Szekszárd, 305–376.

Belényesy Márta

1958 *Kultúra és tánc a bukovinai székelyeknél*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

⁸¹ Györgyi E. 1963. 46.

⁸² Saját gyűjtés: Kéty, 2018.

Faragó Tamás

- 2000 Házasság és házasodás In Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Társadalom*. (Magyar néprajz nyolc kötetben, 8.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 413–427.

Györgyi Erzsébet

- 1963 Házasságkötés és szokásköre a bukovinai székelyeknél. *Néprajzi Közlemények* VII. (3–4) 1–90.

- 2001 *Lakodalmi szokások. Mátkaság, menyegző*. Planétás Kiadó, Budapest.

Németh Ferenc – Pesovár Imre

- 1977 Bál, báld. In Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* I. Akadémiai Kiadó, Budapest, 197.

Sárkány Mihály

- 2016 A lakodalom funkciójának megváltozása falun. In Vargyas Gábor (összeáll.): *Társadalom és gazdaság – Válogatott szociálintropológiai írások*. L'Harmattan Kiadó – MTA BTK Néprajztudományi Intézet, Budapest, 119–129.

Sebestyén Ádám

- 2009 *A bukovinai székelység tegnap és ma*. Ad Librum Kft., Budapest.

Solymár Imre

- 1982 *Három etnikum falucsúfolói a Völgyességben*. (Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok, 13.) ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszék – MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest.

Szilágyi Miklós

- 2000 Gazdasági társulások, egyesületek, érdekvédelmi szervezetek In Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Társadalom*. (Magyar néprajz nyolc kötetben, 8.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 558–585.

Tátrai Zsuzsanna

- 1990 Jeles napok – ünnepi szokások. In Dömötör Tekla (főszerk.): *Népszokás, néphit, népi vallásosság*. (Magyar néprajz nyolc kötetben, 7. Folklór 3.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 102–264.

Zielbauer György

- 1991 Együttélés és asszimiláció az őslakos németység, a bukovinai székelyek és a felvidéki magyarok között (1945–1980). In Nemes István (szerk.): *A Dunántúl településtörténete*. VIII. *Településtörténeti konferencia anyaga*. MTA Pécsi és Veszprémi Akadémiai Bizottsága, Keszthely, 123–135.

Partnerwahl, Verlobung, Hochzeit – Hochzeitsbräuche der Bukowina-Szekler in Kéty, Komitat Tolna

Nach dem Zweiten Weltkrieg besaßen die hier eingewanderten Bukowina-Szekler eine reiche und archaische Tradition, insbesondere die Bräuche der Eheschließung betreffend. Die soziale Institution der Ehe bildet wohl den bedeutendsten Wendepunkt des menschlichen Lebens. Der Rahmen dafür – angefangen vom Kennenlernen bis hin zu Hochzeit und Familiengründung – wird von traditionellen Bräuchen abgesteckt. Ziel meiner Arbeit ist es, die Veränderungen zu präsentieren, die sich in den Heiratsbräuchen der seit 1945 hier lebenden Bukowina-Szekler bis in die zweite Hälfte des 20. Jahrhunderts abzeichnen, dokumentiert anhand von Belegen sowie aus Schilderungen der hiesigen Bewohner. Zum Abschluss meiner Arbeit stelle ich eine 48-stündige Hochzeit vor, die 1957 in Kéty stattgefunden hatte, mit vielen dazugehörigen Erinnerungsstücken von damaligen Teilnehmern.

Guzorán Gergely és családja. Radóc, 1930 körül (Bukovinai Székelyek Országos Szövetsége tulajdona, átadó: Csibi Vilmosné Csiki Erzsébet)

Adatok a kétyi székelyek étkezési szokásaihoz

Csibi Krisztina

„Áhítat, csend, harangok délidei szava. A szél hátán jóféle illatok lebegnek, sült hús, fasírt, húsleves, frissen sült kalács. Tányérzörgés, kanálcsörgés. Ünnepi idő, az elengedettség, a békesség nyúlfarknyi órája ez – vasárnapi ebédjét költi a falu. [...] Az ünnepi éteksort tudom: húsleves metélt tésztával, főtt hús, pörkölt rizzsel vagy krumplicsal, kelt tészta diós, mákos, lekváros kalács képében. Ez van. A vasárnapi »menü« konokul tartja magát, konyháinkba s belénk gyökerezve, mondhatni, változatlan. Az eltérés, a kivétel ritka, sora is alig érdemes. Kéty áldott vidék. Az utcákat járva kerítéseken át kémlelődttem, kutatva a kertek és a gazdasági udvarok világát. Hogy tudniillik milyen a hátsóország, amiből sütéshez, főzéshez meríteni lehet. Baromfiaktól népes udvarok, dús kertek, magasba nyúló gyümölcsfák.”¹

A faluról közel húsz évvel ezelőtt született leírás ma is megállná a helyét, és nem csupán Kétyen, de a többi Völgységben meghúzódó kistelepülés bármelyike ma is a békesség és a változatlanság benyomását kelti. Azonban itt is, ahogy a környező falvakban, a második világháború gyökeres változásokat hozott.

Németek, bukovinai székelyek, felvidéki magyarok kényszerültek egymás helyében vagy egymással lakni, rengeteg tragédiát hordozva magukkal. A kényszerű együttélés során több száz éve felhalmozott tudásuk, munkamódszereik, szokásaik hatottak egymásra. Interjúalanyaim elbeszélései révén arról szeretnék képet kapni, hogy a második világháború utáni időszakban a kétyi székelyek étkezési szokásaiban milyen változásokat hozott az együttélés. Ha hozott, milyen mértékben vették át más etnikumok, az őslakos magyarság, vagy a németek, esetleg a háború után érkező felvidéki magyarok ételkészítési eljárásait, eszközeit, elnevezéseket, esetleg étrendjét. Melyek azok a tradíciók, ételek, amelyekhez erősen ragaszkodnak napjainkban is, vagy amelyek az egyes népcsoport jellemzőjévé váltak?

Az étkezés az egyik legjellemzőbb, egyben legintimebb sajátossága az etnikai közösségeknek. Az egymástól eltérő ételkészítési eljárások, étkezési szokások, a felhasznált nyersanyagok egy jól megragadható területe volt az elkülönülésnek, az etnikumok közötti különbségek kifejezésének. A táplálkozás, főként a nyilvánosságnak szánt ünnepi ételek sora, általában a család életének reprezentációja is. A háború utáni gazdasági nehézségek, az elszegényedés, a nyersanyaghiány magával hozta, hogy a családok még inkább befelé fordultak, még kevésbé osztották meg az idegenekkel, hogy mi kerül az asztalukra. A korábbi táplálkozási szokásaiknak csupán az adott lehetőségek közé szorított változatát

¹ Varga S. J. 1994. 24.

tudták fenntartani. „Az öregek még mindig jobb ízűnek érzik, amit ott ettek, a fiatalab-
bak azonban, ha tudnak is valamit az ottani étkezésről, nem szívesen beszélnek róla.
Szegényesnek érzik, félnek attól, hogy nevetségessé váljanak.”²

A köznapi és ünnepi étkezések, a különböző gazdasági munkák, események, a családi
és egyházi ünnepek alkalmával készült ételek, igazodtak a saját háztartásukban rendel-
kezésre álló alapanyagokhoz, ahhoz, amit meg tudtak termelni saját maguk számára. A
korábban mindennap fogyasztott termékek ideiglenesen, vagy akár teljesen kiszorultak a
használatból, időszakosan más ételekkel helyettesítették őket, vagy újítások terjedtek el az
elkészítésükben. Bár egy településen belül a rendelkezésre álló alapanyagok nem mutat-
tak nagy változatosságot, a székelyek táplálkozásában fennmaradtak csak a csoportra
jellemző specifikus ételek, egyes jellegzetes, tájnyelvi elnevezések, az ünnepi ételsorok,
fogások rendje, a sajátos elkészítési módok.

Gyűjtéseimet 2018 és 2020 között végeztem Kétyen. Az itt élő németek és felvidéki
magyarok konyhájára vonatkozólag csupán kevés adatot találtam már, melyek főként a
székelyekkel való együttélés során, az ő étkezésükre vonatkozó emlékekkel kapcsolatban
kerültek elő. Ezért a továbbiakban Kéty étkezési szokásainak alakulására leginkább hatás-
sal lévő bukovinai székely táplálkozáskultúra bemutatását tűztem ki célul.

A település lakosságának legnagyobb részét a székelyek alkotják. A helyi németek
a nyersanyag feldolgozás, a tartósítás és az önellátó gazdálkodás fejlettebb fokán álltak,
a második világháború utáni ínséges időszak, a székelyek hagyományokhoz való erős
ragaszkodása,³ más tényezőkkel együtt eredményezhette azt, hogy tradicionális étkezési
szokásaik sokáig fennmaradtak. De ehhez nyilvánvalóan hozzájárult az is, hogy 1945 után
az idegen környezetben kevés megmaradt tárgyi javaik felértékelődtek, csakúgy, mint
gazdag szellemi örökségük, szokásaik, korábbi ételkészítési eljárásaik, ünnepi és hétköz-
nap i étrendjük jellegzetes ételei.

Egy közösség etnikai identitása olyankor mutatkozik meg legerőteljesebben, amikor
veszélyben érzik addigi normáikat, vagy kölcsönhatásba, összetűzésbe kerülnek más
etnikumokkal.⁴ Hangsúlyossá válnak azok a kulturális különbségek, amelyekkel saját
különállóságukat, határaikat jelzik.⁵

Az etnikai tudat megőrzésében a hagyományos ételek fontos szerepet játszanak, az
ételkészítésre való emlékezés a hagyományok kialakításában és megszilárdulásában alap-
vető jelentőségű.⁶ Adatközlőim mindegyike fontosnak tartotta kihangsúlyozni, hogy a szé-
kelyes ételeket a mai napig főzik, és hogy gyermekeik, unokáik is szívesen fogyasztják,
az elkészítés módját is igyekeznek elsajátítani. Egyik adatközlőm hozzáfűzte, hogy fia
nagyon szereti ezeket az ételeket és kiteszi a székely zászlót is a házában. Ezzel a hagy-
ományos ételeket mintegy az etnikai identitás jelképei közé sorolta.

² F. Váróczy Zs. Janus Pannonius Múzeum Néprajzi Adattár (Továbbiakban: JPM NA) 436-80/I. 1.

³ Belényesy Márta a bukovinai székelyek hagyományokhoz való erős ragaszkodását, a konzervatívizmushoz való haj-
landóságát írja le elsőként szembetűnő jelenségnek. Belényesy M., 1958. 11. Dégh Linda a kultúra viszonylagos
elmaradottságát és a hagyományok ápolását emeli ki, emellett, hogy a népcsoport tagjai büszkék egykori szabad
székely eredetükre, hogy egy kiváltságos katonanép leszármazottai. Dégh L., 1962. 39.

⁴ Bakó B. 2003. 167.

⁵ Barth F. 1996.

⁶ Túri K – Túri F. 2008. 109., 121., 123.

A bukovinai székelyek táplálkozásáról F. Váróczi Zsuzsanna – az 1958 és 1961 közötti gyűjtései alapján készült kéziratában – több olyan részletre, ételfajta hívta fel a figyelmet, melyeknek székelyföldi, erdélyi eredete, elterjedése kimutatható. Az általuk használt nyílt tűzhely az egyik legrégebbi székely tüzelőberendezés,⁷ az olajütésnek a módját szintén Erdélyből hozhatták magukkal.⁸ A 17. században az egész magyar nyelvterületen elsősorban emberi fogyasztásra termelt kukorica elnevezése a 20. században, csak Erdélyben és a bukovinai székelyeknél mutatható ki.⁹ Az ebből naponta kétszer is elkészített málé eredetileg kölest jelentő román kifejezés, az erdélyi románoknál általában sült ételt, kukoricalisztból készült lepényt, a moldvai magyaroknál kenyérpótló lepényt jelent.¹⁰ Később már a moldvai csángóknál is kukoricalisztból főtt ételt értenek alatta.¹¹ A bukovinai székelyek az erdélyi puliszkát nevezik málénak.¹²

A káposzta és a burgonya nagymértékű fogyasztása szintén erdélyi gyökerű,¹³ csakúgy, mint a lakodalmi *násznagykalács*.¹⁴ A Moldvában és Bukovinában a töltött káposztára utaló román eredetű *galuska*¹⁵ elnevezést a mai napig megőrizték, maga az étel pedig az ünnepi étrendben minden esetben jelen van napjainkban is.

A bukovinai székelyek hagyományhoz való ragaszkodása a táplálkozásukban is megmutatkozik. Ezt bizonyítja egy a 19–20. század fordulóján született leírás a Dévára telepedett székelyek étkezéséről, melyben – a szülőföldtől távol élő közösség esetében is – megtaláljuk a jellemző ételfajtaikat és nyersanyagokat:

„napjában háromszor étkeznek s főételüket a málé (puliszka) és kukoricalisztból sütött pítán képezi. Ha a kukoricaliszt tésztát puhára főzött bosztánnal (disznó-dinnye) sütik, akkor bosztánospitán a neve. A kenyeret megpiklilt lisztből s pityókából (burgonya) készítik. Gyakori tésztaneműjük az alivánka (tejes málé) és a zsírban kisütött rátott. Említésre méltó a kapros és csombordos, fiatal lucernából, esetleg repcsinből készült rántásos levesük, továbbá a czékla (marharépa), káposzta és szemes paszulyból főzött fuszulykájok.”¹⁶

Bár a hagyománynak, a közízlésnek nagy szerepe van, azért a táplálkozás, mint tudjuk, szorosan összefügg a gazdálkodással, az növénytermesztéssel, az állattartással, nem utolsósorban nagy hatással van rá a környező népek táplálkozási szokása.

A továbbiakban a táplálkozásukra jellemző nyersanyagok alapján mutatom be mindazon jellemzőket, amelyek az étkezésükben a mai napig kimutathatóak.

A bukovinai székelyek táplálkozásában nagy jelentősége volt a gyűjtögetett növényi eredetű alapanyagoknak, mint a vadalma, vadvörte, szeder, csipkebogyó, áfonya, gala-

⁷ F. Váróczi Zs. JPM NA 436-80/I. 28., Cs. Sebestyén K. 1941. 36.

⁸ F. Váróczi Zs. JPM NA 436-80/I. 26.

⁹ F. Váróczi Zs. JPM NA 436-80/I. 38. Balassa I. 1960. 87–99.

¹⁰ F. Váróczi Zs. JPM NA 436-80/I. 38. Balassa I. 1960., 417–420., Orbán B. 1868. II. 154.

¹¹ F. Váróczi Zs. JPM NA 436-80/I. 38. Veress E. 1931. 28.

¹² F. Váróczi Zs. JPM NA 436-80/I. 38. Balassa I. 1960. 410–411.

¹³ F. Váróczi Zs. JPM NA 436-80/I. 22–23. Orbán B. 1868. II. 78.

¹⁴ F. Váróczi Zs. JPM NA 436-80/I. 47., Molnár I. 1958. IV. 29.

¹⁵ Kisbán E. 1982. 332–333.

¹⁶ Szabó I. 1940. 83–84.

gonya, kökény, szamóca, sóska, köménymag, csalán és különféle erdei gombák.¹⁷Élet-körülményeik javulásával azonban ezeknek a növényeknek a szerepe csökkent, sokan szégyelltek, le is tagadták, hogy fogyasztottak efféle zöld leveleket.¹⁸ Ma Kétyen adatközlőim nagy része készíti még tavasszal a zsenge, friss csalán szikjából főzött levest, amelyet tejfellel habarnak be, sült szalonnával, tojással gazdagítanak.

A második világháború előtt Bukovinában az ételek termesztett növényi nyersanyagai elsősorban a *tereбуза* (kukorica), a *pityóka* (burgonya), a káposzta, a *faszulyka* (bab), a *bosztán* (tök) és a hagyma volt. Bácskában főleg búzát, kukoricát, kendert és répát termeltek.¹⁹Itt már kiszorulóban volt az étkezési célra termelt, kisebb szemű, édesebb kukorica, a búzaliszt felhasználása megnőtt. Délvidéken ismerkedtek meg a szakácskönyvekkel, főzőtanfolyamokon vettek részt. A paradicsom, a paprika például itt terjedt el szélesebb körben.

A Dunántúlon is a földművelés maradt a megélhetésük fő forrása. Kétyen a székelek a németek házait kapták meg, azok tárgyi felszereléseivel, konyhai berendezéseivel együtt.

Az első néhány évtizedben sokat változott a táplálkozásuk. Az általuk használt nyersanyagok egy részét Tolna megyében nem használták emberi fogyasztásra, a kukorica, a csalán, a lucerna az itt élő őslakosság számára az állatok takarmányozására szolgált.

A táplálkozáshoz szükséges anyagokat az itt tartózkodásuk első néhány évében még mindig jórészt megtermelték, azonban az idősök kezén marad földet, a fialok egyre inkább elhagyták. A 60-as évekre szinte kivétel nélkül már termelősövetkezetekben dolgoztak.²⁰

A terebuzából készült ételek közül a málé, a kukoricadarából vagy kukoricalisztból készült kása vagy pépmindennapi eledelük volt. Napjában többször is készítették. A Bukovinában vetett apró csöví, de emberi fogyasztásra alkalmasabb, ízletesebb kukoricából főve, pattogatva és őrölve is sokat használtak étkezési célra. Bácskában az konyhai felhasználása visszaszorult, mert nagyobb területek álltak rendelkezésre a gabona termelésére és az inkább állati takarmányozásra alkalmas lófogú, nagyobb csöví, bővebb termés hozamú fajtákat vetették.²¹ A csöves főtt kukoricát kondérban főzték, aminek az aljára panust (kukoricacsuhé) raktak, rá a csöveket, vízzel leöntötték és panussal lefedve puhára főzték. A gyerekek cukorral, a felnőttek sóval szórták meg, vagy vaját kentek rá. Csemegeként fogyasztották a pattogatott terebuzát, a kókist is.²²

¹⁷ F. Váróczi Zs. Kézirat. JPM NA 436-80/I. 6–9.

¹⁸ F. Váróczi Zs. Kézirat. JPM NA 436-80/I. 10.

¹⁹ Belényesy M. 1958. 22.

²⁰ F. Váróczi Zs. JPM NA 436-80/I. 4.

²¹ F. Váróczi Zs. JPM NA 436-80/I. 34.

²² F. Váróczi Zs. JPM NA 436-80/I. 33.

1. kép

Málé keverése megfordított, háromlábú kisszéken. Bajmok (Hadikújfalú), 1942.
(Fotó: Ujvári Béla, Néprajzi Múzeum F310574)

A kukoricaételek mellett leginkább a rozslisztből készült kenyeret fogyasztották, tiszta búza finom lisztjéből a kalácsokat sütötték, a barna lisztet palacsintának használták fel.²³Rozst többet is vetettek, tiszta búzát keveset, jobb ízűnek tartották a keverékből (búzát rozssal vetették) sült kenyeret, úgy tartották, tartósabb ez a kenyér és nem „vátott olyan hamar ízt”.²⁴

A káposzta nagy jelentőséggel bírt a bukovinai táplálkozásban. A töltött káposztának való, nagy, lapos fejeket egészben is savanyították. Fejes káposztából kevesebbet sóztak el, mint a vagdaltból, vagy gyalultból. A késsel vagy később káposztagyaluval vagdaltkáposztát dézsákba tették, illetve elsózták, tettek hozzá sót, kaprot, csombort, babérlevelet, jól megnyomkodták, vagy döngölővel megdöngölték. Lenyomtatták deszkafedővel, majd egy megtisztított, megmosott porondi kővel – amit a Szucsáva vizéből hoztak – lenyomtatták. Az elsózott káposztát főleg nagybőjtben megolajozták, megfőzték, megrántották és így fogyasztották.

A megtermelt pityókát (burgonyát) az állatok etetésére, főleg a disznók hizlalására használták fel.²⁵Az emberi fogyasztásra termelt burgonyát önmagában főve vagy sütve, salátának vagy levesnek is fogyasztották. A főtt és nyers változatát liszttel, esetleg tojással vegyített módon, számtalan formában készítették el, palacsinta, gombóc vagy pite változata is általánosan ismert volt.

A bosztánt, tököt korábban is a szegényebb réteg ette, levesnek főzték meg, vagy más termények mellé (kukoricadara) keverve kiadósabbá tették vele az ételt. Magyarországon

²³ Sebestyén Á. 1976. 77.

²⁴ Sebestyén Á. 1976. 78.

²⁵ Sebestyén Á. 1976. 221.

ezt már nem szívesen fogyasztották. A fehérbosztán (sütőtök) fogyasztását a kitelepülés előtt kezdték el, főleg gyermekek részére készült.²⁶ Bosztánmagból, kender- és lenmagból olajat „üttek”, ez a böjti táplálkozás elengedhetetlen alapanyaga volt. Fokhagymát, sót és olajat kevertek össze, ezt ették héjában sült pityókához. Fokhagymás muzsdé, buzsdé volt a neve.

A faszulyka (tarkabab, fehérbab), a zödfaszulyka (zöldbab) is a böjtös időszakban felhasznált növény volt. Ma is szívesen készítik mindkettőt főzeléknek, levesnek egyaránt. Azonban a törött faszulykát, a főtt, zöldséges, paprikás rántással készült változatát, illetve a paraszitott faszulykát, a főtt, esetes, forró zsírral, hagymával kevert ételfajtát már nem szokás készíteni.²⁷

A hagymát Bukovinában magról ültették, termeltek sárga, vörös és fehér hagymát.²⁸ A vastag, zöld szárú capuhagyma is fontos csereárújuk volt.²⁹ A hagyma zsíron való pirítása szinte mindennapos volt. Máléhoz, pitánhoz, kenyérhez egyaránt ették. Készítettek ecetes, vagy olajos hagymát is. Az apróra összevágott hagymát faolajjal (étolaj), tökmagolajjal, vagy kendermagolajjal elkeverték, kevés sóval ízesítették. Ez volt az olajos hagyma. Az ecetes hagymához szeletekre vágta a hagymát, megsózták, és ecettel meglocsolták. Mindkét hagymaételt pityókával fogyasztották. A hagyma a mai napig fontos, mindennapos használatban van, nagyon kedvelt növény.

A paradicsom, vagy paragyicsom Bukovinában, a hűvösebb éghajlaton csak nyár végére ért be, csupán szórványosan foglalkoztak a termesztésével. Bácskában kezdtek általánosan megismerkedni vele, de használata Magyarországon terjedt el leginkább. Nyersen hagymával, ecettel, sóval, salátának fogyasztották. Téltre a szitán áttört paradicsomot víz nélkül felfőzték és hosszúnyakú üvegekbe töltötték.³⁰ Az ötvenes évek végén Kétyen erre a célra árusított zöld paradicsomos üvegeket vásároltak, a paradicsomfőzés a nyári befőzések egyik legfontosabb munkája volt. A paradicsomleves mellett mártást is készítettek a húsok mellé, és egyre több ételbe, így a bab-, a krumpli-, és a káposztalevesbe is kerül.³¹

A paprikát, bár termelése a paradicsomhoz hasonlóan kisebb arányú volt Bukovinában, parázson sült paprikának, esetes, fokhagymás lével leöntve vagy hagymás zsíron pirítva fogyasztották. Bácskában kezdték igazán használni, kedveltebb zöldség volt a paradicsomnál. Itt ismerték meg a lecsót, amit rizzsel és tojással készítettek. Magyarországon már savanyúságként is, töltött paprika formájában is gyakran előfordult.

Bukovinában csak kis mennyiségben jutottak gyümölcsökhöz, leginkább böjtben fogyasztották. Magyarországon mind nyersen, mind tartósítva (dunsztolva vagy aszalva) több gyümölcsöt fogyasztottak. Az idősebbek inkább lekvárt főztek, a fiatalok befőttként tették el téltre.³² Mivel Magyarországon kedvezőbb volt az éghajlat, az alma, a körte és a

²⁶ F. Váróczi Zs. JPM NA 436-80/I. 22.

²⁷ F. Váróczi Zs. JPM NA 436-80/I. 20.

²⁸ Grynaeus T. – Szabó L. Gy. 2002. 155–156.

²⁹ F. Váróczi Zs. JPM NA 436-80/I. 13. Sebestyén Á. 2008. 93.

³⁰ F. Váróczi Zs. JPM NA 436-80/I. 17.

³¹ F. Váróczi Zs. JPM NA 436-80/I. 17.

³² F. Váróczi Zs. JPM NA 436-80/I. 12.

szilva mellett – főként az utóbbi évtizedekben a Völgységben – a barack is gyorsan kedvelté és gyakori téli csemegévé vált.

Az ételeik ízesítésére gyakran használták a fekete borsot, a tárkonyt, a kaprot, a csombort és a lestyánt. Előszeretettel fogyasztották mártásokhoz, húsok mellé a fokhagymát, a fekete retket, a veres céklát, a tormát. Mindezek mellett ma már minden háztartásban a piros paprika elengedhetetlen ízesítő, de a régi fűszerek is megtalálhatóak a kiskertekben.

A téli időszakban Bukovinában, az idősebb korosztálynál még Magyarországon is felfedezhető volt a középkori típusú, ún. „kettős étkezési rend”, amely Európa szerte még a múlt századig fennmaradt.³³ Adatközlőim szerint, kevesebbet kellett dolgozniuk, mint nyáron, és kisebb igénybevétel esetén kevesebbet is ettek. Ilyenkor későn, úgy tíz-tizenegy óra tájban ettek először, és általában tejterméket fogyasztottak, legtöbbször csak tejet ittak egy kis kenyérkaréjjal, vagy máléval. Reggelire tejbe morzsoltat is készítettek. A felfőtt tejbe tésztát reszeltek, és megfőzték. Vagy cukorral, vagy sóval lehetett ízesíteni. Ezen kívül nagyon ízletes volt a verttej, az író, kisebb vajdarabkákkal, és hozzá árpakegyerlet ettek. De sütöttek kukoricakenyeret is. Aztán mivel este korán sötétedett, korábban is vacsoráztak, ekkor meleg ételt ettek. Ha elmentek guzsalyasba fonni vagy terebuzát, kukoricát hántani, ott még valami pitánkat (kukoricadarából készült kelt tészta) adtak a háziak, de a pálinka sem maradhatott el.

Nyáron, amikor a család minden tagja a menyecske vagy az asszony kivételével egész nap a mezőn volt, három, vagy több alkalommal étkeztek. Reggel korán „békaptak” valamit, és indultak a mezőre. Ez lehetett tej, előző napról maradt hideg málé, ritkábban kenyér vagy pálinka. Kétyi adatközlőim elmondták, hogy itt az ötvenes években reggelire tejeskávét fogyasztottak és még ettek valamit „melléje”. Eleinte cikóriából főzték, később tettek bele zamatkávét is. Kenyérrel ették.

A kenyeret Magyarországon is az 1960-as évekig házaknál, kemencében sütötték. Ez szombati napon történt. Négy vagy öt kenyeret sütöttek a család létszámától függően. Az adatközlőm édesanyja a kisült kenyerekre keresztet is vetett és mondta: „Istenem, áldd meg, szenteld meg, hogy jusson más szegénynek is belőle!”³⁴ Más asszonyok is elmondták, hogy a saját maguk által dagasztott és sült kenyeret vagy kalácsot a mai napig készítik. Nem múlhat el úgy ünnep, hogy a család részére ne készítenék el a hagyományos, négy ágba font kalácsot.

Délre mindig főztek, főként zöldbalevest, krumplilevest, vagy más zöldségből készült leveseket, amit a mezőn dolgozó családtagok részére kantárba vagy nagyobb abroszba kötött edényben elvittek és a szabad ég alatt fogyasztottak el.

³³ Balassa I. 1997. 545–550.

³⁴ Saját gyűjtés, Kéty, 2018. június 23.

2. kép

Fazékhardó kantár vitele, Kéty, 1959. (Fotó: F. Györgyi Erzsébet felvétele, Néprajzi Múzeum F134187)

„A krumplilevesre lisztes rántást tettünk, zöldséget, tejfölt, az emelte fel. Sárgarépat, petrezselymet mi sose tettünk bele, mert az hol fő meg vele együtt? Mi gyökereket sose tettünk bele. Úgy főztünk, hogy akkor vacsorára is legyen. Amit főztünk napközben, azt úgy főztük, hogy vacsorára is legyen.”³⁵

Voltak, akik nem tudtak ebédre főtt ételt biztosítani a család számára, ők szegényesebb eledelt vittek magukkal egész napra: „vót, akinek csak egy darab hideg málé verte az ódalát a tarisnyában”. Estére pedig főztek „valami mártását, jó híg lére eresztve”, hogy mindenki jól lakhasson.

Kora tavasszal a legelső növény, amelyből levest főztek, a szentgyörgysaláta³⁶ volt. Aztán a csihán (csalán) leves, majd a laboda- és a lucernaleves következett. Mindegyik levesfajtát rántással készítették, és tejfellel, tárkonnyal tették még ízletesebbé.

A savanyú leves vagy salátaleves elkészítéséhez a savót felfőzték, a tejelet felsodorták 1–2 tojással, vágta bele zöld fokhagymaszárat, és a megmosott, leveleire szedett salátával beleöntötték a savóba. Ekkor már nem volt szabad főzni, csak félrehúzni a tűzről, és úgy hagyni. 5–6 tojásból rántottát sütöttek szalonnával, és együtt fogyasztották a savanyú levessel.

A cibrolevesbe is savanyítót tettek. Ez úgy készült, hogy a búzakorpához vagy rozskorpához kovászt tettek, vizet öntöttek rá, és állni hagyták egy hétig. Az elbeszélés szerint először zavaros volt, de végül kristálytisztá lett. Ezt öntötték a levesekbe, mártásokba,

³⁵ Saját gyűjtés, Kéty, 2019. augusztus 5.

³⁶ A mocsári gólyahír (lat. *Calthapalustris*) és a salátaboglárka (lat. *Ranunculusficaria*) népies neve. Magyar Katolikus Lexikon <http://lexikon.katolikus.hu/S/szentgy%C3%B6rgysal%C3%A1ta.html> (Utolsó megtekintés: 2020. május 7.)

később már ecettel helyettesítették. Karikára vágott hagymából, apró halakból szintén savanyú levest főztek. Gyakran káposztalében főzték meg a kisebb halakat. A halcibre a böjti időszak jellegzetes étele volt.

A különböző alkalmak szerinti böjtök nagy szerepet játszottak a bukovinai székelyek életében, így táplálkozásában is. Még Magyarországra való költözésük után is hosszú ideig szigorúan megtartották a legtöbb alkalommal a húsmentes napokat. Legtovább a húsvéti és karácsonyi böjt maradt fenn, de az első Dunántúlon letelepedett felnőtt korosztály tagjai életük végéig betartották emellett a pénteki napokon is a hústól való tartózkodást.

„Az egész esztendőben minden pénteken böjt volt. Ekkor semmiféle zsírosat nem ettünk, csak bojtos ételeket. Aztán megtartottuk a negyven napos nagyböjtöt. A legtöbb család hammazó szeredától nagyszombat estig semmiféle zsírosat nem evett. Vasárnapokon sem, csak olajos ételeket és böjtös ételeket ettünk negyven nap. Ezen kívül volt ilyen önkéntes böjt. Sokan megtartották még a szeredát es, és a szombatot es, valamilyen fogadásból. Akkor volt a keddi böjt Szent Antal tiszteletire. Aki valamilyen kegyelmet akart kieszközölni Szent Antal által, az tizenhárom keddet böjtölt Szent Antal tiszteletire. Aztán volt a pünkösdi böjtje, pünkösdi szombatján. Ezután a négy évszaki kántorböjt, márciusban, júniusban, szeptemberben és decemberben, három-három napot kellett böjtölni. Akkor volt az adventi böjt. Négy hétig tartott advent, s minden heten három napot, szeredát, pénteket es szombatot megböjtöltük. Volt ezután a karácsonyi böjt, a szent estén. Aztán a nagyboldogasszonyi böjt és a végsőboldogasszonyi böjt. Ilyenkor csak böjtös ételt ettünk. Ezt mindenki megtartotta, nem volt kivétel senki. Szegény, gazdag egyformán megtartotta a böjtöket. (!)!”³⁷

A lakodalmak szervezésekor figyelembe vették a húsmentes napokat, pénteki napon nem mulattak, nem fogyasztottak húst, karácsony és húsvét előtt böjtöt tartottak. Nagyböjt idején kiforrázták az edényt, amelyben húst szoktak főzni és eltették. Húsvétig általában nem ettek húst, sokan tejet és tojást sem. Később három böjtös napot tartottak egy héten, szerdán, pénteken és szombaton. Magyarországon vallásosságuk fokozatosan gyengült.³⁸ A 60-as évektől csak az idősebbek tartották a böjtöt, és közülük is jellemzően az asszonyok. A fiatalabbak nem fordítottak erre figyelmet. A rendszerváltást követő időszakról kezdődően megfigyelhető a régi egyházi szokások újjáéledése, ma a fiatalok is egyre többen érzik szükségét a böjtnek, melynek egyik velejárója a hús-, esetleg alkoholmentes étkezés.

A sokféle kukorica-, káposzta-, bab-, burgonyaétel és tésztafélések mellett a böjtös étkezés fontosabb ételfajtája a birkatúró volt. A gazdák egész nyárra az esztenára adták a birkáikat, onnan pedig túró, sajtot kaptak. A sajtot nagy kerek formában hozták haza, otthon sóval elgyúrták, fahordókba, dézsákba elnyomkodták. Így állt a pincében, és böjti időszakban ezt ették. Adatközlőim elmondták, hogy gyermekkorukban Kétyen a csarnokba hordták a tejet. Az édesanyjuk túró, vaj, ordát készített abból a tejből, amit

³⁷ Bosnyák S. 1984. 114.

³⁸ F. Váróci Zs. JPM NA 436-80/I. 26-27.

nem vittek a csarnokba. Az ordát a folyosón nagy deszkákon szárították, majd darabolták és üvegbe eltették, abból csinálták a túrós málét. Ők már nem készítettek, a boltban vásárolták a tejtermékeket.

A konyhára kerülő húsok közül Bukovinában a baromfi és a birkahús volt a leggyakoribb. Általában úgy készítették el, hogy kiadós legyen: először levest főztek belőle, utána sütötték, ízesítették tovább. Magyarországon baromfit kevesebbet ettek, mint a bukovinai nagygazdák, ugyanakkor megnövekedett a disznó és a marhahús fogyasztása.³⁹

3. kép
Disznó a sváb rénfán 1960-as évek

A háznál hizlalt sertés feldolgozását a legutóbbi évtizedekig a család és a rokonság saját maga végezte kalákában. Nem hívtak böllért, vagy hentest, minden családban volt egy vágó, aki a segítségeket irányította, felügyelte a munkát, ismerte a család igényeit, ízlését. Nem tartottak nagy torokat, a kisebb létszámú segítők csoportját kínálták csak meg napközben, de vendégeket nem fogadtak.⁴⁰ A Kétyen való letelepedést követően néhány évig tartották magukat a Bukovinában szokásos feldolgozási módszerek, az ízesítési, a tartósítási eljárások. A helyben használt eszközök, fűszerek, a feldolgozott termékek és szokások is folyamatosan fejlődtek. Míg korábban csak késsel aprították a tölteléknek való húst, később már darálták, a marhaszarvból készült töltőt, előbb a tömőfával való bélbe töltés, majd rövidesen a mechanikus töltő használata váltotta fel. A szalmával való perzselés helyett palackos gázzal⁴¹ tisztították a sertést, a földön való bontás helyett asz-

³⁹ F. VáróczyZs. JPM NA 436-80/I., 83.

⁴⁰ Koncz I. 1942. Néprajzi Múzeum Etnológiai Archivum (Továbbiakban: NM EA) 8190.

⁴¹ „A palackos gáztartályok az 1950-es évek közepétől terjedtek. Az 1960-as években már disznópörkölésre is használták.” Knézy J. 2007. 65.

talra, hastokra⁴² került a sertés, a fehérlurkának nevezett a sertés gyomrába töltött főtt fejhúst fokhagymával, sóval és borssal ízesítették, itt, Tolna megyében kezdtek egyre több pirospaprikát használni a különböző töltelékekhez. Az 50-es évektől Kényen a székelyek már töltötték a németek által is kedvelt és készített krumplis kolbászt, paprikás kolbászt és szalámit, amit a téeszbe, napszámba, vagy a cséplőgéphez eljáró családtagoknak hét-köznapi feltettek.

Azonban hosszú ideig megmaradtak a disznóölés napján kínált ételek, mint a délelőtti elkészített rántott hús. Bukovinában a hagymás zsíron sült hús – amire lisztes rántást is tettek, és ecettel locsolták – a rántott hús volt. Nem engedték olyan hosszú lére, mint a pörköltet és kevesebb paprikát is használtak. „Disznóvágáskor egész nap tor volt. Ebédre hagymás, paprikás zsírban oldalt rántottak, a lábos egyik oldalára a disznó agyát is betették. Vacsorára húslevest főztek laskával, kolbászt, hurkát adtak és ha volt az asszonynak ideje, rátottak (lángos) is süttött.”⁴³Kényi adatközlőm így emlékszik:

„Disznóvágáskor van– nem a pörkölt, hanem –a hús simán, puliszka hozzá. Majdnem olyan, mint a pörkölt, de mégsem pörkölt. Legvégén egy csöpp paprikát tesznek bele, de főleg borsot. Szoktak csinálni vérből disznóvágásokkor ilyen vérből és májból, hagymával.”⁴⁴

Még a 80-as, 90-es években is a disznóvágás másnapján az éjszaka kihűlt hurkából, kolbászból, nyers húsból és hájból egy tányéron kóstolót vittek a rokonságnak, amit mindig viszonzottak is, így hosszú időn keresztül volt friss disznótoros a családnak.

Disznóvágás után a lábakból, orjából, füléből ótottat (kocsonyát), sült húst, rántott oldalt, ennek hosszú lére eresztett, borsos változatát, a tokánt készítették. Szintén még friss húsból savanyúlevest főztek, amibe laskát vagy rizskását tettek. Kenyeret aprítottak bele és úgy fogyasztották.⁴⁵

A hétköznapi, *mijesnap* készített ételek mellett a családi és egyházi ünnepek alkalmával asztalra tett ételeik kedvelt ételféleségnek számítanak ma is.

Húsvétkor készítették a kokonyás⁴⁶ kalácsot. Ezt kosárba helyezve főtt sonkával, kolbással, tojással, esetleg tormával együtt a vasárnapi szentmisén megszenteltették. Hagyományosan az egész család ezt ette az ünnepek alatt. Magyarországon még egy ideig tartotta magát ez a szokás, de egyre kevesebb család vállalkozott a kokonya elkészítésére, voltak, akik jelképesen kevesebb ételt vittek szenteltetni, épphogy egyszerre való legyen a család minden tagjának. A szentelésre szánt ételeket a mai napig a hagyományos módon készítik, a sonka levében főtt tojást, kolbászt, és megsütik a négy ágba font kalácsot, azonban a szokás egyházi rítusa lassan elmaradt.

⁴² Disznóölésnél használt négy lábú asztal. Világhy K. 1960. 212.

⁴³ F. Váróczy Zs. JPM NA 436-80/I., 69.

⁴⁴ Saját gyűjtés, Kény, 2018. június 23.

⁴⁵ F. Váróczy Zs. Kézirat. JPM NA 436-80/I., 69-70.

⁴⁶ A kokonya olasz-vallon jövevényszó, eredetileg a sonka levében főtt tojást jelentette, ma már a húsvéti ételnek összefoglaló neve. Kiss M. 1979. 238.

A hagyományos ételek sorát leghosszabb ideig az ünnepek közül is a lakodalom alkalmával őrizték meg. Adatközlőim mindegyike jól emlékszik még a korábbi lakodalmi menüre, az egyes fogások elkészítésére, a lakodalmi készülődés munkafázisaira. Györgyi Erzsébet 1957-es kétévi gyűjtése alkalmával egy idős asszony így sorolta fel a szokásos ételsort:⁴⁷

„Leves volt a legelső. Akkor még ezek a sütemények nem voltak. Leves után ment a főtt hús, a marha hús, a torma. Torma, piros répa, cékla, úgy mondjuk mi, megreszelve, eset kicsi vízzel, kicsi cukorral. Az olyan finom a husval.

Azután jött a töltött káposzta. Nem mondtuk egyáltalán otthon. Galuskát töltött. Azután jött a disznó sült hús, s az ecetes krumpli. Ilyen ételek voltak ott a Bukovinában. Volt disznó, volt marha, vágta, s ebből kiállították a lakodalmat. Ecetes pityóka: itt mondjuk ecetes krumpli.

Tiszta kenyér, ott nem volt kalács. Csak mákos, almás, túrós. Ezekből egy tányérral az ételek közé béraktak. Mákoskalács, almás kalács, nem mondtuk: rétes. Otthon nem volt olyan egyáltalán. Keletlen nem csináltunk rétest. Nem es volt szőrőlla. Aztán Bácskában igen.

Az volt a legutolsó étel: aszalt szilva megfőzve, jól megcukrozva, citromozva.”

Eleinte a vendégséget a házaknál – külön a legényes és külön a leányos háznál – tartották, ilyenkor az egész házat asztalokkal terítették be. Később a falu egyik-másik nagyobb, üresen álló épületét, majd a kultúrházat bérelték ki erre az alkalomra, akkora volt a rokonság. Ezzel kapcsolatban szomorúan jegyzi meg, hogy közösségük gyengül, az idősebb korosztály, aki számon tartotta a vér szerinti vagy műrokonságot, már nem él, a fiatalok életében pedig nem bír olyan jelentőséggel a kiterjedtebb család tagjaival való kapcsolat. „Akkor még a rokonság es nagy volt, most már rokonság sincs. Nekem is már csak két rokon van megmaradva a faluban. Úgy elfogytunk.”⁴⁸

Az esküvőt megelőző egyhetes készülődés azonban még ma is, ahogy régen is a családi háznál zajlik. A nagy létszámú, közel száz fős lakodalom jelentős anyagi teherrel, sok munkával járt, ezért hozzáértő falubeliekre, esetleg a szomszédos faluban élő főzőasszonyokra, gazdákra bízta a feladatot. Legelőször a száraz sós és édes aprósüteményeket készítették el a sütéshez jól értő rokon, ismerős irányításával. A sütemények receptjeit szakácskönyvekből és egymástól tanulták, ez volt a lakodalmi étrendnek az a része, ahol az újításokat leginkább elfogadták. Az idősebbek nem is értettek a sütésükhöz, a fiatalabbak, és specialisták vállalkoztak az elkészítésükre. A lakodalmi menübe is csak nehezen tudtak teret hódítani, búcsúra vagy húsvétra gyakrabban készítették.⁴⁹ Elmondásuk szerint nem mindenkinek volt ehhez tehetsége, érzéke. Az új süteményreceptek, mint például a vizes piskóta kipróbálását titokban, a család tudta nélkül végezték, ha nem sikerül, ki kell dobni, akkor ne tudjanak a kudarcról, hogy a felhasznált és elpazarolt nyersanyagok

⁴⁷ Györgyi E. 1963. 115.

⁴⁸ Saját gyűjtés, Kéty, 2019. augusztus 5.

⁴⁹ Györgyi E. 1963. 73.

kárba mentek. Ha jól sikerült, akkor közülük kerültek ki az otthoni sütések irányítói. „Hát, tényleg, olyan jól sikerült, utána a lakodalmakba mi olyan büszkén süttük a piskótákat, meg a süteményeket, mert mi a könyvből tanultuk.”⁵⁰ A hét közepén kezdték a piskóták, a krémes sütemények előállítását. Régebben torták nemigen voltak, később specialistáktól, ma már cukrászdából rendelik. Pénteken volt szokás a túrós rétest nyújtani, tepsibe rakták és szombatn este a kemencében frissen megsütve, melegen a vacsorához tálalták.

A hét végén vágták a baromfit, sertést, esetleg nagyobb létszámú vendégség meghívásakor a marhát és azt a vágáshoz értő ismerős vagy rokon, illetve a szakácsasszony útmutatásai alapján dolgozták fel.

„Hát ugye disznót vágtak. Baromfi az kellett, tyúkot 30-at, 35-öt es vágtak. Levesnek. S akkor attól függött, hogy mekkora volt a disznó. Ha kisebb volt, az még jobb volt, mert fiatalabb volt, még kettőt is vágtak. Azt már tudta a gazda, hogy hogy kell feldarabolni s a szakácsasszony tudta, hogy azt hogy kell kemencébe megsütni. Nagy darabokban lett megsütve kemencében. Mikor az megsült, kivették akkor utána, azt is segítettem, felszeleteltük szépen, tepszibe esszeraktuk, akkor még át lett sütve, de ugye az a zsírába lett sütve, nem száraz hús volt, puha hús volt.”⁵¹

4. kép

Kovács Vilma egyik lányának lakodalma. Orbán József, Bogos Regina, Bogos István, Orbán Józsefné Domokos Zsuzsanna, Kökény Istvánné, Dávid Anna, Kovács Vilma. Kéty, 1950.
(A Bukovinai Székelyek Országos Szövetségének tulajdona)

⁵⁰ Saját gyűjtés, Kéty, 2019. augusztus 5.

⁵¹ Saját gyűjtés, Kéty, 2019. augusztus 5.

A lakodalmi étrend Bukovinában a következő volt: édesleves *laskával*, (cérnaszál, zab-laska, kiskocka) marhahús, torma, galuska, disznóhús, ecetes *pityóka*, főtt aszalt szilva citromhéjjal, füge, friss kenyér, apró mézes (cukros) kalácskák, és *horgoskák* (kifli), mákkal, túróval, almával *pánkó* (fánk), pálinka, sör, bor, szódavíz. Éjféli asztalon savanyú leves (déli maradék húsból), *ótott* (kocsonya), galuska, apró kalácsok.⁵² A rizskása is a lakodalom étrendjéhez tartozott Bukovinában. „A rizst a tejben puhára főzték, fahéjat, citromhéjat, vaníliát, mazsolát tettek bele, vajjal leöntötték és kocka alakban fahéjat szórtak a tetejére. Andrásfalván a lakodalomban a kása elfogyasztása után gyűjtöttek a szakácsnak.”⁵³

Kétyen az itt élő székelyek lakodalmi étrendjében a legutóbbi időkben is szerepelt még a tyúkhúsleves, főtt hús, céklás torma, galuska, ecetes krumpli, sült hús, a rántott hús.

„Volt a húsleves, azzal kezdődött. Tyúkból készült. Aztán jött a tyúk főtt hús. Melléje torma. Ami megmaradt hús. Utána volt a töltött káposzta és a legvégén voltak a rántott húсок, tyúkhúsok. A tyúkokból ami hús megmaradt, akkor a tojást felverték bőven picit lisztet tettek bele és borsot, akkor beleforgatták finomat. Bő zsírba megsütötték. Nagyon finom volt. Nem volt semmi károlva.”⁵⁴

Éjfélkor ismét aszalt terítettek, a megmaradt galuskát és a főtt tyúkhúst frissen kirántva kínálták. A letelepedést követően néhány évtized elteltével az éjféli étkezéskor a hurka, a kolbász, a krumpli, vagyis a disznótoros, esetleg a sertéspörkölt került az asztalra. Egyik adatközlőm emlékszik, hogy a lányos háztól éjfélkor egy csoport érkezett a legényes házhoz a menyasszonyt bekontyolni. „Akkor vitték az ajándékot. Vittek az örömanának egy kendőt. Az öregapának egy inget, a menyasszonyt meg megkontyolták. Levették a fátylat róla és bekontyolták. Vittek egy liter pálinkát, egy sült tyúkot. Azzal mentek nagy énekkel. Dínom-dánommal.” Ekkor vitték magukkal a töltött tyúkot és a *kontyolokalácsot*, amelyet a menyasszony anyja sült a vőlegény násznépének, ott a násznagy felvágta és mindenki kapott belőle.⁵⁵ A *48 órás lakodalom* egynapos szertartássá való rövidülésével, a házaknál tartott lakodalmak bérelt helyszínen való megtartásával, a kontyoló menet, a *násztárskalács* vitele más hasonló rítusokkal együtt előbb a funkcióját veszítette el, majd lassanként el is maradt.⁵⁶

A halotti tor a bukovinai székelyeknél a közösségi élet egyik legfontosabb alkalmá volt. A temetés után nem csupán a más településről, távolról érkező vendégeket várták a házhoz, hanem kötelező érvényű volt minden temetésen résztvevőnek a toron megjelenni és két pohár pálinkát, illetve a kínált ételekből, kenyérből vagy kalácsból egy-két falatot elfogyasztani. A toron való megjelenéssel tisztelték meg az elhunytat és a rokonságát. Annak az emléke, hogy ezzel a halott lelki üdvét, korábbi nyugalma, jóindulatát látták ezzel biztosítottak.

⁵² Kazár L. 1942. NM EA8180.

⁵³ F. Váróczi Zs. JPM NA 436-80/I. 73.

⁵⁴ Saját gyűjtés, Kéty, 2018. június 23.

⁵⁵ F. Váróczi Zs. JPM NA 436-80/I. 47.

⁵⁶ A lakodalmi szokásokról és változásukról bővebben Purgel Réka írásában olvashatnak.

„Ha halott volt a háznál, a temetés után tort csináltak, s a temetőben a deák, a kántor megköszönte a részvételt, ilyenformán: – A keservek istenfizessével köszönik, hogy ezen meghalt atyánkfiait elkísérték az örökös lakóhelyre, amiért a Jóisten fizessen meg mindenkinek egyenként. S a keservek kérik, hogy jöjjenek, s fogyasszák el azt az alamizsnát, amit a meghalt lelki üdvéért felajánlottak. – Akkor aztán elmegy mindenki, asztalokat rendeznek, akik otthon maradtak, ha nyár van, künt az udvarra terítenek, s akkor a deák imádkoztat az esszesvel három Miatyánkot, három Üdvözlégyet és a Minden híveknek teremtő s megváltó Istene kezdetű imádságot, s mikor vége van az imádságnak, akkor a deák felkéri, hogy foglaljanak helyet, s Szent Mihály nevében fogyasszák el az alamizsnát. Akkor mindenki kap két pohár pálinkát és nekifoghat enni. Asztalvégeztével megint elmondanak három miatyánkot, három üdvözlétei, s a népek azt mondják elmene-telkor, hogy: – Essék ez az alamizsna a meghaltak lelkéért.”⁵⁷

A toron való részvételt hívatlanul is elvárták a családtagok, ez vonatkozott a szomszédokra, rokonokra, ismerősökre, falubeliekre is. Emiatt előre nem tudták kiszámítani, hány főre készüljenek. Az érkezés sorrendjében ültették asztalhoz a vendégeket, többször is terítették számukra. Általában galuskát és csirkepaprikást főztek nagy üstben az udvaron. Ezt a kétféle ételt, felváltva a kaláccsal és a kenyérrel tálakban tették az asztalokra. Az ima elmondása után két pohár pálinkát elfogyasztottak és szedtek a tálakból. Kétyen a 70-es, 80-as években is a nagyobb számú evőeszközt, tányérokat a szomszédokból hordták össze. Az évessel igyekeznek, hogy az utánuk érkezőknek is jusson hely.

Székely származású adatközlőim segítőivel több alkalommal főzött felvidéki toron. Ott is csirkepaprikást, galambpaprikást főztek üstben, savanyú uborkával, kenyérrel tálalták. Jómódú családnál előfordult, hogy a Csehszlovákiából érkezett rokonok részére a haza-útra rántottak ki a galamb húsából. A felvidéki magyarok halotti torára töltött káposztát nem készítettek.

A kétyi székelyek sokáig ragaszkodtak hozzá, hogy a temetés után a hathetes misére a halott lelki üdvéért a szomszédok, távolabbi rokonok által sült kenyeret, *toros cipót* és pálinkát vittek, melyet kifelé jövet a résztvevőknek osztogattak. A hagyományból való kikopását azzal is magyarázzák, hogy sokan egészségügyi okok, vagy egyéb más indokkal nem tudják elfogadni a süteményt és az alkoholos italt, így nem érezték már szükségét. Ennek valódi oka lehet az is, hogy a hagyományban betöltött eredeti funkciója, az elhunyt lelki üdvéért való áldozat merült feledésbe.

Kétyen nem csupán az emlékezetben maradtak fenn a hagyományos fogások, napjainkban is előszeretettel főzik ezeket. Adatközlőim között többen is voltak, akik nem csupán a családjuk kérésére, hanem a falu nagyobb nyilvánosságú rendezvényein, a székelykör, a futballcsapat, a tűzoltók, a nyugdíjasklub által szervezett eseményeken, születésnapokon, halotti torokon is felkérésre elkészítik a székelyek egyik-másik jellegzetes ételét, mint például a *galuskát, málét, tejeles csürrét*, a hagymás, ecetes krumpli salátát

⁵⁷ Bosnyák S. 1984. 146.

vagy más kívánt ételt. Az idősebb korosztálynak fontos, hogy a gyerekeik és unokáik is megismerjék, megkedveljék és fogyasszák a régi székely ételeket. Igyekeznek magát az ételkészítést is megtanítani a következő generációnak. Elmondásuk szerint az igazi székely *galuskánál* fontosak a megfelelő hozzávalók. A *káposztalapikat* maguk savanyítják, a boltban vásárolt savanyú káposztát csak ritkán használják, nem tartják jóízűnek. A nagy, lapos, tölteni való káposzta előkészítése a következőképp történik:

„Egy nagy fazakba vizet, sót teszek bele, kicsi ecetet, kaprot, csombort, s abba a lébe, fejesen belé, ott szedem le a lapikot róla. S mikor mind le vannak szedve, akkor még egyszer visszarakom kicsidenként, hogy még puhább legyen. Leszedem s mikor egy fejet megcsináltam, akkor úgy még egy kicsit visszarakom abba a forró vízbe s egy kicsit még tartom benne, forgatom, s kiszedem s akkor úgy el van rakva.”⁵⁸

Régebben befőttesüvegbe, borkánba tették el, mostanában már tizesével összegöngyölve hűtőládában tárolják. A töltelékhez sertéslapockát, aprópecsenyét daráltatnak le. Egy kiló darált húshoz 30 dkg rizst tesznek. A különleges füstölt ízt a beledarált vagy a fazék aljára helyezett sonkadarab adja. Hagymát apróra vágva nyersen és zsíron megdinsztelve is tesznek a töltelékbe. Fontos részletnek tartják, hogy a fazekat alul meg kell kenni zsírral. „Ha nincs megkenve, nem olyan a galuska. Már Bukovinától megkenik a fazekat.”⁵⁹

Leginkább az ünnepi alkalmak ételei maradtak fenn, azonban sokan a hétköznapiakban is ragaszkodnak a régi ízekhez, tavasszal, nyáron a vadon termő növényekből, a friss kerti terményekből is elkészítik a hagyományos leveseket, mint a céklalevelből, csalánból, salátából készült leveseket. Rendszeresen főznek *málét*, de sokszor már az erdélyiek által elterjesztett *puliszka* elnevezéssel illetik. Büszkéek arra, ha meg tudják szerettetni a család fiatalabb generációival is a tradicionális, immár jelképpé vált ételeket.

Hivatkozott irodalom

Bakó Boglárka

- 2003 „...Itthon vagyunk megszokva, ha mindjárt haragszunk is egymásra, vagy a szomszédokkal összeveszünk is, de ideköt minden...” Egy barcasági magyar közösség lokális identitástudatáról és interetnikus kapcsolatrendszeréről. In Uő. (szerk.): *Lokális világok. Együttélés a Kárpát-medencében*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 165–188.

⁵⁸ Saját gyűjtés, Kéty, 2019. augusztus 5.

⁵⁹ Saját gyűjtés, Kéty, 2019. augusztus 5.

Balassa Iván

1960 *A magyar kukorica*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Kisbán Eszter

1997 Az étkezések napi rendje. In Balassa Iván (főszerk.): *Életmód*. (Magyar néprajz nyolc kötetben, 4. Anyagi kultúra 3.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 544–551.

Barth, Fredrik

1996 Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. *Regio* VII. (1) 3–25.

Belényesy Márta

1958 *Kultúra és tánc a bukovinai székelyeknél*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Bosnyák Sándor

1984 A bukovinai magyarok hitvilága. In Hoppál Mihály (szerk.): *Folklór Archivum* 16. MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest, 7–241.

Cs. Sebestyén Károly

1941 A székelyház eredete. *Néprajzi Értesítő* XXXIII. (1) 36–90.

Dégh Linda

1962 *Märchen, Erzähler und Erzählgemeinschaft. Dargestellt an derungarischen Volksüberlieferung*. Akademie Verlag, Berlin.

Grynaeus Tamás – Szabó László Gyula

2002 A bukovinai hadikfalvi székelyek növényei. In Szikszai Mária (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 10. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 153–246.

Györgyi Erzsébet

1963 Házasság és szokásköre a bukovinai székelyeknél. *Néprajzi Közlemények* VII. (3–4) 1–91.

Hoppál Mihály

1995 Etnikus jelképek egy amerikai magyar közösségben. In Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor (szerk.): *„Jelbeszéd az életünk” A szimbolizáció története és kutatásának módszerei*. Osiris – Századvég, Budapest, 408–422.

Kisbán Eszter

1982 Töltött káposzta. In Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* V. Akadémiai Kiadó, Budapest, 332–333.

Kiss Mária

1980 Kókonya. In Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* III. Akadémiai Kiadó, Budapest, 238.

Knézy Judit

2007 Újítások a falusi közösségek táplálkozási kultúrájában Magyarországon (1920–1970). In Szapu Magda – Winkler Ferenc (szerk.): *Somogyi Múzeumok Közleményei* 17/C. (Társadalomtudományok) Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága, Kaposvár, 55–68.

Molnár István

1958 A székely lakodalom jelképes süteménye: a prémes. Adatok az „életfa” elterjedéséhez. *Néprajzi Közlemények* III. (4)

Orbán Balázs

1868 *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismeii szempontból.* Nyomatott Panda és Frohna Könyvnyomdájában, Pest.

Sebestyén Ádám

1976 *Gazdálkodás a bukovinai Andrásfalván.* Tolna Megyei Könyvtár, Szekszárd.

Szabó Imre

1904 Dévai csángó népviselet és táplálkozás. *Néprajzi Értesítő* V.(3–4) 69–84.

Túry Krisztina – Túry Ferenc

2008 Ételek és hagyományok a nemzeti identitás és a globalizáció tükrében. *Mentálhigiénié és Pszichoszomatika* IX. (2) 109–123.

Varga S. József

1994 Főzőkanál, főszerepben. *Szabad Föld* L. (37) 24.

Veress Sándor

1931 Adalékok a moldvai csángók tűzhelyeihez. *Néprajzi Értesítő* XXIII. (1) 27–30.

Világhy Károly

1960 Tájszavak Veszprém megyéből. *Magyar Nyelvőr*. LXXXIV. (1) 211–214.

Internetes hivatkozások

Szentgyörgysaláta. In Magyar Katolikus Lexikon <http://lexikon.katolikus.hu/S/szentgy%C3%B6rgysal%C3%A1ta.html> (Utolsó megtekintés: 2020. május 7.)

Népszámlálási adatok az Országgyűlési Könyvtár online adatbázisában. http://mtatkki.ogyk.hu/nepszamlalas_adatok.php?ev=&ev2=&megye=&telepules=2967&kod=&nemzetiseg=&felekezet=&tipus=mind&keyword=&page=50 (Utolsó megtekintés: 2019. december 28.)

Felhasznált források

Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattár

Kazár Leóna: *Vegyes néprajzi gyűjtés*. 1942. NM EA8180

Koncz Ilona: *Vegyes néprajzi gyűjtés*. 1942. NM EA8190

Janus Pannonius Múzeum Néprajzi Adattár

F. Váróczy Zsuzsa: *A bukovinai székelyek táplálkozása*. 1983.436–80/I.

Studien über die Essgewohnheiten der Szekler im 20. Jahrhundert

In Kéty lebten ab der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts Familien aus drei verschiedenen Gebieten mit unterschiedlichen sprachlichen und kulturellen Gegebenheiten. Die Studie sucht eine Antwort auf die Frage, ob und wenn ja, zu welchen Veränderungen das Zusammenleben mit den anderen beiden Volksgruppen im Leben der Szekler von Kéty geführt hat: Wieweit die Szekler die Essgewohnheiten der anderen Minderheiten, ihre Kochmethoden, ihre beim Kochen verwendeten Besteckstücke, die Namensgebung der Speisen und möglicherweise die Speisekarte selbst übernommen haben. Ich habe die bekannten Angaben über ihre Ernährungsweise im 20. Jahrhundert durch die in Kéty gefundenen Daten ergänzt, wobei ich auch frühere Sammlungen und Veröffentlichungen verwendet habe. Durch die Erzählungen der Befragten kann herausgefunden werden, an welchen Traditionen und Gerichten sie bis heute entschlossen festhalten und welche Gerichte für die Szekler-Gemeinschaft charakteristisch geworden sind.

Mulatozók az ódányi pincénél 1940-ben

Kétyen készült fényképek a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívumában

Markó Eszter

A Néprajzi Múzeumban 1894 óta létezik a többi műtárgytól elkülönítve kezelt fényképgyűjtemény. Ma már több mint 340 000 fotó található itt változatos hordozókon.¹ A fényképgyűjtemény néprajzi, etnológiai, antropológiai tudományos dokumentumfelvételeket őriz, amelyek a magyar nyelvterület és a világ népeinek életmódját mutatják be a 19. század második felétől napjainkig terjedő időszakban.² A gyűjtemény jelentős része online is elérhető a múzeum digitális adatbázisában.³

A gyűjteményben 58 kétyi fénykép található, mindegyik 1949 és 1959 között készült. Ez jobban feldolgozott településekhez képest alacsony szám, és egy nagyon késői időintervallum. Ez azt jelzi, hogy csupán a térségben folyó társadalmi mozgások miatt fordult a figyelem a falu felé. A fényképekből az is látszik, hogy itt főképp a bukovinai székelyek érdekelték a kutatókat. A tolnai térség nem számít fehér foltnak a néprajzi kutatásban, de Kéty nagyon aluldokumentált település, éppen ezért nagyon értékesnek tekinthetjük ezeket a felvételeket.

Ha egyben szemléljük ezt a közel hatvan képet, láthatjuk, hogy igen kevés témát érintenek. Ennek egyrészt az az oka, hogy sok kép ugyanazt a jelenetet mutatja, csak más szemszögből. A másik ok a kutatók érdeklődése: elsősorban a saját kutatási témáikat keresték. Egy harmadik ok a korszak nagypolitikai irányvonala lehet, mely egyszerűen nem tette lehetővé, hogy bizonyos témákat, például a vallást, a szakralitást kutassák, eredményeiket megjelentessék.

A képek tehát közel sem fedik le Kéty néprajzát, viszont a múzeumi leíró kartonokkal együtt így is értékes vizuális és írott információkat közvetítenek nemcsak az 1949 és 1959 közötti Kétyről, de a néprajzi fotózás korabeli módszertanáról is. A múzeumban használatos leírókartonokról leolvashatjuk az adott fénykép készítésének helyszínét, idejét, a készítő nevét, tartalmi leírását stb. Három néprajzkutató – Fél Edit, K. Kovács László és F. Györgyi Erzsébet – fényképeit találjuk a gyűjteményben Kétyről. Mindhárman jelentős életművel rendelkező kutatók, akik számos témában és területen kutattak.

Fél Edit 1949-ben járt Kétyen Hofer Tamással. Huszonnégy fotója található a gyűjteményben, ebből egy érhető el digitalizált formában. Főképp embereket, viseletet, háztartási tárgyakat fotózott. Érdekelte ezek elkészítése, társadalmi használata és funkcióiknak változásai is. Igyekezett az adott témát a lehető legjobban kiaknázni, megjegyzései sok esetben egyszerre világítanak rá társadalmi jelenségekre, illetve a viselet jellemzőire.

¹ Fejős Z. 2000. 731.

² <https://www.neprajz.hu/gyujtemenyek/etnologiai-archivum/fenykeptar/fenykepgyujtemeny2.html> (Utolsó megtekintés: 2020. március 3.)

³ <http://gyujtemeny.neprajz.hu/neprajz.start.php> (Utolsó megtekintés: 2020. március 3.)

Tőle származik az egyetlen felvidéki témájú kép Kétyről, amely egy újbarsi férfit ábrázol. Az összes többi kép a bukovinaiakat örökíti meg. Ilyen például a templomból kiszorultakat dokumentáló képsorozat, amellyel egyszerre mutat rá a misén való részvétel különbségeire, és például a viseletelemek generációs jellemzőire.⁴

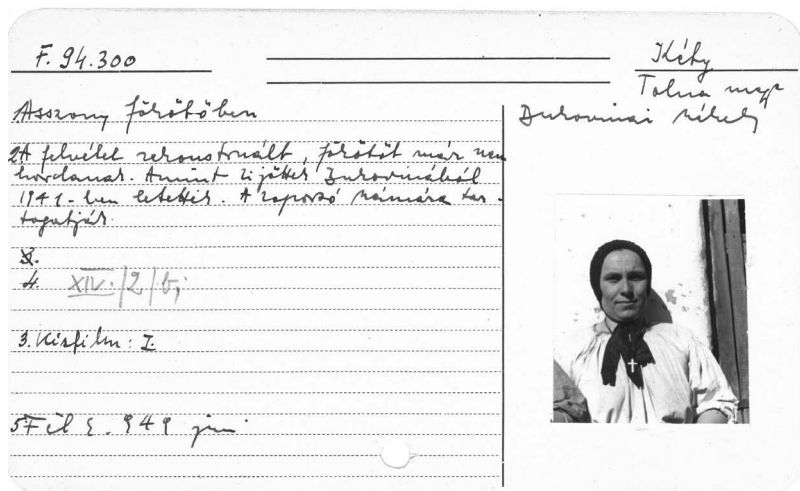

1. kép
Templomból kiszorultak (Fotó: Fél Edit, 1949. F 94285)

Egy másik sorozaton a madzagszövés technikáját mutatják be, amely a dokumentációkor már kikopóban lévő tevékenység volt, így egy beállított felvételsorozattal megőrizte ennek emlékezetét.

Egyéb beállított fotói is vannak. Ilyen például az egyik legértékesebb információt hordozó képpár, melyeken asszonyokat látunk főkötőben.

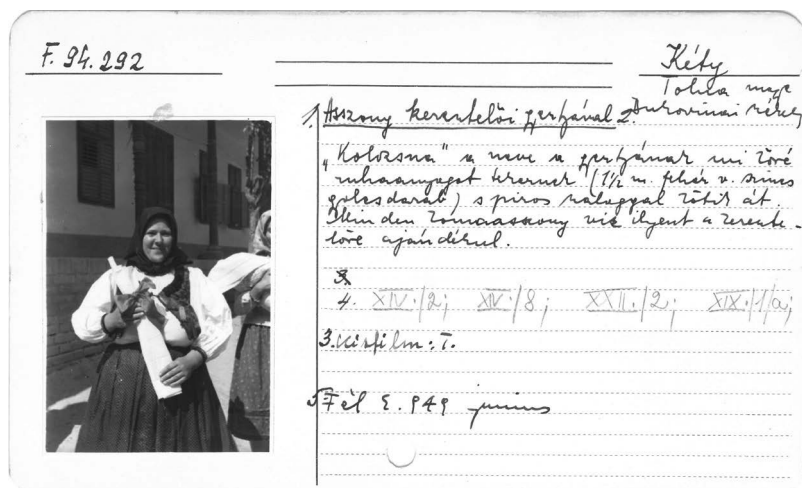
⁴ F 94.285

2. kép

Leírókarton: „A felvétel rekonstruált, főköte már nem hordanak. Amint kijöttek Bukovinából 1941-ben, letették. A koporsó számára tartogatták.”

Néhány fényképén szokáselemek is feltűnnek, például megőrzött egy keresztelőbe igyekvő asszonyt, kezében *kolozsnával*. A leíró karton kiváló felület arra, hogy erről néhány mondatot írjon.⁵

3. kép

Leírókarton Fél Edit írásával 1949-ből

⁵ F 94.292

K. Kovács László 1948-ban járt Kétyen más néprajzkutatók társaságában. Tizenkét fotója van a fotógyűjteményben, mind megtalálható digitalizált formában is. Mindegyik felvétel egy, a gyűjtők kedvéért szervezett alkalmon készült, ahol székely telepések ünnepi viseletben mutatták be a táncaikat. A fotókon megjelennek a falusiak mellett a gyűjtők is, így Vargyas Lajos, Belényesy Márta és Szentpál Olga. A leírókartonok sajnos elég szűkszávúak, a viseletre tett megjegyzéseken kívül mást nem tartalmaznak.

4. kép

Gyűjtők teherautója (Fotó: K. Kovács László, 1948. F 95085)

F. Györgyi Erzsébet 1959-en járt Kétyen. Huszonkét fotója van a fotógyűjteményben, ebből hatot bedigitalizáltak. Főleg a népviselet érdekelte, annak is olyan elemei, amelyek a gyűjtés idején már kikopóban voltak, vagy már csak az emlékezetben éltek. Fényképei beállítottak: a szereplők a kép kedvéért öltöztek be a nem is életkoruknak és társadalmi helyzetüknek megfelelő viseletbe, minden bizonnyal azért, mert ők tudták, hogyan kell viselni az adott öltözetet, és ők rendelkeztek ezekkel a darabokkal. A képekhez részletes megjegyzéseket fűzött, például:

„A századeleji menyasszonyokat kontyolták be nagy kendővel. Ma azonban már alig található a hadikfalviaknál nagykendő: a divatból kimenve szétvágták, más célokra elhasználták. Ezért kellett fekete alapú kendőt fényképezniünk, holott menyasszony nem szokott fekete alapú kendőt kapni. A kendőt idősebb asszony, munkaruhájára kötötte fel, gyűjtő kívánságára, tehát csak a kendőkötési mód nézendő.”

5. kép

Kontyoló kendő felkötése (Fotó: F. Györgyi Erzsébet, 1959. F 134175)

F. Györgyi Erzsébet a viselet mellett tárgyakat is fotózott, elsősorban azokra koncentrált, amelyek már eltűnőben voltak. Így például egy, a kedvéért összeállított kontyoló kosarat, mely a rekonstruáltság miatt nem autentikus, kalács helyett kenyér van benne, az üvegben nincsen pálinka és a bukovinai cseréptányéron nincs sült tyúk. Feljegyzéseinek köszönhetően azonban így is szemlélteti, milyen is volt egy átlagos kontyoló ajándék Hadikfalván, illetve Kétyen.

6. kép

Rekonstruált kontyoló ajándék (Fotó: F. Györgyi Erzsébet, 1959. F 134194)

Egy másik képsorozaton jegyajándékot mutat be: a cseréptányéron fejkendő, főkötő és jeggyűrű látható, melyet a vőlegény „mátkásodáskor” ad át. Egy az összeállítás is a gyűjtő kérésére készült.

7. kép

Rekonstruált jegyajándék cseréptányéron (Fotó: F. Györgyi Erzsébet, 1959. F 134.196)

F. Györgyi Erzsébet a fényképein látható tárgyak nagy részét elhozhatta Kétyről, így ezek ma is megtalálhatóak a Néprajzi Múzeum gyűjteményeiben.

Ez az összeállítás megmutatja, milyen sokféleképpen lehet használni a fényképezés eszközt a néprajztudományban. Fél Editet kifejezetten az új hatások érdekelték, például az új viseletelemek elterjedése, illetve a régiek elhagyása. F. Györgyi Erzsébet ezzel szemben az archaikus, kikopóban lévő jelenségeket kereste, és akár konstruált fotókon, nem autentikus módon, de megörökítette ezeket az utókor számára. K. Kovács László pedig a tudománytörténet számára tett szolgálatot azzal, hogy gyűjtőtársait fotózta le. Ezek a típusú fényképek ritkaságszámba mennek.

A Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívumában megőrzött, 1949 és 1959 közötti kétyi felvételek nagyon értékesek, a múlt és jelen közötti folytonosságot is mutatják. Mindamellet, hogy ezek a képek és leírásaik értékes tárgyi és társadalomnéprajzi információkat hordoznak, saját családi felvételeiket kiegészítve, új teret nyitnak az emlékezésnek a helyiek számára.

Hivatkozott irodalom

Fejős Zoltán (főszerk.)

2000 *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei*. Néprajzi Múzeum, Budapest.

In der Fotografiesammlung im Ethnologischen Archiv des Volkskundemuseums befinden sich Fotos von Kéty

In dieser Studie präsentiere und analysiere ich in Kéty gefertigte Fotos aus der Fotosammlung des Ethnologischen Archivs des Volkskundemuseums. Die insgesamt 58 Aufnahmen wurden von Edit Fél, László Kovács und Erzsébet F. Györgyi gemacht. Die Dokumente und ihre mit detaillierten Erklärungen versehenen Kartons tragen wichtige, aus volkswundlicher Sicht wertvolle schriftliche und optische Informationen über Kéty im 20. Jahrhundert. Mit ihrer Hilfe können wir die alten Trachten der hier angesiedelten Szekler rekonstruieren, wir erhalten besondere Zeugnisse des religiösen Lebens, der Lebenszyklen der Menschen sowie über die alltäglichen Riten des Kirchenbesuchs und der damit verbundenen Bräuche.

Kéty híres szülötte: Hegedüs Gyula (1870–1931)

Vámos Gabriella

*„Azáltal hatott, hogy ő volt. Ő, és nem más.”
(Kosztolányi Dezső)*

*„Mindenek felett őszinte ember volt, aki nem akart másnak, se többnek, se kevesebbnek látszani, mint ami. S ez az őszinteség volt színészi lényének is legfeltűnőbb vonása.”
(Schöpflin Aladár)*

1. kép
Hegedüs Gyula arcképe 1930-ból (Wikimedia Commons)

Az 1870. február 3-án Kétyen, Hekmann János postamester és Fonyó Alojzia fiaként született Hegedüs (Hekmann) Gyula színészi pályája kalandosan indul.¹ Szülei gazdasznak szánják, így a szekszárdi polgári iskola elvégzése után a keszthelyi Gazdasági Akadémián

¹ Aradi G. 2006. 15., Hegedüs Gyula színészi munkásságának részletes bemutatását és az általa megformált szerepek részletes listáját lásd: Cenner M. 1979. 8–63., színháztörténeti jelentőségéről: Bilicsi T. 1978. 12–13., Fesztbaum B. 2011. 65–69.

akarják taníttatni.² Mire erre sor kerülne, szülei elszegényednek, így az egyik főszolgabíró nagybátyja, Fonyó László mellett Gyöngön írkokoskodni kényszerül. A hivatali élet egyáltalán nem vonzza, színész szeretne lenni. Gyöngön találkozik özvegy Keresztély Jánosné vándortársulatával, és a 19 éves fiú megszőkik otthonról, hogy a társulat színészelegénye legyen.³ Az együttes tagjaként sorra járja a dunántúli falvakat és fokozatosan sajátítja el a színészmesterség alapjait. 1889-ben beiratkozik a Színművészeti Akadémiára,⁴ de oklevelét nem szerzi meg. Az akadémiai évei során Paulay Ede gyakorolja rá a legnagyobb hatást, mestere Újházi Ede, tőle hall először az ún. természetes színjátszásról is.⁵

Hivatásos színészi pályája 1891-ben, Pesti-Ihász Lajos és Dobó Sándor szintársulatánál kezdődik,⁶ majd különböző társulatoknál fordul meg az ország több nagyvárosában: Szolnokon, Pápán, Debrecenben, Pozsonyban, Székesfehérvárott, Baján, Zomborban stb. Eleinte kisebb szerepeket kap, de a vézna, csúnyácska fiatalember mégiscsak kiharcolja magának az akkor Baján bemutatott Shakespeare Hamletjének főszerepét, amely komoly hatást gyakorol rá.⁷

Hegedüst 1894-ben Ditrói Mór a Kolozsvári Nemzeti Színházhoz szerződteti,⁸ majd, amikor 1896-ban Ditrói megnyitja a Vigszínházat,⁹ a fiatal Hegedüs Gyulát is magával hozza, aki idővel a társulat oszlopos tagjává válik.¹⁰ Hegedüs a kolozsvári évei alatt 186 (!) szerepet játszik el, szinte minden színpadi műfajban kipróbálja magát a drámától kezdve

² Hegedüs Gyula visszaemlékezésében keszthelyi Gazdasági Akadémiaként említi, de a Festetics György által 1797-ben alapított Georgikon csak 1906-ban vette fel ezt a nevet. <https://mek.oszk.hu/02100/02185/html/1085.html> (Utolsó megtekintés: 2020. május 31.) A szekszárdi államilag segélyezett polgári fiúiskola 1881-es irata szerint az apa foglalkozása akkor még földbirtokos. Aradi G. 2006. 15.

³ Eltérő adatok vannak arra vonatkozóan, hogy Hegedüs hol áll először színpadra a társulat tagjaként 1889-ben. Tolnatamási, Tolnaapáti, Gyöng egyaránt megjelenik a forrásokban. Tolnavármegye és a Közérdek 1914. X. (35) 2., Aradi G. 2006. 15., <https://www.hangosfilm.hu/filmenciklopedia/hegedus-gyula> (Utolsó megtekintés: 2020. május 30.) 1927-ben Gyöngön például ünnepséget rendeznek Hegedüs Gyula tiszteletére, annak apropójaként, hogy először ott szerepel egy darabban. A programot illetően „a borjádi Petőfi-ünnepélyt” veszik alapul. Tolnamegyei Újság 1927. IX. (4) 3. Maga Hegedüs is ezt a települést nevezi meg első szereplése helyszínének. A társulathoz Tamásiban csatlakozik, majd innen szőkik meg velük, és járja a dunántúli falvakat. Tolnamegyei Újság 1927. IX. (19) 3. A körülmények tisztázását tovább bonyolítja Németh Pál – nyugalmazott vármegyei szolga, aki Fonyó László főszolgabírói huszára volt – azon megjegyzése, hogy Hegedüs Gyöngön áll először színpadra, de a Balassa és Ligeti tár társulatánál, és nemcsak a művészi hajlam, hanem a szerelem vonzza Keresztélyiné társulatához. Tolnamegyei Újság 1927. IX. (19) 3.

⁴ Országos Magyar Királyi Zene- és Színművészeti Akadémia, ma a Színház- és Filmművészeti Egyetem. <https://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz24/418.html> (Utolsó megtekintés: 2020. május 30.)

⁵ Aradi G. 2006. 15., Paulay Ede (1836–1894) színész, rendező, dramaturg, műfordító életéhez lásd: <https://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz20/152.html> (Utolsó megtekintés: 2020. május 30.), Újházi Ede (1841–1915) színész, színészpédagógus <https://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz26/20.html> (Utolsó megtekintés: 2020. május 30.) Fesztbaum B. 2011. 65.

⁶ Pesti-Ihász Lajos (1849–1935) színész, színházigazgató <https://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz20/200.html> (Utolsó megtekintés: 2020. május 30.), Dobó (Scheiber) Sándor (1855–1923) színész, színházigazgató <http://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz05/200.html> (Utolsó megtekintés: 2020. május 30.)

⁷ Fesztbaum B. 2011. 65.

⁸ Ditrói (Himmerstein) Mór (1851–1945) színész, színházigazgató. 1887-től a Kolozsvári Nemzeti Színház igazgatója, majd 1896-tól a Vigszínház művészeti igazgatója. Társulatával új korszakot nyit a magyar színházművészet történetében, az ő névéhez kapcsolódik az ún. vigszínházi stílus kialakítása. <https://www.hangosfilm.hu/filmenciklopedia/ditroi-mor> (Utolsó megtekintés: 2020. május 30.), <https://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/d-750BB/ditroi-mor-himmelstein-7521E/> (Utolsó megtekintés: 2020. május 30.)

⁹ A Vigszínház 1896. május 1-jén, a millenniumi ünnepségek keretében nyitja meg kapuit. Aradi G. 2006. 16. A Vigszínház történetéhez lásd: <http://mek.oszk.hu/02000/02065/html/2kotet/25.html> (Utolsó megtekintés: 2020. május 31.)

¹⁰ Aradi G. 2006. 15–16., <https://www.hangosfilm.hu/filmenciklopedia/hegedus-gyula> (Utolsó megtekintés: 2020. május 30.)

az operettig. Hegedüs ugyanolyan lelkesedéssel formál meg Shakespeare-hősöket mint komikusokat vagy ravasz detektíveket. Egyik nap kocsmárosként, másnap királyként áll színpadra, ami nemcsak tehetségével magyarázható, hanem azzal is, hogy ebben az időszakban a szerepkörök szigorú betartása egyáltalán nem volt divatban.¹¹ Amikor Ditrói a Vígszínház felkért művészeti igazgatójaként szabad kezet kap a társulat összeállításában és kiépítésében, makacsul ragaszkodik egy fiatal és ismeretlen színészeket magába foglaló gárda kialakításához. Az akkor alig huszonhat éves Hegedüs Gyula jó döntésnek bizonyul, és a színház drámai karakterét jó ideig meghatározó francia vagy franciás zsánerű szalonvígjátékok, bohózatok nevetséges alakjait a legnagyobb természetességgel állítja színpadra.¹² Hegedüs a következőképpen emlékszik vissza első vígszínházi szerepeire: „Évente legalább ötször estem bele valami fürdőkádba – különböző bohózatokban –, néhányszor kabát nélkül fogott el a rendőrség, és nem kevesebbszer menekültem a rajtacsípetés [!] elől női ruhában.”¹³

Ezekben az években szakmai pályájával párhuzamosan a magánéletében is több változás történik: első felesége, Medgyaszay Evelin színésznő 1897-ben meghal. Hegedüs 1901-ben házasodik újra, Berzétey Ilona színésznőt veszi el, akitől egy fia születik, Lajos.¹⁴

Hegedüs Vígszínházban töltött első három évtizede összeforr a színház történetével, és a színpadi naturalizmus stílusforradalmával, amely jobban kiszolgálja a polgári társadalom színházzal szembeni igényeit.¹⁵ Hegedüs a színpadon bravúrosan formálja meg a színdarabok idős szereplőit, kortársai is elismerik színészi alakítását. Bárdi Ödön,¹⁶ Hegedüs pályatársa így jellemzi kollégája színészi alakját:

„Megjelenése a magyar színészet horizontján hadat üzent a pót-, az ál-, a hamis eszközöknek. Szétrombolta azokat a formákat, amelyekbe szerepeket osztályoztak. Nem volt többé szerelmes, hős, komikus, kedélyes apa, mert az ő kezében ember lett a szerepből, élőlény, akin mulattak, ha félszeg oldalán mutatkozott, és könnyeztek, mikor szomorú körülmények közé jutott. Könnyeztek, noha vígjátékban játszott komikus szerepet, olyat, amelyben más szereplőnél csupán a nevettetés lett volna a cél. Mert nem szerepet játszott, nem szerepkört töltött be, ember volt a színpadon.”¹⁷

¹¹ Viszonyításképpen érdemes megjegyezni, hogy a 186 szerep ma egy kezdő színész esetében elképzelhetetlen. Évadonként 3–5 szerepnél nem játszanak többet, az esetleges beugrásokat, szerepátvételeket is beleszámolva 10–12 szerep bőrébe bújnak két év alatt. Szerencsés esetben emellé kapcsolódhat egy-két mellékes fellépés, televíziós vagy filmszerep, de így is látható a számok közötti óriási különbség. Hegedüs mire 1896-ban a Vígszínházhoz szerződik, rendkívüli gyakorlatra tesz szert, és a szerepeken keresztül sajátítja el a színesterséget. Fesztbaum B. 2011. 66.

¹² A Vígszínház indulásakor Hegedüs mellett Varsányi Irén fiatal színésznő határozza meg a színház arculatát. Fesztbaum B. 2011. 67., <http://mek.oszk.hu/02000/02065/html/2kotet/25.html> (Utolsó megtekintés: 2020. május 31.)

¹³ Hegedüs Gy. 1921. 67.

¹⁴ Medgyaszay Evelin (?–1897) színésznő, Berzétey Ilona (szül. Galaskó Ilona 1874–1962) aki Hegedüs mellett *A táncz* című filmben is szerepel. Aradi G. 2006. 17.

¹⁵ Aradi G. 2006. 16.

¹⁶ Bárdi (Stern) Ödön (1877–1958) színész, rendező, forgatókönyvíró, aki 1897-től 1938-ig, majd 1945 és 1949 között a Vígszínház tagja. <https://www.hangosfilm.hu/filmenciklopedia/bardi-odon> (Utolsó megtekintés: 2020. május 31.)

¹⁷ Idézi: Fesztbaum B. 2011. 67.

Hegedüs rengeteg szerepet megformál, sokoldalú színpadi alakításai alkalmasak arra, hogy kiszolgálják az állandó újdonságra vágyó polgári közönség igényeit.

Nemcsak a színház történetében, de Hegedüs pályáját tekintve is fontos személy lesz Molnár Ferenc író,¹⁸ aki a kezdetektől megfordul a Vígszínház körül, mint a francia darabok fordítója. Molnár kezdeti színdarabjai kevésbé sikeresek, a nagy áttörést az 1907-ben bemutatott *Az ördög* hozza meg számára, amelynek címszerepét Hegedüs Gyulára írja.¹⁹ Hegedüs a színházi munkája mellett 1906-tól a Színiakadémián, 1907-től a Zeneakadémián beszédtechnikát tanít. A munkája során szerzett tapasztalatait *A beszéd művészete* című könyvében foglalja össze.²⁰

1914-ben, ugyanabban az évben, amikor pályájának 25 éves jubileumát is ünnepli és Ferenc József lovagkeresztel tünteti ki, rövid időre megválk a színháztól; előbb néhány szerep erejéig a Magyar Színházhoz, majd később a Nemzetihez szerződik, ahol csúfosan megbukik a *Bánk bán*-ban, Tiborc szerepében. Ezekben az években filmekben is kipróbálja magát,²¹ így szerepel 1914-ben *A munkászubony* és 1917-ben a *Zoárd mester* című némafilmekben is.²² 1917-ben a budapesti Színészszövetség elnöke lesz.

Az első világháború után a Vígszínházban bemutatott darabok egyáltalán nem sikeresek, még azok sem, amelyekben Hegedüs játszik, aki egyre többször kerül konfliktusba feletteseivel, így újra megválk a Vígszínháztól.

1926. július 3-án Horthy Miklós kormányzó kormányfőtanácsosi címet adományoz neki, és ugyanebben az évben megkapja a Signum Laudis.²³ Ez az év újabb elismerést hoz számára, hiszen szülőfaluja díszpolgárává választja, és ekkor nevezik el róla azt az utcát, amelyben szülőháza állt.²⁴ A színházi siker a Magyar Színházban talál rá ismét, ahol 1927-ben bemutatják Molnár, *Játék a kastélyban* című darabját, majd a Fővárosi Operettszínházban Zerkovitz Béla *Csókos asszonyát*,²⁵ amelyben Hegedüs Tarpataky báró-

¹⁸ Molnár (Neumann) Ferenc (1878–1952) író, újságíró. http://www.literatura.hu/irok/xxszazad/euproza/molnar_ferenc.htm (Utolsó megtekintés: 2020. május 31.)

¹⁹ Molnár Ferenc és Hegedüs Gyula jóbarátok lesznek, Hegedüs később több Molnár-darab főszereplőjeként is feltűnik. Aradi G. 2006. 16., Feszbaum B. 2011. 68.

²⁰ Aradi G. 2006. 17.

²¹ Hegedüs 1901-ben már szerepel Pekár Gyula (1866–1937) *A táncz* című filmjében. <https://filmarchiv.hu/hu/aktualis/hirek/a-tancz> (Utolsó megtekintés: 2020. május 31.) *A munkászubonyt* Bródy István (1882–1941) rendezi, majd 1915. január 12-én mutatják be. Ez az egyetlen olyan alkotás, amelyben Hegedüs játéka mozgóképként is fennmarad. <https://filmarchiv.hu/hu/aktualis/hirek/102-eves-magyar-filmet-hoz-haza-a-filmarchivum> (Utolsó megtekintés: 2020. május 31.) A *Zoárd mester* rendezője nem más, mint Kertész Mihály (1905-ig Kaminer Manó, majd Michael Curtiz) (1886–1912), aki a *Casablanca* című film rendezéséért Oscar-díjat kap. <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC07165/07827.htm> (Utolsó megtekintés: 2020. május 31.)

²² Döntése mögött anyagi okok állnak, mert a színház akkori igazgatója Faludi Gábor (1846–1932) a háborús nehézségekre hivatkozva csökkenti a színészek fizetését. A túlélés érdekében mindenki elfogadja a megszorításokat, kivéve Hegedüst, aki sértődötten távozik. A valósághoz az is hozzátartozik, hogy Hegedüs sokat jótékonykodik, támogatja rászoruló családtagjait és kollégáit, hiszen fiatal színészként ő maga is megtapasztalja az éhezést és a pénztelenséget. Emellett költséges életet él: budapesti lakásának, máriabesnyői villájának fenntartása nagy összegeket emészt fel. Hobbija, a vadászat sem olcsó mulatság, és az első színészek egyike, aki autót vásárol magának. Illés E. 1965. 24–25., Aradi G. 2006. 17., Feszbaum B. 2011. 68.

²³ A Signum Laudis vagy Katonai Érdemérem, amelyet Ferenc József alapít. 1922-ben Horthy Miklós alapítja újra. A kitüntetés katonai és polgári személyeknek egyaránt adományozható volt. https://mandadb.hu/tetel/674201/Signum_Laudis_Magyar_Koronas_Nagy_Aranyerem (Utolsó megtekintés: 2020. május 31.)

²⁴ MNL TML V.736.b. Kéty Nagyközség iratai – Képviselő-testületi jegyzőkönyv 1926. nov. 10. A díszpolgárrá választásról írt jegyzőkönyv szövegének átírását a dolgozat után közöljük.

²⁵ Zerkovitz Béla (1882–1948) zeneszerző, műépítész, több sikeres operett zenéjét szerezte. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/z-zs-787F8/zerkovitz-bela-7885/> (Utolsó megtekintés: 2020. május 31.)

ként áll színpadra. A következő évek egyre nehezebbek Hegedüs számára. 1929-ben egy heveny belső gyulladás támadja meg, amely orvosi kezelésre elmúlik, de nem érzi magát egészségesnek a későbbiek során sem. Egyre többször utazik el Pestről, és szívesebben tölti az időt a máriabesnyői birtokán, családjá és barátai társaságában. 1930-ban néhány szerep kedvéért visszaszerződik a Vígszínházhoz. Halála 1931. szeptember 16-án váratlanul következik be.²⁶ Temetése országos esemény, a Vígszínház, az Opera, a Nemzeti Színház teljes gárdája, az író- és újságíró társadalom, a közönség is gyászolja. Kosztolányi Dezső, Schöpfung Aladár is megemlékezik róla.²⁷

Hegedüs emlékét Budapesten a róla elnevezett utca, a Vígszínház előterében elhelyezett bronz mellszobra, és egy róla elnevezett vándorgyűri is őrzi, amelyet 1971 óta ítélnek oda a Vígszínház Hegedüs Gyula örökségét továbbfejlesztő fiatal színészeknek.²⁸

Szülőfaluja is méltóképpen emlékezik meg híres szülöttjéről: Kéty általános iskolája 1991-ben veszi fel a nevét, ahol egy emléksarkot is kialakítanak számára. 1981-ben a róla elnevezett utca első házának falán, 2003-ban pedig az iskola falán helyezik el emléktábláját. 2006-ban, halálának 75. évfordulójára egy róla készült mellszobrot is elhelyeznek a településen.²⁹

2. kép

Hegedüs Gyula emlékszobra Kétyen (Fotó: Vámos Gabriella, 2018.)

²⁶ Hegedüs halálát orbánc okozza. Betegségének részletes leírása a sajtóban is megjelenik: Pesti Napló 1931. LXXXII. (214) 7., Tolnamegyei Ujság 1931. XIII. (75) 2. Márkus L. 1931. 1.

²⁷ <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00522/16308.htm> (Utolsó megtekintés: 2020. május 31.)

²⁸ Fesztbaum B. 2011. 69. Az emlékgűrűt Várkonyi Zoltán (1912–1979) színész alapítja.

²⁹ Aradi G. 2006. 18.

a művészt jó, szerető szülői, ked-
ves emléket jelent itt számára minden
ház, ucca, domb és völgy. Büszke
szeretettel fogadja őt mindenki ha
koronként el-ellátogat hozzánk a
község nagy szülőttje: „Hegedűs
Gyula”.

Azon oltatlan elismerés,
szeretet, nagyrabecsülés és csodálat
mely a községben Hegedűs Gyula
személye és páratlan művészlátá-
sra megnyilvánuló szebb formában nem
nyerhet kifejezést, mint a képviselő-
testület azon határozatában, a
melylyel [!] őt a község első dísz-
polgárává megválasztja és azon
uccát [!], melyben családi háza áll
az ő nevére nevezi el.

Tudja, érezze a nagy mű-
vész, hogy szülőföldje nem há-
látlan azért a tényért, melyet
az ő dicsősége a községre visz-
zasugároz s bár, művész hazája
széles-e világ” legyen egy hely
– bármily szerény és kicsi is –
a melyről joggal elmondhatja: „
haza megyek!” ha gondtalanul
pihenni vágy, itt a szülőföld
meleg szeretete, lakosainak nagy-
rabecsülése, tisztelete fogadja
mindig.

21 szám. Határozat
1926

A községi képviselőtestület
előadó jegyző indítványát [!] igazi lel-
kesedéssel magáévá teszi és egy-
hanglag kimondja, hogy Hegedűs
Gyula színművész [!] urat Kéty köz-
ség osztatlan szeretete, tisztelete és
nagyrabecsülése jeléül első dísz-

[a] művész jó, szerető szülői, ked-
ves emléket jelent itt számára minden
ház, ucca [!] domb és völgy. Büszke
szeretettel fogadja őt mindenki ha
koronként el-ellátogat hozzánk a
község nagy szülőttje: „Hegedűs
Gyula.”

Azon oltatlan elismerés,
szeretet, nagyrabecsülés és csodálat
mely a községben Hegedűs Gyula
személye és páratlan művészlátá-
sra megnyilvánuló szebb formában nem
nyerhet kifejezést, mint a képviselő-
testület azon határozatában, a
melylyel [!] őt a község első dísz-
polgárává megválasztja és azon
uccát [!], melyben családi háza áll
az ő nevére nevezi el.

Tudja, érezze a nagy mű-
vész, hogy szülőföldje nem há-
látlan azért a tényért, melyet
az ő dicsősége a községre visz-
zasugároz s bár, művész hazája
széles-e világ” legyen egy hely
– bármily szerény és kicsi is –
a melyről joggal elmondhatja: „
haza megyek!” ha gondtalanul
pihenni vágy, itt a szülőföld
meleg szeretete, lakosainak nagy-
rabecsülése, tisztelete fogadja
mindig.

21 szám. Határozat.
1926

A községi képviselőtestület
előadó jegyző indítványát igazi lel-
kesedéssel magáévá teszi és egy-
hanglag kimondja, hogy Hegedűs
Gyula színművész [!] urat Kéty köz-
ség osztatlan szeretete, tisztelete és
nagyrabecsülése jeléül első dísz-

3. kép
Hegedűs Gyula díszpolgárrá választása

Hivatkozott irodalom

Aradi Gábor

2006 Hetvenöt esztendeje halt meg Hegedüs Gyula színművész. *Honismeret* XXXIV. (3) 15–18.

Bilicsi Tivadar

1978 Földönjáró csillag (Emlékezés Hegedüs Gyulára). *Film Színház Muzsika* XX. (44) 12–13.

Cenner Mihály

1979 *Hegedüs Gyula*. (Színháztörténeti Füzetek, 64.) Magyar Színházi Intézet, Budapest.

Fesztbaum Béla

2011 Hegedüs Gyula. *Napút* XIII. (3) 65–69.

Illés Endre

1964 Aki nem volt fiatal. *Film Színház Muzsika* IX. (34) 24–25.

Márkus László

1931 Hegedüs Gyula távozása. *Nemzeti Ujság* XIII. (214) 1.

Folyóiratok

Tolnavármegye és a Közérdek 1914. X. (35)

Tolnamegyei Ujság 1927. IX. (4) 3.

Tolnamegyei Ujság 1927. IX. (19) 3.

Pesti Napló 1931. LXXXII. (214) 7.

Tolnamegyei Ujság 1931. XIII. (75) 2.

Internetes hivatkozások

<https://mek.oszk.hu/02100/02185/html/1085.html> (Utolsó megtekintés: 2020. május 31.)

<https://www.hangosfilm.hu/filmenciklopedia/hegedus-gyula> (Utolsó megtekintés: 2020. május 30.)

<https://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz24/418.html> (Utolsó megtekintés: 2020. május 30.)

<https://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz20/152.html> (Utolsó megtekintés: 2020. május 30.)

<https://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz26/20.html> (Utolsó megtekintés: 2020. május 30.)

<https://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz20/200.html> (Utolsó megtekintés: 2020. május 30.)

<http://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz05/200.html> (Utolsó megtekintés: 2020. május 30.)

<https://www.hangosfilm.hu/filmenciklopedia/ditroi-mor> (Utolsó megtekintés: 2020. május 30.)

<https://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/d-750BB/ditroi-mor-himmelstein-7521E/> (Utolsó megtekintés: 2020. május 30.)

<http://mek.oszk.hu/02000/02065/html/2kotet/25.html> (Utolsó megtekintés: 2020. május 31.)

<https://www.hangosfilm.hu/filmenciklopedia/hegedus-gyula> (Utolsó megtekintés: 2020. május 30.)

<http://mek.oszk.hu/02000/02065/html/2kotet/25.html> (Utolsó megtekintés: 2020. május 31.)

<https://www.hangosfilm.hu/filmenciklopedia/bardi-odon> (Utolsó megtekintés: 2020. május 31.)

http://www.literatura.hu/irok/xxszazad/euproza/molnar_ferenc.htm (Utolsó megtekintés: 2020. május 31.)

<https://filmarchiv.hu/hu/aktualis/hirek/a-tancz> (Utolsó megtekintés: 2020. május 31.)

<https://filmarchiv.hu/hu/aktualis/hirek/102-eves-magyar-filmet-hoz-haza-a-filmarchivum> (Utolsó megtekintés: 2020. május 31.)

<http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC07165/07827.htm> (Utolsó megtekintés: 2020. május 31.)

https://mandadb.hu/tetel/674201/Signum_Laudis_Magyar_Koronas_Nagy_Aranyerem (Utolsó megtekintés: 2020. május 31.)

<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/z-zs-787F8/zerkovitz-bela-78855/> (Utolsó megtekintés: 2020. május 31.)

<https://epa.oszk.hu/00000/00022/00522/16308.htm> (Utolsó megtekintés: 2020. május 31.)

Levéltári forrás

MNL TML V.736.b. Kéty Nagyközség iratai - Képviselő-testületi jegyzőkönyv 1926. nov. 10.

Kéty's berühmter Sohn: Gyula Hegedüs (1870-1931)

Einer der bekanntesten ungarischen Schauspieler seiner Zeit war der 1879 in Kéty geborene Gyula Hegedüs (Heckmann). Sein Spiel war von unverwechselbarer, eigener Natürlichkeit. Im Lauf seines Lebens spielte er mehr als hundert Rollen – den Hamlet wie den Komiker, den raffinierten Detektiv oder den kleinen Mann, der immer den Kürzeren zieht, den Gastwirt oder den König, alle mit der gleichen Überzeugungskraft. Er hatte in Kolozsvár studiert, kam danach als Ensemblemitglied des renommierten Theaters Vígyszínház nach Budapest und wurde 1926, bereits landesweit bekannt, zum Ehrenbürger seines Geburtsortes Kéty ernannt. Heute trägt dort eine Strasse seinen Namen, auch wurde er mit einer Gedenktafel und einem Denkmal geehrt.

Személyes történelem

Vincze Tamás

Vincze Tamás vagyok 1975. december 24-én születtem Szekszárdon, és a Tolna megyei Kéty településen nőttem fel. Egy fiú testvérem van Vincze Endre, aki 1964. július 13-án született.

Szüleim a második világháború következményei miatt kerültek Kétyre. Édesanyám bukovinai székely származású, édesapám felvidéki magyar.

Édesapámék a mai Szlovákia területén, a galántai járásban lévő, Kismácséd (Malá Mača) településről származnak. Nagyszüleim Vincze Szilveszter és Biliczky Friderika. Két gyermekük Vincze Endre (szül.: 1934. július 8.) és Vincze Piroska (szül.: 1929. március 4.) átlagos földműves családban nevelkedtek. Vincze Szilveszter (szül.: 1895. július 26.) Vincze Sándor és Szakolca Valéria házasságából született. Három lánytestvére volt: Vincze Terézia, Vincze Rozália és Vincze Zsófia. Teréziát és Rozáliát a Baranya megyei Monyoródra telepítették, Zsófiát pedig a Bács-Kiskun megyei Vaskútra. Sajnos a testvérekkel hamar megszakadt a kapcsolat.

Biliczky Friderika (szül.: 1905. április 10.) Biliczky Károly és Sárkány Neszte házasságából született. Három fiútestvére és egy nővére volt, akik közül kettő Biliczky Imre és Biliczky Sándor Kismácsédon maradtak. Biliczky Kálmán egy jómódú diószegi sváb családban egyetlen lány gyermekét vette feleségül. A háborús fogságból hazatérve, nagymamám ösztönzésére ment az addigra kitelepített felesége után a volt NSZK-ba, Solingenbe, noha a kitelepítettek között ő is szerepelt. Amíg éltek, tartottuk velük a kapcsolatot. A nővére Biliczky Jusztina fiatalon elhunyt. Sajnos a Kismácsédon maradt testvérekkel csak keveset találkoztunk, és megszakadt ez a kapcsolat is, ahogy a nagyszülők eltávoztak.

Nagymamám testvérenek Jusztinának volt két lánya, Somogyi Anna és Somogyi Ilona. Anyjuk korai halála miatt árván maradtak. Anna édesapámékhoz, Ilona az apja családjához került. Annát egy tanárhoz próbálták adni, ahol cselédként szolgált, de Anna ezt nem akarta és Budapestre szökött. Mama és a család úgy tudta, hogy meghalt a háborúban. Anni néni – mert én így hívtam – a hivatalokon keresztül keresett meg minket a 70-es években. Így tudtuk meg végül is, hogy él. Nagyon jó kapcsolatot ápoltunk ezután vele, mint harmadik nagymamára tekintettem rá.

Mint ismert, 1947 májusában a több mint 3000 család között Magyarországra telepítették az apai ágamat. Abban a szerencsés helyzetben voltak, hogy ingóságaikkal együtt jöhettek. Több családdal együtt érkeztek Kétyre, ahol egy kitelepített sváb család házáat kapták meg. Apu testvére hamar, még abban az évben férjhez ment egy Újbarsról (Léva mellett) betelepített református fiúhoz, Horkai Sándorhoz (akit nagymama nem akart elfogadni, mert más vallású volt). Ők később Keszőhidegkútra költöztek.

Édesapám jó barátja lett Kétyen Márton Lázár székely fiú, aki történetesen édesanyám nagybácsija volt. A baráti összejövetelek során sokszor találkoztak egymás szüleivel és családtagjaival, így került édesapám kapcsolatba édesanyámmal. Már akkor szimpatiku-

sak voltak egymásnak, amiből később házasság lett annak ellenére, hogy kezdetben nem örültek a felvidéki vőlegénynek.

Édesanyám Szekszárdon járt középiskolába, ő volt az első kétyi székely lány, aki érettségizett. Édesapámmal, Vincze Endrével 54 évig éltek házasságban.

2003-ban nősültem, feleségem Orbán Eszter szintén kétyi székely, három gyermekünk van, Virág, Miklós és Dóra.

Apai ágon

1 Vincze Sándor	Kismácséd
+ Szakolca Valéria	Kismácséd
2 VINCZE SZILVESZTER	KISMÁCSÉD-KÉTY
2 Vincze Terézia	Kismácséd-Monyoród
2 Vincze Rozália	Kismácséd-Monyoród
2 Vincze Zsófia	Kismácséd-Vaskút

1 Biliczky Károly	
+ Sárkány Neszte	
2 BILICZKY FRIDELIKA KISMÁCSÉD-KÉTY	
2 Biliczky Kálmán	Kismácséd-Solingen
2 Biliczky Imre	Kismácséd
2 Biliczky Sándor	Kismácséd
2 Biliczky Jusztina	Kismácséd
+ Somogyi....?	
3 Somogyi Anna	Kismácséd-Budapest
3 Somogyi Ilona	Kismácséd

VINCZE SZILVESZTER	Kismácséd-Kéty	sz: 1895. 07. 26 e: 1926	eh: 1984. 03. 05.
+ BILICZKY FRIDELIKA	Kismácséd-Kéty	sz: 1905. 04.10.	eh: 1991. 08. 01
1 Vincze Piroska	Kismácséd-Keszőhidegkút	sz: 1929. 03. 04.e: 1947.11.19.	eh: 2018.11.26.
+ Horkai Sándor	Újbars-Keszőhidegkút	sz: 1926. 05. 26.	eh: 2011.02.28.
2 Horkai Sándor	Keszőhidegkút-Tamási	sz: 1951. 05. 19. e: 1974.10.	eh: 2014.09.25.
+ Szedeli Mária	Adorjánpuszta-Tamási	sz: 1955.10	eh: 2011.10.11.
3 Horkai Zsolt	Tamási	sz: 1977.01.19. e: 2014.08.09.	
+ Mayer Judit	Bonyhád-Tamási	sz: 1976.	
4 Horkai Zalán	Tamási	sz: 2015.07.17.	
3 Horkai Adrienn	Tamási-Dalmand	sz: 1979.12.11. e: 1998.09.19.	
+ Wülfinger Győző	Dalmand	sz: 1973.08.24.	
4 Wülfinger Jázmin		sz: 2000.08.09.	
4 Wülfinger Martin		sz: 2002.12.18.	
2 Horkai Tibor	Keszőhideg	sz: 1954. 06. 04	
4 Horkai Petra	Debrecen-Budapest	sz: 1994.06.24.	

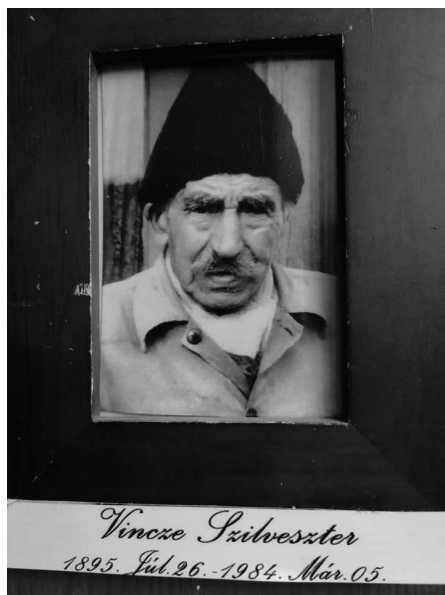
1 VINCZE ENDRE	Kismácséd-Kéty	sz: 1934. 07. 08. e: 1960. 11. 19.	eh: 2014.02.14.
+ MIKLÓS MÁRIA	Bajmók-Kéty	sz: 1942. 04. 26.	
2 Vincze Endre	Kéty	sz: 1964. 07.13 e: 1992.05.16.	
+ Király Mariann	Budapest	sz: 1971.12. 05.	
3 Vincze Endre	Budapest	sz: 1992.10. 14.	
+ Bálint Imola	Budapest	sz: 1987.11.18.	
Vincze Endre Bendegúz		sz: 2020.01.24.	
3 Vincze Zsófia	Budapest	sz: 1994.10. 18.	
3 Vincze Balázs	Budapest	sz: 1998. 05.25.	
3 Vincze Levente	Budapest	sz: 2007.08.15.	
2 VINCZE TAMÁS	Kéty-Dombóvár	sz: 1975.12. 24. e: 2003. 05.24.	
+ ORBÁN ESZTER	Kéty-Dombóvár	sz: 1981. 05. 23.	
3 Vincze Virág Eszter	Dombóvár	sz: 2007. 04. 27.	
3 Vincze Miklós Tamás	Dombóvár	sz: 2008.12.06.	
3 Vincze Dóra	Dombóvár	sz: 2011.10.24.	

Anyai ágon

1 Miklós Antal	Hadikfalva-Ivh.	sz: 1873.06.01. e: 1897.02.28.	eh: 1916.07.31.
+ Márton Terézia	Hadikfalva-Kéty	sz: 1882.08.06.	eh: 1959.05.01.
2 Miklós Vilmos	Hadikfalva- ?	1899–	
2 Miklós Ambrus	Hadikfalva-Kisdorog	1903–1975	
2 Miklós István	Hadikfalva-Véménd	1907–1976	
2 Miklós Antal	Hadikfalva-Kéty	1909–2003	
2 Miklós Márton	Hadikfalva	1912–1914	
2 Miklós Veronika	Hadikfalva	1911–1911	
2 Miklós Sebestyén	Hadikfalva-Véménd	1914–?	
1 Márton Pál	Hadikfalva-Kéty	sz: 1887.01.21. e: 1912.01.15.	eh: 1962.03.19.
+ Kovács Mária	Hadikfalva-Kéty	sz: 1895.12.14.	eh: 1973.01.19.
2 Márton, Terézia	Hadikfalva-Hadikfalva	1914–1914	
2 Márton Emerencia	Hadikfalva-Kéty	1920–1996	
2 Márton, Béla	Hadikfalva-?		
2 Márton, Imre	Hadikfalva-Kéty	1924–1996	
2 Márton Ambrus	Hadikfalva-Kéty	1927–2003	
2 Márton, Erzsébet	Hadikfalva-Szabadka	1930–1943	
2 Márton Lázár	Hadikfalva-Dombóvár	1933–1989	
2 Márton Gergely	Hadikfalva-Kéty	1939–2015	

Miklós Antal	Hadikfalva-Kéty	sz: 1909.07.27. e: 1936. 01. 25.	eh: 2003. 02. 02.
+ Márton Emerencia	Hadikfalva-Kéty	sz: 1920.02.22.	eh: 1996. 07. 25.
1. Miklós Mária	Bajmók	sz: 1942. 04. 26.e: 1960. 11. 19.	
+ Vincze Endre	Kismácséd-Kéty	sz: 1934. 07. 08.	eh: 2014.02.14.
1. Miklós Regina	Hajós-Balatonalmádi	sz: 1944. 10. 10. e: 1966. 05. 15.	
+ Borbély István	Zomba-Balatonalmádi	sz: 1942. 08. 23.	eh: 2016.05.10.
2. Borbély Ildikó	Zomba-Budapest	sz: 1967. 01. 21.	
+ Újlaki Tibor	Budapest	sz: 1966. 09. 26.	
3. Újlaki Ágota	Balatonalmádi-Budapest	sz: 1993. 11. 24.	
3. Újlaki Kata	Balatonalmádi-Budapest	sz: 1996. 04. 10.	
3. Újlaki Anna	Balatonalmádi-Budapest	sz: 1999. 11. 04.	
2. Borbély Miklós	Zomba- Baja	sz: 1970. 03. 11. e: 2009.09.26.	
+ Horváth Emese	Baja	sz: 1977.01.08.	
3. Borbély Emilia	Baja	sz: 2018.03.01.	
1. Miklós Júlianna	Kéty	sz: 1948. 01. 24. e: 1968. 04. 27.	eh: 2013.11. 23.
+ Eröss Vince	Kéty	sz: 1943. 10. 21.	eh: 2006.09.29.
2. Eröss Emőke	Kéty	sz: 1969. 04. 26.	
2. Eröss Szilvia	Kéty-Budapest	sz: 1973. 05. 06. e: 1992. 08. 01.	
+ Szabó Péter	Budapest	sz: 1969. 08. 05.	
3. Szabó Kármén	Budapest	sz: 1994. 07. 28.	
3. Szabó Patrik	Budapest	sz: 1998. 01. 08.	

Képek

1. kép.

Apai nagyapa, Vincze Szilveszter, Kismácséd – Kéty

2. kép.

Apai nagyanya, Vincze Szilveszterné Biliczky Friderika, Kismácséd – Kéty

5. kép.

Anyai nagyszülők, Miklós Antal és Márton Emerencia, Hadikfalva, 1936.

5b. kép

Nagyapám, Miklós Antal a román hadseregben

8. kép
Szüleim, Vincze Endre és Miklós Mária esküvője, 1960.

9. kép
Anyai nagyszülők, Miklós Antal és Márton Emerencia, Kéty, 1995.

10. kép
Szüleim az esküvőmon, 2003.

11. kép
A családom, 2019 májusa

Adatközlők listája

Andrásik Józsefné Erős Brigitta (szül.: 1933. Hadikfalva)

Antal Ferencné Gangloff Erzsébet (szül.: 1951. Kéty)

Aszmusz Zoltán (szül.: 1995. Szekszárd)

Bán Jánosné Antal Erzsébet (szül.: 1937. Hadikfalva)

Bíró Lajosné Hajdú Irén (szül.: 1942. Hadiknépe)

Bíró Sándorné Scherer Mónika (szül. 1961. Szekszárd)

Bíró Zoltán (szül.: 1966. Szekszárd)

Bogos Boldizsárné Bogos Terézia (szül.: 1935. Hadikfalva)

Bogos Lászlóné Antal Emerencia (szül.: 1958. Kéty)

Csabai Albertné Barabás Erzsébet (szül.: 1947. Cíkó)

Csibi Emil Imréné Nagy Mária (szül.: 1945. Fürged, Kéty)

Csibi Sebestyén Szőcs Margit (szül.: 1937. Hadikfalva)

Csibi Zoltán: (szül.: 1967. Szekszárd)

Erős András (szül.: 1933. Hadikfalva)

Fazekas Boldizsár (szül.: 1938. Hadikfalva)

Fazekas Boldizsárné Orbán Erzsébet (szül.: 1943. Hortyvára/Máriamajor/
BácsHADIKFALVA)

Fauszt Józsefné Reifschneider Erzsébet (szül.: 1936. Kéty)

Gödrei Zoltán (szül.: 1961. Bonyhád)

Hajdú Józsefné Benkő Margit (szül.: 1943. Hadiknépe)

Horváth Attila (szül.: 1974. Bonyhád)

Illés Gáspárné Bíró Erzsébet (szül.: 1935. Hadikfalva)

János Balázs (szül.: 1990. Szekszárd)

Jelics Attila (szül.: 1990. Szekszárd)

Kovács Gézané Miklós Mária (szül.: 1926. Hadikfalva)

Köteles Anett (szül.: 1975. Szekszárd)

Köteles Gyula (szül.: 1970. Kéty)

Kósa Szonja (szül.: 2006. Szekszárd)

Kulcsár Endréné Papp Olga (szül.: 1947. Deáki)

László Ágoston (szül.: 1945. Aparhant)

László Olivér (szül.: 1996. Szekszárd)

Lovász Piusz (szül.: 1926. Hadikfalva)

Magdali Tibor (szül.: 1961. Szekszárd)

Miklós Jánosné Miklós Julianna (szül.: 1932. Hadikfalva)

Miklós Gáspár (szül.: 1944. Hadikfalva)

Orbán Lőrincné Galambos Erzsébet (szül.: 1931. Hadikfalva)

Pál Regina (szül.: 1930. Hadikfalva)

Serbán Valentin (szül.: 1968. Bákó)

Szarka Ferenc (szül.: 1941. Szekszárd)

ifj. Szarka Ferenc (szül.: 1974. Szekszárd)

Tompai Gáspárné Márton Gizella (szül.: 1950. Kéty)

Turbuk Józsefné Kereki Irén (szül.: 1955. Cikó)

Vincze Endréné Miklós Mária (szül.: 1942. Bajmok-Hadikújfalva)

A kötet szerzői

Andrásfalvy Bertalan Dsc nyugalmazott egyetemi tanár

Csibi Krisztina doktorandusz, ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola

Deáky Zita PhD habil. egyetemi docens, ELTE BTK Néprajzi Intézet

Erb Maria PhD habil. egyetemi docens, ELTE BTK Germanisztikai Intézet,
a Magyarországi Németek Kutatóközpontjának vezetője

Knapecz Kata néptáncoktató

Koloh Gábor PhD történész, tudományos munkatárs, MTA-SZTE-ELTE
Globalizációtörténeti Kutatócsoport

Könczöl Miklós PhD egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem,
Jog- és Államtudományi Kar Jogbölcseleti Tanszék

Krähling János CSc habil. tanszékvezető egyetemi tanár, BME Építészettörténeti
és Műemléki Tanszék

Lajkó Gergely gyűjteménykezelő, Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívum

László Péter történész, tanár, Bonyhád

Markó Eszter gyűjteménykezelő, Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívum

Purgel Réka egyetemi hallgató, ELTE BTK Atelier Interdiszciplináris Történeti
Tanszék

Svégel Fanni doktorandusz, ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola

Vámos Gabriella etnográfus, muzeológus, MNM Semmelweis Orvostörténeti
Múzeum

Vincze Tamás mozdonyvezető, Bonyhád

Csibi István gyermekkori képe, készült: 1942 körül, Bajmok, Bácska
(Bukovinai Székelyek Országos Szövetsége tulajdona, átadó: Márton Lázárné Nagy Regina)

A Biró család fényképe, készült: 1943 körül, Hadikújfalú, Bácska
(Bukovinai Székelyek Országos Szövetsége tulajdona, átadó: Benkő Ambrus és neje Dávid Anna)

A Bogos testvérek, Zsuzsanna és Ferenc 1952 körül Kétyen
(Bukovinai Székelyek Országos Szövetsége tulajdona, átadó: Bíró Lászlóné Bogos Zsuzsanna)

Kötetünkben a Tolna megyei Kéty történetét mutatjuk be. A benne szereplő dolgozatok levéltári és adattári forrásokon, valamint a 2018 és 2020 között megvalósult néprajzi gyűjtőmunkák keretében készített interjúkon alapulnak. A kiadványban az ELTE hallgatói és doktoranduszai mellett jeles néprajzkutatók, történészek, nyelvészek is összegezték korábbi gyűjtéseik tapasztalatait.